

МЕТОДИ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Дзеніс В.О. (ХДЕУ)

Подолання кризового стану, підвищення ефективності діяльності підприємств та вихід на зовнішні ринки потребує підвищення інвестиційної активності. Здійснення інвестиційної діяльності неможливо без знання теорії та практики прийняття управлінських рішень. Плануванню та аналізу ефективності інвестиційних проектів присвячена значна кількість праць як вітчизняних так і зарубіжних авторів стосовно методик аналізу ефективності інвестицій та підготовки бізнес-плану. Так, зарубіжними спеціалістами у 1978р. була розроблена і прийнята по всьому світу стандартна програма UNIDO (United Nation Industrial Development Organization), у якій запропонована методика оцінки інвестиційних проектів.

Аналіз інвестиційних проектів по методиці UNIDO охоплює соціально-економічні, фінансові та екологічні сторони інвестування. В методиці підготовки техніко-економічних досліджень для інвестиційного проєктування розглядаються проблеми маркетингу, вибору місторозташування підприємства, сировини, технології, обладнання, питання трудових ресурсів, охорони навколишнього середовища, надана оцінка різним стратегіям інвестування, фінансовому аналізу та оцінки інвестицій.

Необхідно підкреслити, що методика може бути застосована як для створення нових проєктів, так і для оздоровлення, розширення, модернізації та перепрофілювання діючих підприємств.

Обґрунтування економічної ефективності інвестиційного проєкту і вибір можливих варіантів вкладання коштів, є одним з найбільш відповідальних етапів передінвестиційних досліджень. Він містить аналіз інтегральної оцінки усієї існуючої техніко-економічної та фінансової інформації.

У зв'язку з тим, що передінвестиційні дослідження та збір інформації є багатовартісним процесом, тому оцінку ефективності проєкту доцільно проводити у два етапи. Метою першого етапу є приблизна оцінка доцільності виконання передінвестиційних досліджень в повному обсязі, на другому – здійснюється повномасштабне дослідження. Однак, з метою недопущення негативних наслідків та значного збитку від створення і упровадження нерационального та недостатнього ефективного проєкту оцінку ефективності необхідно уточнювати на кожному етапі його розробки.

У техніко-економічному обґрунтуванні термін "оцінка" включає визначення розміру вкладень та віддачі по проєкту і виконується інвесторами та фінансистами, які в змозі ухвалити або відмовити поданий проєкт.[1]

Методи оцінки інвестиційних проєктів являють собою засіб визначення цілеспрямованості довгострокового складення капіталу в різні проєкти з метою оцінки перспектив їх прибутковості та окупності.[2]

При використанні будь-якого способу оцінки інвестиційних проєктів завжди необхідно мати на увазі рівень доходу, який забезпечать інвестиції та розмір додаткового прибутку, котрий вони принесуть. Загально прийнятим методом оцінки інвестицій є концепція дисконтованого потоку реальних коштів (надходжень готівкою чи платежів), сутність якої полягає в тому, що готівкова сума грошей у наданий час має більшу цінність, ніж та ж сама сума у майбутньому.

Найчастіше на практиці застосовують п'ять методів оцінки інвестицій, які можна поділити на дві групи. До першої групи методів, заснованих на застосуванні

концепцій дисконтування, належать:

- метод визначення чистої поточної вартості;
- метод розрахунку рентабельності інвестицій;
- метод розрахунку внутрішньої норми прибутку.

До другої групи, яка не застосовує методи дисконтування відносять:

- метод розрахунку періоду окупності інвестицій;
- метод визначення бухгалтерської рентабельності інвестування.

Формула розрахунку чистої поточної вартості має наступний вид [3]:

$$NPV = \frac{CF_1}{(1+k)^1} + \frac{CF_2}{(1+k)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+k)^n} - I_0 = \sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+k)^i} - I_0, \quad (1)$$

де CF_i – надходження грошових засобів наприкінці t -го періоду;

I_0 – початкове вкладання засобів;

k – бажана норма прибутку;

n – кількість стандартних періодів року.[3]

У випадку довгострокових витрат і довгострокової віддачі формула розрахунку чистої поточної вартості має наступний вигляд:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+k)^i} - \sum_{i=1}^n \frac{I_i}{(1+k)^i}, \quad (2)$$

де I_i – інвестиційні витрати в t -й період.

Метод визначення чистої поточної вартості заснований на визначенні різниці між сумою грошових надходжень і сумою дисконтованих поточних вартостей усіх витрат. Однак необхідно підкреслити, що цей метод має недолік.

Якщо необхідно визначити, у якій мірі зростає багатство інвестора у розрахунку на 1 грн. інвестицій, то необхідно застосовувати метод розрахунку рентабельності інвестицій:

$$PI = \left[\sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+k)^i} \right] / I_0 \quad (3)$$

де CF_i – грошові надходження в t -му році;

I_0 – початкові інвестиції.

У випадку довгострокової віддачі:

$$PI = \left[\sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+k)^i} \right] / \left[\sum_{i=1}^n \frac{I_i}{(1+k)^i} \right], \quad (4)$$

де I_i – інвестиції в t -му році.

Якщо $NPV > 0$, то $PI > 1$, та навпаки.

Метод розрахунку внутрішньої норми прибутку IRR пов'язаний з рішенням зрівняння відносно k :

$$\sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+k)^i} - I_0 = 0. \quad (5)$$

IRR дозволяє знайти кордонне значення коефіцієнту дисконтування в порівнянні з бар'сним коефіцієнтом HR. Якщо $IRR > HR$, проект прийнятний, якщо $IRR < HR$, проект неприйнятний, якщо $IRR = HR$, тоді можна прийняти будь-яке

рішення.

Метод розрахунку періоду окупності інвестицій PP припускає визначення періоду, за який кумулятивна сума грошових надходжень порівнюється з сумою початкових інвестицій:

$$PP = \frac{I_0}{CF_i^{(x)}}, \quad (6)$$

де PP – період окупності (роки);

I_0 – початкові інвестиції;

CF_i – річна сума грошових надходжень від реалізації інвестиційного проекту.

Нажаль, цій метод має деякі недоліки: не береться до уваги різниця цінності грошей у часі та існування грошових надходжень й після закінчення строку окупності.

Метод визначення бухгалтерської рентабельності інвестування ROI або середньої норми прибутку на інвестиції має орієнтацію на доход підприємства:

$$ROI = \frac{EBIT}{(C_a^H - C_a^K) / 2} (1 - H), \quad (7)$$

де $EBIT$ – доход до відсоткових та податкових платежів;

H – ставка оподаткування;

C_a^H та C_a^K – облікова вартість активів на початок та кінець періоду.

Кінцевою задачею аналізу фінансово-економічних показників інвестиційного проекту є оцінка реальності досягнення результату (наприклад, відшкодування вкладених коштів за рахунок доходів від реалізації продукції, одержання прибутку, який забезпечує окупність та рентабельність інвестиції не нижче бажаного рівня). Одним з таких моделей для дослідження інвестиційних проектів є комп'ютерний варіант програми для розробки техніко-економічного обґрунтування (UNIDO-COMFAR), орієнтований на залучення та використання іноземних інвестицій, який має як перевагу так і недоліки.

До переваг програми відносять легкість у доступі використовувачем, та проведення обчислювань в електронних таблицях, що дозволяє зорієнтувати використовувача в системі вхідних даних, запитуючи точну інформацію про вхідні ресурси, необхідні для розрахунку результату, провести аналіз даних порівнюючи їх з даними з інших проектів. До недоліків програми відносять можливість зміни в електронних таблицях розрахункових формул, що може привести до зміни кінцевого результату. Також на зміну кінцевого результату, роблячи його недейсним, має вплив інфляція.

Використовувати цю програму в Україні можливо в тому випадку, якщо до міжнародних стандартів застосувати деякі зміни, тобто необхідно враховувати соціально-економічні та фінансові сторони інвестування. Ще одним недоліком є те, що в програмі вихідна інформація по виконанню розрахунків недостатньо пристосована і неповністю відповідає калькуляції витрат і даних звітності, прийнятих на вітчизняних підприємствах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беренс В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций: Пер. с англ. перераб. и дополн. изд. – М.: АОЗТ "Интерэксперт", "ИНФРА-М", 1995. – 528с.

2. Золотогоров В.Г. Инвестиционное проектирование: Учеб. пособие. — Мн.: ИП "Экоперспектива", 1998. — 463с.
3. Кныш М.И., Перекатов Б.А., Тютиков Ю.П. Стратегическое планирование инвестиционной деятельности: Учеб. пособие — СПб.: Изд дом "Бизнес-Пресса", 1998. — 315с.

УЧЕТ ИНФЛЯЦИИ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В УКРАИНЕ

Барвинок И. В. (ХГЭУ)

В условиях формирования рыночных отношений в Украине становится актуальной проблема учета инфляции при оценке эффективности инвестиционных проектов. В отечественной экономической науке недостаточно разработаны вопросы учета инфляции при оценке эффективности инвестиций. Применение зарубежных методов также вызывает определенные сложности. Основная среди них связана с необходимостью осуществления прогнозов темпов инфляции на длительную перспективу. В современных условиях в Украине осуществить такой прогноз представляется сложной задачей. За последние несколько лет в Украине происходили значительные колебания цен. В первые годы осуществления рыночных реформ годовые темпы инфляции достигали 290-10260 %, потом темпы инфляции несколько замедлились, однако трудно предсказать как сложится ситуация в будущем.

В зарубежной литературе часто встречается рекомендация учитывать влияние инфляции путем корректировки на индекс инфляции нормы дисконта. Этот подход трудно применить в настоящее время в Украине по следующим причинам: во-первых, потому что он рассчитан на невысокие темпы инфляции (до 10-15 % в год); во-вторых, так как он не учитывает сложного и многогранного воздействия инфляции на отдельные составляющие производственных ресурсов и продукции [1].

В качестве показателя инфляции чаще всего используется индекс роста потребительских цен, который определяется как средневзвешенный индекс цен по корзине потребительских товаров и услуг, взвешенных по структуре приобретения этих товаров и услуг типичным потребителем данной страны. Этот показатель измеряет только средний уровень цен на определенную группу товаров. Умножение всех параметров на индекс роста цен, как правило, не дает достоверных результатов, так как цены на отдельные виды производственных ресурсов и выпускаемую продукцию конкретного инвестиционного проекта могут изменяться более быстрыми темпами, чем средний (общий) уровень цен. Поэтому при оценке конкретного инвестиционного проекта необходимо исследовать колебания цен на отдельные виды производственных ресурсов и продукцию, характерных именно для этого проекта.

Иногда чтобы избежать необходимости составления прогнозов темпов инфляции, показатели эффективности инвестиционных проектов рассчитывают в свободно-конвертируемой иностранной валюте. В случае применения такого подхода следует учитывать, что увеличение уровня затрат по отдельным элементам проекта может произойти не только в национальной, но и в иностранной валюте. Это может существенно уменьшить привлекательность проекта. Поэтому если расчеты показателей эффективности инвестиционного проекта проводятся в иностранной валюте, то следует внимательно сопоставить границы ценовых колебаний с возможными колебаниями иностранной валюты.

При проведении инвестиционных расчетов денежные потоки необходимо определять в прогнозных либо текущих (базисных) ценах, а показатели эффективности – в расчетных ценах, очищенных от общей инфляции. При этом расчетные цены приводятся к некоторому моменту времени, как правило, к моменту начала реализации инвестиционного проекта.

В случае, когда отдельные составляющие доходов и расходов увеличиваются разными темпами, возникает необходимость прогнозирования темпов инфляции для различных типов ресурсов. Приведение цен j -го ресурса к моменту базисных цен этого ресурса на конец t -го периода осуществления инвестиционного проекта может производиться по формуле [2]:

$$u_j^0 = \frac{u_j^t}{I_{j,t-1}}, \quad (1)$$

где u_j^0 – цена j -го ресурса, приведенная к начальному (базовому) моменту реализации инвестиционного проекта;

u_j^t – цена j -го ресурса на t -том шаге реализации инвестиционного проекта;

$I_{j,t-1}$ – индекс цены на j -й ресурс за период времени от начального (базового) момента до t -го шага реализации инвестиционного проекта.

Точность расчетов по учету инфляции при оценке эффективности инвестиционных проектов повышается с увеличением количества ресурсов, по которым учитывается темп инфляции, а также с повышением точности прогноза этого темпа.

Таким образом, для более объективной оценки инвестиционного проекта следует учитывать не только влияние среднего (общего) уровня цен в экономике, но и неоднородность инфляции, то есть различную ее величину по видам продукции и производственным ресурсам, а также превышение уровня инфляции над ростом курса иностранной валюты.

Показатели инфляции рекомендуется прогнозировать по годам за весь период реализации инвестиционного проекта, при этом целесообразно принять несколько альтернативных прогнозов изменений темпов инфляции. Важное значение имеет также учет изменений стоимости поступлений и расходов.

Оценку эффективности инвестиционного проекта с учетом инфляции рекомендуется производить в такой последовательности:

- 1) определение исходных данных для расчета показателей эффективности;
- 2) анализ изменений стоимости поступлений и расходов и определение темпов изменений;
- 3) расчет чистых денежных поступлений с учетом роста цен и увеличения текущих затрат;
- 4) определение коэффициентов дисконтирования;
- 5) расчет показателей эффективности инвестиционного проекта.

Изложенное проиллюстрируем на следующем примере.

На предприятии рассматривается вопрос о целесообразности реализации инвестиционного проекта по выпуску нового вида продукции, для чего необходимо приобрести за счет кредита банка новое технологическое оборудование за 445000 тыс. грн. под 16 % годовых, сроком на 4 года. Исходные данные для расчета показателей эффективности инвестиционного проекта приведены в табл. 1.

Таблица 1

Исходные данные для расчета показателей эффективности инвестиционного проекта

Показатели	Годы			
	1	2	3	4
Выручка от реализации	1307889	2268560	2268560	2268560
Текущие затраты из них:	1101043,0	1800783,0	1801315,0	1838038,0
условно-переменные	1013809,0	1704977,0	1702305,0	1736780,0
условно-постоянные	87234,0	95806,0	99010,0	101258,0
Амортизация	67392	91750	91750	91750

Предполагается, что затраты увеличиваются пропорционально инфляции, причем рост затрат происходит за счет роста условно-переменных расходов, а условно-постоянные расходы остаются неизменными.

Выручка от реализации может изменяться по трем вариантам. Во-первых, выручка может увеличиваться пропорционально инфляции. Это может произойти в том случае, если конкуренция на продукцию предприятия будет незначительной. Во-вторых, выручка может остаться неизменной, в то время как затраты будут увеличиваться пропорционально инфляции. Такая ситуация может сложиться при высоком уровне конкуренции на продукцию предприятия. В-третьих, выручка может увеличиваться непропорционально инфляции, то есть цена на продукцию будет возрастать непропорционально изменению темпов инфляции (в данном примере на 7 %). Определим, насколько должна увеличиться цена за единицу продукции, чтобы чистая текущая стоимость проекта была положительной.

Принимается несколько альтернативных сценариев изменения темпов инфляции: оптимистический (темпы инфляции уменьшаются по годам: 20, 12, 6, 5 %); равномерный (темпы инфляции увеличиваются равномерно на 20 % в год) и пессимистический (темпы инфляции увеличиваются по годам: 15, 20, 24, 30 %).

В ходе проведенных расчетов по всем вариантам были получены следующие результаты (табл. 2).

Таблица 2

Чистая текущая стоимость при разных темпах инфляции и разных вариантах изменения выручки от реализации

Варианты изменения выручки от реализации	Сценарии изменения темпов инфляции		
	оптимистический	равномерный	пессимистический
Выручка увеличивается пропорционально инфляции	508406,9	408344,4	328028,1
Выручка увеличивается непропорционально инфляции	-68440,5	-649584,0	-555104,4
Выручка остается неизменной	-845608,7	-1255938,9	-1074710,8

Полученные результаты позволяют сделать вывод, что в случае осуществления оптимистического сценария изменения темпов инфляции, цена за единицу продукции должна увеличиться на 8 %, чтобы проект имел положительное значение чистой текущей стоимости ($NPV = 23833, 0$ тыс. грн.), в случае равномерного – на

15 % ($NPV=19957,8$ тыс. грн.), а в случае пессимистического – на 16 % ($NPV=33319,0$ тыс. грн.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Орлов П. Оценка эффективности инвестиций. // Экономика Украины. – 1997. - № 2. – с. 30-36.
2. Справочник директора предприятия. /Под. ред. М. Г. Лалусты. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 704 с.

МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ РИСКА В ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТАХ

Мельник С.В. (ХГАГХ)

Оживление инвестиционного процесса является необходимым условием для подъема экономической сферы в Украине. В привлечении инвестиций как отечественных, так и зарубежных главную роль играет разработка реальных инвестиционных проектов. К таким проектам относят новое строительство, расширение, реконструкция, техническое перевооружение предприятий и их структурных единиц. Опыт зарубежных стран показал, что вложения средств в объекты реального инвестирования дают большую отдачу капитала, по сравнению с вложениями в финансовые инструменты (акции, валюта, облигации). Но очевидно и то, что эти проекты имеют высокую стоимость, большой срок окупаемости.

К середине 1999 года в Харьковской области зарегистрировано около 140 инвестиционных проектов. Наиболее крупными из них являются: “Реконструкция района “Левада” стоимость 2 млрд.долл.; “Реконструкция Харьковского международного аэропорта на базе действующего” стоимость 200 млн.долл. и др. К сожалению, большая часть проектов осталась без должного внимания.

На наш взгляд одной из причин низкой инвестиционной активности является низкое качество подготовки инвестиционных проектов. Если в области законодательства сегодня имеются небольшие позитивные сдвиги, то на первое место в ряду проблем все чаще выходит низкий уровень финансового менеджмента предприятий, что проявляется в неспособности планировать и осуществлять свою деятельность в рыночных условиях.

Например, из опыта Государственного инновационного фонда Украины следует, что из сотен предприятий, обратившихся в фонд с просьбой о финансовой помощи, лишь единицы представили документы, которые хотя бы в какой то степени позволяли понять, как предприятие будет использовать деньги. Согласно заявлениям таких авторитетных финансовых институтов, как Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, ведущих международных консультационных фирм, одной из проблем низкой активности инвесторов является то, что предъявляемые украинской стороной документы не только не позволяют принять решение о финансировании, но и не дают возможности даже примерно оценить эффективность полученных вложений.

Вопросам анализа эффективности инвестиционных проектов на сегодняшний день посвящено огромное количество специальной литературы, где подробно описываются различные методики планирования и анализа инвестиционных проектов, подготовки бизнес-планов. Вместе с тем действующие методики отражают сложившийся подход к кредитованию и не всегда приемлемы в качестве основы для решения о предоставлении кредита предприятию. Многие специалисты все более склонны считать, что финансовое положение заемщика в большинстве случаев не является

определяющим фактором при оценке инвестиционных проектов. В соответствии с международной практикой при привлечении иностранных кредитов для инвестора определяющее значение имеют такие факторы: юридический и организационно-правовой статус заемщика, наличие приемлемых гарантий (от признанных банков, правительства и др.) наличие необходимых заключений международных аудиторов, благоприятные результаты анализа движения потоков наличности и финансовой устойчивости проекта, а не банковский кредитный рейтинг заемщика, что на сегодня предлагают существующие методики.

Потенциальные инвесторы и кредиторы, как правило, тщательно изучают предлагаемый к финансированию проект, исходя из следующих требований, которым должен удовлетворять последний:

тщательный и профессиональный анализ экономической и финансовой жизнеспособности проекта;

стабильная политическая ситуация в принимающей стране;

наличие потребности в услугах, которые будут предложены на рынке в результате реализации проекта;

известность учредителей и тех, кто за ними стоит;

удовлетворительные квалификация, намерения и финансовое положение учредителей;

заинтересованность учредителей проекта в получении прибыли от его реализации;

отсутствие трудностей и непонимания в процессе работы с учредителями.

Рассмотрение проектов инвесторами осуществляется в следующей последовательности: оценка партнеров; оценка сферы реализации проекта; анализ проекта. Особое внимание при анализе инвестиционного проекта уделяется оценке уровня риска проекта, а также разработке мер по распределению и снижению рисков. К сожалению, отечественные заемщики поверхностно рассматривают данный раздел, ограничиваясь лишь общими рекомендациями к проекту. Тогда как иностранные инвесторы требуют его детального рассмотрения.

Анализ ряда инвестиционных проектов позволил установить наиболее существенные виды рисков, связанных с реализацией инвестиционного проекта.

Риск, связанный с нестабильностью экономического законодательства и текущей экономической ситуацией, условий инвестирования.

Риск неблагоприятных социально-политических изменений в стране или регионе.

Риск колебания рыночной конъюнктуры, цен валютных курсов.

Риск возможных стихийных бедствий.

Производственно-технологический риск.

Недостаток информации о финансовом положении и деловой репутации предприятий-участников.

Во многих инвестиционных проектах так называемый "анализ" риска заканчивается на перечислении возможных для проекта видов риска. При этом не устанавливаются границы уровня риска, а также не указываются меры для его снижения и т.п. Для учета факторов риска при оценке эффективности проекта необходимо использовать всю имеющуюся информацию об условиях реализации инвестиционного проекта. Существуют различные методы определения эффективности инвестиционного проекта с учетом факторов риска. Но главной целью анализа уровня риска в инвестиционном проекте является не вероятностное значение уровня риска, а меры по его снижению.

Таким образом, в инвестиционном проекте наряду с определением уровня риска, связанного с реализацией данного проекта, необходима разработка организационно-экономического механизма, позволяющего снизить риск или уменьшить связанные с ним неблагоприятные последствия. В проектах также могут предусматриваться специфические механизмы стабилизации, обеспечивающие защиту интересов участников при неблагоприятном изменении условий реализации проекта и предотвращающие возможные действия участников, ставящие под угрозу его успешную реализацию. На наш взгляд, наиболее эффективными методами по снижению риска являются следующие.

Распределение риска между всеми участниками инвестиционного процесса. В этом случае риски проекта распределяют между всеми заинтересованными в осуществлении проекта сторонами. К тому же необходимо создание пакета гарантий и обязательств, участвующих в проекте сторон, при котором риск каждой из сторон был бы не слишком обременительным, но все гарантии и обязательства в совокупности делали бы возможным привлечение заинтересованных инвесторов и получение кредита.

Страхование риска с учетом источников возникновения. Специфический риск присущий определенному объекту инвестирования или деятельности конкретного инвестора сегодня страхуется украинскими страховыми компаниями. Но механизма страхования рыночного риска, вызванного изменением стадий экономического цикла развития страны или конъюнктурных циклов развития инвестиционного рынка, а также изменениями в налоговом законодательстве иными аналогичными факторами практически не существует. К тому же доля такого риска в инвестиционных проектах в условиях рыночной трансформации экономики очень большая, что тормозит процесс инвестирования.

Самострахование. В этом случае инвестор сам резервирует страховой фонд, входящий в инвестиционный капитал. Особое значение в этом случае приобретает определение доли инвестиционных средств, направленных на самострахование.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бойченко Ю.Ю. Иностранные инвестиции как фактор повышения эффективности инвестиционного процесса // Экономика строительства. 1998 №7, с.34-45
2. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. -К.: Наукова думка, 1998. -391с.
3. Кизилова Н.М. Налоговое регулирование иностранных инвестиций // Финансы, 1998 №8, с.28-31
4. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду. -К.: Техніка, 1999. -335с.
5. Инвестиционный климат в Украине // Капитал, 1997 №12, с.37-41
6. Энциклопедический словарь. -М.: Церих-ПЭЛ. -1996.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫМ МЕХАНИЗМОМ РАЗВИТИЯ ЛИЗИНГА

Холодная Ю.Е. (ХГАГХ)

Рассматривая лизинговые операции как специфический вид инвестиционной деятельности, необходимо исходить из того, что эффективность функционирования лизингового механизма и уровень его организационного развития зависят от возможности расширения инвестиционного спроса и предложения на микро- и макроуровнях.

Однако, на сегодняшний день, как на уровне нормативно-правового регулирования лизинговых операций, так и на уровне научно-методического обеспечения лизинговой деятельности проблемы эффективного управления лизинговым механизмом с точки зрения его инвестиционной привлекательности не нашли достаточного теоретического и практического отражения. Для успешного развития и совершенствования организационного механизма лизинга требуется комплексная оценка экономической эффективности лизинговых проектов, которая является основой методического обеспечения лизингового процесса.

Проведение комплексной оценки необходимо начинать с экспертизы инвестиционной привлекательности лизинговых проектов на различных стадиях жизненного цикла, – начиная с процесса разработки и заканчивая пост инвестиционным периодом. При этом следует учитывать, что основными этапами данной экспертизы являются:

- 1) экономический анализ инвестиционной привлекательности субъектов лизинга, реализующих проектное решение;
- 2) оценка инвестиционной привлекательности лизингового проекта и эффективности функционирования лизингового механизма в целом, адаптированная к конкретным экономическим условиям.

В основе экономического анализа лежит экспертиза финансового состояния внедряющего проект предприятия, позволяющая получить оценку уровня ликвидности, платежеспособности, прибыльности и возможности банкротства “собственника” проекта в ситуации “без” и в ситуации “с проектом”. Этот анализ важен инвестору с позиций оценки его потенциального риска при финансировании конкретного проекта на конкретном предприятии.

Основной задачей анализа эффективности лизингового проекта является реальная оценка стоимости денежных потоков с целью рационального управления лизинговым механизмом в условиях нестабильной экономики.

Денежные потоки, сопровождающие процесс реализации лизингового проекта, можно разделить на следующие группы: денежные потоки, основой которых является приобретение лизингодателем объектов лизинга за счет собственных средств; денежные потоки, основой которых является приобретение лизингодателем объектов лизинга за счет банковских кредитов; денежные потоки, лежащие в основе процесса финансирования приобретения объектов лизинга лизингодателем, в качестве которого выступают государственные структуры.

Денежные потоки, основой которых является приобретение лизингодателем объектов лизинга за счет собственных средств, характеризуются:

- общей суммой собственных средств лизингодателя, отвлекаемой на финансирование лизингового проекта;

- общим периодом отвлечения собственных средств (сопоставляемым с длительностью лизингового проекта);
- уровнем депозитной ставки на финансовом рынке (соответствующим минимальному уровню рентабельности собственного капитала);
- темпами инфляции (для соответствующей корректировки депозитной ставки).

Денежные потоки, основой которых является приобретение лизингодателем объектов лизинга за счет кредитов банков, характеризуются:

- общей суммой кредита на приобретение объектов лизинга;
- общим периодом использования кредита;

условиями погашения основной суммы кредитных ресурсов; ставкой процента по кредиту (с учетом коэффициентов, корректирующих её значение в случае изменения).

И, наконец, денежные потоки, лежащие в основе финансирования процесса приобретения объектов лизинга лизингодателем, в качестве которого выступают государственные структуры, характеризуются:

общей суммой финансирования лизингового проекта;

сроком действия лизингового проекта;

уровнем учетной ставки Национального Банка Украины;

темпами инфляции (предусматривающими корректировку учетной ставки).

Каждый вид денежных потоков характеризуется доходами и расходами, которые распространяются на несколько периодов времени.

Чтобы компенсировать обесценивание денежных потоков и максимизировать рыночную стоимость лизингового проекта нами предлагается модель чистой дисконтированной стоимости лизингового проекта. Чистую дисконтированную стоимость лизингового проекта (ЧДСл) можно определить как максимальную сумму, которую может заплатить лизингодатель за возможность инвестировать денежные средства в лизинговую операцию без ухудшения своего финансового состояния.

$$ЧДС_{\text{л}} = \sum_{t=1}^n (ЛД_t - ЛР_t + АО_t - СП_t) \cdot (1 + e)^{t-t'}, \quad (1)$$

где ЛД_t – дисконтированный поток доходов от лизинговой операции в году t, грн.;

ЛР_t – дисконтированный поток расходов, связанных с реализацией лизингового проекта в году t, грн.;

АО_t – отчисления на реновацию объектов лизинга в году t, грн.;

СП_t – сумма привлекаемых финансовых ресурсов на реализацию лизингового проекта, грн.;

e – ставка дисконтирования;

t_p – расчетный год (год, к которому приводится размер чистой дисконтированной стоимости лизингового проекта);

t – текущий год лизингового проекта.

Так как совокупная стоимость лизингового проекта состоит из серии равных выплат, которые осуществляются в конце каждого периода, то будущую стоимость лизингового проекта (на момент окончания лизингового договора) можно представить следующим образом. (рис 1)

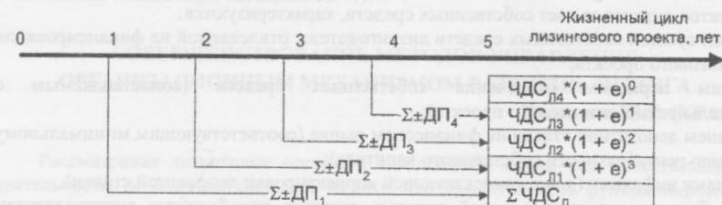

Рис. 1 Схема определения чистой стоимости лизингового проекта, дисконтированной к моменту окончания лизингового договора

Чистая стоимость лизингового проекта, дисконтированная к моменту заключения лизингового договора, представлена на рис.2

Метод чистой дисконтированной стоимости лизингового проекта позволяет получить наиболее обобщенную характеристику лизингового проекта, т.е. его конечный результат в абсолютной сумме, приведенной к определенному периоду времени.

Однако расчет и анализ чистых дисконтированных стоимостей лизинговых проектов может служить объективным критерием эффективности лизингового механизма только при условии правильного выбора денежных потоков и соответствующей ставки дисконтирования в условиях существования инфляционного и других рисков. Цель процесса дисконтирования – учесть и оценить как изменение стоимости денег во времени, так и влияние на денежные потоки фактора риска. Таким образом, эффективная ставка дисконтирования включает в себя ставку дисконтирования без поправки на риск и ставку процента, учитывающую уровень риска лизингового проекта.

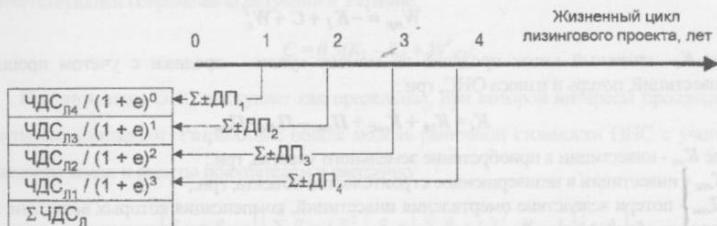

Рис. 2 Схема определения чистой стоимости лизингового проекта, дисконтированной к моменту заключения лизингового договора.

Использование метода дисконтирования систематизированных денежных потоков имеет объективный характер только тогда, когда ставка дисконтирования учитывает также реальные экономические обстоятельства и существующие в данный период времени темпы инфляции.

Следует отметить, что расчет чистой дисконтированной стоимости лизингового проекта – это только один из видов используемой информации в процессе проведения комплексной оценки эффективности лизингового механизма.

Предлагаемая комплексная оценка эффективности лизингового механизма является основой методического обеспечения процесса управления организационным механизмом развития лизинга в условиях нестабильной экономики.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДОСТРОЙКИ И ДИВЕРСИФИКАЦИИ ОБЪЕКТОВ НЕЗАВЕРШЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Давыденко О.А. (ХГТУСА)

Практика приватизации объектов незавершенного строительства (ОНС) показала, что спрос на ОНС на рынке недвижимости остается низким, из 60 тысяч объектов продано только 1%. Основной причиной, наряду с низкой платежеспособностью юридических и физических лиц отмечается неопределенность законодательных актов в

части налогообложения недвижимости, продажи земли, не разработанность проблемы оценки эффективности организационно-технической подготовки достройки и диверсификации ОНС, несовершенство ценообразования. Анализ существующих методик по оценке ОНС показал ряд недостатков, которые не позволяют оценивать эти объекты как «товар на рынке» и устанавливать рыночную стоимость. Не учитывается фактор связанности объекта недвижимости с землей, что противоречит экономической сущности определения стоимости; физический износ если и учитывается, то его определение сводится к нормативной величине, которая ниже фактической; потери, связанные с омертвлением денежных средств во времени не фиксируются; отсутствует индивидуальный многовариантный подход к оценке стоимости ОНС.

Прогнозирование цены ОНС на рынке должно исходить из равновесия денежных потоков продавца и покупателя за их общий жизненный цикл инвестиций, приведенных к моменту купли-продажи. На классическом рынке недвижимости предполагается, что денежные потоки продавца (W_{np}) к моменту купли - продажи будут складываться:

$$W_{np} = -K_I + C + W'_c$$

где K_I - денежный поток продавца на момент купли – продажи с учетом прошлых инвестиций, потерь и износа ОНС, грн.;

$$K_I = K_{им} + K_{оис} + П_{оис} - П_{фи} - П_{ми}$$

где $K_{им}$ - инвестиции в приобретение земельного участка, грн.;

$K_{оис}$ - инвестиции в незавершенное строительство объекта, грн.;

$П_{оис}$ - потери вследствие омертвления инвестиций, компенсация которых возможна при продаже объекта, грн.;

$П_{фи}$ - безвозвратные потери, вследствие физического износа объекта за период простоя в ОНС, грн.;

$П_{ми}$ - безвозвратные потери, вследствие морального износа объекта за период простоя в ОНС, грн.;

C - цена продажи ОНС, согласованная с покупателем, грн.;

W'_c - чистый приведенный денежный поток продавца, за счет капитализации C за второй период жизненного цикла инвестиций покупателя.

Денежные потоки покупателя ($W_{пк}$) возникают с момента купли - продажи и будут складываться:

$$W_{пк} = -C - K_2 + W''$$

где C - цена покупки ОНС, грн.;

K_2 - инвестиции покупателя в завершение строительства или диверсификацию, грн.;

W'' - чистый приведенный денежный поток покупателя, за счет доходности во втором периоде жизненного цикла инвестиций покупателя с учетом роста цены земли:

$$W'' = W'_c + W''_{K_2} + A$$

где W'_c - чистый приведенный денежный поток покупателя за счет капитализации цены покупки ОНС, грн.;

W''_{K_2} - чистый приведенный денежный поток покупателя за счет капитализации инвестиций в завершение строительства или диверсификацию;

A - прирост цены земли за жизненный цикл инвестиций покупателя, грн.;

Равенство инвесторов продавца и покупателя на рынке недвижимости предполагает и равенство их денежных потоков, приведенных к текущей стоимости денег на момент купли - продажи за жизненный цикл инвестиций покупателя

$$- K_1 + C + W_c' = -C - K_2 + W_c'' + W_{K2}'' + A$$

Преобразование этого выражения с группировкой денежных потоков, связанных с ценой купли-продажи ОНС, в правой части позволяет выйти на аналитическую зависимость цены продажи ОНС в общем виде

$$C = 0,5(K_1 - K_2 - W_c' + W_c'' + W_{K2}'' + A)$$

Если предположить, что в условиях сложившегося рынка $W_c' = W_c''$, а цена земли не является товаром, то можно получить модель рыночной стоимости ОНС соответствующей современной ситуации в Украине:

$$C = 0,5(K_1 - K_2 + W_{K2}'')$$

При этом цена ОНС выступает как предельная, при которой интересы продавца и покупателя совпадают. Разработана общая модель рыночной стоимости ОНС с учетом стоимости земли и оплаты покупателем в рассрочку

$$C = \frac{K_1 + K_2 \cdot \left[\left(\sum_{t=1}^n Q - I \right)^{-1} \right] \cdot E + \left[\sum_{t=1}^n Q + I \right)^{-1} \cdot H - 1 \right]}{1 + \theta_m} + A$$

где H – среднегодовая норма амортизации, рассчитано по введенному с 01.06.1997 в Украине депрессивном методе, в долях единиц;

I – долгосрочная процентная ставка на уровне макроэкономики, в долях единиц;

A – прирост стоимости земельного участка (K_2) при ставке капитализации (L), грн.;

$$A = K_2 \cdot \left[(1 + L)^n - 1 \right]$$

K_{nd} – коэффициент погашения задолженности как ежегодный взнос в долях от суммы рассрочки, дисконтированный за период рассрочки

$$K_{nd} = \left[\frac{(1 + I_{H.B.})^n \cdot I_{H.B.}}{(1 + I_{H.B.})^{n-1}} \right] \cdot \sum_{t=1}^n (1 + I)^{-t}$$

$I_{H.B.}$ – процентная ставка Национального банка Украины;

$t = 1, \dots, n$ – часть инвестиционного цикла, общая для продавца и покупателя.

Анализ изменений K_{nd} показывает, что в зависимости от соотношения $I_{H.B.}$ и I его величина может быть: если $I_{H.B.} > I$, то K_{nd} больше 1; если $I_{H.B.} < I$, то K_{nd} меньше 1, что создает благоприятные условия для покупателя и повышает рыночную стоимость ОНС. При внесении всей стоимости продажи ОНС K_{nd} равняется 1. Величина C в формуле определена без налога на добавленную стоимость, который необходимо учитывать, увеличив C на 20% при решении вопроса финансирования.

Проблему прогнозирования долгосрочной процентной ставки на макроуровне предусматривается решать на основе разработанной корреляционной модели по 44

странам с рыночной экономикой, что отображает взаимосвязь депозитной ставки (I_d) и ставки кредита (I_k) в зависимости от среднегодовой инфляции (F) в %%; при коэффициенте корреляции $R=0.7$:

$$I_d = 1.153 + 1.134 \cdot F - 0.007 \cdot F^2, \\ I_k = 3.756 + 1.385 \cdot F - 0.009 \cdot F^2,$$

В результате разработана методика прогнозирования экономической эффективности достройки и диверсификации ОНС на основе построения матрицы цен ОНС при изменении E от 0.05 до 0.3, а I от 0.05 до 0.5, с дальнейшей их оценкой, исходя из конъюнктуры рынка и условий многовариантного использования ОНС.

Моделирование выявило конфликтную ситуацию при оценке эффективности между продавцом и покупателем, для решения которой предложен метод теории игр. Модель игры обеспечивает равновесие интересов сторон и, таким образом, открывает возможность для поиска равновесной цены ОНС и экономического эффекта в условиях неопределенности. Экспериментальное апробирование принятой методики проведенное на основе проработки многовариантного использования ОНС города Харькова «Проходной КБ АО «Протон» и жилого дома №1 по ул. Богунского показало реальность ее использования для прогнозирования результатов аукционных торгов по ОНС. В соответствии с методикой проведено моделирование рыночной цены при шести вариантах достройки и диверсификации подземной части (гаража) учебно-производственного комбината по ул. Олимпийской в городе Харькове, которое подтверждает, что в процессе приватизации ОНС открывается реальная возможность для установления стартовой цены на аукционе как равновесной для продавца и покупателя и обеспечивает прогнозирование ее повышения в ходе аукциона, которое можно рассматривать как эффект от внедрения предложенной методики. Обоснование рыночной стоимости гаража показало реальное увеличение ее величины с 59 до 100 тыс. грн., а разница между этими величинами – 41 тыс. грн. может быть отнесена как экономический эффект от внедрения предложенной методики.

Обобщение экспериментальных данных позволило разработать общую методику обоснования комплекса технических, организационных и экономических мероприятий по достройке и диверсификации ОНС, основные положения которой:

- 1) анализ первичного проекта и современного положения ОНС;
- 2) проработка вариантов технических решений использования ОНС и отбор вариантов для сравнения, разработка сценариев их развития;
- 3) оценка восстановительной стоимости ОНС;
- 4) обоснование вариантов инвестиций в достройку и диверсификацию, а также обоснование денежных потоков по вариантам с учетом стоимости земли;
- 5) построение матрицы цен ОНС по вариантам при различных уровнях доходности инвестиций и процентных ставок с последующим анализом матрицы цен по вариантам с прогнозом процентной ставки и обоснованием ставки доходности инвестиций, исходя из конъюнктуры рынка;
- 6) прогноз рыночной стоимости ОНС с построением платежной матрицы теории игр и решения двойственной задачи линейного программирования; выбор варианта ОНС достройки и диверсификации на основе оптимизации рыночной стоимости ОНС.

Построение матриц цен открывает возможность их использования для классификации ОНС по уровню доходности, исходя из международных ставок доходности инвестиционных проектов. Построение матрицы цен открыло возможность их использо-

вання для класифікації ОНС по рівню доходності, исходя из международных ставок доходности инвестиционных проектов, на: убыточные, низкодоходные ($E = 5-10\%$), среднедоходные ($E = 10-20\%$), высокодоходные ($E = \text{более } 20\%$) и предложить направления их реализации на рынке недвижимости. Рекомендуются убыточные ОНС передавать инвесторам за символическую плату – 1 грн., низкодоходные – путем выкупа на льготных условиях, средне- и высокодоходные – выкупа по конкурсу или на аукционе.

Ети рекомендації в подальшому совпали з положеннями нинішнього Указу Президента України об особливостях приватизації ОНС.

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ ЧЕРЕЗ ВИЗНАЧЕННЯ КРЕДИТНОГО ЛІМІТУ

Бродський О.Ю. (ХДЕУ, ХБК)

Оскільки правління банку не має можливості прийняти участь у рішенні всіх питань по наданні кредиту, виникає потреба у встановленні меж кредитних повноважень. На сучасному етапі банки України по різному підходять до вирішення цієї проблеми – одним з напрямків є встановлення лімітів. Звичайно кредитні ліміти поділяються на слідуєчі групи: ліміти по регіонам (країнам); галузеві ліміти; ліміти кредитування одного позичальника. При встановленні лімітів слід також враховувати загальні обмеження, що впливають на діяльність банку, зокрема: по строкам; по забезпеченню кредиту; по валюті.

Таким чином, банки повинні аналізувати не тільки індивідуальні ризики кредитування клієнтів, але і ряд загальних категорій ризику. У зв'язку з цим, крім лімітів на кредитування окремих позичальників необхідно встановлювати ліміти на кредитування груп клієнтів, за принципом схожості кредитних ризиків. До таких принципів відноситься обмеження сукупної залежності по клієнтах, які діють в рамках однієї країни або однієї галузі промисловості.

Визначаючи регіональний ризик необхідно врахувати стан невизначеності, що виникає після перетинання коштами національного кордону. Ця невизначеність припускає під собою те, що іноземний партнер не погасить свою заборгованість у силу “макро-”, а не “мікро-” причин.

Даний ризик можна підрозділити на дві складові частини - ризик іноземного партнера (ризик того, що клієнт у конкретній країні не зможе виконати свої міжнародні фінансові зобов'язання) і ризик грошової одиниці (ризик того, що якась сторона не захоче або не зможе обслуговувати міжнародні фінансові зобов'язання через дефіцит іноземної валюти, при цьому сам іноземний партнер може бути платоспроможним).

При оцінюванні регіонального ризику необхідно враховувати ряд факторів: не існує поняття бухгалтерського балансу країни в цілому; статистичні дані що публікуються звичайно не порівнянні між країнами, не мають спільної бази розрахунків і швидко застарівають; неможливо застосувати аналіз норми прибутку або вартості капіталу відносно країни в цілому;

у країні може не бути активів, що є адекватним забезпеченням кредитів.

Але незалежно від вище перерахованих факторів, оцінка регіонального ризику

необхідна у наступних сферах:

оцінка кредитоспроможності (якщо кредит надається державній організації ризик по клієнтові збігається з ризиком країни);

ліміти кредитування по країнах (необхідність виміру регіональних ризиків у вигляді лімітів кредитування певних країн з урахуванням історичних зв'язків банку, стратегії маркетингу і прагненню до збалансованості міжнародного кредитного портфеля); процентна політика і резерви на збитки (оцінивши регіональний ризик, банк визначає політику процентних ставок, а також створює необхідні страхові резерви на випадок непогашення позички);

вимоги регіональних органів (вимоги з боку регулюючих органів створювати мінімальні резерви по кредитах у країнах підвищеного ризику).

В даний час на Україні більшість банків працюють з обмеженою активністю в міжнародній сфері і не мають власних підрозділів оцінки регіональних ризиків, а покладаються на дані спеціалізованих агентств. У той же час, зростає необхідність створення більш складних систем оцінки регіонального ризику. Для забезпечення об'єктивності і послідовності в підході до аналізу регіонального ризику, є сенс використовувати кількісні методи оцінки різноманітних факторів ризику.

Таким чином, можна визначити суми або відсоткові показники регіонального ліміту, що забезпечує більш гнучку політику банку при визначенні регіонального ризику і вносить елемент об'єктивності процесу оцінки.

Однієї з основних областей аналізу кредитного портфеля банку є галузева концепція. У зв'язку з цим необхідно врахувати, що у певних галузях промисловості протягом значних проміжків часу показники прибутковості постійно перевищують середній рівень, у той час як в інших галузях ці показники не досягають його. Підприємства однієї галузі більш схильні до впливу подібних зовнішніх факторів, головним чином циклічності економічного розвитку.

Для визначення припустимого рівня ризику, керівництво банку повинно оцінити можливий ризик у кожній галузі. Але у подальшому необхідно переглядати галузеві ризики з метою зміни концентрації кредитного портфеля.

Аналіз галузевих ризиків забезпечує керівництво банку інформацією, необхідною для визначення лімітів кредитування, що будуть застосовуватися до відповідних галузей.

При визначенні галузевих лімітів необхідно оцінити наступні фактори: поточний стан галузі; перспективи розвитку галузі; циклічність розвитку галузі; конкуренція; стійкість до змін технології; структура галузевих витрат; показники тенденції росту; диверсифікація; галузеві бар'єри; вплив регулюючих органів; обмінний курс валют.

Для вибору методу оцінки галузевих ризиків, необхідно проаналізувати вплив перерахованих вище факторів на кредитні ризики, і прийняти відповідну систему для урахування впливу цих факторів. Розглянувши вплив факторів окремо, банки визначають загальний рейтинг ризику для галузі.

Основне завдання полягає в тому, щоб установити кредитний ліміт по галузевій ознаці і забезпечити дотримання цих лімітів. Один із можливих методів визначення галузевих лімітів складається в тому, щоб виробити об'єктивну систему урахування галузевих особливостей, перерахованих вище, що допоможе оцінити і порівняти різноманітні галузі. В даний час банками України використовується кількісний підхід, що спирається більше на інтуїтивну оцінку.

Таким чином, галузеві ліміти можуть бути встановлені як визначений відсоток від акціонерного капіталу, як абсолютна сума позичкової заборгованості або як визначений відсоток позичкової заборгованості.

При визначенні лімітів кредитування одного позичальника, звичайно враховуються такі фактори:

- сума капіталу, якою банк готовий ризикувати при наданні конкретного кредиту;
- якість управління компанією клієнта;
- активи позичальника;
- фінансова стійкість позичальника;
- перспективи розвитку підприємства-позичальника;
- взаємовідносини банку з позичальником;
- ринок для маркетингу;
- співвідношення ризику і прибутковості для конкретних операцій;
- стан економіки;
- вимоги регулюючих органів.

Звичайно ліміти кредитування одного позичальника - це суб'єктивне рішення, прийняте на підставі об'єктивних даних.

На даному етапі розвитку світової банківської системи існує декілька методів встановлення лімітів кредитування одного позичальника. Так деякі банки встановлюють ліміт у залежності від виду наданих клієнту послуг або встановлюють ліміт для усіх видів ділової активності з клієнтів. У першому випадку банк встановлює окремі ліміти по кожному виду наданих клієнту послуг із введенням системи перерозподілу лімітів між операційними підрозділами. Така система дає банку можливість продовжувати операції в тих випадках, коли окремі операційні підрозділи клієнта вичерпали кредитні ліміти, але загальний ліміт по підрозділах ще не вибраний.

Крім цього, на ряду з попередньо встановленими лімітами кредитування по операціях із старими клієнтами, банку необхідно розробити процедури швидкого ухвалення рішення по операціях із новими клієнтами або для розширення вже існуючих кредитних ліній. Одна з можливих процедур складалася в тому, щоб прив'язати кредитні ліміти до показника кредитоспроможності позичальника.

Банківським установам варто не тільки встановлювати ліміти кредитування окремих позичальників, але і враховувати сукупну заборгованість по наданих кредитах. Водночас необхідно враховувати зростаючий обсяг забалансових операцій банків і збільшення відповідних кредитних ризиків, що призвело до зниження ефективності традиційних методів обліку. Розробка Банку міжнародних розрахунків у сфері технічного посібника для визначення достатності власного капіталу, яка представляє найбільше широко використовувані правила оцінки й обліку сумарного кредитного ризику. Ці правила створені на основі "ризикового" методу виміру сукупної заборгованості за допомогою ряду коефіцієнтів, застосовуваних як до балансових, так і до забалансових активів банку. Ці правила мають важливе значення для банківських операцій, мета яких довести до максимуму прибуток, з огляду на виникаючі при цьому показники ризикованості вкладень капіталу.

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛІЗОВАНИХ РИНКОВИХ МЕХАНІЗМІВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ КОШТІВ ПІД НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ.

Барабанов І.В. (ХДТУБА)

У кризових умовах, коли підприємства відчувають гостру недостачу фінансових коштів, доцільно приділити більшу увагу ефективному цивілізованому використанню всіх наявних активів, у тому числі і нематеріальних.

Зараз абсолютна більшість підприємств неплатоспроможні, тому одержання кредитів для нормалізації ситуації та розвитку діяльності є проблематичним. Отже виникає питання за рахунок яких коштів розвивати своє виробництво?

Саме тому в даний час варто звернути увагу на такий вид активів, як нематеріальні активи. Раніше в нашій країні даним активам не приділялося належної уваги. Зараз у формі №3 бухгалтерської звітності "Звіт про фінансово-майновий стан" дані активи облічено в розділі 5 "Наявність та рух нематеріальних активів".

Нематеріальні активи не мають фізичної форми. Їхня цінність полягає в довгострокових правах або перевагах, які вони надають власнику. К нематеріальним активам відносять - об'єкти інтелектуальної, промислової власності, а також права, які визнані в порядку, установленому відповідним законодавством, як об'єкт права власності платника податку. Прикладами нематеріальних активів є: патенти, авторські права, торгові марки (знаки), гудвіл ("ціна фірми"), пільгові оренди, ліцензії, формули, особливі привілеї, технології, ноу-хау. Нематеріальні активи довгострокові і невідчутні тільки у фізичній формі, але вони враховуються по вартості.

Тому кожний вид нематеріальних активів може по-різному використовуватися підприємством і виступити як один із засобів залучення додаткових фінансових коштів. Якщо підприємство має патенти, ноу-хау або авторські права, то воно може продати ці активи, може продати ліцензію на використання даних видів активів або створити спільне підприємство для реалізації своїх розробок, визначивши форми участі сторін та їхній внесок у досягнення спільних цілей, причому внеском підприємства буде саме один з видів нематеріальних активів.

Також підприємство може продати право на використання своєї торгової марки, технології та ін. У нашій країні зараз використання таких коштів, як правило, неактуально, тому що велика частина підприємств не має нематеріальних активів такої цінності, щоб продати їх і не мати втрат від цього у своєму виробництві.

Тому зараз актуально не продавати нематеріальні активи, а залучати під них фінансові кошти. Для цього можна застосувати ряд механізмів, що використовуються в розвинутих країнах. Однією з таких форм є франчайзинг. В нашій економіці це явище не так розвинуте як у високо розвинутих країнах він забезпечує різноманітні потреби населення. Ефективність використання цієї форми підтверджується тим, що франчайзинг забезпечує 30% обсягу продаж у США та 10% у Європі.

Переваги системи франчайзингу для підприємств полягають у такому:

1. доступ до капіталу з низьким рівнем ризику; корпорація сама може надати пільговий кредит на два-три роки;
2. високий імідж франчайзера швидко призводить до визнання підприємства на відповідному сегменті ринку;
3. зменшення витрат на рекламу та закупки за рахунок економії на масштабі діяльності;

4. корпорація надає бухгалтерську та статистичну допомогу, консультації провідних спеціалістів, організує навчання персоналу;
5. підприємству-франчайзі надається план з чіткими інструкціями з організації підприємства та система керування фінансами для контролю за прибутком;
6. усі підприємству-франчайзі знаходяться в єдиній системі обміну інформацією, що дозволяє швидко реагувати на ринкову ситуацію.

Тобто, уклавши договір франчайзингу, підприємство зведе до мінімуму ризик банкрутства на етапі свого становлення та розвитку. Таким чином, дана форма ділового співробітництва і притягнення нематеріальних активів особливо підходить для малих і середніх підприємств, що у процесі своєї діяльності зіштовхуються з великою кількістю проблем.

Система франчайзингу дозволить підприємствам вирішити такі проблеми свого становлення та розвитку:

1. великий розрив між моментом створення підприємства і початком його прибуткової діяльності;
2. відсутність фінансових можливостей і часто низький рівень матеріальної бази для успішного виходу на ринок;
3. відсутність іміджу підприємства у потенційних споживачів;
4. при малому обсязі виробництва складно або взагалі неможливо організувати рекламу продукції;
5. на багатьох підприємствах низький рівень бухгалтерської та статистичної звітності, погано організований збут продукції, а система навчання персоналу практично відсутня;
6. діючі підприємства часто при появі труднощів у своїй діяльності знижують якість продукції.

Ще однією формою є укладання договору про співробітництво з відомою фірмою, в якості її офіційного представника, з правом користуватися її торговою маркою. Під цей договір співробітництва можна одержати кредит.

Зараз виникає необхідність у використанні такого виду активів як гудвіл ("ціна фірми"). Цей вид активів з'являється, коли компанія одержує стабільні і високі прибутки, а її прибуток на активи (або власний капітал) вище ніж середній по галузі, в результаті чого вартість бізнесу перевищує вартість його чистих активів.

У рамках методу накопичення активів оцінка гудвілу і відповідних нематеріальних активів відбувається за рахунок визначення надлишкових прибутків, що виникають внаслідок того, що нематеріальні активи компанії дозволяють одержати їй прибутки вище середніх по галузі.

Для оцінки надлишкових прибутків використовується така схема:

1. Переоцінка матеріальних активів.
2. Розрахунок нормалізованого прибутку.
3. Визначення середнього по галузі прибутку на активи (або власний капітал).
4. Розрахунок очікуваного прибутку на основі середнього по галузі прибутку на активи.
5. Розрахунок надлишкового прибутку.
6. Оцінка надлишкового прибутку, використовуючи відповідний коефіцієнт капіталізації.
7. Оцінка вартості бізнесу на основі суми вартості чистих активів і вартості гудвілу.

Оцінка гудвілу методом надлишкових прибутків:

1. Переоцінений балансовий звіт:

Поточні активи	2440
Нерухомість	420
Обладнання	320
Усього активи	3180
Усього зобов'язання	1440
Власний капітал	1740
Усього зобов'язань та власний капітал	3180

2. Нормалізований прибуток 500
3. Середній прибуток на власний капітал по галузі 11%
4. Очікуваний прибуток: $740 \times 11\% = 191,4$
5. Надлишкові прибутки: $500 - 191,4 = 308,6$
6. Коефіцієнт капіталізації 35%
7. Вартість надлишкових прибутків: $308,6 / 35\% = 882$
8. Кінцевий переоцінений балансовий звіт:

Поточні активи	2440
Нерухомість	420
Обладнання	320
Нематеріальні активи	882
Усього активи	4062
Усього зобов'язання	1440
Власний капітал	2622
Усього зобов'язань та власний капітал	4062

Таким чином розрахувавши гудвіл, фірма показує, що вона має більші прибутки, ніж інші підприємства галузі. Це в свою чергу свідчить потенційним інвесторам про те, що в це підприємство можна вкладати гроші.

Підприємство з такою репутацією може залучити кошти декількома способами: взяти кредит або використати можливості, які надає біржова торгівля.

Зараз коли банківська система перебуває в нестабільному стані отримання кредиту справа ризикована, бо банківські проценти можуть змінитися і підприємство буде не в змозі повернути кредит з відсотками.

Тому більш актуальним є продаж цінних паперів на фондовому ринку, тобто підприємство може випустити акції або облігації. Розмір емісії треба встановити таким, щоб не пошкодити репутації, бо надмірна емісія призведе до знецінення цінним може викликати паніку і відмову від покупки цінних паперів, в наслідок чого підприємство понесе втрати.

Так що, ще одним з механізмів цивілізованого ринку, який можна застосувати для залучення фінансових коштів є біржова торгівля, а саме фондова торгівля.

Ще одну можливість надає біржова торгівля на товарному ринку. Підприємство доказавши, що воно прибуткове, а як слідство здатне виконати своєчасно свої зобов'язання, тому воно може продати форвардний контракт на свій товар. Це означає, що воно зможе отримати гроші до того, як товар буде виготовлено. Тобто підприємство таким чином кредитує своє виробництво

ЗАДАЧИ ФОНДОВОЙ БИРЖИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА

Липилина С.В.(ХНУ)

Фондовый рынок Украины в настоящее время находится в стадии становления и развития, и биржевой рынок еще только стремится завоевать свое должное место на отечественном рынке. Поэтому определение роли и задач фондовой биржи как центра осуществления биржевых сделок представляется весьма актуальным вопросом при рассмотрении состояния рынка ценных бумаг.

Согласно Закону Украины «О ценных бумагах и фондовой бирже» фондовая биржа – это организационно оформленный, постоянно действующий рынок, на котором осуществляется торговля ценными бумагами [1]. Фондовая биржа – акционерное общество, которое сосредотачивает спрос и предложение ценных бумаг, содействует формированию их биржевого курса и осуществляет свою деятельность в соответствии с вышеупомянутым Законом, иными актами правительства Украины, уставом и правилами биржи.

Фондовая биржа может быть создана не менее чем 20 учредителями – торговцами ценными бумагами, имеющими разрешение на осуществление коммерческой и комиссионной деятельности по ценным бумагам при условии внесения ими в уставный фонд не менее 10000 необлагаемых налогом минимумов доходов граждан. Доля уставного фонда, которая принадлежит одному акционеру, не должна превышать 5%. Фондовая биржа приобретает права юридического лица со дня ее регистрации Государственной комиссией по ценным бумагам и фондовому рынку ГКЦБФР). В настоящее время в Украине осуществляют свою деятельность пять бирж: Украинская фондовая биржа (УФБ); Кисвская международная фондовая биржа (КМФБ); Украинская межбанковская валютная биржа (УМВБ); Донецкая фондовая биржа (ДФБ); Приднепровская фондовая биржа (ПФБ).

Недавно ГКЦБФР зарегистрировала ЗАО «Крымская фондовая биржа» как фондовую биржу, учредителями которой выступили 25 юридических лиц.

Для более углубленного понимания сущности и роли фондовой биржи, выделим основные задачи данного органа на современном этапе развития отечественного рынка ценных бумаг. Первая задача биржи заключается в том, чтобы предоставить место для рынка, т.е. централизовать место, где может происходить как продажа ценных бумаг их первым владельцам, так и вторичная их перепродажа. При этом принципиальным положением существования бирж как организованного оптового рынка ценных бумаг является соблюдение обязательного требования всеми участниками торгов вести себя в соответствии с твердыми правилами. Несмотря на то, что в настоящее время открытый биржевой торг, требующий физического присутствия его участников, заменяется компьютерным, дающим возможность принимать участие в торговле со своего рабочего места, обязательным остается соблюдение установленных правил и системы регулирования торговли, а также готовность всех участников торгов эти правила соблюдать. Для выполнения первой задачи бирже недостаточно отработать правила и системы регулирования торговли, необходимо предъявлять достаточно жесткие требования к компаниям, поставляющим ценные бумаги для продажи, и членам биржи, которые на профессиональном уровне ведут торговлю и представляют интересы клиентов, не имеющих возможности принимать

непосредственное участие в торговле на бирже, а вынужденных прибегать к услугам посредников. Биржа также должна располагать обученным высококвалифицированным персоналом, способным не только провести сам биржевой торг, но и обеспечить эффективный надзор за исполнением сделок, заключенных на бирже [2].

Второй задачей фондовой биржи следует считать выявление равновесной биржевой цены. Выполнение этой задачи возможно в силу того, что биржа собирает большое количество продавцов и покупателей, предоставляя им рыночное место, где они могут встречаться не только для обсуждения и согласования условий торговли, но и для выявления приемлемой цены конкретных ценных бумаг. Кроме того, биржа добивается доверия к достоверности достигнутых цен в процессе биржевого торга. Для реализации данной задачи биржа обеспечивает открытость информации, характеризующей как эмитента, так и его ценные бумаги, стандартизацию условий установления цен, использование средств массовой информации для распространения информации о котировках цен и сделках. Это позволяет членам биржи и профессиональным участникам знать самые последние цены, по которым можно совершать сделки, и знать о самых последних сделках, которые были совершены. Все более распространяющейся тенденцией на западных биржах становится теперь попытки устроить показ котировок акций, зарегистрированных их биржами, на экранах домашних телевизоров для частных лиц. Это дает возможность заинтересовать в биржевой торговле новых участников, прежде всего покупателей.

Третья задача биржи – аккумулировать временно свободные денежные средства и способствовать передаче права собственности. Привлекая покупателей ценных бумаг, биржа дает возможность эмитентам взамен своих финансовых обязательств получить нужные им средства для инвестиций, т.е. способствует мобилизации новых средств, с одной стороны, а с другой – расширению круга собственников. При этом биржа создает возможности для перепродажи приобретаемых ценных бумаг, т.е. обеспечивает передачу прав собственности, постоянно привлекая на биржу новых инвесторов, имеющих в наличии крупные или мелкие суммы временно свободных денежных средств. Обеспечивая перепродажу ранее купленных ценных бумаг, биржа освобождает покупателя от «вечного» владения ими. У него появляется возможность продать ранее купленные ценные бумаги и искать другие возможности использования своих денежных средств или вложить их в другие более привлекательные для него ценные бумаги. Такая смена владельца не затрагивает эмитента, полученные им денежные средства остаются у него в распоряжении, изменился только кредитор или акционер [2, 95].

Четвертая задача фондовой биржи – обеспечение гласности, открытости биржевых торгов. Как уже упоминалось, биржа не гарантирует того, что вложенные в ценные бумаги средства обязательно принесут доход. Как дивиденды, так и курсовая стоимость акций могут расти и падать. Но фондовая биржа гарантирует, что участники торгов могут иметь достаточно достоверную информацию и располагать справедливыми правилами для формирования собственных суждений о доходности принадлежащих им ценных бумаг.

Пятая задача биржи заключается в обеспечении арбитража, т.е. механизма для беспрепятственного разрешения споров. Должен быть сформирован круг лиц, которые могут выполнять поставленные задачи, а также определять размер возможных компенсаций для пострадавшей стороны. Многие биржи для решения задачи арбитража создают специальные арбитражные комиссии, в состав которых

включают независимых лиц, имеющих как опыт в ведении биржевой торговли, так и в решении споров, имеющих возможность беспристрастно выслушивать обе стороны и принять взвешенное решение. Влиятельность арбитражной комиссии должна быть общепризнанной [2, 95].

Шестая задача биржи – обеспечение гарантий исполнения сделок, заключенных в биржевом зале. Ее исполнение достигается тем, что биржа гарантирует надежность ценных бумаг, которые котируются на ней. Это достигается тем, что к обращению на бирже допускаются лишь те ценные бумаги, которые прошли листинг, т.е. соответствуют предъявляемым требованиям. Как только участники торгов согласовали условия сделки, они тут же регистрируются, и участник торгов получает соответствующее подтверждение от биржи. Выполняя указанную задачу, биржа берет на себя обязанности служить посредником при осуществлении расчетов. Под этим подразумевается, что биржа принимает на себя ответственность за предоставление гарантии на все подтвержденные сделки и что покупки будут оплачены, а все проданные акции будут доставлены для передачи на имя нового покупателя или по его указанию на другое имя. Это важная функция биржи, она дает всем продавцам и покупателям гарантию, что они получают полностью результаты своих операций, так как в противном случае биржа, руководствуясь своими правилами, аннулирует сделки.

Наиболее существенной проблемой в биржевой торговле является проблема исполнения сделок. Хотя биржа не может проверить каждого конкретного покупателя и продавца, она может и должна предъявлять жесткие требования как к профессионализму участников торгов, так и к их финансовому положению. Биржа должна обеспечивать постоянный контроль над содержанием своих внутренних систем коммуникаций, чтобы гарантировать их надежность и осуществлять надзор за финансовой дисциплиной своих членов-участников торгов, чтобы банкротство одного члена (участника) не повлекло за собой банкротства другого [2, 95].

Седьмая задача биржи – разработка этических стандартов, кодекса поведения участников биржевых торгов. Для ее выполнения на бирже принимаются специальные соглашения, которые разрешают использование специфических слов и оговаривают соблюдение их строгой интерпретации; устанавливают место и способ торговли; время совершения сделки; предъявляют определенные квалификационные требования к участникам торгов.

В данной статье рассмотрены основные задачи фондовой биржи, понимание которых поможет преодолеть некоторые негативные моменты в развитии отечественного фондового рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Украины «О ценных бумагах и фондовой бирже» //ВВР.-1991.-№ 38.-ст. 508.
2. Рынок ценных бумаг /под ред. Галанова А.В. - М.: Финансы и статистика. - 1996.- 352 с.

К ВОПРОСУ СОСТАВЛЕНИЯ СМЕТ ЗАТРАТ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Меренкова Л.А. (ХГЭУ)

В рыночной экономике для предприятий вопросы снижения затрат приобретают особую актуальность. В условиях конкуренции возможности отдельных производителей влиять на цену выпускаемой продукции ограничены. Обеспечение выживаемости и прибыльного функционирования предприятий обеспечивается главным

образом за счет снижения себестоимости и повышения качества продукции, эффективного использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов.

В настоящее время в себестоимости продукции значительно увеличился удельный вес накладных затрат, которые являются косвенными и связаны с организацией, управлением и обслуживанием производственного процесса. Данная тенденция объясняется ростом механизации и автоматизации производства и действием ряда других факторов. Поэтому одним из путей снижения себестоимости продукции является совершенствование методов планирования накладных затрат.

В современных условиях планирование накладных затрат осуществляется путем разработки смет расходов на содержание и эксплуатацию оборудования, общепроизводственных и общехозяйственных расходов. В состав расходов на содержание и эксплуатацию оборудования включаются амортизация оборудования и транспортных средств, расходы по эксплуатации оборудования, затраты на текущий ремонт, расходы на внутризаводское перемещение грузов, износ малоценных и быстроизнашивающихся предметов и др. Таким образом, в смету расходов на содержание и эксплуатацию оборудования входят как переменные затраты, которые изменяются при изменении объема производства, так и постоянные.

Смета расходов на содержание и эксплуатацию оборудования разрабатывается с учетом планируемого состава оборудования и транспортных средств, которые определяются исходя из норм использования этих средств и запланированного объема производства. Также используются нормы расхода вспомогательных материалов для эксплуатации и ремонта оборудования (включая запасные части, смазочные и обтирочные материалы), нормативы расхода двигательной энергии по отдельным видам оборудования и транспортным средствам вспомогательными рабочими, расчеты потребности в малоценных и быстроизнашивающихся предметах и инструментах и др.

В сметах общепроизводственных и общехозяйственных расходов аккумулируются затраты на обслуживание и управление предприятием, которые, как правило, относятся к постоянным. В общепроизводственные расходы входят затраты на содержание аппарата управления цехом, амортизацию, содержание и текущий ремонт зданий, сооружений, испытания, опыты и исследования, рационализацию и изобретательство, охрану труда и др. В состав общехозяйственных расходов включаются зарплата аппарата управления предприятием, расходы на командировки и перемещения, затраты на содержание пожарной, сторожевой и военизированной охраны, затраты на содержание и текущий ремонт зданий, сооружений и инвентаря общезаводского назначения, затраты на подготовку кадров и др.

Основой составления смет общепроизводственных и общехозяйственных расходов служат данные о структуре организации управления цехами, предприятием в целом, их штатные расписания, нормы расхода топлива и энергии для отопления, освещения и для других хозяйственных нужд, нормы расхода вспомогательных материалов на содержание и ремонт зданий и сооружений. Планирование затрат на проведение исследований, опытов, рационализации, охране труда, проектным и пуско-наладочным работам и ряда других затрат осуществляется на основе бухгалтерских данных.

В настоящее время планируемые сметы накладных затрат являются жесткими. Они составляются на год или квартал и не корректируются в течение всего планового периода в зависимости от изменений условий функционирования

предприятия, что может приводить к неоправданному завышению плановой величины этих затрат. В рыночной экономике на величину затрат воздействуют как внешние условия (конъюнктура рынка, поставщики, законодательные акты), так и внутренние факторы (недогрузка или недостаток мощностей). Поэтому расчет смет затрат должен быть основан на принципах гибкого и скользящего планирования.

Целью гибкого планирования является как можно более точное определение размера затрат в зависимости от объема производства. Данный принцип реализуется в составлении гибких смет производственных накладных затрат. Производственные накладные затраты – это затраты, идущие на производство за вычетом прямых производственных затрат, под которыми понимаются прямые затраты на материалы и прямые затраты на оплату труда. Для составления гибкой сметы определяют взаимосвязь каждой статьи накладных расходов и загрузки места возникновения этих затрат. Зависимость между загрузкой мощностей и накладными расходами устанавливают путем анализа соответствующих данных прошлых периодов. Соотношение накладных расходов и загрузки мощностей исчисляют при помощи корреляционного или регрессионного анализа. При составлении смет затрат можно использовать метод многоступенчатого синтетического планирования или метод одноступенчатого синтетического планирования.

При многоступенчатом синтетическом планировании производственные накладные затраты подразделяют в зависимости от изменения объема производства на следующие виды:

- 1) постоянные, которые при заданных мощностях в течение всего планового периода не зависят от загрузки мощности, например, амортизация, арендная плата;
- 2) постоянные скачкообразно изменяющиеся, которые не меняются в определенных границах загрузки мощностей, например, зарплата работников технического контроля;
- 3) пропорциональные, которые изменяются пропорционально изменению загрузки мощностей, например, затраты на вспомогательные материалы, энергию;
- 4) частично меняющиеся, которые состоят из постоянных, не зависящих от загрузки мощностей, и пропорциональных частей, например, затраты на обслуживание оборудования.

Для различных уровней загрузки мощностей, например, с интервалом в 10%, определяют плановые затраты. Отсутствие промежуточных значений рассчитывается методом линейной интерполяции. Достоинство этого метода в том, что он позволяет учитывать скачкообразные изменения затрат, что повышает экономическую обоснованность планирования. Однако этот метод очень трудоемок.

При одноступенчатом синтетическом планировании производственные накладные затраты подразделяют на постоянные и пропорциональные составляющие. На основе этого соотношения вычисляют коэффициент вариации расходов. Он показывает, какой процент базисных плановых затрат увеличивается или уменьшается при изменении исходной величины загрузки мощностей, например, на 5, 10, 15%. В качестве базисных плановых затрат принимаются предельно допустимые расходы, которые соответствуют уровню загрузки, принятому за 100%. Использование коэффициента вариации при планировании накладных затрат требует значительно меньших затрат времени, но снижает точность расчетов.

Принцип скользящего планирования предусматривает последовательную корректировку плановых показателей затрат в зависимости от изменений внешних и

внутренних условий и факторов деятельности предприятия и, как правило, используется при планировании постоянных накладных расходов, связанных с управлением предприятием. Расходы на управление включают в себя затраты на осуществление общехозяйственных и административных функций: оклады руководителей и специалистов, расходы на содержание помещений общехозяйственного назначения, гонорары за профессиональные услуги. На основе скользящего планирования рассчитываются кумулятивные и поэтапные сметы затрат.

Кумулятивная смета – это план накладных затрат, который пересчитывается в начале каждого месяца на полгода вперед. Пошаговая смета – это план накладных затрат на год, который корректируется в конце каждого месяца путем прибавления к смете сумм планируемых затрат на следующий месяц и вычитания из нее суммы затрат минувшего месяца. Таким образом, расчет кумулятивной и пошаговой смет позволяет включать в себестоимость продукции минимально необходимые затраты, что приводит к ее снижению. Подходы к составлению смет накладных затрат в рыночной экономике представлены на рис.1.

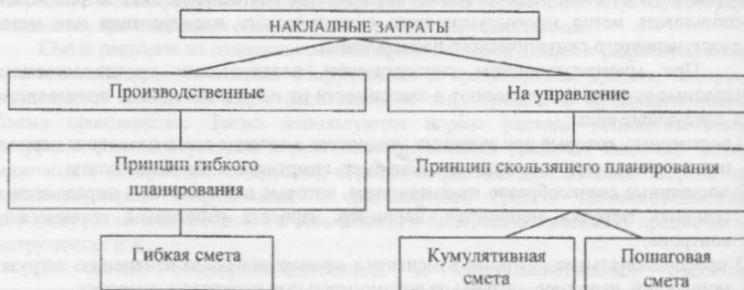

Рис.1. Подходы к составлению смет накладных затрат

На основании проведенного анализа можно рекомендовать рассчитывать сметы расходов на содержание и эксплуатацию оборудования на основе принципа гибкого планирования, а общепроизводственных и общехозяйственных затрат – по принципу скользящего планирования, что будет способствовать повышению точности и обоснованности определения плановой величины накладных затрат и снижению себестоимости продукции.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЦЕНЫ ОТСЕЧЕНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОБЛИГАЦИИ НА ПЕРВИЧНОМ РЫНКЕ

Расвиева Е.В., Конощенко И. Г. (ХГЭУ)

Основные характеристики облигаций внутреннего государственного займа (ОВГЗ) представляют собой естественное следствие современного состояния экономики Украины и концептуальные представления о путях и способах ее стабилизации и реформирования. Для государства ОВГЗ являются финансовым инструментом, с помощью которого осуществляется попытка нейтрализовать

свободные, не ориентированные на производительное использование капиталы с целью снижения их инфляционного потенциала. В свою очередь, субъекты фондового рынка используют ОВГЗ как средство максимизации доходности временно свободных капиталов, которые в нынешней экономической ситуации более эффективно направлять в каналы биржевой спекуляции, чем, например, использовать в иных областях сферы обращения.

Целью проведенного исследования является установление зависимости цены отсечения на ОВГЗ от определенных факторов, влияющих на нее. Данное исследование включает в себя три этапа.

I. Формирование гипотезы об информационном пространстве исследования.

II. Математическое обоснование факторов пространства.

III. Построение модели цены отсечения.

Первый этап. При моделировании цены отсечения ОВГЗ особенно важным является формирование набора факторов, оказывающих влияние на нее. Учитывая, что современное состояние экономики во многом обусловлено тенденциями развития денежно-кредитной сферы и сферы обращения в целом, предполагаем, что основные факторы, воздействующие на рынок ОВГЗ, связаны, главным образом, со сферой обращения. Анализ литературных источников показал, что на цену отсечения ОВГЗ оказывают влияние следующие факторы: привлечение с начала года, млн. грн.; выплаты с начала года, млн. грн.; выплаты до конца года, млн.грн.; выплаты на следующий год, млн.грн.; доход эмитента с начала года, млн.грн.; капитализация рынка по номиналу обращающихся облигаций, млн.грн.; капитализация рынка по цене реализации обращающихся облигаций, млн.грн.; длина долга, дней; цена обслуживания долга с начала года, %, фондовый индекс WOOD – 15; учетная ставка Национального банка Украины, %; уровень инфляции, %; процентная ставка по срочным банковским депозитам, %; процентная ставка по межбанковским кредитам, %; динамика курса гривны к иностранным валютам (доллар США, немецкая марка и российский рубль).

Второй этап. Выделенные факторы тесно взаимосвязаны между собой и нередко действуют в противоположных направлениях. Одним из методов исследования зависимостей между этими факторами является метод главных компонент, содержание которого состоит в приведении множества наблюдаемых признаков к меньшему числу неявных, но объективно существующих факторов. Достоинство этого метода состоит в том, что он дает возможность исключить из рассмотрения те факторы, которые оказывают наименьшее влияние на изучаемый объект и объединить в одно целое те факторы, которые оказывают наибольшее влияние на объект.

Исследование проводилось по данным, полученным из еженедельных аналитических обзоров газет "Бизнес" и "Діло" за период с 1 января по 1 сентября 1998 года. Исходная матрица содержит информацию в виде динамических рядов по 17 факторам, перечень которых приведен выше. После проведения соответствующих расчетов были выделены две главные компоненты.

Первая главная компонента объединяет в себе такие факторы как привлечение с начала года, млн. грн.; выплаты с начала года, млн. грн.; выплаты до конца года, млн. грн.; выплаты на следующий год, млн. грн.; капитализация рынка по номиналу обращающихся облигаций, млн. грн.; капитализация рынка по цене реализации обращающихся облигаций, млн. грн.; фондовый индекс WOOD – 15; учетная ставка НБУ, %; процентная ставка по депозитам, %; курс доллара США; курс немецкой

марки. Дисперсионный анализ показал, что данная компонента объясняет 59,312% изменения цены отсечения. Вторая главная компонента содержит такие факторы как доход эмитента с начала года, млн. грн.; длина долга, дней; курс российского рубля. Вторая главная компонента объясняет 18,1996% дисперсии. Таким образом, выделенные главные компоненты оказывают существенное влияние на изменение цены отсечения, что подтверждается значением коэффициента детерминации равным 77,5116%. Для дальнейшего исследования была собрана информация по выделенным факторам. На их основе были построены агрегированные показатели – главные компоненты, которые и применялись для построения модели.

Третий этап. Содержанием этого этапа является построение модели цены отсечения ОБГЗ и анализ ее адекватности. Для построения модели была сформирована репрезентативная выборка по ценам отсечения 12-ти месячных облигаций внутреннего государственного займа, которые устанавливались на аукционах по их размещению. Проведя анализ исходных данных для моделирования, приходим к выводу, что зависимость цены отсечения от выделенных главных компонент является нелинейной. Поэтому модель оценки цены отсечения ОБГЗ также является нелинейной. Известно, что выбор нелинейной модели и оценка ее параметров очень длительный и трудоемкий процесс. В связи с этим все вычисления проводились на ПК с использованием системы "Statistica". Первую часть модели, т.е. зависимость цены отсечения от первой главной компоненты, можно представить логарифмической функцией, вторую часть модели – в виде обратной зависимости. Таким образом, модель оценки цены отсечения имеет следующий вид:

$$C_{отс} = b_0 + b_1 \cdot \log_{10} (b_2 \cdot ГК1 + b_3) + \frac{b_4}{ГК2}$$

где $C_{отс}$ – цена отсечения;

$ГК1, ГК2$ – первая и вторая главные компоненты соответственно;

$b_i, i=1,2,...,4$ – параметры модели.

Оценка параметров модели осуществлялась квазинытоновским методом. Затем, проводилась оценка значимости найденных параметров по критерию Стьюдента, и определялся уровень доверительной вероятности. Рассчитанные значения представлены в таблице 1.

Таблица 1

Оценки параметров

N=34	B0	B1	B2	B3	B4
Оценки параметров	325.0136	-84.495	.010021	1002.291	-12.0802
t(29)	105.1385	-131.688	8.601026	45.438	-2.2854
p-level	0.0000	0.000	.000000	.000	.0500

Проведенный анализ по критерию Стьюдента позволил сделать вывод, что все параметры модели существенны, так как рассчитанные значения критерия Стьюдента превышают табличное, равное 1.699. Коэффициент детерминации,

рассчитанный для построенной модели равен 0.8713. Это означает, что модель объясняет влияние выделенных главных компонент на цену отсечения на 87.13%.

При анализе адекватности модели особое внимание уделяется анализу остатков. Проверим свойства остатков построенной модели. На рис.1 приведена гистограмма остатков с наложенной плотностью нормального распределения. Как видно из графика остатки распределены по нормальному закону.

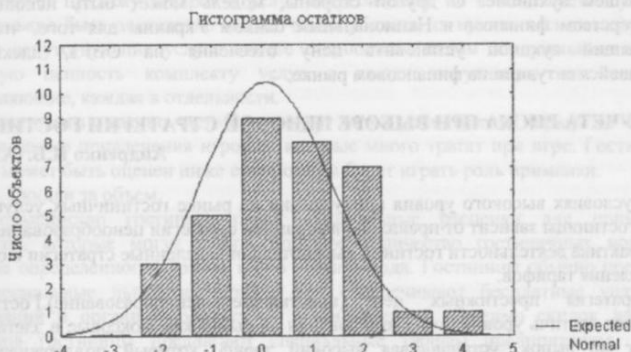

Рис. 1. Гистограмма остатков с наложенной плотностью нормального распределения

Кроме того, был построен график остатков на нормальной вероятностной бумаге для подобранной модели (рис.2). В случае, если остатки в точности нормальны, они хорошо ложатся на прямую. Проанализировав полученный график, можно сделать вывод, что подобранная модель достаточно четко описывает анализируемые данные, поскольку остатки достаточно хорошо ложатся на прямую.

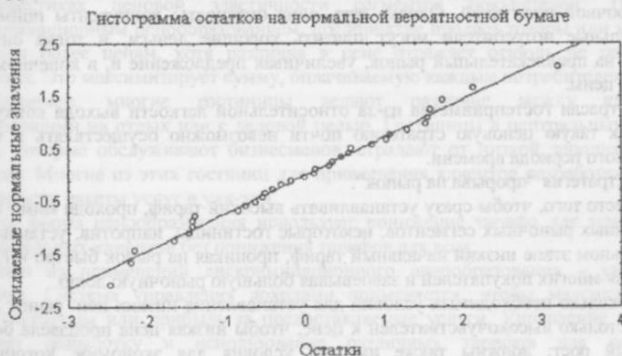

Рис. 2. График остатков

Таким образом, была построена модель оценки цены отсечения на 12-ти месячные облигации внутреннего государственного займа и проведен анализ ее адекватности аналитическим и графическим методами.

Построенная модель с одной стороны может быть использована менеджерами коммерческих структур и другими инвесторами для анализа динамики изменения цены отсечения и позволяет сделать предположение о величине цены отсечения на предстоящем аукционе. С другой стороны, модель может быть использована Министерством финансов и Национальным банком Украины для того, чтобы на предстоящий аукцион установить цену отсечения на ОВГЗ, адекватную сложившейся ситуации на финансовом рынке.

РОЛЬ УЧЕТА РИСКА ПРИ ВЫБОРЕ ЦЕНОВОЙ СТРАТЕГИИ ГОСТИНИЦЫ

Андренко И.Б. (ХГАГХ)

В условиях высокого уровня конкуренции на рынке гостиничных услуг успех любой гостиницы зависит от правильно выбранной стратегии ценообразования.

Практика деятельности гостиниц выработала определенные стратегии в области установления тарифов.

Стратегия престижных цен (престижное ценообразование). Гостиницы, желающие достичь уровня позиционирования на рынке как люксовые и элитантны, выходят на рынок, устанавливая высокий тариф, который поддерживает эту позицию. Они устанавливают высокий тариф для привлечения определенной клиентуры и создания имиджа эксклюзивности.

1. Стратегия "снятия сливок".

Ценовая политика "снятия сливок" формирует высокую цену, когда рынок нечувствителен к уровню цен. Эта стратегия может иметь смысл когда понижение цены приводит к меньшему объему дохода. Например, владелец единственной гостиницы в маленьком городе может устанавливать высокие тарифы, если имеется большой спрос на номера. Ценовое "снятие сливок" может стать эффективной краткосрочной политикой. Однако есть одна опасность: конкуренты поймут, что состоятельные потребители могут платить хорошие деньги, и тогда они тоже выходят на привлекательный рынок, увеличивая предложение и, в конечном счете, понижая цены.

В отрасли гостеприимства из-за относительной легкости выхода конкурентов на рынок такую ценовую стратегию почти невозможно осуществлять в течение длительного периода времени.

2. Стратегия "прорыва на рынок".

Вместо того, чтобы сразу устанавливать высокий тариф, проходя мимо мелких, но выгодных рыночных сегментов, некоторые гостиницы, напротив, устанавливают на начальном этапе низкий начальный тариф, проникая на рынок быстро и глубоко, привлекая многих покупателей и завоевывая большую рыночную долю.

Несколько необходимых условий для установления низких цен: рынок должен быть настолько высокочувствителен к цене, чтобы низкая цена произвела большой рыночный рост; должны также иметься условия для экономии, которые при повышении объема продаж уменьшают затраты; кроме того, низкая цена должна помогать быть вне конкуренции.

3. Стратегия определения цены на комплект товаров (услуг).

Предприятия, использующие ценообразования на набор товаров, собирают пакет из нескольких изделий и предлагают комплект по пониженной цене. Например, гостиницы продают по специальным льготным тарифам пакеты услуг на уик-энды, включающие номер, питание и развлечения, или предлагают коммерческие расценки, включая завтрак и газету. Такая система ценообразования стимулирует продажу товаров и услуг потребителям, но в тоже время суммарная цена должна быть достаточно низка, чтобы убедить их купить весь пакет услуг. В идеале сопутствующие услуги вместе с основным видом обслуживания придадут большую ценность комплекту услуг в глазах покупателя, чем стоят его составляющие, каждая в отдельности.

Гостиницы с казино часто используют метод установления тарифа на комплекс услуг с целью привлечения игроков, которые много тратят при игре. Гостиничный номер может быть оценен ниже стоимости и будет играть роль приманки.

4. Скидки за объем.

Большинство гостиниц имеют специальные расценки для привлечения клиентов, которые могут купить большое количество гостиничных номеров в течение определенного периода или в течение года. Гостиницы обычно предлагают им специальные льготные тарифы или обеспечивают бесплатные услуги для ассоциаций и организаторов встреч и конференций. Помимо скидок для групп клиентов гостиницы предлагают специальные тарифы предприятиям, которые гарантируют использование определенного числа мест каждый год.

5. Скидки, предлагаемые в зависимости от времени покупки.

Сезонная скидка – снижение тарифа для клиентов, желающих воспользоваться услугами гостиницы не в “горячий” сезон, т.е. когда спрос на услуги более низкий. Сезонные скидки позволяют гостинице держать спрос устойчивым в течение всего года.

6. Дискриминационное ценообразование.

Относится к сегментации рынка и различиям в ценах, основанных на характеристиках ценовой эластичности сегментов покупателей. Пользуясь дискриминационным ценообразованием, предприятие продает товары или услуги по двум или более ценам, хотя различия в цене отражает отнюдь не различия в издержках. Это максимизирует сумму, оплачиваемую каждым потребителем.

Например, многие гостиницы делают различие между клиентами, приезжающими на отдых или с деловой целью. Гостиницы в центральных районах города, которые обслуживают бизнесменов, страдают от низкой заполняемости в уик-энды. Многие из этих гостиниц для привлечения клиентов разработали низкие по стоимости пакеты услуг в уик-энд.

Эта форма ценообразования использует понижение тарифа для привлечения дополнительных клиентов без понижения тарифов для всех.

Одно из применений дискриминационного ценообразования – управление доходами. Система управления доходами применяется, чтобы максимизировать доход гостиницы или прибыль за предоставляемые услуги. Управление доходами включает разработку и использование различных тарифов для различных гостиничных номеров, основанных на прогнозе спроса на услуги. Гостиница с достаточной историей своего развития может прогнозировать заполняемость номеров, основываясь на текущих моделях резервирования. Если прогнозируется

низкая заполняемость, гостиница, стараясь ее увеличить, будет предоставлять номера по низким тарифам. При более низких тарифах будут, как правило, использоваться методы ценовой дискриминации. Идея состоит в том, чтобы с помощью низких тарифов создать дополнительный спрос и привлечь гостей, которых иначе бы гостиница не получила. Если прогнозируемая заполняемость высока, будут существовать высокие тарифы.

7. Психологическое ценообразование.

Психологические методы ценообразования затрагивают психологию цен, а не просто их экономическую сущность. Престижный имидж может быть создан путем продажи товара и услуг по высокой цене. Другой аспект психологического ценообразования – “рекомендательные” цены. Это тот уровень цен, который сложился в сознании покупателей, и который они имеют в виду, когда смотрят на данный товар (услугу). Рекомендательная цена формируется покупателем когда он сравнивает текущие цены, запомнившиеся прошлые цены или оценивает ситуацию покупки.

8. Ценовое стимулирование сбыта.

Когда гостиницы используют стимулирующее ценообразование, они временно назначают тарифы на услуги ниже тарифов в преysкранте, а иногда даже ниже издержек на производство.

В периоды низкой заполняемости номеров, гостиницы, чтобы увеличить сбыт, могут предлагать специальные льготные тарифы, стимулирующие заезд постояльцев. Гостиница с хорошим менеджером скорее предоставит специальные скидки, чем просто понизит тарифы. Такая ценовая стратегия стимулирует приезжающих в гостиницу в их желании остановиться в данной гостинице и создает ее благоприятный имидж.

Выбор оптимальной стратегии ценообразования на гостиничные услуги усложняется рядом особенностей туристско-рекреационной сферы, в числе: необходимость сезонной дифференциации тарифов для некоторых гостиниц; высокий уровень ориентации на вкусы и предпочтения клиентов; высокая эластичность цен в различных сегментах рынка; невозможность хранения услуг вследствие их нематериального характера.

Отсутствие четко определенной ценовой стратегии способствует неопределенности в принятии решений в этой области различными службами предприятия, может приводить к несогласованности этих решений и иметь последствием ослабление позиций гостиницы на рынке, потери в выручке и прибыли.

Выбор оптимальной ценовой стратегии должен быть произведен с учетом теории и практики ценообразования, с учетом теории риска.

Определение тарифа на гостиничные услуги всегда образует наибольшую составляющую риска гостиницы, потому, что это связано с позицией гостиницы на рынке, с финансовыми результатами деятельности (выручкой, прибылью гостиницы). Непредвиденное установление тарифа может иметь тяжкие последствия для гостиницы. Ошибка в размере тарифа на услуги всего на 1% ведет к потере, составляющим не менее, чем 1% выручки от реализации.

В настоящее время в Украине низкий спрос на услуги гостиниц, что связано с низким качеством обслуживания и высокими тарифами на номера. Для привлечения клиентов гостиница может снизить тарифы, иногда используя совершенно необоснованное с экономической точки зрения снижения тарифа, не учитывая риска. Гостиница может снизить тарифы, рассчитывая на увеличение потока клиентов

(повышение спроса на услуги), ведущее к увеличению дохода, прибыли. Но число клиентов может не измениться и, в итоге, доходы и прибыль гостиницы будут ниже, чем были до снижения тарифов. Иногда возможна даже ситуация, когда расходы гостиницы будут превышать доход, в таком случае речь даже может идти о банкротстве предприятия. Необходимо определить каковы будут потери гостиницы, если сложится неблагоприятная ситуация, каков риск гостиницы?

Необходимо количественно определить риск, чтобы сравнить степень риска альтернативных вариантов и определить тот из них, который наиболее отвечает стратегии гостиницы.

Риск измеряется абсолютной суммой – суммой убытков и потерь и степенью риска – мерой вероятности неосуществления намеченного мероприятия или недостижения намечаемого уровня цены, дохода прибыли.

Определение риска – очень сложная и трудоемкая задача. Сложность оценки риска обусловлена неразработанностью методик, противоречивостью объективных и личностных оценок, количественных и ценностных характеристик. Для более точного определения риска необходимо использовать комплекс методов, что позволяет дать наиболее полную и всестороннюю оценку возможного риска.

ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖІ INTERNET В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Столярук Д.Б. (ХОУ НБУ, ХБК)

Бурхливий розвиток інформаційних технологій за останні кілька років призвів до того, що світова комп'ютерна мережа Internet, яка з'явилася в Україні на початку 90-х, перестала бути екзотикою для українського користувача. Сьогодні Internet знаходить все більше і більше застосування. Постійно і дуже швидко зростає присутність в мережі виробників товарів та послуг. І якщо спочатку головною метою присутності була реклама, то сьогодні товаровиробник хоче мати можливість не тільки рекламувати, а й продавати свій товар через Internet. Для довідки, за прогнозами в 2000 році кількість покупок, які здійснюються в Internet, буде складати 30% у США, 20% у Франції, 10% у Німеччині (від суми загальних витрат домогосподарів). Україна, хоч і з деяким запізненням, піде цим шляхом. Як відомо, операція продажу супроводжується розрахунками, які виконуються фінансовими посередниками – банками. Таким чином, присутність банків в Internet просто необхідна, і надання банківських послуг через мережу - це питання часу. І ті банки, які першими освоюють цей сегмент ринку банківських послуг, який знаходиться тільки в стадії зародження, можуть розраховувати на чималі дивіденди.

Існує кілька способів використання Internet у банках. Перший, найпростіший та найдешевший, а тому і найпоширеніший на сьогодні – надання загальної інформації про банк. Це й асортимент послуг, тарифи, баланс банку та інша інформація, яка призначена для інформування існуючих та потенційних клієнтів банку. Таким чином, така присутність банку в Internet носить суто рекламний характер і не приносить прямих прибутків. Більшість українських банків на сьогодні саме так використовують Internet.

Ті банки, які вже пройшли цей етап пропонують, крім рекламної та довідкової інформації, ще й деякі індивідуальні інформаційні послуги, наприклад, надання

інформації про надходження на рахунок та про залишок на ньому. Доступ до інформації здійснюється за допомогою імені входу та паролю. Тільки після успішної ідентифікації клієнту надається доступ до власної інформації. Надання таких послуг хоч і не приносить великого доходу, але й не вимагає великих додаткових витрат.

Наступний, найперспективніший, напрямок розвитку – надання розрахункових послуг через Internet. Розрахунки в мережі можна здійснювати за допомогою кредитних карток або без них, використовуючи системи типу “Клієнт-банк”. Предметом нашої уваги є здійснення розрахунків за допомогою системи “Клієнт-Банк”, яка функціонує в середовищі Internet.

І тут на перше місце виходить проблема захисту інформації.

Ця проблема є основним чинником, який стримує розвиток Internet-технологій у банківській сфері. Зміст інформації захищається шляхом шифрування з використанням симетричних або асиметричних алгоритмів, причому для захисту інформації в Internet більш придатні асиметричні алгоритми. Крім того, ми повинні бути впевненими, що інформація, яку ми отримали, є достовірною, тобто вона надійшла із того джерела, з якого вона очікується, і що ця інформація не була змінена у процесі передачі. Для вирішення цієї проблеми використовується цифровий підпис – аналог особистого підпису. Один із можливих варіантів організації розрахунків через Internet з використанням системи “Клієнт-Банк”, яка реалізована на базі Internet-технологій надано на схемі. Переваги такої системи.

1. Простота роботи в системі. Необхідне програмне забезпечення знаходиться в мережі і працює під управлінням звичайних програм-навігаторів для Internet. Це дозволяє зняти проблеми, які властиві звичайним системам “Клієнт-Банк”, а саме – навчання користувачів та супроводження програмного забезпечення.
2. Мобільність управління рахунком. Наявність необхідного програмного забезпечення в Internet дозволяє клієнту здійснювати всі операції з рахунком з будь-якої точки земної кулі, в будь-який зручний час. При цьому до комп'ютера, що використовується, не пред'являються ніякі спеціальні вимоги.

До недоліків цих систем можна віднести непридатність для виконання мікроплатежів, через те, що вартість операції може бути більше суми платежу.

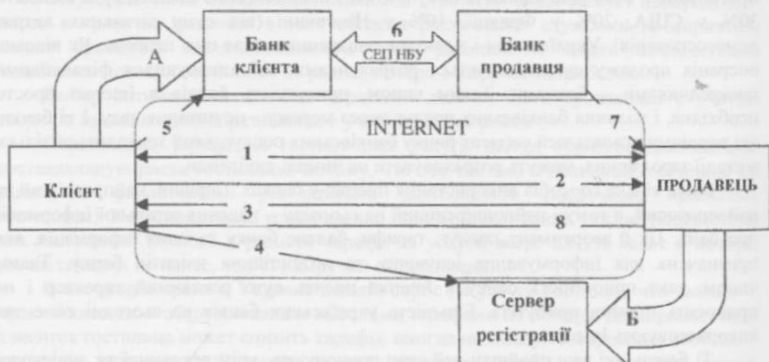

Рис.1 Модель здійснення розрахунків через Internet

В системі розрахунків беруть участь: клієнт банку, він же покупець; продавець; банк клієнта; банк продавця; сервер реєстрації торговців.

Перш ніж виконувати розрахунки, потрібно виконати такі дії (див. рис.1):

А - клієнт укладає договір зі своїм банком на обслуговування в системі. Отримує секретний ключ для підписування документів та відкритий ключ для шифрування. Ключі надаються на дискеті.

Б - продавець зареєструється на сервері реєстрації торговців. Отримує секретний ключ для накладання цифрового підпису. Відкритий ключ знаходиться в реєстратора та доступний у мережі Internet всім бажаючим.

На сервері реєстратора також знаходиться програмне забезпечення для генерації ключів шифрування (секретного та відкритого). Необхідне програмне забезпечення знаходиться на сервері реєстратора та встановлюється у продавця після реєстрації. Клієнтське програмне забезпечення завантажується з сервера реєстратора при формуванні замовлення. Для формування платіжного доручення використовується програмне забезпечення, яке знаходиться на сервері банку.

Сам процес купівлі товару складається з таких етапів:

1. Після прийняття рішення про замовлення товару продавець та покупець обмінюються відкритими ключами для шифрування. Для підвищення рівня безпеки ці ключі можна генерувати перед кожним замовленням, але достатньо виконувати зміну раз на місяць.
2. Замовлення товару. Після вибору потрібних товарів чи послуги клієнт формує замовлення, зазначаючи свою назву та перелік обраних товарів та свою електронну адресу, підписує його на відкритому ключі продавця та відправляє продавцю. Шифрування замовлення не є обов'язковим і здійснюється тільки за бажанням покупця.
3. Продавець дешифрує замовлення покупця та виставляє покупцю рахунок до оплати, підписує його, після чого відправляє покупцю.
4. Покупець, отримавши рахунок, звертається до сервера реєстратора для отримання відкритого ключа для перевірки підпису. Наявність відкритого ключа гарантує, що торговець зареєстрований у системі. Клієнт перевіряє підпис покупця, дешифрує інформацію, перевіряє зміст замовлення.
5. Клієнт формує платіжне доручення банку на перерахування коштів продавцю, шифрує його на відкритому ключі для шифрування та накладає цифровий підпис.
6. Банк, отримавши платіжний документ, перевіряє цифровий підпис та дешифрує інформацію. При успішному виконанні цих операцій банк приймає документ до оплати. Кошти через систему електронних платежів НБУ перераховуються продавцю.
7. Банк продавця, отримавши кошти, інформує свого клієнта про надходження грошей.
8. Продавець повідомляє покупця про отримання коштів і повідомляє про спосіб отримання товару.

Запропонована система забезпечує надійний захист інформації в мережі Internet. Надійність системи гарантується тим, що секретні ключі передаються поза межами Internet, виключаючи можливість їх перехоплення.

Існують інші форми розрахунків в Internet, наприклад, за допомогою кредитних карток або цифрової готівки. Кожна з форм розрахунків у мережі має свої переваги і недоліки. Використання кредитних карток потребує наявності додаткового

технічного забезпечення для роботи з картками. Крім того, кредитні картки ще не достатньо поширені серед українських споживачів. А використання цифрової готівки взагалі вимагає вирішення, крім суто технічних проблем, питань нормативно-правового характеру.

Слід зазначити, що розглянута схема організації розрахунків не вимагає додаткового технічного забезпечення (як при використанні кредитних карток), що значно полегшує її реалізацію та використання. Така форма виконання розрахунків не тільки зручна, але й набагато дешевше від звичайної. Якщо дивитися в розрізі Харківського регіону, то додатковим стимулом для впровадження запропонованої схеми розрахунків буде бажання обслуговувати нові фінансові потоки, які очікуються починаючи з 2000 року, завдяки встановленню спеціального режиму інвестиційної діяльності. Більша частина цих коштів буде мати іноземне походження, тому можливість управління своїм рахунком з-за кордону буде дуже привабливою для клієнтів. Тому можна з упевненістю сказати, що реалізація запропонованої або іншої моделі розрахунків з використанням Internet – питання найближчого майбутнього.

ВОПРОСЫ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Кудояр Е.Ю. (ХГПУ)

Деятельность Харьковского региона характеризуется наличием мощного промышленного потенциала. В настоящий момент развитие инвестиционных процессов промышленности затруднительно. Вопросы ценообразования одна из ключевых проблем экономического развития предприятий. С переходом к рыночным отношениям резко изменились внутренние и внешние условия хозяйствования для предприятий. В данный период необходимо преодолеть многие теоретические и методологические догмы и ошибочные представления, в том числе и в области ценообразования. В административно-командной системе все экономические институты, в том числе и цены, были привязаны к плану, подчинены его выполнению. Принципы и методы нерыночного формирования цен строятся на том, что они должны определяться на предприятии, то есть в сфере производства, и часто до начала выпуска продукции. Такой подход приводит к тому, что за базу цен принимаются затраты на производство (затратный метод ценообразования). При этом рынок практически не воздействует на уровень и динамику цен. По мере перехода к рыночной экономике предприятие и его собственники самостоятельно, на свой страх и риск, с полной экономической ответственностью за свои действия принимают производственно-экономические и другие решения. В отличие от командно-административной системы в переходный период все виды экономической деятельности предприятий подтверждаются или отвергаются рынком. Не исключением является и механизм ценообразования, который:

определяет структуру производства;

оказывает решающее воздействие на движение материальных потоков;

распределяет товарную массу;

увеличивает уровень благосостояния предприятия, а соответственно и региона.

Рынок и цена – категории, обусловленные товарным производством. При этом первичным является рынок. Это объясняется тем, что при товарном производстве

экономические отношения проявляются главным образом через рынок. Именно рынок есть основная форма проявления товарно-денежных отношений и стоимостных категорий. В рыночном хозяйстве важную роль играет закон стоимости, который реализуется через механизмы ценообразования, сбалансированности спроса и предложения. Он является одним из регуляторов общественного производства, способствуя переливу ресурсов из одного сектора экономики в другой и внутри отдельных секторов под воздействием товарно-денежных отношений.

Как показывает опыт работы харьковских предприятий, для выживания они должны придерживаться следующей политики, которая состоит:
в выяснении потенциальных потребителей своей продукции;
в определении требований покупателей к данному виду продукции (качество, цена, система оплаты, поставок и другие);
в расчете своих опытно-конструкторских, производственных и коммерческих возможностей;
в детальной подготовке, создании экономических механизмов деятельности;
в использовании высокого уровня производства и профессионализма в его управлении.

В ходе анализа деятельности предприятий Харькова выявлена необходимость создания механизма ценообразования, который учитывал бы с одной стороны – интересы производства (формирование инвестиционных ресурсов, загрузка производственных мощностей), а с другой – изменяющиеся условия микро- и макро среды (наличие конкурентов, их воздействие на данное предприятие, изменение платежеспособности потенциальных потребителей, инфляционные ожидания, налоги, сборы, протекционизм). В быстро меняющихся экономических условиях Украины изучение рыночной конъюнктуры и разработку на этой основе стратегии и тактики ценообразования следует начинать с анализа общей экономической ситуации, то есть с анализа макроэкономических процессов. Разработка ценовой политики должна включать трехуровневый экономический анализ – на уровне экономики в целом (законодательство, принципы ценообразования, налогообложение, порядок отнесения на себестоимость продукции, принципы распределения прибыли, развитие экономических связей со странами ближнего и дальнего зарубежья), на уровне отрасли (прогноз возможных рынков сбыта товара, установление предполагаемых покупателей и конкурентов, определение допустимой для предприятия цены товара для конкретных покупателей) и на уровне фирмы (производственные мощности, потенциал их развития, уровень качества, квалификация персонала, границы изменения прибыли). Для получения и учета выше перечисленных факторов необходимо проведение базового анализа (рынка, а также позиции предприятия), который предусматривает ответ на такие вопросы:

1. Что происходит на товарном рынке?
2. Почему это происходит? (изучить и спрогнозировать рыночную ситуацию для данного товара).
3. Как эти процессы могут повлиять на ситуацию в будущем?

Из опыта использования методик анализа рынка и прогнозирования цены можно заключить, что базовый анализ должен охватывать широкий спектр факторов спроса и предложения, которые формируют цену отдельного вида товара в определенное время. К основным факторам относятся:

оценка потребности в продукции данного вида в основных регионах реализации; предложение товаров заменителей, которое влияет на предложение данного товара; оценка запасов товаров в основном регионе реализации и многие другие.

Можно сказать, производятся исследования спроса и предложения на данный товар, что является основой для прогнозирования уровня цен. Результатом данного исследования является количественная оценка возможных объемов сбыта изделия при установлении на него данной цены. В определенной мере здесь делается попытка установить примерный вид кривой спроса для данного изделия. Базовый анализ должен иметь динамичный и непрерывный характер, это позволит учитывать постоянные изменения внешнего окружения. Для этого каждое предприятие должно иметь подразделение, в обязанности которого будет входить своевременное отслеживание изменений происходящих на рынке, а также внесение корректировок в планы и способы их достижений. Принцип непрерывности проявляется в том, что продукция в своем движении от сырья до готового изделия проходит несколько этапов. Для каждого этапа товародвижения устанавливается своя цена. Кроме того, в цены постоянно вносятся изменения и дополнения в связи со снятием производства устаревших товаров и освоением новых.

В рыночных условиях процессы формирования и прогнозирования цены тесно взаимосвязаны, так как без понимания процесса формирования цены невозможно понять сущность и принцип ее прогнозирования. Если анализ может предусмотреть возможные изменения спроса и предложения в будущем, сравнив их с изменениями в прошлом (анализ динамики), то он способен будет предусмотреть и цены на продукцию, а также тенденцию их изменений. Анализ динамики требует использования теоретических подходов (построения временных рядов, корреляционная оценка полученных результатов и многих других методов) для получения релевантной информации, это в свою очередь позволит реалистично спланировать ценовую тактику поведения предприятия.

Проведение базового анализа должно завершаться обоснованием уровня ценового риска. Данный вид риска определяется вероятностью возможных убытков при установлении определенной цены на анализируемый товар, допустимыми отклонениями результатов внедрения ценовой политики от запланированной, вероятностью возможных изменений внешней и внутренней среды организации. Учет факторов риска в системе ценообразования придает гибкость экономическому механизму деятельности предприятия. В рыночной экономике гибкость — это первоочередное требование к субъекту хозяйствования. Каждая отрасль, развивается по собственным законам, но для всех справедливо, что удобный механизм постоянно растущих цен больше не функционирует. Чтобы прибыльно работать, предприятия должны либо при помощи разумного управления издержками завоевывать ценовое преимущество, либо повысить выгоду от своей продукции, избегая, таким образом, прямого сравнения цен. Оба способа требуют теоретического и методологического механизма ценообразования.

Главным условием выхода региональной экономики из кризисного состояния и обеспечения перехода к рыночным отношениям является создание предприятий, производящих конкурентоспособную продукцию. Именно это относится к числу наиболее актуальных проблем на нынешнем этапе. Ее решение должно осуществляться на принципиально новой теоретической и методологической основе — системе ценообразования в рыночных условиях хозяйствования.

Конкурентоспособность продукции означает как наличие соответствующих технических характеристик, так и наличие соответствующего ценового механизма, отвечающего, прежде всего, запросам потребителей данного товара. Исходной точкой создания рыночной системы ценообразования, на наш взгляд, является рассмотренный базовый анализ. Установление уровня цен на товары состоит не только в определении минимальной цены, по которой товар может предлагаться на рынке, но и нахождении такой цены, которая представляла бы собой оптимальный баланс между тем, что бы хотел за этот товар заплатить покупатель, и издержками компании при его изготовлении. Фирмы, рассматривающие цены как стратегическое коммерческое оружие, могут вести обоснованную экономическую деятельность, что повышает прибыльность и устойчивость их существования.

Как показывает опыт деятельности многих украинских предприятий, без базового анализа не только эффективность ценообразования, но и выживание предприятий, а следовательно и промышленности в целом ставится под угрозу.

ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.

Артёмов Т.И., Морозикова Т.В. (ХГАДГУ)

В настоящее время Украина, одно из крупнейших государств Европы, находится в эпицентре восточноевропейских процессов, характеризующихся масштабными демократическими преобразованиями в направлении формирования рыночных структур в экономике. Имея значительный индустриальный, аграрный и научно-технический потенциал, располагая достаточными природными богатствами, наша страна в то же время находится в состоянии глубокого трансформационного кризиса.

За десять лет реформ валовой внутренний продукт Украины сократился более чем в два раза. Даже если не приводить других данных, можно понять, что в социально-экономической, политической и иных сферах деятельности государства существует множество серьёзных, порой – болезненных проблем. Чем динамичнее будут решаться эти проблемы, тем быстрее общество преодолеет кризис и осознает себя полноправным субъектом мирового хозяйства.

Известно, что одной из важнейших предпосылок успешного экономического развития любой страны является упорядочение системы ценообразования. В рыночной экономике цены играют особую роль: всю информацию о целесообразных направлениях своей деятельности предприниматель получает именно через систему цен на товары, услуги, ресурсы.

Однако, на стадии экономической трансформации отлаженный ценовой механизм остаётся желанной целью, достичь которой можно лишь путём преодоления доставшейся в наследство от административной системы проблемы искаженных цен.

В условиях планового ведения хозяйства, когда государство монопольно устанавливало цены, многие из них были значительно ниже рыночных, отражающих равновесие спроса и предложения. Такая политика ценообразования распространялась на товары массового спроса, предметы первой необходимости, в частности, продукты питания. При этом спрос на продукцию превышал её предложение, производитель не успевал удовлетворять нужды потребителей, возникал устойчивый дефицит.

Преодоление проблемы искажённых цен в ходе экономической трансформации невозможно без устранения государственной монополии в ценообразовании. В Украине, как и в большинстве стран СНГ, первый шаг к рынку был сделан в форме так называемой либерализации цен. Она в январе 1992 года показала всю остроту положения дел с предприятиями – монополистами. Реформа цен повергла страну в пучину хаоса – дикого инфляционного разгула, разметавшего в клочья остатки отечественного товарного рынка, разрушившего финансовую систему государства. Достаточно сказать, что в 1993 году Украина пережила самый высокий в мире скачок инфляции, когда цены выросли более, чем в 100 раз, а прирост денежной массы составил около 1800 %.

Либерализация цен не только не способствовала антикризисной политике, но, напротив, стала фактором, усугубляющим кризис. Западные страны в кризисных ситуациях осуществляют обычно ценовую политику в прямо противоположном направлении, вводя жёсткий контроль над ценами и доходами, в том числе, заработной платой.

Негативная практика первых шагов экономической реформы с новой силой поставила вопрос о необходимости разработки и принятия комплексной программы выхода из кризиса, включающей денежную реформу, налоговую и кредитную политику, контроль над ценами, меры по социальной защите населения. Первые шаги в направлении создания системы антикризисных мер были предприняты в Указе Президента Украины от 31 января 1992 года «О мерах по стабилизации цен и сдерживанию инфляции» и Законе «Об ограничении монополизма и недопущении недобросовестной конкуренции предпринимательской деятельности», принятом Верховным Советом Украины в феврале 1992 года.

С целью пресечения монополизма в ценообразовании был создан Антимонопольный комитет Украины, функционирование которого началось практически с нуля.

В результате проведённых мероприятий удельный вес централизованных цен в народном хозяйстве значительно сократился, а договорных и свободных – увеличился. Так, государственные фиксированные цены на потребительском рынке сейчас практически являются большой редкостью, ибо касаются очень узкого круга товаров, предприятий и людей, для которых они предназначаются.¹ Что касается регулируемых цен, то они в современных условиях также являются объектами критики со стороны экономистов-рыночников, ибо по мнению специалистов, относятся к категории всё тех же искажённых цен.

Речь идет о товарах и услугах, цены на которые правительством устанавливаются по-прежнему на более низком уровне по сравнению с равновесными рыночными ценами, но при этом производство субсидируется с целью его продолжения. Субсидии предназначены, как правило, при продаже важнейших продуктов питания, товаров первой необходимости, энергии, услуг транспорта, оплаты коммунальных услуг и т.п.

Как известно, международные валютные организации, финансирующие преобразования в экономике трансформационного типа, негативно относятся к практике субсидируемого ценообразования. Так, МВФ в качестве условия

¹ Согласно Закону Украины «О ценах и ценообразовании» государственные фиксированные цены и тарифы устанавливаются на ресурсы, оказывающие определяющее воздействие на общий уровень и динамику цен, на товары и услуги, имеющие решающее социальное значение, а также на продукцию предприятий-монополистов.

предоставления очередного транша кредита Украине выдвинул требование повышения стоимости коммунальных услуг для населения с сохранением адресных государственных дотаций самым малообеспеченным семьям.

Таким образом, из сложившейся на начало реформы системы цен наибольшие шансы сохраниться имеют лишь свободные цены и тарифы. При этом слово «свободные» тождественно слову «высокие». «Даже в тех областях, где государственный контроль над ценами оправдан, их следовало бы существенно повысить на начальной стадии процесса экономических реформ, — отмечает заслуженный профессор международной экономики Линвуд Т. Гайгер, — должен быть объявлен график запланированного перехода к мировым ценам» [4, с.494].

В условиях низких ставок заработной платы, ничтожных по своим размерам пенсий, стипендий и пособий, при регулярных денежных невыплатах и безработице требования международных организаций к Украине воспринимаются населением как кощунство. Вместе с тем, и низкая ставка заработной платы, и безработица, и государственная задолженность по денежным выплатам населению сами по себе, как ни странно, также работают в сторону повышения цен. Более того, создаётся впечатление, что все указанные явления осуществляются в качестве экономической меры в переходный период планоно — целенаправленно.

Так, либерализация цен, проведенная в начале реформы, не дала желаемого эффекта из-за вышедшей из-под контроля инфляции. Индексирование заработной платы, в том числе из имевшихся на тот период фондов предприятий, с одной стороны, явилось средством приспособления населения к росту цен, с другой, — усугубило экономическую нестабильность. Между темпами инфляции и динамикой заработной платы, как оказалось, возникает устойчивая связь: непредсказуемость в отношении роста цен делает особо нестабильной заработную плату, неуправляемый рост которой, в свою очередь, подстегивает инфляцию.

Более действенным методом стабилизации оказалась невыплата зарплат работающим и пособий нуждающимся. Действительно, гривня сейчас имеет относительно стабильный курс, на рынке имеется достаточное количество товара (закроем глаза на то, что наполовину он представлен импортом), инфляционные процессы полностью контролируются государством, колебания цен незначительны, — уровень инфляции в 1998 году составил всего 20 % [1, с.49]. Вместе с тем, низкий уровень заработной платы, длительная её невыплата, явная и скрытая безработица формируют рыночные цены в сторону их роста, то есть действуют в том же направлении, что и либерализация цен — в русле, определённом для Украины Международным валютным фондом.

Дело в том что на снижение платёжеспособного спроса рынок способен реагировать быстрым сокращением предложения с установлением на те же товары более высоких цен. При этом продавцы начинают усиленно ориентироваться на платёжеспособные социальные слои — на тех, кого не затрагивают увольнения и денежные невыплаты, а также активно ищут выход на внешние рынки сбыта. Повышение цен в таких условиях становится следствием не только политики продавцов, но и объективного роста издержек производства при снижении массовости производства товара.

Таким образом, международные валютные организации с целью устранения экономических барьеров для продажи на нашем рынке своих товаров по мировым ценам и покупки отечественной рабочей силы по низкой цене осуществляют

современную политику ценообразования наиболее болезненным и жестким способом. Конечно, такую торговлю никак нельзя расценивать как равноправную и взаимовыгодную. Однако, на том пути социально — экономического движения, который выбрала для себя Украина, альтернатива, по-видимому, отсутствует. Так это или иначе, ясно одно: реформа ценообразования, как и экономическая реформа в целом не могут быть положительно реализованы без структурной перестройки народного хозяйства.

Какие бы рациональные системы цен ни разрабатывались, как в теории, так и в практике, все они — лишь желаемый прогноз, но далеко не реальность. Рынок с его законами ценообразования отражает фактическое состояние экономики, и если нарушены основные народнохозяйственные пропорции, неизбежны просчеты и большие потери. Формирование отлаженной системы ценообразования в условиях современной рыночной трансформации в Украине, на наш взгляд, невозможно без оптимизации структуры народного хозяйства и проведения действенной антимонопольной политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Основні напрями конкурентної політики на 1999-2000 рр.: Затв. Указом Президента України від 26 лют. 1999 р., № 219// Уряд кур'єр. — 1999. — 3 берз. — С. 4.
2. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18 лют. 1992 р., №2132 — XII, із змінами та доп.// Закони України/ Верховна Рада України. Ін-т законодавства. — К., 1996. — Т. 3. — С. 5.
3. Про ціни і ціноутворення: Закон УРСР від 3 груд. 1990 р., № 507 — XII, із змінами та доп.// Закони України. Ін-т законодавства. — К., 1996. — Т. 1. — С. 32-35.
4. Гайгер Л.Т. Макроэкономическая теория и переходная экономика/ Пер с англ. — М.: 1996. — 560с.
5. Завада О. Антимонопольний комітет відстоює засади добросовісної конкуренції// Уряд кур'єр. — 1998. — 26 лист. — С. 19.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ОБОСНОВАНИЮ ВЕРХНЕГО ПРЕДЕЛА ЦЕНЫ ОБОРУДОВАНИЯ

Алдохина Н.И. (ХГЭУ)

В условиях рыночной экономики цена имеет ключевое значение для всех хозяйствующих субъектов. При этом очень важным является вопрос, в каких пределах предприятие может варьировать ценами, чтобы, с одной стороны, обеспечить покрытие затрат на производство товаров, а с другой — не превысить тот максимум, который покупатели готовы заплатить за товар, учитывая его характеристики и преимущества. Поэтому на начальных этапах процесса ценообразования необходимо устанавливать предельные цены товаров. Методы определения верхней границы цены оборудования исходя из его преимуществ перед аналогами можно разделить на две группы.

К первой группе методов относятся методы определения верхней границы цены товара на основании его конкурентоспособности. Под конкурентоспособностью продукции понимают характеристику товара, отражающую его отличие от товара конкурента, как по степени соответствия конкретной общественной потребности, так и по затратам на ее удовлетворение [3]. В определении верхней границы цен на основании конкурентоспособности могут использоваться два подхода: рассмотрение конкурентоспособности в техническом аспекте и рассмотрение конкурентоспособности в экономическом аспекте.

Технический аспект конкурентоспособности оценивает технические параметры оборудования. Здесь возможны варианты: оценка конкурентоспособности на основании одного («основного») технического параметра оборудования; комплексная оценка конкурентоспособности, учитывающая несколько различных технических параметров оборудования.

К первому варианту относится метод, основанный на применении так называемой «формулы Берим» [5]. Сущность метода заключается в том, что, обрабатывая большое количество данных, отражающих закономерности изменения цен оборудования в зависимости от изменения параметров, устанавливается характер этих закономерностей и их количественное выражение. В соответствии с этим подходом зависимость изменения цены от изменения параметров чаще всего близка к экспонентной кривой. Её уравнение имеет вид:

$$\bar{Y} = a \times X^n, \quad (1)$$

где $\bar{Y}$ - отношение цен оборудования одного параметрического ряда ($C_{нов}/C_{баз}$);

X - отношение основных параметров ($Y_{нов}/Y_{баз}$);

a - постоянный коэффициент формулы (в данном случае равен 1);

n - показатель степени.

Конкретная зависимость цены и параметра выражается так:

$$\frac{C_{нов}}{C_{баз}} = \left(\frac{Y_{нов}}{Y_{баз}} \right)^n \times \frac{a}{a}. \quad (2)$$

Решая это уравнение относительно $C_{нов}$, получим:

$$C_{нов} = C_{баз} \left(\frac{Y_{нов}}{Y_{баз}} \right)^n, \quad (3)$$

где $C_{нов}$ - искомый верхний предел цены нового оборудования с улучшенным параметром $Y_{нов}$;

$C_{баз}$ - известная цена базового образца того же параметрического ряда;

$Y_{нов}, Y_{баз}$ - основной параметр нового и базового образцов;

n - степенной коэффициент, обычно $0 < n < 1$ (на него влияют изменения основного параметра - чаще всего производительности объекта).

Подобные эмпирические зависимости могут использоваться в приближительных расчетах цены при сравнительно ограниченной статистической базе. Главным преимуществом такого метода является быстрота расчета цен и возможность согласовать цены с потребителями, не допуская грубых просчетов. Однако следует учитывать, что применительно к машинам и оборудованию производственного назначения понятие «основной параметр» является относительным. Невозможно однозначно назвать какой-то один параметр основным для данной машины, а все остальные - второстепенными. Конечно, производительность является немаловажным параметром для оборудования. Однако, если, к примеру, высокая производительность сопровождается повышенным расходом энергии или пониженной надежностью, то эти недостатки могут свести на нет весь эффект от высокой производительности.

Второй вариант предусматривает учет нескольких параметров. Он состоит из нескольких этапов: 1) анализ рынка и наиболее подходящих аналогов для сравнения с новым оборудованием; 2) определение набора сравниваемых параметров и их весов; 3) расчет комплексного показателя конкурентоспособности.

Отбор сравниваемых параметров — ключевой момент в анализе конкурентоспособности. Эту работу выполняют высококвалифицированные эксперты. Еще более важным является установление приоритетов этих параметров посредством задания «весов» каждого параметра через призму требований потребителя. Каждый из параметров f_i ($i=1, 2, \dots, n$) переводят в безразмерные величины f_i^* , причем лучшему значению параметра должно соответствовать большее значение безразмерного показателя. Комплексный показатель технического уровня F_{TY} рассчитывается по формуле:

$$F_{TY} = \sum_{i=1}^n a_i \cdot f_i^*, \quad (4)$$

где f_i^* — технический параметр оборудования;

a_i — весовой коэффициент i -го параметра, задаваемый экспертом;

n — число анализируемых параметров.

Верхний предел цены нового оборудования $\Pi_{\text{вп}}^{\text{нов}}$ определяем так:

$$\Pi_{\text{вп}}^{\text{нов}} = \Pi_{\text{баз}}^{\text{баз}} \cdot \frac{F_{TY}^{\text{нов}}}{F_{TY}^{\text{баз}}}, \quad (5)$$

где $\Pi_{\text{баз}}^{\text{баз}}$ — цена базового образца;

$F_{TY}^{\text{нов}}, F_{TY}^{\text{баз}}$ — комплексные показатели технического уровня нового и базового образца.

Однако следует заметить, что такая оценка также будет субъективной, поскольку опирается на личные мнения экспертов, и может привести к погрешностям. Но данный метод является более точным, чем «формула Берим».

Экономический аспект конкурентоспособности оценивает величину цены потребления товара Π_n — сумму первоначальных затрат потребителя и эксплуатационных расходов за расчетный период эксплуатации оборудования T :

$$\Pi_n = \Pi_{\text{пр}} + \sum_{i=1}^T I_{ni} \cdot \alpha_i, \quad (6)$$

где $\Pi_{\text{пр}}$ — цена приобретения товара (цена покупки, плата за доставку, монтаж);

I_{ni} — издержки потребителя, связанные с эксплуатацией товара, в году i ;

α_i — коэффициент приведения разновременных затрат [4].

Используя показатель цены потребления, верхний предел цены нового оборудования можно определить следующим образом:

$$\Pi_{\text{вп}}^{\text{нов}} = \Pi_{\text{пр}}^{\text{баз}} + \left(\sum_{i=1}^T I_{ni}^{\text{баз}} \cdot \alpha_i - \sum_{i=1}^T I_{ni}^{\text{нов}} \cdot \alpha_i \right), \quad (7)$$

где $\Pi_{\text{вп}}^{\text{нов}}$ — верхний предел цены нового оборудования;

$\Pi_{\text{пр}}^{\text{баз}}$ — цена приобретения базового оборудования;

$I_{ni}^{\text{баз}}, I_{ni}^{\text{нов}}$ — эксплуатационные издержки соответственно базового и нового оборудования в году i .

То есть, чем меньше эксплуатационные издержки нового оборудования у потребителя при прочих равных условиях, тем больше экономический выигрыш потребителя, и тем выше может быть надбавка к цене.

К этому методу следует сделать несколько замечаний. Во-первых, в качестве базового необходимо выбирать лучший из доступных на рынке аналогов нового оборудования. Во-вторых, данный метод применим, если сравниваемое оборудование одинаково по производительности и сроку службы. В противном случае необходимо привести варианты в сопоставимый вид. И в-третьих, здесь

можно использовать не абсолютные, а относительные показатели (например, в расчете на единицу полезного результата). К недостаткам такого подхода следует отнести тот факт, что цена потребления является расчетной, а не реальной величиной. Кроме того, не совсем удобно то, что технические параметры участвуют не явно, а косвенно (они учитываются в стоимостных параметрах).

Метод определения верхней границы цены оборудования на основании сравнительной экономической эффективности предполагает расчет эффекта, который получит потребитель от использования данной машины. Верхней границей цены нового оборудования $C_{\text{от}}^{\text{нов}}$ будет следующая величина:

$$C_{\text{от}}^{\text{нов}} = C^{\text{баз}} + \sum_1^T \mathcal{E}_t \cdot \alpha_t, \quad (8)$$

где $C^{\text{баз}}$ - цена базового образца;

$\mathcal{E}_t$ - годовой эффект от использования нового оборудования по сравнению с базовым в году t ;

α_t - коэффициент приведения;

T - срок службы оборудования.

Величину годового эффекта можно рассчитывать различными способами. Например, если использование нового оборудования обеспечивает снижение себестоимости производимой с его помощью продукции, то $\mathcal{E}_t$ можно рассчитать как прирост прибыли, остающийся в распоряжении предприятия:

$$\mathcal{E}_t = C_t^{\text{баз}} - C_t^{\text{нов}} + \mathcal{E}_C - H_t, \quad (9)$$

где $C_t^{\text{баз}}$, $C_t^{\text{нов}}$ - себестоимость продукции соответственно по базовому и новому вариантам в году t ;

$\mathcal{E}_C$ - стоимостная оценка сопутствующих полезных результатов, обеспечиваемых в году t в результате внедрения нового оборудования;

H_t - величина налога в году t на прирост прибыли.

Существует и множество других подходов к определению годового эффекта в зависимости от его источников: увеличение объема выпускаемой продукции; повышение качества выпускаемой продукции; повышение производительности труда работников, сокращение количества занятых и т.д.

В целом, каждый из описанных методов в современных условиях может использоваться в расчетах верхних пределов цен. Выбор конкретного метода обусловлен наличием времени и информации у специалистов по ценам, целями, которые они преследуют, спецификой каждого частного случая.

Однако представляется важным обратить внимание на некоторые проблемы, возникающие при расчетах подобного рода. Временные горизонты (то есть продолжительность периода T), используемые в формулах (6), (7), (9), неопределенны. Момент окончания срока службы нового оборудования в сфере использования определить очень сложно из-за значительной неопределенности исходной информации об изменениях потребностей в продукции, условий производства или наступления морального износа. При таких условиях величину T следует определять, исходя из целей расчетов, специфики отрасли, других факторов. Например, T можно принять равным ожидаемому периоду спроса на продукцию, выпускаемого с помощью нового оборудования; оптимальному сроку службы оборудования до списания; и т.д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Идрисов А.Б. Планирование и анализ эффективности инвестиций. – М.: 1995.
2. Львов Д.С. Эффективное управление техническим развитием. – М.: Экономика, 1990.
3. Макконнелл К.Р., Брю С.Д. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992.
4. Моисеева Н.К., Анискин Ю.П. Конкурентоспособность, маркетинг, обновление. Том 2. – М.: Внешторгиздат, 1993.
5. Синецкий Б.И. Внешнеэкономические операции. – М.: Междунар. отношения, 1989.

**ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТРАХУВАННЯ ЦІНОВИХ
РИЗИКІВ ВІТЧИЗНЯНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ
БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ**

Лактіонов А.В. (ХДТУБА).

Страховання цінкових ризиків, тобто ризиків не бажаної зміни цінової кон'юнктури, зараз є чи не найголовнішою болючою проблемою для виробників, переважно у аграрному секторі економіки. Ця категорія підприємців є найбільш вразливою щодо впливу цього негативного фактору. У нинішніх умовах вони не мають змоги заздалегідь планувати свою діяльність, бо ціна постійно змінюється. Поряд з цим існує головна перепона, яка ставить у велику залежність від державного регулювання їх виробничу діяльність. Щоб уникнути першої частини цих проблем з'являється необхідність у запровадженні механізму страхування цінкового ризику, що застосовується у майже усіх цивілізованих країнах.

Для того, щоб більш детально розглянути природу виникнення та зрозуміти необхідність управління ризиком, потрібно з'ясувати цілі двох економічних категорій, які приймають участь на сільськогосподарському ринку (див. рис. 1).

До першої категорії належать виробники, споживачі, переробники, оптовики та експортери сільськогосподарських товарів. Ці представники бажать позбавитися впливу цінкового ризику. Якщо фермер вчасно не встиг продати зерно (чи мірошник не встиг продати борошно), а ціна впала, то його прибуток зменшиться. З приводу цього з'являється природне бажання перекласти на когось ризик не бажаної зміни цінкової кон'юнктури на товарному ринку.

Біржовий ринок на якому ведеться торгівля ф'ючерсними контрактами має назву "Ф'ючерсний ринок". Ф'ючерсний ринок дає таку можливість першій, та створює другу категорію, яка здатна добровільно прийняти на себе цей ризик.

Друга категорія - інвестори та спекулянти. Якщо ф'ючерсний ринок не функціонує, то вести мову про прийняття ризику цією категорією нема сенсу, бо у цьому випадку інвесторів та спекулянтів і не може бути на біржовому ринку. Але у випадку функціонування добре розробленого механізму ф'ючерсної торгівлі на біржі ця категорія стає багаточисельною.

Якщо велика кількість торговців зацікавлена у придбанні (продажу) контрактів хеджерів, та подальшій спекуляції цими контрактами, то можна ствердити, що перша категорія досягне своєї мети, а друга у кращому випадку отримає прибуток від різниці у ціні на момент ліквідації забов'язань на ф'ючерсному ринку.

Взагалі відомі інші засоби уникнення цінкового ризику. Для того, щоб запобігти цьому, з'являється необхідність підвищення рівня фінансової ліквідності. Коли фірма

від гри на біржі заробляє великі прибутки, то вона розмінує ці гроші на банківському рахунку і таким чином уходить від ризику шляхом здійснення фінансових вливань у більш менш надійні фінансові установи. Тобто, фірма тримає надмірні суми готівки для того, щоб без додаткових фінансових витрат пережити небажаний рух цін. Але існує суттєвий недолік, у випадку інфляції гроші на рахунку знецінюються.

Ціновий ризик

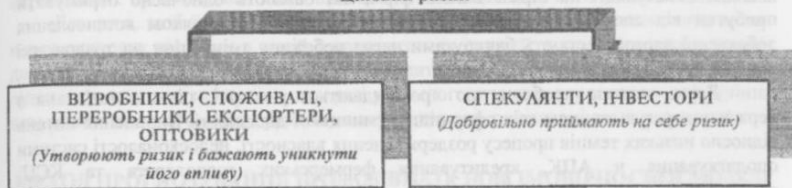

Рис. 1. Передача цінового ризику на біржовому ринку.

Інший спосіб – *компенсаційна торгівля*. Зміст цієї торгівлі полягає у тому, що фірма на кожну партію проданого товару купує ресурси для його виробництва.

Поряд з цим засобом здійснюється *торгівля форвардними контрактами*, яка за своїм призначенням теж є механізмом для управління ризиком. Але це вид контракту не слід плутати з ф'ючерсним. Згідно з вимогами щодо форвардного контракту: постачання товару є обов'язковим, укласти його мають право будь-які 2 торгівця (не обов'язково на біржі), кожну позицію контракту можна обумовлювати, тобто пункти контракту не є стандартними, гарант, підчас укладання угоди, відсутній та інше.

На відміну від попереднього контракту ф'ючерсний контракт: укладається тільки на біржових торгах, постачання товару, згідно із цим контрактом, не є обов'язковим, існує фінансовий орган (Розрахункова Палата), який гарантує виконання обов'язків сторін угоди, всі пункти контракти - стандартні, за винятком його ціни тощо. Ці положення дають підставу зробити висновок, що ф'ючерсні контракти є більш ефективним інструментом біржового страхування завдяки високому рівню фінансових гарантій на біржовому ринку та наявності органа, що гарантує виконання зобов'язань сторін, підчас укладання угоди.

Опціони на ф'ючерсні контракти – є найбільш поширеним засобом торгівлі на сучасних біржах. Цей вид угоди є похідним від ф'ючерсної торгівлі, а опціонні контракти надають право, але не зобов'язання, купити (опціон "КОЛ") або продати (опціон "ПУТ") ф'ючерсні контракти на відповідний товар протягом дії опціону за відповідну премію.

Використання ф'ючерсних ринків, а далі і опціонних, є найбільш ефективним засобом уникнення ризику. Торгівля ф'ючерсними контрактами була започаткована у США. Складська квитанція, являлася підставою для відкриття позиції на біржовому ринку, та забезпечувала наявність товару у продавця. Вона була і є дуже важливим документом, а також гарантією на біржовому ринку. Сто років тому у США продавці звозили зерно у Чикаго та продавали підчас збору врожаю. Ціни були дуже низькі, але через деякий час вони зростали. Саме тоді було започатковано засіб зберігання складських квитанцій. Вона набула сили цінного паперу, більш того, під

квитанцію можна було взяти навіть кредит у банку.

За зберігання зерна треба було сплачувати, але ціна на нього зростала такими темпами, що перекривала затрати на його зберігання.

У ринковій економіці ціна на товари та продукти коливається протягом ринкового циклу. Фірми повинні враховувати такі цінові коливання, але практика свідчить, що у більшості випадків вони зазнають втрат або отримують прибуток шляхом спекуляції на біржі. Багато фірм, які бажають одночасно отримувати прибутки від спекулятивної гри на біржовому ринку та шляхом встановлення добавленої вартості, стають банкрутами через небажану зміну ціни на товари, які вони виробляють.

Друга частина проблем, що розглядаються у статті, цілком пов'язана з державним регулюванням всіх сфер підприємницької діяльності. Вирішення питань відносно низьких темпів процесу роздержавлення власності, недоскопальності системи оподаткування у АПК, кредитування фермерських господарств та КСП, спричиняють великі проблеми для господарювання вітчизняних виробників. Тепер докладніше про наявність цих проблем.

Процес приватизації підприємств сільськогосподарського призначення: елеваторів та земельних угідь КСП, грає дуже важливе значення у запровадженні запропонованих механізмів страхування їх діяльності. Керівники елеваторів використовують своє монопольне право на встановлення тарифів за зберігання зерна у сховищах. Тобто гнучка система встановлення ціни за свої послуги, що присутня у випадку приватної власності елеваторів, не реалізується. Тарифи встановлюються монопольно власниками елеваторів, тобто державою. Це приносить певну вигоду державі, а ні виробникові. Таким чином, держава зацікавлена у дотриманні саме таких, нерівноправних відносин з виробником. Але, якщо мова йде про створення вільного ринку, то державні органи повинні відмовитися від таких методів господарювання. Рішучі дії держави, з приводу вирішення проблеми, мають матеріалізуватися у підзаконних актах, які не дозволять чинити свавілля керівникам державних елеваторів. Наявність достатньої кількості приватних підприємств в АПК, фермерських господарств дозволить започаткувати нові методи та механізми торгівлі в нашій країні. Але виникає проблема іншого роду – визначення стандартів. Питання про приватизацію у галузі АПК низкою проходить через вирішення інших важливих проблем.

Існуюча підтримка приватних агропромислових господарств не відповідає необхідному рівню. Їх кредитування, наприклад Агропромисловим банком "Україна", не дає оптимістичних чикань і для фермерів і для банку. З одного боку діяльність банку стає збитковою тому, що самі кредити і відсотки за їх користування не мають перспективи повернутися ближчим часом. З іншого боку господарства отримують фінансову допомогу під високі відсотки (60% річних) та повернути процент при тому скрутному становищі їм майже не реально. Більшість угод, в останній час, проходить поза банківськими рахунками, тобто виробники не зацікавлені у показі реально зароблених грошей. Це вина держави, бо закони дозволяють прашовати не прозоро на товарному ринку. При функціонуванні раціонального законодавчого регулювання, таким чином, щоб розрахунки за товарну продукцію здійснювалися через банківські рахунки, в наслідок цього відсоткова кредитна ставка знизилася б до 10-15%, як це робиться у розвинутих країнах. Тобто коли буде існувати раціональне законне керування і у приватній власності буде знаходитися 100% угідь та об'єктів АПК, можна буде вести мову про взаємовигідні

відносини підприємств АПК. Тобто будуть створені умови до запровадження вільних ринкових відносин.

У податковій системі існує велика кількість протиріч, що не дозволяють нормально працювати підприємствам, та отримувати гідні фінансові результати. Єдиною новиною яка подає надію - є застосування, з наступного року, закону про єдиний податок для сільгоспвиробників. Це можна назвати гідним кроком держави на зустріч виробникові. Було б ще непогано, щоб ні які підзаконні акти його не звели нанівець.

Для того, щоб "підвести з колін" економіку країни треба удосконалити механізми ринкових відносин в одній з пріоритетних галузей, а саме сільському господарстві. Не треба бути фахівцем, щоб ствердити, що вона є досить прибутковою галуззю народного господарства, та у разі розумного ступеню державного управління нею можна досягти великих успіхів на внутрішньому та на зовнішньому ринку.

МЕТОД ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОДАЖІВ НА ОСНОВІ ІМОВІРНОСНОЇ МОДЕЛІ **В. М. ГІКОВАТИЙ (ХДЕУ)**

Нестабільність економічної обстановки та правовий нігілізм в частині виконання сторонами договірних зобов'язань створюють невизначеність з плануванням діяльності підприємства. Невизначеність полягає в тому, що, плануючи виробничу програму, підприємство не знає точного обсягу продажів. В цих умовах можливі два несприятливих наслідки: перевиробництво, що призводить до нерационального використання оборотних засобів або недовиробництво - втрату потенційних клієнтів підприємства, що означає зменшення частки ринку.

Для зниження означеної невизначеності авторами розроблен метод прогнозування числа продажів. В основі метода лежить економіетрична модель, що зв'язує ретроспективні дані щодо покупок та імовірність здійснення ними покупки.

Відмінною особливістю метода є рефлексивний аналіз внутрішньої структури взаємодії покупця з підприємством-постачальником та моделювання переходу потенційного клієнта в покупця продукції. Метод базується на наступних передумовах.

Покупка товару - заключна фаза процесу прийняття покупцем рішень про покупку. Процес складається з декількох послідовних етапів, на кожному з яких підприємство взаємодіє з покупцем. Результат взаємодії підприємства з покупцем характеризується показником готовності покупця здійснити покупку. Цей показник названий рівнем купівельної готовності. Перехід покупця з одного рівня на другий - подія випадкова, і, як наслідок, сама покупка носить випадковий характер.

Перший рівень - латентний. Він створюється покупцями, до яких підприємство звертається по каналах комунікації вперше з інформацією про свою продукцію. Другий рівень - перспективний. Перспективні покупці - це ті, що виявили інтерес до продукції підприємства і мають позитивне відношення до неї. Третій рівень - потенційний. Покупця можна вважати потенційним, якщо він уклав договір з підприємством на постачання продукції. Четвертий рівень - реальний. Це рівень, на якому покупець сплатив всю або частину вартості продукції. Число реальних покупок визначає число продажів.

Перехід покупця з одного рівня купівельної готовності на інший чисельно характеризується імовірностями переходів.

Метод прогнозування продажів реалізується послідовністю процедур, виконуваних в п'ять етапів.

1. *Формування вимог до рівнів купівельної готовності, що враховують специфіку діяльності підприємства.* (В практичній діяльності наведені вище характеристики рівнів купівельної готовності були розроблені для підприємства, що займається виробництвом товарів промислового призначення).

2. *Підготовка ретроспективних даних про взаємодію покупців з підприємством.* Підготовка даних полягає в отриманні інформації від відділу збуту про взаємодію покупців з підприємством, встановленні рівня купівельної готовності кожного клієнта і визначенні кількості покупців на кожному рівні.

3. *Визначення імовірностей.* Визначення імовірностей переходів можна здійснювати двома засобами: перший - на основі експертних оцінок, другий - на основі статистичних матеріалів.

4. *Визначення числа продажів.* Побудова прогнозного значення числа продажів зводиться до знаходження математичного очікування $\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}}$ появи реального покупця і визначається за формулою:

$$\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} = \Pi_{\text{реал}} + \Pi_{\text{пот}} * p_3 + \Pi_{\text{пер}} * p_3 * p_2 + \Pi_{\text{лат}} * p_3 * p_2 * p_1, \quad (1)$$

де p_1, p_2, p_3 - імовірності переходів, відповідно з латентного на перспективний, з перспективного на потенційний, з потенційного на реальний; $\Pi_{\text{реал}}, \Pi_{\text{пот}}, \Pi_{\text{пер}}, \Pi_{\text{лат}}$ - число покупців на кожному рівні купівельної готовності, відповідно реальному, потенційному, перспективному та латентному.

5. *Визначення інтервальних оцінок.* Математичне очікування характеризує середню кількість покупців на реальному рівні купівельної готовності. Однак для планування виробництва вимагаються не тільки середні значення очікуваного числа продажів, але і його інтервальні оцінки. Симетричні межі для цього значення були знайдені, виходячи з того, що імовірності переходів підкоряються біноміальному закону розподілу, що в асимптотиці є нормальним законом розподілу. Імовірність того, що число продажів буде знаходитися у заданому інтервалі, визначається для інтервальних оцінок з урахуванням наступних співвідношень.

$$P(\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} - \sqrt{\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}}(1-p_1 * p_2 * p_3)} < \Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} < \Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} + \sqrt{\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}}(1-p_1 * p_2 * p_3)}) \quad (2).$$

Для гіпотези про біноміальний закон розподілу імовірність (2) може бути прийнята рівною 0.6827.

Тобто з імовірністю 0.6827 число реальних покупців

$$\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} \in (\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} - \sqrt{\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}}(1-p_1 * p_2 * p_3)}, \Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}} + \sqrt{\Pi_{\text{реал}}^{\text{ожид}}(1-p_1 * p_2 * p_3)}) \quad (3).$$

Наведений підхід пройшов апробацію і використовується в практичній роботі підприємства "Укр.Агро-сервіс" (м. Харків) для управління продажами технологічного обладнання по переробці сільськогосподарської продукції та виробництва макаронних виробів.

РЫНОЧНЫЕ ПОДХОДЫ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОВАРНОГО АССОРТИМЕНТА

Кузенко Т.Б. (ХБК)

Формирование ассортимента - это сложный производственно-экономический процесс, направленный на приведение товарного предложения в соответствии со спросом населения по натурально-вещественному составу. Целенаправленное формирование ассортимента с учетом развития общественных потребностей покупательского спроса, достижений научно-технического прогресса составляет суть ассортиментной политики.

Характер современных проблем ассортиментно-качественной сбалансированности спроса и предложения ставит в число важнейших принципов учет требований конкретных групп(типов) потребителей. Поэтому процедура построения модели оптимальной структуры ассортимента состоит из следующих этапов:

Первый этап - типизация потребителей изучаемого товара;

Второй этап - выявление требований определенных типов потребителей к ассортименту и качеству товара;

третий этап заключается в оптимизации ассортимента конкретных групп товаров. Этот этап состоит из нескольких стадий. На первой создаются образцы товаров, отвечающих интересам определенных типов потребителей, т.е. строится структурная модель ассортимента, оптимизированная по сложившимся требованиям различных групп потребителей. Процедура оптимизации может строиться на основе использования многомерных классификаций, структурно-матричных моделей, теории множеств и т.д. Полученная на первой стадии структура ассортимента уже скорректирована по главному организационному признаку - требованиям потребителей. Однако, сами требования не являются оптимальными, т.к. не учитывают ограничений (например, рациональных норм, ресурсных возможностей), содержат элементы субъективности и т.д. В связи с этим на второй стадии оптимизации осуществляется дальнейшая корректировка с учетом нормирующих и ограничивающих факторов.

Результатом четвертого этапа является построение перспективной структуры оптимального ассортимента изучаемой группы товаров.

Планирование ассортимента продукции - это обоснованный отбор изделий для будущего производства и сбыта, а также приведение всех характеристик в соответствие с требованиями потребителей. При планировании ассортимента продукции обоснованно выбрать новые изделия можно с помощью следующих критериев:

рыночные - потребность в изделии, перспективы развития рынка, степень конкретно-способности изделия, степень стабильности рынка;

товарные - технические характеристики, упаковка, цена;

бытовые - увязка с ассортиментом выпускаемой продукции, реализация, реклама; производственные - оборудование и персонал, сырьевые ресурсы, инженерно-технические знания и опыт персонала.

После выбора новых изделий для производства на каждое из них должна быть составлена спецификация в соответствии с требованиями покупателей. Затем готовятся предложения, в которых дается подробный перечень того, как, когда, при каких себестоимости и прибыли каждое изделие должно быть выпущено на рынок.

Осуществляя ассортиментную политику, предприятие, как правило, выводит на первой стадии жизненного цикла товара(ЖЦТ) (внедрение) на рынок базовую новую модель, на второй стадии(роста) расширяет ассортимент за счет модификаций, на третьей(зрелости) предлагает их полный набор, а на последних стадиях(насыщения и спада) оставляет одну-две еще пользующиеся спросом модели.

Результатом квалифицированного проведения ассортиментной политики является достаточно стабильное финансовое положение предприятия, однако, эта проблема требует к себе все большего внимания в силу следующих причин, обуславливающих повышение степени риска в бизнесе:

ЖЦТ становится все короче, товары быстро морально стареют под воздействием ускоряющегося научно-технического прогресса;
разработка новой продукции обходится все дороже, а значит увеличивается риск, связанный с этим процессом;
общеэкономическая ситуация, влияющая на конъюнктуру товарных рынков, характеризуется нарастающей неустойчивостью.

В сложных условиях современного рынка грамотно разработанная и реализованная ассортиментная политика в определенной степени страхует предприятие от банкротства и выживания в условиях жесткой конкуренции.

На предприятии, производящем несколько изделий, анализ жизненного цикла отдельных изделий представляет собой только начальную стадию анализа программы и ассортимента. Анализ структуры программы направлен на то, чтобы собрать исчерпывающую информацию о программе в целом. Особенно нужно выделить задачу выявления тех частей ассортимента, которые нужно сократить или, наоборот, расширить. Анализ структуры ассортимента необходимо проводить по нескольким позициям. В центре внимания находится сбор информации, дающей представление о долгосрочном постоянном росте той или иной программы.

Прежде всего необходимо дать анализ структуры с точки зрения возраста, ожидаемого оборота и возможных клиентов.

Затем определяется возможность долгосрочного прибыльного роста с помощью анализа прибыльности отдельных товаров в ассортименте. Анализ возрастной структуры ассортимента целесообразен для тех предприятий, чьи отдельные изделия могут быстро устаревать. Примеры таких предприятий можно найти в химической промышленности, в производстве моющих средств и косметики, а также в пищевой промышленности. Анализ возрастной структуры программы сочетается с анализом жизненного цикла отдельных наименований товаров и дает ответ на вопрос, в какой фазе жизненного цикла в рамках программы находятся отдельные изделия.

При этом проводится сравнение жизненных циклов отдельных изделий, предусмотренных программой. В момент анализа предполагаемая продолжительность жизни отдельных изделий различна и зависит от того, в какой фазе жизненного цикла находится то или иное изделие. Анализ возрастной структуры помогает выявить долю новых и старых изделий в ассортименте предприятия. Большая доля новых изделий говорит о благоприятных перспективах роста. Преобладание старых изделий говорит об опасности застоя и сокращения оборота. Информация о возрастной структуре ассортимента дает представление только об одном аспекте долгосрочного обеспечения программы предприятия. Вторым важным источником информации является анализ профиля товарооборота. Оборот является важным

показателем ассортимента, поскольку он дает представление о том, насколько велика активность предприятия по отношению к отдельным изделиям.

Рост оборота дает также представление о ситуации на рынке, в особенности в тех случаях, когда проводится анализ распределения общего оборота предприятия по отдельным товарам и группам товаров. Профиль оборота иллюстрирует основной ассортимент, т.е. наименования товаров, имеющих наибольшее значение. Сконцентрированный ассортимент можно встретить, например, на потребительских рынках в процессе торговли. Анализ показывает, что в ряде случаев потребительские рынки делают 80% своего оборота с помощью только 20% ассортимента. При изменении и дополнении ассортимента можно провести корректировку ассортимента.

При анализе оборота предприятия-производители могут получить приблизительное представление о распределении производственных мощностей по отдельным изделиям. Если наблюдается резкое снижение товарооборота по отдельным изделиям или целым группам изделий, это свидетельствует о недостатках в технологии изготовления данных изделий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Порядинский В.Н., Белик М.Д., Барановский А.И., Андрищенко Р.И. Предпринимательство в торговле - Киев, Укринформ. 1993.
2. Осипова Л.В., Сиваева И.М. Основы коммерческой деятельности - М., "Бизнес и биржа", Ювипи, 1997г.
3. Горемыкин В.А., Богомолов А.Ю. Планирование предпринимательской деятельности предприятия - М., Инфра-М 1997.
4. Основы предпринимательского дела под ред. проф. Осипова Ю.М., - Москва, 1992г.
5. Основы предпринимательской деятельности под ред. проф. Власовой В.М. - М., "Финансы и статистика" 1995г.
6. Дашков Л.П., Памбучхиянц В.К. Коммерция и технология торговли - М.: Информационно-внедренческий центр "Маркетинг", 1999
7. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. Коммерческая деятельность: Учебник для высш. и средн. спец. учеб. Заведений. - М.: Информационно-внедренческий центр "Маркетинг", 1996
8. Хруцкий В.Е., Корнеева И.В. Современный маркетинг: настольная книга по исследованию рынка: Учеб. пособие - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 1999

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ВНЕБЮДЖЕТНОГО ДОХОДА ВУЗА

Пищухина О.А., Яровая Е.В., Кулик А.С. (ХАИ)

Одной из основных задач в сфере управления финансовой деятельностью современного вуза является своевременное формирование и эффективное использование внебюджетного дохода (внебюджетный доход – поступления денежных средств от студентов, обучающихся на контрактной основе). Такого рода задачам уделяется большое внимание со стороны руководства вследствие её существенного влияния на состояние финансовой системы вуза. Качество решения задач планирования и прогнозирования доходной и расходной частей бюджета вуза влияет на сбалансированность его финансовой деятельности, а значит и на эффективность функционирования организации в целом.

Ключевой задачей прогнозирования является определение предполагаемых сумм внебюджетных поступлений. Для эффективного решения этой задачи целесообразно применить методы теории экономического анализа и прогнозирования, а также средства статистической обработки данных [1].

Одним из подходов к решению подобных задач является прогнозирование на

основании использования данных прошлых периодов с их дальнейшей аппроксимацией и получением коэффициентов полинома, описывающего процесс поступления денежных средств с наименьшей погрешностью.

При использовании этого метода для решения задачи прогнозирования внебюджетного дохода Государственного аэрокосмического университета «ХАИ» на 1999г. были собраны данные поступлений внебюджетных денежных средств на факультеты вуза в 1997 и 1998 гг. Для приведения данных различных годов к единой шкале измерения был введен коэффициент k_i , учитывающий изменение средней стоимости обучения текущего года по отношению к базовому (в качестве базового был выбран 1997 год):

$$k_i = \frac{P_i}{P_b}, \quad (1)$$

где k_i - коэффициент приведения i -го года обучения ($i=1$ для 1998г., $i=2$ для 1999г.); P_i - средняя стоимость обучения в университете в i -ом году;

P_b - средняя стоимость обучения в университете в базовом году.

Для получения удельной единицы дохода было учтено также количество студентов каждого года, обучающихся на контрактной основе. Таким образом приведенный доход всего вуза определяется формулой:

$$Y_{ij} = \frac{D_{ij}}{S_i} \times k_i, \quad (2)$$

где Y_{ij} - приведенный внебюджетный доход вуза в j -ом месяце i -го года,

D_{ij} - фактический внебюджетный доход вуза в j -ом месяце i -го года,

S_i - среднегодовое количество студентов i -го года, обучающихся на контрактной основе,

k_i - коэффициент приведения i -го года обучения.

На основании расчётов ежемесячного приведенного дохода в 1997, 1998 гг. были построены графики приведенного кумулятивного дохода, которые отражают годичную динамику поступления внебюджетных денежных средств (кумулятивный доход - доход, отражающий помесичное накопление денежных сумм, т.е. доход первого месяца определяется суммой поступлений денежных средств первого месяца, доход второго месяца представляет собой сумму поступлений денежных средств первого и второго месяцев, доход третьего месяца - сумма первого, второго и третьего месяцев и т.д.).

Аппроксимация кривых фактического дохода с целью получения полиномиальной зависимости показала, что кривые дохода наилучшим образом покрываются полиномом шестой степени:

$$Y = a_0 + a_1 \cdot x + a_2 \cdot x^2 + a_3 \cdot x^3 + a_4 \cdot x^4 + a_5 \cdot x^5 + a_6 \cdot x^6, \quad (3)$$

где Y - приведенный кумулятивный доход, грн./студ.; x - время, мес.

Кривые приведенного суммарного дохода и результаты их аппроксимации приведены на рис. 1, где кривые фактического дохода 1997 и 1998 годов обозначены "1997" и "1998" соответственно; "1997а", "1998а" - кривые аппроксимации. Относительная интервальная погрешность аппроксимации для 1997г. составляет 7 %, для 1998г. - 5 %.

Для нахождения коэффициентов полинома прогноза дохода на 1999 г.

коэффициенты полиномов 1997г. и 1998г. были усреднены. Таким образом, получен полином со следующими коэффициентами: $a_0 = 0.055$; $a_1 = -0.1886$; $a_2 = 2.3552$; $a_3 = -12.9124$; $a_4 = 30.9578$; $a_5 = -24.5113$; $a_6 = 10.6411$.

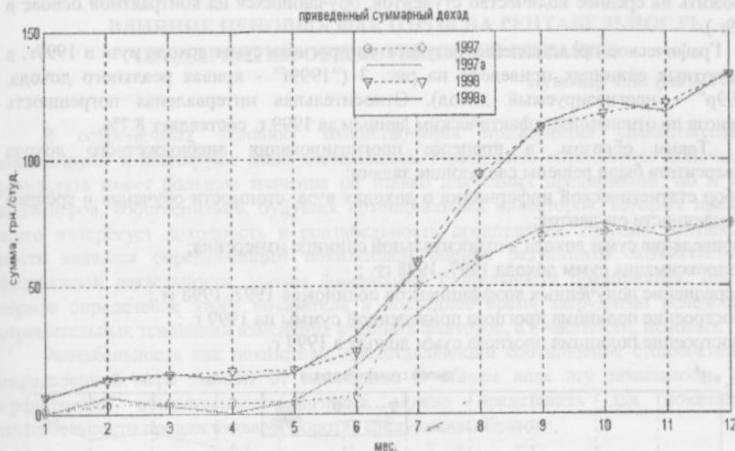

Рис.1. Результаты аппроксимации приведенного внебюджетного дохода вуза в 1997, 1998 гг.

Рис.2. Результаты прогнозирования приведенного дохода вуза на 1999г.

Полученный полином приведен на рис.2., где показана и кривая реального приведенного дохода за 1999 г. ("1999f" - кривая реального приведенного дохода, "1999p" - прогнозируемый приведенный доход).

Для осуществления перехода от прогноза в удельных единицах к абсолютному выполняется операция, обратная операции приведения (т.е. полученные значения приведенных сумм необходимо разделить на коэффициент приведения 1999г. и умножить на среднее количество студентов, обучающихся на контрактной основе в 1999г.).

Графическое представление результатов прогноза сумм дохода вуза в 1999г. в абсолютных единицах приведено на рис. 3 ("1999г" - кривая реального дохода, "1999р" - прогнозируемый доход). Относительная интервальная погрешность прогноза по отношению к фактическим данным за 1999 г. составляет 8.7%.

Таким образом, в процессе прогнозирования внебюджетного дохода университета были решены следующие задачи:

- 1) сбор статистической информации о доходах вуза, стоимости обучения и средней численности студентов;
- 2) приведение сумм дохода к относительной единице измерения;
- 3) аппроксимация сумм дохода 1997, 1998 гг.;
- 4) усреднение полученных коэффициентов полиномов 1997, 1998 гг.;
- 5) построение полинома прогноза приведенной суммы на 1999 г.;
- 6) построение полинома прогноза сумм дохода в 1999 г.

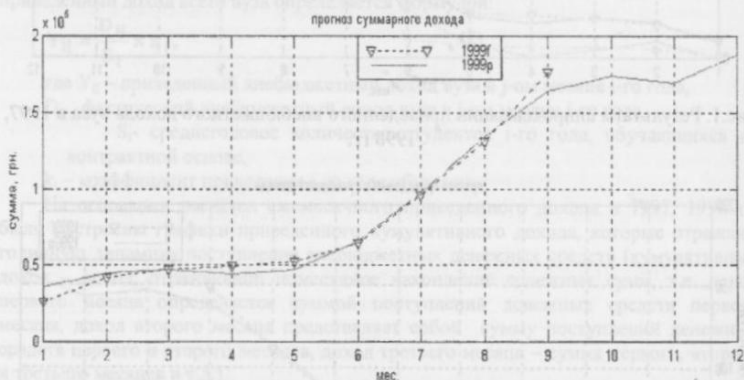

Рис.3. Результаты прогнозирования суммарного дохода вуза на 1999г.

В результате решения задачи прогнозирования вуза получен прогноз внебюджетного дохода вуза на 1999 г. На основании полученных результатов и фактических данных за 1999 г. аналогичным образом может быть осуществлен прогноз на 2000 г. Выявленные закономерности поступления денежных средств позволяют разработать механизм регулирования финансовых процессов и определить ряд процедур принятия решений по формированию и управлению бюджетом вуза.

Результаты, полученные при прогнозировании, используются при построении имитационной модели внебюджетного дохода вуза, отражающей динамику поступления внебюджетных денежных средств в университете 'ХАИ'.

ЛИТЕРАТУРА

1. Львовский Е.Н. Статистические методы построения эмпирических формул. М.: Высш. шк., 1988. - 239с.
2. Потемкин В.Г. Система Matlab 5 для студентов. М.: Диалог-МИФИ, 1998. - 314 с.

ВЛИЯНИЕ ЦЕНОВЫХ ФАКТОРОВ НА РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

Кушпир Т.Б. (ХГАТОП)

В современных условиях хозяйствования предприятия самостоятельно анализируют и планируют свою деятельность. Правильное определение конечного результата имеет большое значение не только для самих предприятий, но и для акционеров, собственников, будущих потенциальных инвесторов, которых прежде всего интересует доходность и рентабельность предприятия. Именно рентабельность является определяющим показателем оценки результатов хозяйственно-финансовой деятельности, уровня финансовой стабильности предприятия. Достоверное определение этого показателя в последнее время затруднено вследствие стремительных тенденций изменения внешних факторов, а в частности, ценовых.

Рентабельность как показатель, представляющий соотношение стоимостей, в определенной мере зависит от последних. В общем виде эту зависимость для предприятий общественного питания можно представить для показателя рентабельности продаж (тотараоораота) следующим образом:

$$P_{\text{пр}} = \frac{\left(\sum_{k=1}^n C_{\text{пр}} \times C_k - \sum_{k=1}^n C_{\text{з}} \times C_k \right) - \sum_{e=1}^m C_{\text{пр}} \times P_e}{\sum_{k=1}^n C_{\text{пр}} \times C_k}, \quad (1)$$

где $P_{\text{пр}}$ - рентабельность тотараоораота (продаж), в долях единиц;

$C_{\text{пр}k}$ - продажная цена к-той группы сырья и тотараов, в денежных единицах;

C_k - количество реализованного сырья и тотараов, в натуральном измерении;

$C_{\text{з}k}$ - закупочная цена к-той группы сырья и тотараов, в денежных единицах;

$C_{\text{пр}e}$ - цена (тариф) за единицу используемого е-го вида ресурса (услуг), в денежных единицах;

P_e - количество используемого е-го вида ресурса (услуг), в натуральном измерении;

m - количество групп используемых ресурсов и услуг, включасмых в издержки предприятий.

В расчете показателя рентабельности продаж в числителе мы учитывасм прибыль от реализации как показатель основной деятельности.

Формула (1) показывает взаимосвязь показателя рентабельности с ценами на кулинарную продукцию и покупные тотараы, с закупочными ценами на сырье и тотараы, с ценами на используемые ресурсы и услуги, а также их количесвенными показателями. Разность, представленная в круглых скобках в числителе, выражает валовой доход предприятий общественного питания от реализации кулинарной продукции и покупных тотараов. Сумма произведений цен на ресурсы и услуги на их соответствующее количество есь не что иное как совокупность текущих затрат, или издержки предприятий общественного питания. Под ценами на используемые ресурсы понимаются затраты на единицу используемого ресурса. Например, по

трудовым ресурсам - это среднегодовая заработная плата плюс все начисления на нее в расчете на одного работника предприятия; по основным средствам это расходы на аренду, амортизацию, содержание единицы основных средств (1м^3 объема здания, 1м^2 площади, 1 места в торговом зале и др.) Знаменатель дроби отражает размер товарооборота.

В условиях директивной экономики при государственном регулировании цен на всех уровнях ценовые факторы не оказывали существенного влияния на рентабельность. В рыночной экономике, когда предприятие в своей хозяйственной деятельности сталкивается с многообразием рынков товаров, ресурсов, услуг, для которых характерны различные состояния конъюнктуры, конкуренции, ценовые факторы уже играют более значительную роль. В переходный период, в период экономического кризиса в Украине, когда имеет место инфляция, ценовые факторы иногда в значительной мере определяют уровень рентабельности предприятий отрасли.

Известно, что для открытой инфляции характерен постоянный рост цен, тарифов на всех рынках. Формула (1) выражает зависимость рентабельности от рассматриваемых факторов в статике. Для условий инфляции в динамике ее можно переписать несколько иначе:

$$P_{nt} = \frac{\left(\sum_{k=1}^n (i_{unk} \times C_{nk(t-1)} \times C_{kt}) - \sum_{k=1}^n (i_{nsk} \times C_{sk(t-1)} \times C_{kt}) \right) - \sum_{l=1}^m (i_{lpt} \times C_{pl(t-1)} \times P_n)}{\sum_{k=1}^n (i_{unk} \times C_{nk(t-1)} \times C_{kt})}, \quad (2)$$

где P_{nt} - рентабельность продаж в t -ом периоде, доли единиц;

i_{unk} , i_{nsk} - индивидуальные индексы продажных и закупочных цен k -го вида сырья и товаров, доли единиц;

$C_{nk(t-1)}$, $C_{sk(t-1)}$ - продажные и закупочные цены k -го вида сырья и товаров в $t-1$ периоде, денежных единиц;

C_{kt} - количество реализованного k -го вида сырья (товаров) в t -м периоде, натуральных единиц;

i_{lpt} - индивидуальный индекс цен 1-го вида ресурса (услуг), единиц;

C_{pl} - цена 1-го вида ресурса (услуг) в базисном периоде, денежных единиц;

P_n - количество используемого 1-го вида ресурса (услуги) в t -м периоде, натуральных единиц.

Если инфляционные процессы происходят равномерно на всех рынках и средние индексы цен равны: то рентабельность предприятия будет меняться только под воздействием внутренних факторов: количества и эффективности использования всех видов ресурсов. В реальной жизни так не бывает. При прочих равных условиях рентабельность будет расти под воздействием ценовых факторов, то есть $P_{to,t} > P_{to,t-1}$, если $\bar{i}_{un} > \bar{i}_{ns}$, $\bar{i}_{un} > \bar{i}_{sp}$.

Эти соотношения означают, что средний индекс продажных цен должен опережать средний индекс закупочных цен и средний индекс цен на используемые ресурсы и услуги. Если эти соотношения нарушаются, то есть $\bar{i}_{un} < \bar{i}_{ns}$, или $\bar{i}_{un} < \bar{i}_{sp}$, то $P_{to,t} < P_{to,t-1}$.

Инфляция вносит коррективы и в показатели экономической рентабельности всего используемого капитала и финансовой рентабельности собственного капитала.

Рентабельность всех активов предприятия может быть представлена в следующем виде:

$$P_{et} = \frac{\left(\sum_{k=1}^s (i_{\text{фз}} \times \Pi_{\text{фз}(t-1)} \times C_{kt}) - \sum_{k=1}^s (i_{\text{фз}} \times \Pi_{\text{фз}(t-1)} \times C_{kt}) \right) - \sum_{l=1}^s (i_{\text{пл}} \times \Pi_{\text{пл}(t-1)} \times P_{lt})}{\sum_{z=1}^s (i_{\text{фз}} \times \text{ОФ}_{\text{з}(t-1)}) + \sum_{k=1}^s (i_{\text{фз}} \times \Pi_{\text{фз}(t-1)} \times Z_{kt})} \cdot \text{ДС}, \quad (3)$$

где P_{et} - экономическая рентабельность, доли единиц;

$i_{\text{фз}}$ - индивидуальный индекс цен по z -той группе основных средств, доли единиц;

$\text{ОФ}_{\text{з}}$ - стоимость z -ой группы основных средств в ценах базисного периода в t -м период, денежных единиц;

Z_{kt} - запасы k -той группы сырья товаров, в t -ом периоде, натуральных единиц;

ДС - запасы денежных средств в совокупности в t -ом периоде в ценах базисного периода, денежных единиц;

s - количество групп основных средств.

Необходимо учитывать, что любая ошибка в оценке активов (например, неточность при их переоценке в условиях инфляции) может оказать серьезное воздействие на рассчитываемую величину и обусловить некорректность проводимых на основе последней сопоставлений.

Принципиально важным здесь является влияние инфляции на стоимость основных фондов и товарно-материальных запасов, отражаемых в балансе. Если цены на оборудование не изменяются, балансовая стоимость основных средств предприятий равна его текущей стоимости. Иное положение складывается, когда цена элементов основных средств растет. В этом случае его балансовая стоимость меньше текущей, причем масштабы занижения в балансах текущей стоимости капитала находятся в прямой зависимости от среднего возраста капитала и темпов инфляции.

В условиях обесценения гривны балансовая оценка основного капитала и других фактических активов не только всегда занижена по сравнению с текущей, а носит иррациональный характер. Действительно, поскольку ежегодный прирост активов фиксируется в бухгалтерских балансах предприятий в гривнах текущих лет, то это значит, что общая стоимость активов всегда оказывается выраженной суммой несопоставимых между собой денежных единиц. То есть инфляция делает балансовые данные по основным средствам, с одной стороны, несопоставимыми во времени, с другой - заниженными по сравнению с текущей стоимостью капитала. То есть, по сравнению с рентабельностью в сопоставимом виде рентабельность в текущих ценах есть показатель более гибкий, более универсальный, лучше отражающий сдвиги, происходящие в структуре воспроизводства.

Итак, влияние инфляции на рентабельность предприятий сложно и многообразно. Во-первых, инфляция искажает финансовую отчетность предприятий, что делает неадекватными данные по прибыли и капиталу, учитываемые самими предприятиями, их налоговыми и статистическими органами; во-вторых, инфляция, вызывая рост издержек производства и обращения, включая заработную плату, способствует понижению рентабельности; в-третьих, постоянное повышение цен создает в стране нездоровую инфляционную атмосферу, препятствующую нормальной деятельности, дезорганизует деловую активность, лишает предпринимателей надежных ориентиров для планирования производства; становятся неопределенными долгосрочные перспективы развития конъюнктуры; дорожает заемный капитал, что заставляет предпринимателей отказываться от выгодных, но долгосрочных проектов.

Таким образом, ценовые факторы можно отнести к общеэкономическим, внешним, комплексным факторам косвенного и экстенсивного воздействия на рентабель-

ность предприятий общественного питания, которые необходимо обязательно учитывать при принятии управленческих решений в современных условиях.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ЭКОНОМИКУ ПРЕДПРИЯТИЙ СВЯЗИ

Оксененко С.П. (ХТУРЭ)

В современных рыночных условиях функционирования предприятий на этапе экономического анализа их деятельности важным является разработать модель оценки влияния значимых факторов на показатели уровня интенсификации производства.

Многофакторные модели отражают функциональные зависимости между анализируемым экономическим показателем и факторами, на него влияющими. В тех случаях, когда функциональная зависимость может быть выражена в явном виде произведением факторов, модель называется мультипликативной. Если обозначить результативный анализируемый экономический показатель $-y$, а обозначающие его факторы $-x_i$, то мультипликативная многофакторная модель имеет вид:

$$y = x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n = \prod_{i=1}^n x_i \quad (1)$$

В процессе экономического анализа уровня интенсификации производства необходимо построить многофакторные мультипликативные модели качественных показателей, а именно: производительности труда, фондоотдачи основных фондов, фондоотдачи средств, а также количественного показателя – доходов от основной деятельности. В процессе разработки перечисленных моделей учитывались следующие требования:

1. Последовательность расположения факторов в модели (1) определяется в соответствии с экономическим значением фактора в формировании значений функционального показателя. Произведение любого числа рядом стоящих в модели факторов, выполняемое в любом направлении, должно давать экономический укрупненный фактор. Это условие определяет единственно возможный порядок расположения факторов в мультипликативной модели.
2. Расположение фактора в модели зависит от направленности его влияния на результирующий показатель. Если с ростом фактора наблюдается увеличение показателя, то в модель включается прямое значение фактора. В тех случаях, когда повышение значений результирующего показателя связано с уменьшением величины факториального показателя, в модели учитывается его обратная величина, поскольку здесь имеет место обратно пропорциональная зависимость.

Влияние изменений каждого фактора на изменение функционального показателя в соответствующих моделях (3 - 6) определяется по формуле:

$$\Delta y(x_i) = I_0 \left(\prod_{j=1}^k I_{x_j} - \prod_{k=i+1}^k I_{x_k} \right), \quad (2)$$

где $\Delta y(x_i)$ – изменение (рост (+), снижение (-)) результативного показателя, обусловленное изменением j – го фактора;

I_{x_j} и I_{x_k} индексы (коэффициенты) роста (снижения) соответствующих факторов, рассчитываемые, как и темпы роста (снижения) показателей.

Таким образом, путем последовательной подстановки соответствующих значений индексов факторов и базовых значений функционального показателя можно рассчитать влияние изменений факторов, происшедших за анализируемый период, на изменения рассматриваемых показателей уровня интенсификации производства.

Мультипликативные модели анализируемых показателей уровня интенсификации производства:

1. Доходов от основной деятельности определяются как произведение фондоотдачи основных фондов, фондовооруженности труда и численности персонала.

Аналитическая функция может быть представлена в следующем виде:

$$D = \frac{D}{\Phi} \cdot \frac{\Phi}{r} \cdot r, \quad (3)$$

где D - доходы от основной деятельности за год;

Φ - среднегодовая стоимость основных производственных фондов;

r - среднесписочная численность персонала.

2. Производительности труда, уровень которой рассчитывается как отношение доходов от основной деятельности в денежном выражении на одного среднесписочного работника:

$$\Pi_T = \frac{D}{r} \\ \Pi_T = K_{\Phi\phi} \cdot K_{\Phi\phi} \quad (4)$$

где Π_T - производительность труда;

$K_{\Phi\phi}$ - фондоотдача основных производственных факторов;

$K_{\Phi\phi}$ - фондовооруженность труда

3. Фондоотдачи основных производственных фондов:

$$K_{\Phi\phi} = \frac{D}{\Phi} \cdot r \cdot \frac{1}{\Phi} \quad (5)$$

4. Коэффициента загрузки оборудования (K_z), равного произведению эффективного фонда времени работы действующего оборудования (F_{ϕ}), коэффициента использования парка установленного оборудования (N_y), количество единиц действующего оборудования (N_g) приходящегося на 1 час планового фонда времени работы ($F_{пл}$):

$$K_z = \frac{F_{\phi}}{N_{\phi}} \cdot \frac{N_{\phi}}{N_y} \cdot \frac{N_y}{F_{пл}} \quad (6)$$

В процессе оперативного экономического анализа важно установить перечень факторов, изменение которых оказывают наиболее существенные изменения на производительность труда. С этой целью необходимо рассчитать долю или удельный вес изменений и результирующего показателя под воздействием анализируемых показателей. Для этого увеличение (уменьшение) результирующего показателя, полученное под воздействием изменений каждого фактора $\Delta y(x_i)$, относится к общему изменению результирующего показателя:

$$\delta_{yx_i} = \frac{\Delta y(x_i)}{\Delta y} \cdot 100\% \quad (7)$$

где Δy рассчитывается по формуле:

$$\Delta y = \sum_{i=1}^n \Delta y(x_i) \quad (8)$$

Применение на практике данного подхода к оценке влияния совокупности факторов на экономику предприятия позволит повысить эффективность его планово-экономической деятельности в условиях рынка.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ

Пономарева Ю.В. (ХГАТОП)

Принятие решения руководителем предприятия, в т. ч. предприятия торговли, с полным основанием можно рассматривать как процесс целенаправленного преобразования исходной информации о состоянии и условиях функционирования объекта управления в информацию о наиболее рациональном пути достижения этим объектом желательного состояния в будущем.

На современном этапе наблюдается быстрый рост потребностей в информации, которые не могут быть удовлетворены с помощью традиционных методов информационного обеспечения, основанного на бумажной технологии. По некоторым оценкам, объемы информации, требующие переработки и усвоения увеличиваются в 10 и более раз за каждые 10 лет. При этом возможности переработки информации человеком ограничены. Так, В.А. Абчук в своей работе отмечает, что на решение задачи прикрепления 30 предприятий-заказчиков к 2 заводам-изготовителям, производящим соответственно 20 и 10 видов продукции, 1 человеку потребовалось бы десятилетие (при условии, что на 1 вариант решения будет затрачиваться 1 минута). Если число заказчиков увеличить до 50, а количество производимых единиц изделий двумя заводами соответственно до 30 и 20, то на перебор потребуется 100 млн. лет [1].

Необходимо отметить, что руководителями предприятий торговли зачастую решаются более сложные задачи. Торговля в силу динамичности происходящих в ней процессов и организационной разобщенности, большого ассортимента товаров, насчитывающего сотни тысяч наименований, многообразия ее связей с производителями и посредниками считается одной из наиболее сложных отраслей народного хозяйства.

Растущие потребности в информационном обеспечении вызвали к жизни новые информационные технологии. По современным воззрениям, новые информационные технологии (НИТ) – это совокупность встраиваемых в системы организационного управления принципиально новых средств и методов обработки данных, представляющие собой целостные технологические системы, обеспечивающие целенаправленный сбор, хранение, обработку, передачу и представление информации, необходимой для принятия решений. Несмотря на значительные финансовые затраты, они окупаются преимуществами организованного сбора

информации, сохранением важных данных и возможностью предвидения кризисных ситуаций, скоростью выработки решений и др. Главный эффект состоит в том, что управление процессами переводится на более высокий качественный уровень, т.к. компьютерные технологии позволяют установить соответствие между необходимой скоростью наблюдения за меняющимися процессами и скоростью, требуемой для принятия решений на основе имеющейся информации.

НИТ изменяет методы принятия решений и существующую информационную базу управления, т.к. в результате внедрения НИТ сокращается время, необходимое для принятия решений, и уменьшается исходная неопределенность управленческих задач, что существенно отражается на качестве принимаемых решений. Значительная экономия времени, обеспечиваемая за счет автоматизации рабочих мест специалистов и руководителей, «разгружает» работников, а также позволяет перераспределить функции, полномочия, обязанности и ответственность в структуре управления торговым предприятием. Учитывая постоянное сокращение среднесписочной численности работников отрасли (так, среднее количество работников, приходящихся на одно предприятие торговли, составляет в настоящее время всего 4 человека), проблема рационального распределения функций в организационной структуре управления стоит весьма остро.

Производственные функции, выполняемые руководителями и специалистами предприятий торговли можно условно разделить на следующие классы:

- управление предпринимательской деятельностью;
- управление предприятием;
- управление маркетингом и коммерческой деятельностью;
- управление технологическим процессом;
- управление персоналом;
- управление экономической деятельностью.

В таблице 1 по функциональному признаку представлены наиболее распространенные в настоящее время программные продукты, обеспечивающие поддержку управленческих решений, принимаемых специалистами и руководителями предприятий торговли.

Необходимо также отметить наличие программ, обеспечивающих автоматизацию управления не только одной или нескольких производственных функций предприятия, а носящих комплексный характер. Это такие программы как «ОФИС – 2000», «1С: Предприятие» и т.д.

Целью нашего исследования было выявление степени использования НИТ на предприятиях торговли. Выборочное обследование предприятий торговли г.Харькова показало, что среди всех обследованных предприятий компьютерами оснащены только 64 %. Полученные данные свидетельствуют о достаточно низком уровне обеспеченности торговых предприятий компьютерной техникой.

Проведенный анализ наличия автоматизированных рабочих мест руководителей и специалистов обследованных предприятий, которые представляют собой системы, созданные для облегчения их деятельности, показал, что в деятельности торговых предприятий наибольшее распространение получили автоматизированные рабочие места бухгалтера, ими обеспечены 76 % обследованных предприятий, оснащенных компьютерами. Этот факт частично можно объяснить большим ассортиментом программ автоматизации бухгалтерии, предлагаемых отечественным рынком программного обеспечения, а также их

доступностью для пользователя. Так, по оценке экспертов в настоящее время класс бухгалтерских программ насчитывает около 800 различных программ автоматизации бухгалтерского учета [2].

Таблица 1
Системы автоматизации управления торговыми предприятиями

Содержание производственной функции	Наименование программы (приложения, модуля)	Назначение системы
Управление предпринимательской деятельностью	«Бизнес-план»	Программа для бизнес-планирования предпринимательской деятельности
Управление предприятием	«БЭСТ-ПРО»	Система автоматизации управления предприятием
	«Документ +»	Система автоматизации документооборота и контроля исполнения
Управление маркетингом и коммерческой деятельностью	«БЭСТ-Маркетинг»	Анализ рынков, финансовое планирование маркетинговой деятельности малых и средних предприятий
	«Галактика-Маркетинг»	Автоматизация учета сбыта товара, работы с клиентами
	«Clientele»	Обслуживание и поддержка клиентов, автоматизация продаж и маркетинга средних и крупных предприятий
Управление технологическим процессом	«1С: Торговля и склад»	Учет любых видов торговых операций
	«БЭСТ-КПМ»	Специализированная кассовая программа
Управление персоналом	«InTEAM: Структура/ Отдел кадров»	Кадровый учет и кадровое деловодство
	«PersonPro»	Автоматизация отдела кадров средних предприятий
	«1С: Зарплата и кадры»	Программа расчета заработной платы и кадрового учета
Управление экономической деятельностью	«БЭСТ-Ф»	Программа финансового анализа торгового предприятия
	«GROSSBE»	Универсальный пакет бухгалтерских программ, ориентированный на материальный учет на предприятиях торговли
	«1С: Бухгалтерия»	Универсальная бухгалтерская программа, адаптированная к украинскому законодательству

Среди обследованных торговых предприятий, имеющих компьютерную технику, 48 % автоматизировали рабочее место складского работника (учет и анализ текущего состояния запасов в разрезе партий, видов, стоимости, времени поступления, выявление наиболее ходовых товаров, которые пользуются спросом). АРМами экономиста и финансиста оснащены соответственно 45 % и 23 %. Здесь, в

основном, используются программы, позволяющие вести учет реализации товаров, осуществлять оптимизацию поставок, планировать закупки, вести контроль выполнения договоров.

В результате нашего исследования выявлен достаточно низкий уровень автоматизации деятельности руководителя торгового предприятия, АРМ руководителя (менеджера) имеют всего 28 % обследованных предприятий, имеющих компьютеры. Этот показатель не может считаться удовлетворительным, во-первых, учитывая информационный характер управленческого труда, во-вторых, как правило, именно руководитель торгового предприятия ввиду совмещения одновременно нескольких функций наиболее перегружен работой.

Также еще мало используются в работе торговых предприятий специализированные системы управления маркетингом, их имеют лишь 18 % предприятий, оснащенных ЭВМ. Возможно, это связано с достаточно высокой ценой данных программ на отечественном рынке, а также с дефицитом на рынке труда специалистов данного профиля, что делает программные продукты для поддержки маркетинговых решений недоступным для широкого пользования.

Таким образом, полученные результаты исследования выявляют существенный резерв повышения качества управления в предприятиях торговли за счет внедрения в их деятельность компьютерной техники и новых информационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абчук В.А. Директорский «хлеб». – Лениздат, 1991.
2. Прикладное ПО – обзор рынка // Компьютер. – 1998. – № 4.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В.Ф.Байцым (ХГЭУ)

В настоящее время Украина развивается в условиях кризиса чрезвычайной остроты. Это, безусловно, не только экономический кризис, но и кризис политический, который порождает три основные проблемы: кризис государственной платежеспособности; кризис экономической системы; кризис экономической структуры.

Кризис государственной платежеспособности состоит в несвоевременности погашения государственной задолженности на мировом и внутреннем рынках, катастрофическом финансовом положении в стране, необходимости искать новые зарубежные кредиты и т.п.

Кризис экономической системы выражается в неадекватных формах трансформации командно-административной системы в рыночную, когда, с одной стороны, законодательно предоставлены широкие полномочия для ведения рыночного хозяйства, а, с другой стороны, проявляется неспособность предприятий функционировать в рыночных условиях.

Кризис экономической структуры заключается в недостатках формирования структурных элементов экономики. Результатом подобного процесса является то, что огромное количество людей работает на экономически нежизнеспособных предприятиях и живет в экономически бесперспективных районах. В связи с этим, экономика страны нуждается в "структурном корректировании", важным направлением которого является реструктуризация крупных производственных

комплексов и создание на их основе мобильных, профильных предприятий.

Процесс трансформации административной экономики в рыночную является крайне болезненным и всегда сопровождается кризисными явлениями. В своем развитии он проходит три этапа. Первый этап называется *фазой стабилизации или критической фазой*. На данном этапе правительству необходимо проводить политику борьбы с инфляцией и прочими последствиями развала социалистической системы. Второй этап – *фаза становления рынка* – характеризуется созданием институтов рыночной экономики. Третий этап называется *фазой структурного корректирования*, когда под воздействием новых рыночных сил меняется характер производства и занятости. Обзор зарубежного опыта перехода к рыночной экономике (страны Латинской Америки, Восточной Европы) показал, что осуществление каждой из перечисленных фаз требует разного количества времени. Критический этап может длиться от одного до трех лет, в зависимости от глубины кризиса и эффективности деятельности правительства. Процесс становления рынка занимает примерно пять лет, при условии, что политическая ситуация в стране остается достаточно стабильной, а правительство последовательно поддерживает курс рыночных реформ. Структурное корректирование может занять достаточно длительный период в зависимости от степени глубины перестройки народного хозяйства страны. Анализируя развитие ситуации в Украине, надо отметить, что национальная экономика находится в процессе перехода из первой во вторую фазу рыночных преобразований, сочетая в себе специфические проблемы этих двух фаз. В сложившихся условиях наблюдается процесс роста хозяйствующих субъектов, деятельность которых характеризуется кризисным состоянием. Так, по данным статистики в Украине в 1995г. убыточным было каждое двенадцатое предприятие, в 1996г. – каждое девятое, в 1997г. – каждое пятое, к концу 1998 года 2/3 всех хозяйствующих субъектов функционировали при существенном дефиците финансовых ресурсов.

Оздоровление предприятий народного хозяйства является приоритетной задачей развития экономики страны. Оно предусматривает целый комплекс средств, целью которого является построение инновационного организационно-экономического механизма, разработка стратегических и тактических программ развития на государственном, региональном и внутрихозяйственном уровнях. Государственный уровень предполагает создание льготного режима налогообложения; временного “замораживания” убыточных счетов; увеличение прав предприятия в распоряжении имуществом; протекционистскую политику конкурентоспособных предприятий и т.п. Региональный уровень включает льготные условия кредитования; кадровое обеспечение; разработку комплексных программ финансовой поддержки предприятий, с учетом развития специализации и кооперирования. И, наконец, внутрихозяйственный уровень состоит в разработке механизма антикризисного управления предприятием. Концептуальная схема антикризисного управления приведена на рис. 1.

Данная схема включает в себя 4 этапа: анализ предпосылок кризисного состояния предприятия; причинно-следственный анализ хозяйственной деятельности; разработка моделей антикризисного управления; разработка системы поддержки решений по выводу предприятия из ситуации кризиса.

Рассмотрим краткое содержание каждого их этапов.

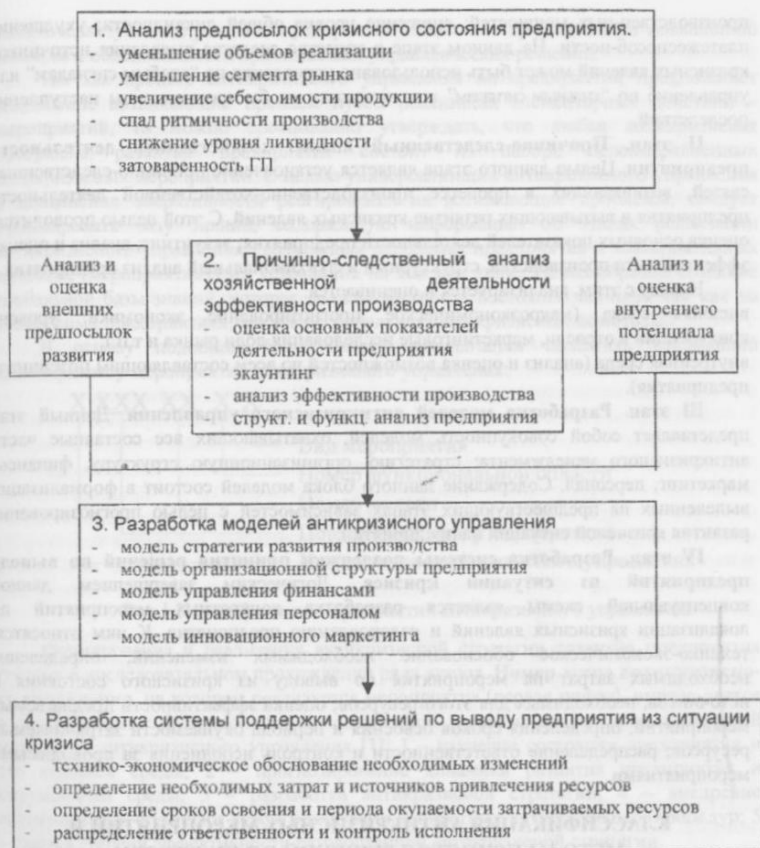

Рис 1. Концептуальная схема процесса антикризисного управления

1 этап. Анализ предпосылок кризисного состояния предприятия. Содержанием данного этапа является диагностика деятельности предприятия с целью определения источников возникновения кризиса. Для этого анализируются изменения экономических показателей, характеризующих внутренние и внешние аспекты деятельности предприятия. Проведенные исследования показали, что в качестве показателей, негативные изменения по которым могут вызвать развитие кризисных явлений выступают: уменьшение объемов реализации; потеря части сегмента потребительского рынка; увеличение себестоимости продукции; затоваренность готовой продукцией; спад ритмичности производства; уменьшение загрузки

производственных мощностей; снижение уровня общей ликвидности; ухудшение платежеспособности. На данном этапе в качестве средства выявления источников кризисных явлений может быть использовано управление по "слабым сигналам" или управление по "сильным сигналам" в зависимости от скорости и силы наступления последствий.

II этап. Причинно-следственный анализ хозяйственной деятельности предприятия. Целью данного этапа является установление причинно-следственных связей, возникающих в процессе производственно-хозяйственной деятельности предприятия и вызывающих развитие кризисных явлений. С этой целью проводится: оценка основных показателей деятельности предприятия; эксаунтинг; анализ и оценка эффективности производства; структурный и функциональный анализ предприятия.

Наряду с этим, анализируется и оценивается: внешняя среда (макроэкономическое прогнозирование экономики, уровень конкуренции в отрасли, маркетинговые исследования доли рынка и т.п.); внутренняя среда (анализ и оценка возможностей по всем составляющим потенциала предприятия).

III этап. Разработка моделей антикризисного управления. Данный этап представляет собой совокупность моделей, охватывающих все составные части антикризисного менеджмента: стратегию, организационную структуру, финансы, маркетинг, персонал. Содержание данного блока моделей состоит в формализации выделенных на предшествующих этапах зависимостей с целью прогнозирования развития кризисной ситуации на предприятии.

IV этап. Разработка системы поддержки принятия решений по выводу предприятий из ситуации кризиса. Логическим завершением данной концептуальной схемы является разработка конкретных мероприятий по локализации кризисных явлений и оздоровлению предприятия. К ним относятся: технико-экономическое обоснование необходимых изменений; определение необходимых затрат на мероприятия по выводу из кризисного состояния и источников, необходимых для этого ресурсов; оценка эффективности предлагаемых мероприятий; определения сроков освоения и периода окупаемости затрачиваемых ресурсов; распределение ответственности и контроль исполнения за проводимыми мероприятиями.

КЛАССИФИКАЦИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ И МЕТОДЫ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПО ИХ ОТБОРУ

Колос А.Л. (ХГЭУ)

Массовый кризис предприятий и предпосылки к их повальному банкротству – реалии состояния и развития отечественной экономики сегодняшнего дня. Поэтому наиболее актуальным направлением развития управленческой науки является антикризисный менеджмент.

Антикризисное управление предприятием предполагает реализацию комплекса мероприятий, направленных на вывод предприятия из состояния стагнации и обеспечение ему стабильного положения на рынке, путем разрешения возникающих проблем и нейтрализацией предпосылок к их возникновению. Условия трансформации и нестабильности экономики, обострение кризисных ситуаций,

ужесточение условий развития предприятий выдвигают требования по повышению качества и обоснованности принимаемых управленческих решений.

Так как процесс антикризисного управления на предприятии предполагает разрешение возникающих проблем путем реализации элементарных действий – мероприятий, то можно обоснованно утверждать, что любая антикризисная программа развития предприятия состоит из набора целенаправленных антикризисных мероприятий. С целью универсализации антикризисного управления и повышения оперативности реагирования на возникающие проблемы, следует сформировать базу знаний, содержащую информацию об этапах реализации антикризисного управления, возможных проблемах предприятия и альтернативных проектах (мероприятиях) их устранения на каждом этапе. Целесообразно создание глобальной базы знаний, которая должна вестись и постоянно пополняться как на конкретных предприятиях, так и в региональных антикризисных комитетах.

В основу подобной базы знаний предлагается положить следующий классификатор мероприятий антикризисного управления:

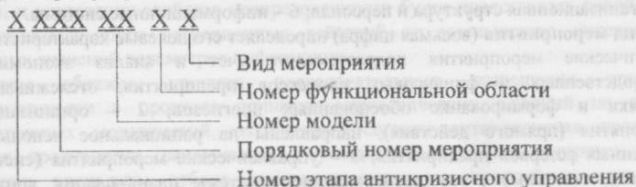

Рис.1 Классификатор мероприятий антикризисного управления

Формирование и реализация антикризисной стратегии развития предприятия состоит в последовательном прохождении ряда этапов. **Номер этапа антикризисного управления**, на котором реализуется мероприятие (первая цифра), определяется в соответствии с функциональной подсистемой, выделенной из системы моделей механизма антикризисного управления [1]: 1 – изучение состояния предприятия и его внешней среды; 2 – прогнозирование динамики развития предприятия и окружающей среды; 3 – разработка антикризисной стратегии; 4 – внедрение антикризисной стратегии путем реализации конкретных антикризисных процедур; 5 – оценка степени эффективности разработанной антикризисной стратегии.

Порядковый номер мероприятия (вторая, третья и четвертая цифры) определяет его положение в последовательности альтернативных мероприятий при решении комплекса соответствующих задач.

Номер модели (пятая и шестая цифры) определяет функциональную модель механизма антикризисного управления, в рамках которой реализуется данное мероприятие [1]. В качестве локальных моделей могут выступать как отдельные модели, так и подмножества моделей соответствующего класса: 01 – модели оценки конкурентоспособности и интегральных оценок угрозы банкротства; 02 – модели оценки динамики кризисных ситуаций; 03 – модели группировки и оценки внешних факторов; 04 – модели оценки трансформирующейся конкурентной среды; 05 – модели мониторинга финансового состояния; 06 – модели производственного и маркетингового контроллинга; 07 – модели прогнозирования внешних воздействий;

08 – модели прогноза развития предприятия; 09 – модели разработки сценариев развития событий; 10 – модели формирования антикризисной метастратегии; 11 – модели формирования функциональных антикризисных субстратегий; 12 – модели формирования конкретных антикризисных программ; 13 – модели определения характеристик процесса санации; 14 – модели формирования параметров системы антикризисного менеджмента; 15 – модели формирования и реализации антикризисных мероприятий; 16 – модели определения соответствия мероприятий стратегии; 17 – модели оценки затрат по мероприятиям; 18 – модели оценки рисков; 19 – модели определения интенсивности реализации антикризисных мероприятий; 20 – модели исчисления результативности антикризисных мероприятий.

Функциональная область определяет подсистему, в рамках которой проводится реализация антикризисных мероприятий, и соответствует комплексу выделенных базовых задач антикризисного управления [2]. **Номера функциональных областей** (седьмая цифра) несут следующую информационную нагрузку: 1 – финансы; 2 – технологии, производство, ресурсы; 3 – стратегический менеджмент; 4 – маркетинг; 5 – организационная структура и персонал; 6 – информационные системы.

Вид мероприятия (восьмая цифра) определяет его целевые характеристики: 1 – аналитические мероприятия подразумевают учет и анализ экономических, производственных и финансовых процессов предприятия, отслеживание их динамики и формирование обоснованных прогнозов; 2 – организационные мероприятия (прямого действия), направлены на рациональное использование выявленных резервов предприятия; 3 – управленческие мероприятия (системного действия), связанные с совершенствованием системы планирования, контроля и направленные на создание эффективной системы управления элементами воспроизводственного процесса.

В процессе реализации функции антикризисного управления предприятием, менеджеру, который выступает в качестве лица принимающего решение, необходимо сформировать антикризисную программу развития предприятия. Формирование антикризисной программы осуществляется путем целенаправленной разработки конкретных мероприятий или выбора соответствующих из набора предлагаемых в базе знаний. При этом антикризисному менеджеру приходится решать задачи по принятию того или иного управленческого решения. Подобные задачи относятся к классу слабоформализованных, что характеризуется условиями неопределенности информации, обеспечивающей процесс принятия решения. Неопределенность информации в данном случае выражается в том, что истинные значения параметров информационной структуры неизвестны в силу условий трансформации экономики, кризиса развития предприятий, хаотического изменения условий функционирования, применения несистемных подходов к прогнозированию развития предприятий и, как следствие, эволюции информации.

Для решения подобных слабоформализованных задач необходимо представить их комплексом хорошо определенных и информационно обеспеченных задач, которые подлежат решению, то есть избавиться от свойства неопределенности.

Применительно к условиям антикризисного управления в основу методики принятия решений по выбору антикризисных мероприятий целесообразно положить принцип последовательного разрешения неопределенности [3].

Суть этого принципа, в условиях антикризисного менеджмента, состоит в том, что процесс принятия решений по отбору антикризисных мероприятий представляет

собой движение сверху-вниз по следующим уровням антикризисного управления предприятием: обобщенное представление возникшей проблемы; постановка стратегических целей по ее ликвидации; формулировка конкретных антикризисных задач по достижению намеченных целей; формирование или выбор целенаправленных мероприятий по решению антикризисных задач.

В процессе движения по этой иерархии на каждом уровне принимаются решения по выборке из множества возможных альтернативных мероприятий допустимых, в соответствии с требованиями данного уровня. Критерием оценки правильности выбора альтернативы является ее соответствие на следующем уровне иерархии.

Информацию, применяемую в этих процессах принятия решений следует охарактеризовать показателями ее количества I и неопределенностью, выраженной через энтропию $\mathcal{E}$. Следовательно степень информационного обеспечения процесса принятия решения можно представить как $U_I = f(I, \mathcal{E})$. Предварительно могут быть определены только интервалы I , содержащие возможные значения параметров информации. Поэтому процесс информационного обеспечения процедуры принятия решений и устранение свойства неопределенности будет представлять собой набор из последовательности итерационных действий по уменьшению интервалов I возможных значений параметров информации.

Таким образом, принцип последовательного разрешения проблемы неопределенности в процессе принятия управленческих решений по выбору альтернативных мероприятий, из которых состоит антикризисная программа развития предприятия, заключается в уточнении исходных программ, путем реализации процедуры отбора соответствующих мероприятий из множества допустимых. Степень соответствия выбранного мероприятия применительно к конкретной проблеме зависит от количества этапов процесса отбора антикризисных мероприятий и степени информационного обеспечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пушкарь А.И., Тридел А.Н., Колос А.Л. Модели антикризисного управления в условиях трансформирующейся экономики // Региональные перспективы. – 1998. – №2(3). – с.37-41
2. Структура комплекса задач антикризисного управления // А.Л.Колос, Ю.О.Путятин, А.И.Пушкарь. – В кн.: Вестник Харьковского государственного политехнического университета. Исследование и оптимизация экономических процессов. Часть 2. – Х.: ХГПУ, 1998, с.55-60
3. Цыгичко В.Н. Руководителю – о принятии решений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 272с.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ БАНКРОТСТВА

Берег М.Н. (ХИУ)

Одним из важнейших элементов правовой базы государства является законодательство о банкротстве. Необходимость его разработки продиктована тем, что банкротство – это объективное явление, которое имеет место как в условиях функционирования развитых рыночных отношений, так и в период трансформации экономики. Так, например, в США в 1997 г. общее количество предприятий, объявленных банкротами, составило около 30000, в России – 2040, а на Украине, по данным Агентства по вопросам предотвращения банкротства предприятий, с 1992 г. наблюдается постоянное увеличение количества возбуждаемых по поводу

банкротства судебных исков. Законодательный институт банкротства, по своей сути, является одним из способов отбора жизнеспособных хозяйствующих субъектов. Он призван решать следующие задачи:

выявление и ликвидация слабых, неконкурентоспособных предприятий;
защита имущественных прав кредиторов;
предоставление возможности выхода из кризиса предприятиям, имеющим финансовый и имущественный потенциал.

В странах с длительной историей развития рыночной экономики накоплен достаточно большой и разнообразный опыт разработки законодательных механизмов установления ответственности и реорганизации предприятий-банкротов. Рассмотрим особенности функционирования подобных механизмов в некоторых странах.

Так, например, в Германии специфика проведения санации и банкротства предприятий обусловлена, прежде всего, общезкономической ситуацией в стране, которая характеризуется следующими моментами:

1. Высокая степень концентрации производства и капитала, усиление воздействия крупного бизнеса на государственную политику.
2. Рост монополизма в банковской сфере.
3. Возрастание роли государственно-монополистического регулирования, обусловленное переходом к новой модели экономического роста, для которой характерно ускоренное развитие новых технологий.
4. Развитие рынка экономических банков данных.

Кроме этого, на развитие института банкротства в Германии во многом оказывает влияние состояние финансового рынка. В этой стране банкротами становятся в основном относительно мелкие и средние предприятия, которые берут кредиты, значительно превышающие их собственный капитал. Зачастую низкий уровень доходов мелких фирм не позволяет им платить проценты по таким крупным кредитам и погашать их.

Одной из отличительных особенностей проведения санации в Германии является отсутствие предусматриваемых государством финансово-экономических мероприятий по поддержке предприятия-должника. В качестве инструмента своей экономической политики государство использует предоставление коммерческим банкам гарантий по кредитам, без которых банки не предоставляли бы дальнейшие кредиты предприятиям.

Синонимом банкротства в Германии служит процедура конкурсного производства. Ее проведение предусмотрено в случае проявления у хозяйствующего субъекта двух основных признаков банкротства: если предприятие не кредитруется банками по причине его неплатежеспособности в длительном прогнозируемом периоде и если пассивы предприятия превышают его активы. Целью конкурсного производства является удовлетворение требований кредиторов.

По мере первоочередности в Германии кредиторы распределены на следующие группы:

государство – как налоговый кредитор, первым получающий удовлетворение своих требований;

сотрудники предприятия, причем если ликвидируемое предприятия не в состоянии выплатить долги по заработной плате своим работникам, то эти долги погашает государство;

прочие кредиторы.

Если кредиторы усматривают перспективу спасения своих капиталов в проведении санации предприятия – банкрота, то акции такого предприятия понижаются в цене и под новые капиталы выпускаются новые акции. Обязательна в таком случае смена менеджеров, особенно занимающих важные посты в органах управления. План санации может разрабатываться либо самим предприятием, либо собранием кредиторов.

Проведение санации предполагает следующие меры.

Организационные:

- приспособление к общей экономической ситуации;
- ориентация программы производства и реализации на потребности рынка;
- пересмотр расходов и создание системы их контроля;
- проверка компетенции сотрудников;
- прекращение работы нерентабельных подразделений.

Финансовые:

- взыскание требований по открытым счетам;
- увеличение, если это возможно, капитала предприятия;
- преобразование заемного капитала в собственный путем привлечения дебиторов в качестве участников;
- конверсия долгов через преобразование краткосрочной задолженности в долгосрочные ссуды или долгосрочные ипотéки.

Если выясняется, что санация не может быть успешно осуществлена, поскольку потери предприятия слишком велики, то конкурсное производство будет вновь возобновлено.

Неконкурентоспособность предприятий бывшей Восточной Германии привела к возникновению особого метода проведения санации и банкротства таких хозяйствующих субъектов. В случае, если крупное предприятие продолжает функционировать, то оно должно предоставить убедительный прогноз своего дальнейшего развития Ведомству по управлению государственной собственностью. Если прогноз обоснованный и положительный, Ведомство берет на себя долговые обязательства предприятия, а предприятие представляет ему баланс, бизнес-план на ближайшие три года и плановые финансовые расчеты. Решение о дальнейшей судьбе предприятия принимается Ведомством.

В Чехии процедура признания банкротом и погашения долговых обязательств регулируется законом, определяющим имущественные отношения между несостоятельным должником и кредитором. Если предприятие неплатежеспособно, то конкурсный суд начинает конкурсное производство или производство о погашении долговых обязательств, цель которого – удовлетворение требований кредиторов на имущество должника. В целом, чешский механизм банкротства схож с немецким в процедуре признания субъекта банкротом и погашения долговых обязательств. Однако, иски кредиторов погашаются в следующем порядке:

иски первого класса – задолженность работникам предприятия в течение последних трех лет;

иски второго класса – налоги, таможенные сборы, выплаты на социальное страхование;

иски третьего класса – прочие иски, т.е. среди кредиторов приоритет отдается работникам предприятия.

В Италии законодательство о банкротстве предусматривает четыре правовые формы:

- действительное банкротство;
- соглашение с кредиторами – если предприятие временно неплатежеспособно и пытается избежать банкротства;
- контролируемое управление на период временного кризиса, причем если по окончании срока действия управления предприятие не в состоянии выполнять свои обязательства, то оно объявляется банкротом;
- принудительная ликвидация органов управления.

Это законодательство было основано на постановлении правительства от 16 марта 1942 года и его значительный недостаток заключался в том, что оно не учитывало социального влияния процедуры банкротства. Поэтому, в марте 1971 года была создана специальная компания по управлению и промышленному участию для оказания содействия сохранению и повышению уровня занятости, который из-за проблем предприятий, находящихся в кризисном состоянии, был поставлен под угрозу. Кроме вышеизложенного, в зарубежной практике широко используется несудебное решение споров, которое определяется отношениями должника и кредиторов без привлечения государственных органов. С целью вывода предприятия из кризисного состояния используются следующие методы:

- пролонгация, которая представляет собой продолжение срока уплаты по обязательствам;
- компромиссный договор, который предусматривает погашение должником суммы своих обязательств перед кредиторами по частям;
- добровольное соглашение или передача прав собственности используется тогда, когда предприятие имеет небольшое количество кредиторов, а состояние его ухудшается и ликвидация неотвратима.

Однако, подобные механизмы не могут быть полностью перенесены в практику хозяйствования Украины. Это объясняется значительными отличиями в среде деятельности отечественных и зарубежных предприятий, среди которых можно выделить долговременный период функционирования украинских предприятий в среде централизованного распределения, различные подходы к проведению рыночных реформ, несовершенство налогового законодательства Украины и т.д. Тем не менее, тщательное изучение зарубежных механизмов урегулирования проблемы банкротства имеет большое значение для выделения способов и подходов, которые могут быть адаптированы к современным экономическим условиям в Украине.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Бортникова А. В.

В связи с переходом промышленных предприятий к рыночным условиям хозяйствования, особую актуальность в решении проблем повышения эффективности работы приобрели вопросы объективной оценки деятельности как предприятия в целом, так и его производственных подразделений. Понятие «оценка», как определение результата деятельности и показатель этого результата, является основанием для принятия решения о форме и размерах стимулирования ответственности

коллектива работников за достижение конечного результата. Особенности экономической оценки по сравнению с другими способами воздействия на работников состоят в том, что она оказывает влияние на деятельность в целом, а не какой-либо определенный показатель. Следовательно, там, где присутствует деятельность людей, для усиления мотивации этой деятельности возникает необходимость экономически оценить результаты. На практике, в основном производстве, говоря об эффективности работы, принимают за основу такие критерии, как прибыль, рентабельность и другие. Однако известно, что внутризаводскому вспомогательному производству, в частности инструментальному хозяйству предприятия, ни прибыль, ни рентабельность не присущи. Таким образом, для оценки эффективности работы инструментальной службы предприятия, данные критерии не приемлемы.

Основной целью вспомогательного производства, в частности инструментальной службы предприятия, является обеспечение бесперебойного хода основного производственного процесса. Это означает, что результат работы инструментального хозяйства должен органически включать в себя удовлетворение потребности предприятия в инструменте и оснастке, а в конечном счете – удовлетворение потребителя в высококачественной, конкурентоспособной продукции. При этом степень удовлетворения основного производства с учетом затрат на инструментообслуживание должна стать исходным моментом для определения конечных результатов работы инструментальной службы предприятия.

Разработке оценок, количественно характеризующих уровень бесперебойности хода основного производства, который обеспечивает инструментальная служба предприятия, и посвящена эта статья.

Фактический фонд времени работы основного технологического оборудования, затраченный на выполнение производственной программы (заказа) $\Phi_{\text{факт}}$ можно разложить на составляющие:

$$\Phi_{\text{факт}} = \Phi_0 + t_{\text{н}} + t_{\text{рем}}, \quad (1)$$

где Φ_0 – время эффективной работы основного технологического оборудования, затраченное на выполнение заказа;

$t_{\text{н}}$ – время простоев оборудования, вызванных необеспеченностью приспособлениями и инструментом по вине инструментальных служб;

$t_{\text{рем}}$ – время простоев основного технологического оборудования по вине других служб (например, ремонтных).

В конечном итоге производственный процесс должен быть налажен так, чтобы фактический фонд времени выполнения производственной программы приближался к нормативному (запланированному на основе станкоемкости). То есть потери времени в основном производстве, вызванные неудовлетворительной работой вспомогательных служб должны минимизироваться. Таким образом, чем меньше простаивает основное технологическое оборудование из-за недостатков в организации процесса инструментообеспечения или из-за недостатков в организации других вспомогательных служб, тем выше уровень бесперебойности работы, тем более благоприятные условия для сокращения сроков производства старой и освоения новой продукции. А это является одним из необходимых условий роста конкурентоспособности продукции.

Необходимо отметить, что при определении критериев эффективности организации обеспечения бесперебойности основного технологического процесса,

целесообразно перейти от абсолютных величин времени простоев к относительным. Тогда формула (1) примет следующий вид:

$$\frac{\Phi_0}{\Phi_{\text{факт}}} + \frac{t_{\text{и}}}{\Phi_{\text{факт}}} + \frac{t_{\text{рем}}}{\Phi_{\text{факт}}} = 1 \quad (2)$$

Относительные показатели доли простоев основного технологического оборудования по вине той или иной службы позволяют производить сравнение эффективности работы служб независимо от абсолютных величин времени простоев и времени фактического выполнения производственной программы для разных участков или за разные периоды.

Формула (2) состоит из трех слагаемых, каждое из которых должно характеризовать эффективность работы соответственно: основного производства, инструментальной и ремонтной служб.

Эффективность работы инструментальной службы будем оценивать показателем $k_{\text{и}}$ «доля простоев основного технологического оборудования по вине инструментального обслуживания»:

$$k_{\text{и}} = \frac{t_{\text{и}}}{\Phi_{\text{факт}}} \quad (3)$$

Эффективность работы других служб (ремонтных) оценивается показателем $k_{\text{рем}}$ «доля простоев основного технологического оборудования по вине неудовлетворительного ремонтного обслуживания»:

$$k_{\text{рем}} = \frac{t_{\text{рем}}}{\Phi_{\text{факт}}} \quad (4)$$

Для определения эффективности работы основного производства пользоваться отношением времени эффективной работы основного технологического оборудования Φ_0 к фактическому времени выполнения заказа $\Phi_{\text{факт}}$ нецелесообразно, поскольку данный критерий не стимулирует рабочих основного производства к снижению времени Φ_0 . Поэтому эффективность работы основного производства предлагается оценивать показателем $k_{\text{осп}}$:

$$k_{\text{осп}} = \frac{\Phi_0}{\Phi_{\text{н}}} \quad (5)$$

где $\Phi_{\text{н}}$ – необходимый фонд времени работы основного технологического оборудования (станкоемкость), который можно определить как отношение

$$\Phi_{\text{н}} = \frac{T}{K_{\text{вн}}} \quad (6)$$

здесь T – трудоемкость станочных работ производственной программы;

$K_{\text{вн}}$ – средний коэффициент выполнения норм станочниками в основном производстве.

Рассматриваемая система показателей позволяет оценить как эффективность работы различных служб, обеспечивающих основное производство, так и сравнивать между собой эффективность работы различных подразделений инструментальных служб (например, инструментальные службы различных цехов).

Следует отметить, что сокращение времени простоев в основном производстве по вине вспомогательных служб не должно производиться за счет необоснованного увеличения затрат на их содержание, то есть экстенсивным путем.

Для остаточного висновку об ефективності роботи допоміжних служб, в частині інструментальної служби підприємства, необхідно визначити рівень економічної ефективності витрат на інструментальне обслуговування виробництва.

Для цього необхідно, в-перших, на основі звітності визначити витрати $Z_{\text{н}}$ на інструментальне обслуговування відповідного замовлення:

$$Z_{\text{н}} = Z_{\text{т}} + E_{\text{н}} \alpha Z_{\text{оф}}, \quad (7)$$

де $Z_{\text{т}}$ – поточні витрати на інструментальне обслуговування виробництва;

$E_{\text{н}}$ – нормативний коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень;

α – частковий вага робіт по інструментальному обслуговуванню в загальному обсязі робіт;

$Z_{\text{оф}}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів інструментального господарства.

В-других, після визначення витрат на інструментальне обслуговування виробництва необхідно зробити розрахунок фактичного рівня часткових витрат на інструментальне обслуговування виробництва $Z_{\text{уд}}$ по формулі:

$$Z_{\text{уд}} = \frac{Z_{\text{н}}}{\Phi}, \quad (8)$$

Порівнюючи отриманий фактичний рівень часткових витрат $Z_{\text{уд}}$ з нормативним рівнем $Z_{\text{н}}$ досягається об'єктивна оцінка економічної ефективності роботи інструментальної служби підприємства (цеху).

Так, при нерівності $Z_{\text{н}} > Z_{\text{уд}}$ робота інструментальної служби може бути визнана неефективною. Якщо ж нерівність має вигляд $Z_{\text{н}} \leq Z_{\text{уд}}$, роботу інструментальної служби підприємства (цеху) слід вважати ефективною, при умові забезпечення мінімальних простоїв основного технологічного обладнання по вині інструментального обслуговування.

Таким чином, ми маємо основні положення методики визначення економічної ефективності діяльності інструментального виробництва.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мавренюк М. В. Аналіз ефективності допоміжного виробництва. – М.: Фінанси, 1997. – 128 с.
2. Октябрьский П. Я. Сущность и критерии экономической эффективности общественного производства. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – 54 с.

ДИСТАНЦІЙНИЙ КУРС МАТЕМАТИКИ ДЛЯ ЕКОНОМІСТІВ

Савченко Г. О. (ХБК, ХДПУ ім. Г. С. Сковороди)

Характерна риса сучасної соціально-економічної ситуації – технологічний вибух, який значно вплинув на традиційну систему освіти: технології CD-ROM світу і т.п. Крім того, як підтверджують учені, постійне і надмірне збільшення інформації (інформаційний вибух) приведе до того, що в найближчі 10 років існуюча сьогодні інформація (знання) буде складати тільки десятку частину всієї інформації. Сьогодні очевидно, що робітник будь-якої сфери повинен не тільки знати багато різноманітної інформації (фактів), уміти самостійно добувати і сприймати її, аналізувати, але і, головним чином, самостійно досліджувати нові ідеї, судити про їхню

перспективність і достовірність, визначати їхню цінність на основі власних потреб і цілей.

В епоху технологічного вибуху виникає необхідність заміни формули «освіта на все життя» формулою «освіта через усе життя». Звичайно, що суспільство зацікавлене у відновленні педагогічних технологій, методів і форм роботи, методик засвоєння програм, переходу до переваження індивідуальних або групових форм пізнавальної діяльності. Головну роль у цьому процесі грають ідеї співробітництва і співтворчості.

Одним із сучасних напрямків реформування освіти є створення нових інформаційно-освітніх технологій на базі мікросвітів, мультимедіа технології та сеті Інтернет. Реалізація інноваційних підходів у навчальних курсах ґрунтується на використанні сучасних навчальних середовищ. Сучасні навчальні середовища - це ефективний інструмент пізнання, самонавчання і самоконтролю: комп'ютер не заміняє викладача, а забезпечує максимальну свободу і оперативний «зворотний зв'язок».

Одним із сучасних підходів до розвитку нових інформаційно - освітніх технологій є конструктивний підхід, що базується, у першу чергу, на методах, що сприяють розвитку активного навчання. При такому підході, мікросвіти або конструктивістські середовища (КС) - це спеціалізовані навчальні середовища - «конструктори», за допомогою яких учні самостійно конструюють свої знання, а не сприймають світ таким, яким інтерпретує його викладач, тобто це інтелектуальні партнери в пізнанні. У процесі вивчення вдало підібрані (тобто відповідні індивідуальним здібностям) мікросвіти сприяють «вживанню» нових понять у систему знань учня, допомагають реалізувати принципово нові стратегії навчання, спрямовані на експериментування з метою перевірки своїх гіпотез, розробку нових алгоритмів рішення задач, прогнозування результатів, змістовну інтерпретацію отриманих даних і т.п.

Серед перших конструктивістських середовищ (КС), що були розроблені в Україні, слід зазначити пакет GRAN (під керівництвом акад. Жалдака М.І. Київський НПУ) і пакет TRAGECAL (під керівництвом доц. Ракова С.А. Харківський ДПУ). У даний час в якості КС, як показує наш досвід розробки експериментальних методик, доцільно використовувати пакети комп'ютерної алгебри (математичні пакети), такі як Derive, Maple, Mathematica і ін.

Протягом останніх 6 років на фізико-математичному факультеті Харківського педуніверситету використовували такі математичні пакети, як Cabri, MathCAD, Derive, TRAGECAL та ін. Досвід переконує, що студенти з зацікавленістю займаються розробкою нових методик навчання математики, виконують курсові та дипломні проекти, головною метою яких є застосування засобів інформаційних технологій як при проведенні математичних досліджень, так і при формуванні навичок розв'язання різних проблем сучасного життя на основі побудови математичних моделей, їх дослідження.

Ми зосередили свою увагу на пакеті комп'ютерної алгебри Derive.

Сотні статей та більш 60 книг на 12 мовах світу присвячені використанню пакета Derive у навчанні, крім того, починаючи з 1994 року видається спеціалізований журнал «The International Derive Journal», створена група користувачів пакета Derive, яка має свій журнал «Derive User Group Journal». А

також з 1994 року започатковано конференції з проблем використання пакета Derive (раз на 2 роки).

Важливе достоїнство системи Derive - можливість проведення обчислень у символічному вигляді в режимі діалогу: ввів вираз, зазначив дію, одержав результат. Ми переконалися, що простота засвоєння і компактність (240 Кб), можливість використання деяких версій навіть на IBM PC/XT, надійність і швидкість рішення відносно складних задач є справжньою знахідкою для навчального процесу.

Варто зауважити, що також у міжнародній практиці високу оцінку одержав калькулятор TI-92, що володіє можливостями розглянутих вище пакетів. Це підтверджують міжнародні конференції, одна з яких "Fun in Learning", проходила у Швеції 1997 року і була присвячена використанню в освіті пакета Derive і калькулятора TI-92.

Нами розроблений навчальний посібник, який містить задачі з економічним змістом по деяких розділах загального курсу вищої математики, що відповідає програмі бакалаврського підготування. Відмінною рисою посібника є те, що для всіх аналізованих задач дані описи діалогів рішень у пакеті Derive. У рішеннях, що використовують графічні засоби пакета для дослідження характеру функціональної залежності приведені копії екранів.

Система Derive має повний набір умонтованих елементарних функцій, а також безліч статистичних, фінансово-економічних і спеціальних математичних функцій, а також ряд функцій математичного, градієнтного і векторного аналізу. Його використання сприяє осмисленню основних понять і тверджень математичної теорії на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків між економічними поняттями і їх математичними інтерпретаціями, а також формуванню навичок при рішенні прикладних задач в економіці, плануванні і керуванні виробництвом, у фінансовій і комерційній діяльності.

Маючи такий курс задач, у 1998-1999 н. р. були проведені факультативи з експериментальними програмами для учнів 10-11 класів школи № 1 м. Харкова та слухачів елітарної школи "Кріофізик – інформатик" фізико-технічного факультету Харківського політехнічного університету. Заняття та анкета, проведена в кінці року, підтвердили глибоку зацікавленість учнів даним курсом. Вони з легкістю освоюють пакет Derive, який сприяв більш глибокому засвоєнню предмета математики, а також цікавилися багатьма економічними поняттями.

На базі посібника створюється дистанційний курс. Він розрахован на студентів економічних спеціальностей та школярів, які цікавляться вивченням математичних моделей економіки. Головна задача даного курсу полягає в підготовці економістів, які в досконалості володітимуть математичним апаратом для проведення досліджень проблем ринкової економіки.

Однією з ключових проблем створення ефективних курсів дистанційного навчання є удосконалювання методичних систем, що базуються на принципі самостійного навчання студента.

Зворотний зв'язок у дистанційних курсах організовується на рівні внутрішнього зворотного зв'язку, здійснюваного за допомогою, по-перше, самоконтролю тих, що навчаються (при відповідях на питання електронного підручника з можливістю прочитати авторську версію правильної відповіді), по-друге, контролю навчальної діяльності тих, що навчаються, із боку викладачів курсу одночасно з можливістю

взаємонавчання, що добре реалізується в умовах навчання в команді (по групах) і обговорення залікових робіт на телеконференції.

Методичне забезпечення курсу включає: довідник для студента по дистанційному навчанню, навчальний посібник, що включає в себе основні теоретичні положення, набір задач із рішеннями і задачі для самостійної роботи і контролю знань, а також посібник по практичному використанню пакета Derive і навчальні, демонстраційні програми по Derive.

Варто зауважити, що використання конструктивістських середовищ, технології CD-ROM і Інтернету в навчанні сприяє не тільки осмисленому сприйняттю знань, але і змінює характер пізнавальної діяльності учнів, створює атмосферу співробітництва і співтворчості. При цьому викладач перетворюється з людини, що знає усі відповіді на всі питання, у людину, що пращує пліч-о-пліч із тими, яких навчає, як колега - дослідник, радник і керівник цієї діяльності. Все це, у свою чергу, обумовлює зміну ролі того, хто навчається, зростання його відповідальності. Такі поняття як "той, що навчається", "викладач", "експерт", "людина, що приймає рішення" одночасно використовуються стосовно однієї людини.

Крім того, методика дозволяє уникнути вагомих хиб при формуванні у студентів прикладних математичних навичок, необхідних для успішного рішення економічних задач на всіх трьох етапах: формалізації, рішення усередині математичної моделі (проведення обчислень і символічних перетворень аналітичних виразів) і інтерпретації. А пакети комп'ютерної алгебри сприяють перерозподілу акцентів до переваги евристичних підходів у навчанні і рішенні завдань. Це означає, що студентами розуміється не тільки математичний зміст, але і евристичні прийоми та засоби дій, які властиві творчої діяльності.

Таким чином, безумовно, засоби інформаційних технологій стимулюють розвиток сучасних педагогічних теорій (в том числі й конструктивізму), які відповідають провідним напрямкам вирішення комплексної проблеми всебічного розвитку творчої особистості учня, студента.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ

Биля І.О. (НЮАУ)

Після проголошення України незалежною правовою, демократичною державою гостро постала проблема в корінній переробці, оновленні всього діючого законодавства. Практика відгукнулася на це високим рівнем активізації нормотворчої діяльності державних органів. За останні роки ми спостерігаємо значний зріст масиву діючих нормативно-правових актів в державі. Але оцінка діючого законодавства навряд чи може бути позитивною. Явно недостатня увага приділяється забезпеченню внутрішньої узгодженості, безпрогальності і наукової обґрунтованості приймаємих нормативних актів. Діюче законодавство несистемне, суперечливе, занадто декларативне, дуже часто не має механізму реалізації. Однією із причин такого становища є відсутність єдиних вимог нормотворчої техніки. Для підвищення якості і ефективності нормативно-правових актів нормотворча техніка має іноді не менший, ніж сам зміст, значення. Рівень і обсяг сприйняття змісту нормативного акту, ефективність його застосування залежать саме від логічності й чіткості викладення тексту, відсутності протиріч, юридичної термінології, яка застосовується в даному акті.

Нормотворча техніка - це система вироблених теорією і практикою правотворчості правил і способів створення найбільш доцільних за формою і досконалих за структурою, змістом та викладом нормативних актів, які забезпечують максимально повну відповідність форми нормативних приписів їх змісту, доступність, простоту нормативного матеріалу, вичерпне регулювання відповідного кола суспільних відносин. Правила нормотворчої техніки можна поділити на декілька видів: а) правила зовнішнього оформлення нормативних актів; б) правила викладення змісту нормативного акту та його структури; в) правила і засоби викладення норм права (мова нормативних актів). В найбільш загальному вигляді до форми проєктів нормативних актів пред'являються наступні вимоги:

логічна послідовність викладення, взаємозв'язок нормативних приписів, які містяться в акті;

відсутність протиріч в середині нормативного акту, в системі законодавства; максимальна компактність викладення норм права при глибині та всебічності відображення їх змісту;

ясність і доступність мови нормативного акту;

точність і визначеність формулювань і термінів;

скороченість до мінімуму кількості актів з одного і того ж питання з метою ефективного правозастосування [3, с.216].

Одним з напрямків вдосконалення нормотворчої техніки є уніфікація послідовності викладу реквізитів структури нормативного акту і закріплення загальних вимог до змісту окремих структурних частин нормативного акту. Можна запропонувати таку послідовність викладу реквізитів: 1) назва (заголовок); 2) порядковий номер; 3) преамбула (вступ), якщо цього вимагає зміст акта; 4) зміст - розділи, глави, статті, частини статей, пункти, підпункти; 5) заключні положення; 6) підпис відповідальної посадової особи; 7) час видання акту і набуття ним чинності.

Назва нормативного акту повинна вказувати на вид акту і предмет правового регулювання, а також (крім закону) на орган який видав цей акт. Вона повинна бути

короткою і точною, відображати предмет та основний зміст регулювання. Назва самостійного акту відрізняється від назви акту, який приймається для зміни інших актів. В першому випадку вказується на загальний зміст акту без зсилки на який-небудь інший діючий акт. В другому перераховуються статті або повністю відображається найменування акту, який змінюється. Правильна назва акту дозволяє відразу з'ясувати коло питань, яке ним регулюється. Отже, в назві акту слід відображати його зміст, щоб кожний, хто використує акт, мав можливість по назві визначити його характер і ступінь юридичної сили вимог, які містяться в конкретному акті [2, с.45].

Преамбула нормативного акту - це вступна частина нормативного акту, яка містить стислу інформацію про причини, умови, мету його прийняття, принципи дії, предмет і метод правового регулювання. Важливою вимогою до преамбули - є те що вона не повинна містити ідеологізованих стереотипів, повторення тексту інших частин акту. Необхідно відзначити, що хоча преамбула і є однією з важливих частин акту, вона не повинна набувати нормативного характеру. Вона не є обов'язковою частиною для усіх нормативних актів.

Зміст нормативного акту з метою зручності в застосуванні поділяється на певні частини: розділи, глави, статті, частини статей, пункти та підпункти. Статті (пункти) нормативного акту можуть викладатися або шляхом узагальнених формулювань, які охоплюють у загальному виді усі однорідні факти або відносини, або шляхом переліку конкретних предметів, подій, явищ. Останній спосіб менш досконалий, оскільки зростає обсяг статті, перелік може бути не зовсім вичерпний. Тому спосіб переліку потрібно застосовувати в крайніх випадках, а при його застосуванні слід прагнути того, щоб перелік мав вичерпний характер.

Складові одиниці нормативного акту повинні мати позначення (власну назву та порядкову нумерацію). В науковій літературі пропонується упорядкувати (уніфікувати) позначення (буквенне, цифрове) розділів, статей, параграфів, частин і інших елементів тексту нормативного акту. Від цього теж залежить правильне розуміння і застосування кожного акту [1, с.14].

Заклучні положення нормативного акту є його складовою частиною, розміщуються наприкінці нормативно-правового акту і повинні містити в собі приписи про порядок набрання чинності нормативним актом, а також вказівки на місце та час прийняття нормативного акта. Якщо у зв'язку з прийняттям нового нормативного акта вносяться зміни до інших нормативних актів, у заклучних положеннях акту повинен викладатися текст цих змін та доповнень і обов'язково додаватися перелік норм, які втрачають чинність. При складанні проектів нормативних актів часто застосовують загальні фрази щодо відміни інших актів, наприклад: "раніш прийняті по даному питанню акти визнати такими, що втратили чинність". Для того, щоб в практиці застосування нового нормативного матеріалу не виникали серйозні перепони, його автори не повинні обмежуватися такою загальною вказівкою, а давати чіткий і виключний перелік актів, що втрачають чинність [2, с.55].

В проекті, який містить в собі приписи, котрі встановлюють обов'язки державних і громадських органів, підприємств і установ, посадових осіб і громадян, міри відповідальності за їх порушення повинні формулюватися в тому випадку, якщо вони відсутні в діючому законодавстві. Якщо такі міри вже передбачені, то слід давати відсилку к діючим актам, які їх встановлюють.

Юридичною наукою розроблена низка вимог до мови, стилю та термінології

нормативних актів. Суттєві вимоги - ясність і простота мови законодавства, максимальна точність, логічність і узгодженість, повнота. В законодавстві Чехії, Німеччині, Франції передбачено, що тексти проектів нормативних актів підлягають лінгвістичному аналізу в спеціальних закладах [4, с.36-38]. Цей досвід слід перейняти і нашій державі. Нормативний акт повинен викладатися максимально досконалою мовою, та як він містить у собі еталон поведінки, модель майбутніх вчинків людини. В ньому не повинно бути двозначностей. Текст нормативного акта має бути викладений короткими, чіткими, однозначними реченнями і не допускати різного тлумачення. При формулюванні тексту нормативного акту розміщуються спочатку більш загальні, а потім більш конкретні положення. У нормативному акті повинні застосовуватися позначення і терміни з використанням загальнозрозумілих і доступних слів і словосполучень. Одні й ті ж терміни у нормативних актах мають використовуватися в єдиному значенні. Позначення і терміни, які раніш в нормативних актах не вживалися, повинні пояснюватися в їх текстах або відокремлюватися в дужках після визначення терміну як загальновідомий синонім. Текст нормативного акту (норми) не повинен допускати вживання: зворотів розмовної мови, в одному і тому ж розумінні різних позначень і термінів, близьких за своїм значенням (синонімів); іноземних слів і термінів при наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові; загальних міркувань, гасел, закликів, аббревіатур.

Отже, в законодавстві потрібно закріпити загальні засади нормотворчої техніки, детально урегулювати порядок підготовки проектів різних видів нормативних актів, ведення діловодства, перелік технікоюридичних вимог до оформлення текстів нормативно-правових актів, порядок їх застосування і т. ін. Це позитивно вплине на рівень ефективності діючих нормативних актів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Л.М. Законодательная техника (теория и практика): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Ташкент, 1984. - 22с.
2. Керимов Д.А. Законодательная техника. - Ленинград: Нева, 1965. - 243с.
3. Общая теория права: учебник для юридических вузов / Под общей ред. А.С. Пиголкина. - М.: МТУ имени Н.Э. Баумана, 1997. - 382с.
4. Язык закона / Под ред. проф. Пиголкина А.С. - М.: Юридическая литература, 1990. - 189с.

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ТА КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Шумілов А.С. (НЮАУ)

Конституція України, яка була прийнята 28 червня 1996 року, закріпила прихильність України до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права.[1]. Ст. 9 Конституції встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Це обумовлено передусім тим, що за своїми змістовними характеристиками, Конституція України віднесена до новітніх конституцій, та, разом з цим, у ній наявні родові ознаки, притаманні основним законам держав Центральної та Східної Європи, які ще раніше визнали обов'язковість загальновизнаних принципів та норм міжнародного права.

Міжнародний договір є основою міжнародних відносин у сучасному світі, перш за все, через те, що він є випробуваним засобом мирного вирішення міжнародних

конфліктів і спорів, розвитку міжнародного співробітництва з урахуванням інтересів договірних сторін. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів визначає договір як міжнародну угоду, яка укладена між державами в письмовій формі та урегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, в двох чи декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви.[2, 9].

Укладання договорів регулюється нормами як міжнародного, так і внутрішньодержавного (національного) права, які доповнюють одне одного. Стаття 27 Віденської Конвенції проголошує: "Учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права в якості виправдання для невиконання ним договору". В цьому положенні мова, по суті, іде про те, що національне право не може мати примату над міжнародним правом, що держава не може своїми законами звільняти себе від прийнятих нею зобов'язань по міжнародному договору. Але заперечення примату національного права не є утвердженням примату міжнародного права, втіленого у міжнародному договорі. У тій же статті 27 Віденської Конвенції є посилання на ст. 46 цієї ж Конвенції, за якою міжнародний договір є недійсним, якщо він укладений з явним порушенням норм внутрішнього закону тієї сторони, що укладає договір. Саме у цих двох положеннях Конвенції і знаходить своє відображення узгоджена взаємодія міжнародного і національного права.

Вплив міжнародного права на національне здійснюється не безпосередньо, а опосередковується волею держави, яка одночасно є і учасником міжнародно-правових відносин, і територіальним сувереном. В силу суверенітету держави на її території може діяти лише її воля. Суверенітет держави, в принципі, виключає дію в межах її території державної волі інших країн, в тому числі узгодженої волі, яка знайшла відображення у нормі міжнародного права.

Для того, щоб правило, яке являє собою норму міжнародного права, набрало юридичної сили в межах дії національного права, воно має набрати силу національно-правової норми. Як правило, суверен для цього видає спеціальний національно-правовий акт. У випадку України таким актом стала Конституція, яка у ст. 9 закріпила за міжнародними договорами, згода на які надана Верховною Радою України, статус частини національного законодавства.

Для кожної новоутвореної держави, зокрема для України, питання договірної оформлення своїх відносин із зовнішнім світом посідає одне з найголовніших місць з перших днів її існування. Першими угодами України стали угоди про встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами. Але договірно-правова база України започаткована не лише із здобуттям нашою державою незалежності. Укладення перших договорів України бере свій початок у 20-ті роки. Передусім, це багатосторонні договори універсального або, рідше, регіонального характеру, учасницями яких були і є різні держави світу - від основоположної для усього міжнародного права Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року до таких спеціалізованих документів, як Конвенції Міжнародної організації праці № 52 про щорічні оплачувані відпустки або ж № 98 про застосування принципів права на організацію і укладання колективних договорів.

Однак укладалися не лише договори універсального чи багатостороннього характеру. Українською РСР було укладено також кілька угод двостороннього характеру. Зокрема, у 1994 році було укладено українсько-польський міжурядовий Договір про евакуацію польських громадян з території Української РСР та українського

населення з території Польщі: Підписувалися двосторонні договори міжвідомчого характеру, як, наприклад, Угода між Мінавтотрансом УРСР та Мінтрансом ПНР про утримання прикордонних автодорожніх мостів на державному радянсько-польському кордоні від 30.06.1965р. Українська РСР була також однією з сторін у мирних договорах 1947 року з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією.

Проте в цілому до здобуття незалежності Україна була практично обмеженою у своїй міжнародній договірній правоздатності, як її визначено у статті 6 згаданої вище Віденської Конвенції 1969 року: за понад сімдесят років нею було самостійно укладено близько двохсот угод. Справжній же поштовх розвиткові договірно-правової бази України могли дати реальний суверенітет і незалежність. Тому договірні відносини з іншими країнами інтенсивно почали розбудовуватися лише з грудня 1991 року. Україна - вже як повноправний учасник - увійшла до глобальної системи договірно-правових взаємин не з порожнім запасом чинних міжнародних угод. По-перше, згадані вище договори залишалися чинними для України в силу того, що вона була їх учасницею самостійно, без посередництва СРСР. По-друге, 12 вересня 1991 року, Верховною Радою України було ухвалено Закон про правонаступництво України, стаття 7 якого встановлює, що "Україна є правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки". А незабаром, 17 вересня 1992 року, Україна приєдналася і до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року. Таким чином, Україна взяла на себе зобов'язання і за тими міжнародними договорами СРСР, які відповідали вищезгаданим критеріям. Це означає, що наша держава розпочала свою договірну практику не з чистого листа, а маючи вже розгалужену систему договірних правовідносин чи не з усіма державами світу. І хоча прийнятий закон був лише декларацією і не визначав механізму імплементації наміру України нести юридичні обов'язки і набувати юридичних прав за договорами колишнього Союзу, а правонаступництво України вимагало копіткої праці з кожною конкретною державою по його оформленню, вирішальний крок було зроблено: Україна є правонаступницею СРСР нарівні з усіма іншими державами - республіками колишнього Радянського Союзу, які також заявили про своє правонаступництво.

Одночасно продовжується і формування власної договірної бази України. Укладено понад 2 тисячі міжнародних договорів міждержавного, міжурядового і міжвідомчого характеру з близько вісімдесятьма державами світу. [3,23].

Слід зауважити, що не завжди в діяльності державних органів України застосовуються міжнародні договори як частина національного законодавства. Це пов'язано, перш за все, з недостатньою інформованістю практичних робітників та з тим, що далеко не всі укладені Україною договори діють як слід.

Геополітичне становище України, її місце в балансі сил в Європі й у всьому світі вимагає кваліфікованого і виваженого підходу в договірному оформленні відносин з іншими державами, чіткого дотримання норм міжнародного права. Такі завдання передбачають цілеспрямований розвиток української науки міжнародного права, активну позицію фахівців-юристів на міжнародних форумах, конгресах, ширше залучення українських правників до світового досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30.
2. Венская Конвенция о праве международных договоров. Комментарий. - М.: Изд-во "Юридическая литература". - 1997. - 329 с.

3. Мошук О.Ф. Гарантія незворотності міжнародного визнання // Політика і час. - 1997. - № 5-6. - С.22-25.
4. Шаповал В. Конституція незалежної України у світовому вимірі // Політика і час. - 1997. - №4. - С.6.
5. Семенов В.С., Трапик О.Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України. - К: ІнЮре. - 1997. - 31 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Лук'янов Д.В. (НЮАУ)

Задача забезпечення ефективного функціонування і розвитку політичної системи, успішне здійснення політичної реформи потребує відповідного правового забезпечення. Роль права в регулюванні цих процесів суттєва, оскільки будучи одним з найважливіших соціальних регуляторів, воно виступає важливим гарантом реформи політичної системи, законності перетворень. Поза чітким нормативним регулюванням діяльності нових елементів політичної системи і, в першу чергу, політичних партій, неможливе ефективне функціонування і поступовий розвиток політичної системи нашого суспільства. Вплив права на функціонування і розвиток політичної системи виражається в закріпленні її структури, фундаментальних зв'язків усередині неї, гарантії демократичного розвитку політичної системи, прав і свобод громадян, їх політичної активності. Ефективність процесу впливу права на суб'єктів політичної системи, в тому числі на політичні партії, визначається якістю законодавчого регулювання їх діяльності, оскільки таке регулювання характеризує законність чи незаконність діяльності політичних партій, дозволяє стимулювати або обмежувати їх розвиток в залежності від напрямків і методів діяльності. Тому питання вдосконалення та оптимізації правового статусу політичних партій стає одним з найактуальніших на сучасному етапі розвитку української держави. Необхідність вдосконалення правового статусу політичних партій у сучасних демократичних державах пояснюється необхідністю, з одного боку, – забезпечення їм свободи діяльності та здійснення передбачених законом суспільних задач, а з другого боку, – гарантування існування та нормального функціонування багатопартійної системи в рамках демократичного політичного режиму.

Після виникнення політичних партій на початку 90-х років першим нормативним актом, який регулював діяльність політичних партій на території України став Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р.(1). Можна з впевненістю сказати, що в умовах бурхливого розвитку політичних партій та відсутності конституційних норм закон відіграв позитивну роль, заклавши основи правової інституціоналізації політичних партій. Наступним кроком на шляху розвитку законодавства про партії стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України (2), яка на найвищому нормативному рівні закріпила роль політичних партій у суспільстві та основи їх правового статусу. Слідуючим важливим кроком стало прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» (7), який закріпив пропорційно-мажоритарну систему виборів до Верховної Ради та процедуру участі партій у цих виборах.

На жаль, аналіз діючого законодавства не дозволяє зробити висновок про досконале регулювання діяльності політичних партій. Розвиток законодавства про партії в Україні проводився безсистемно і не відповідає світовому досвіду, що привело до значних прогалин і протиріч у нормативному регулюванні. Світова

юридична наука виробила досить чіткий шлях до правової інституціоналізації політичних партій. Це, в першу чергу, конституціоналізація, тобто закріплення на конституційному рівні загальних засад правового статусу політичних партій. Після цього проводиться законодавча інституціоналізація, яка створюється виключно на основі конституції та розвиває її положення. Таким чином, створюється несутеречлива система нормативного регулювання діяльності політичних партій.

Вже три роки минуло з моменту прийняття Конституції України, а досі ще не прийнято Закон про політичні партії. В цьому плані, перед законодавцем стоїть невідкладна задача узгодження діючого законодавства, його оновлення та вдосконалення. Тому, на наш погляд, дещо нелогічною є позиція законодавця, який до чіткого визначення статусу політичних партій і прийняття Закону "Про політичні партії", закріпив їх право участі у виборах до Верховної Ради в Законі "Про вибори народних депутатів України".

Щодо вимог до нового закону, відзначимо, що законодавча інституціоналізація політичних партій розвиваючи конституційний статус партій повинна включити в себе: 1) поняття політичних партій, визначення місця і ролі партій в політичній системі; 2) умови і порядок утворення, припинення діяльності партій; 3) певні вимоги до ідеології і програмних положень; 4) вимоги до структури і порядку діяльності; 5) вимоги до фінансово-економічної бази партії; 6) умови взаємодії з державною владою і місцевим самоврядуванням.

Мають бути уточнені норми, що стосуються утворення і порядку реєстрації партій. Партії повинні утворюватися на принципах добровільності, рівноправності членів, самоврядування, законності і гласності. Не можна допускати створення політичних партій за релігійною, національною, статевою ознакою. Таким партіям повинно бути передбачена відмова в державній реєстрації. Наприклад, в Україні проголосила про своє створення Партія любителів жінок, закріпивши в статуті норми про неможливість прийому в партію осіб жіночої статі [5]. По діючому Закону заяву про реєстрацію політичної партії мають підтримати не менше 1 тисячі громадян України. Для країни з населенням понад 50 мільйонів такий бар'єр є явно неадекватним. Для порівняння: в Португалії, країні значно меншої за населенням, цей бар'єр складає 5 тисяч підписів. Саме ця норма сприяла створенню і діяльності в Україні більше ніж 70 партій, більшість з яких мало зорієнтована на відображення соціальних інтересів.

Окремий розділ закону потрібно присвятити внутрішній структурі та органам партії. Ці норми мають бути спрямовані не на обмеження прав партій, а на обмеження свавілля партійної бюрократії, яка часто для збереження особистої влади йде на недемократичні заходи на шкоду всій партії (4, с.94-98). Як показує досвід, партійна верхівка може відриватися від загальної маси членів партії, намагається створити режим особистої влади, керуючись виключно своїми інтересами. Дані норми повинні також захистити і саму державу від партій тоталітарного типу, які, використовуючи демократичні механізми, приходять до влади, а після цього знищують засади демократичного ладу (6, с.8).

Нажаль, Закон "Про об'єднання громадян" не виконав свого призначення ще в одній важливій області, не забезпечив повного, чіткого, єдинообразного регулювання фінансової діяльності політичних партій. Тому все це належить врегулювати в новому законі "Про політичні партії". По-перше, держава повинна гарантувати партіям право власності на майно для здійснення своїх завдань, неможливість його вилучення, якщо воно придбане законним шляхом. Майно та

грошові кошти повинні утворюватися за рахунок членських внесків, засобів масової інформації, державного фінансування, добровільних пожертвувань фізичних та юридичних осіб. Має бути створений абсолютно новий в нашій державі інститут державного фінансування партії, хоча він досить широко застосовується в більшості демократичних країнах. Його основна мета –забезпечити демократичність механізму виборів, ліквідувати чи хоча б зменшити політичну корупцію та вплив на вибори великих комерційних інтересів. Одночасно з введенням державного фінансування необхідно заборонити партіям займатися комерційною діяльністю і отримувати від неї прибуток. Таку діяльність необхідно заборонити як таку, що не відповідає цілям і завданням політичної партії. Оскільки передбачається виділення значних сум коштів політичним партіям, держава не повинна віддалятися від подальшого контролю за їх використанням. Тому в новому законі не повинно бути місця нечітким, розмитим формулюванням. Мають бути встановлені чіткі і жорсткі правила фінансової звітності. Після того, як буде проведена їх перевірка і зроблені відповідні висновки про наявність чи відсутність порушень закону, політична партія в місячний термін зобов'язана опубліковувати звіти разом з висновками перевірки в республіканській пресі.

Окремий розділ нового закону повинен бути присвячений такій важливій проблемі, як контроль з боку держави за діяльністю політичних партій. Необхідно встановити коло осіб, які мають право контролювати діяльність політичних партій, процедуру контролю, права та обов'язки сторін, санкції за недодержання законодавства. Норми діючого Закону "Про об'єднання громадян" не дозволяють заборонити у судовому порядку жодної політичної партії, підтвердженням чого є судовий процес проти УНА-УНСО [3].

Таким чином, Закон "Про об'єднання громадян" на сьогоднішній день морально застарів – з одного боку, він вже не відповідає об'єктивному політичному процесу, що розвивається, а з іншого – не відповідає вимогам нормотворчої техніки. Все це повинно неминучо привести до його корінної переробки та прийняття окремого Закону «Про політичні партії», який би з урахуванням потреб розвитку політичної системи та досягнень світової юридичної науки врегулював увесь комплекс відносин, пов'язаних з створенням і діяльністю політичних партій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про об'єднання громадян» // Відомості Верховної Ради України.- 1993.- №34.- Ст.427.
2. Конституції України // Відомості Верховної Ради України.- 1996.- №30.-Ст.141.
3. Дмитрієва О. УНА покорило Минюст, на очереди - избиратель // Киевские Ведомости.- 1997.- 1 октября
4. Зверева А.Ф. Из истории исследования бюрократизации политических партий // Государство и право.- 1991.- №2.
5. Киричко Е. Теперь женщин будут любить "группово" и "зарегистрировано" // Киевские Ведомости.- 1997.-13 ноября.
6. Лапаева В.В. Становление многопартийности в России // Государство и право.- 1995.- №8.
7. Закону України «Про вибори народних депутатів України» // Юридичний вісник.- 1998.- №1.

РОЛЬ И МЕСТО ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ

Лысодед А.В. (НЮАУ)

Борьба с преступностью осуществляется в двух основных направлениях: путем предупреждения еще не совершенных преступлений и путем применения наказания к лицам, уже совершившим преступления. Запрещение уголовным законом определенных деяний и установление наказания за их совершение, безусловно, оказывает сдерживающее влияние на преступность. Но уголовно-правовое воздействие не играет главной роли в борьбе с преступностью. Наказание – это лишь одна из мер, с помощью которых государство влияет на преступников, но мера далеко не основная, а запоздалая и применяется она лишь тогда, когда преступление не удалось предупредить. Тем более и опыт нашей страны, и мировой опыт свидетельствует о том, что неотвратимость и неизбежность наказания, а тем более его жестокость, никогда в полной мере не способствовали снижению преступности. Более рациональным направлением борьбы с преступностью является ее предупреждение.

В широком смысле в криминологической науке под **предупреждением** понимается совокупность различных мер, направленных на создание в государстве и обществе такого правопорядка, который гарантировал бы существенное снижение уровня преступности до того минимального уровня, который доступен данному обществу с учетом экономических, социальных, общественно-психологических и иных условий его существования в определенный период развития. Эти меры обычно разделяются на профилактику, предотвращение и пресечение преступлений. При этом под **профилактикой** в самом общем виде понимается совокупность мер по своевременному выявлению, устранению (нейтрализации, блокированию, ограничению сферы действия) причин, условий, других детерминант преступлений. **Предотвращение** преступлений представляет собой деятельность, направленную на недопущение замысливаемых или подготавливаемых преступлений, а **пресечение** – деятельность, направленную на прекращение уже начатых преступлений на стадии покушения либо последующих эпизодов при длящихся или так называемых серийных преступлениях путем разработки и осуществления специальных мер.

Для реализации этих мер необходима и действенная система субъектов предупредительного воздействия, которая в Украине еще в полной мере не создана. Специальными субъектами предупреждения преступности традиционно выступают правоохранительные органы, а среди них, в первую очередь, органы внутренних дел. Следует отметить, что в последнее время их деятельность направлена, в основном, на пресечение подготавливаемых и раскрытие уже совершенных преступлений. А, учитывая то, что уровень преступности в Украине достаточно высок и значительное число граждан для удовлетворения своих потребностей избирают вариант преступного поведения, они работают не на опережение преступности, а вслед преступности в порядке принудительного реагирования на ее изменения. При этом профилактические меры реализуются правоохранительными органами крайне слабо, хотя общеизвестно, что именно они обладают наибольшим потенциалом и являются наиболее эффективными для удержания граждан от противоправного поведения.

Представляется, что такое направление как профилактика преступности как раз и должны возглавить органы местного самоуправления. Действующий Закон

України «О местном самоуправлении в Украине», к сожалению, не в полной мере отразил принципы и идеи местного самоуправления, по которым этот институт развивается в мире, так как явился в итоге компромиссом различных политических сил, в связи с чем полномочия органов местного самоуправления были сужены, в том числе и в вопросах предупреждения преступности. Анализ ст.ст.26, 38 Закона, где определены полномочия органов местного самоуправления по обеспечению законности, правопорядка, охраны прав и свобод граждан, показывает, что полномочия носят, в основном, поверхностный, неконкретный характер (типа «содействовать», «решать в соответствии с законом», «заслушивать отчеты» и т.п.). Хотя некоторые полномочия вполне реальны и осуществимы. Например, создание муниципальной милиции, комиссий по вопросам борьбы с преступностью, но также при условии внесения изменений в специальное законодательство: о милиции, бюджетное, финансовое, налоговое и др.

При постоянном в последнее время сокращении численности сотрудников органов внутренних дел, создание муниципальной милиции, которая финансировалась бы из местного бюджета и подчинялась руководителю органа местного самоуправления, является вполне актуальным. Тем более, что и опыт такой деятельности существует. Решением Харьковского горисполкома от 14.02.1996г. №63 «О создании городского подразделения местной милиции» в г.Харькове по согласованию с ХГУ УМВД Украины в Харьковской области в порядке эксперимента создано подразделение муниципальной милиции, которое действует на основании договора между Харьковским городским советом и ХГУ УМВД Украины в Харьковской области.

Во многих европейских странах (Великобритания, Германия, Дания, Нидерланды, Франция, Швеция) существуют общественные советы по предупреждению преступности. В их задачу входит уточнение состояния преступности в регионе, вскрытие ее причин, носящих локальный характер, воздействие на них на местном уровне, активная профилактическая и просветительная работа. Например, совет по предупреждению преступности в земле Шлезвиг-Гольштейн (Германия) занимается решением проблем, касающихся состояния, динамики и структуры преступности (составление картины преступности); преступности и охраны окружающей среды; преступности и наркомании; насильственной преступности; мошенничества и обмана при страховании; массовых преступлений; технических средств защиты, используемых в целях предупреждения преступности; институтов социализации (семья, женщины, молодежь, алкоголизм и наркомания, планирование городского строительства); связи школы с полицией (ведение полицейскими занятий в школе, предметом содержания которых является предупреждение преступности). Подобные советы могли бы существовать и у нас, при условии их финансирования, профессионального подбора кадров с привлечением авторитетных, известных своей честностью и порядочностью граждан города (региона), исключения в их деятельности бюрократизма и излишнего «заседательства».

Основой предупредительной деятельности органов местного самоуправления должна стать также разработка и реализация различных социальных программ, направленных на профилактику отдельных видов (групп) преступлений, фоновых явлений преступности на соответствующей территории, девиантного поведения несовершеннолетних и т.п. Реализация таких программ возможна, во-первых, за счет бюджетных средств и действующие законы Украины «О местном самоуправлении в Украине» и «О бюджетной системе Украины» вполне это позволяют. Проект Закона

Украины «О профилактике преступности», который находится на рассмотрении в Верховной Раде Украины, также предусматривает бюджетное финансирование профилактических мер. Во-вторых, это представляется возможным за счет различных внебюджетных фондов органов местного самоуправления. Например, с 1991г. существует внебюджетный фонд «Правопорядок» Харьковского городского совета. В соответствии с Положением об этом фонде, его средства выделяются на финансирование: а) программ и отдельных мер, направленных на улучшение правопорядка в городе, в том числе научных исследований в этой сфере; б) мер по улучшению материально-технического обеспечения правоохранительных органов г.Харькова; в) мер по материальному стимулированию лучших сотрудников правоохранительных органов, а также граждан, которые принимают активное участие в охране общественного порядка и в борьбе с преступностью, защите законных прав и интересов граждан; г) мер, направленных на содействие развитию системы подготовки кадров для правоохранительных органов. В-третьих, целесообразным представляется инициирование органами местного самоуправления создание специализированных фондов, которые аккумулировали бы средства различных коммерческих предприятий, учреждений и организаций, частных предпринимателей, отдельных граждан. Политика привлечения средств должна строиться на принципах спонсорства, меценатства, либо же предоставления отдельных льгот таким субъектам по их деятельности в городе (регионе). Координировать их деятельность как раз и могли бы советы по предупреждению преступности органов местного самоуправления.

Опыт ознакомления с работой Харьковского городского совета показывает, что органы местного самоуправления в том виде, в каком они существуют сейчас, не могут осуществлять действенную борьбу с преступностью, за исключением профилактики. Например, распоряжением Харьковского горисполкома от 30.12.1996г. №2594 была утверждена Комплексная программа борьбы с преступностью в г. Харькове на 1996-2000 годы. Анализ ее показывает, что часть мер, указанных в ней, останутся невыполнимыми. Тем более, что их реализация, в основном, возлагается на правоохранительные, таможенные и налоговые органы города, которые не подчиняются городскому совету и, соответственно, не несут ответственности за реализацию этой программы. Дошло даже до того, что некоторые районные в городе советы приняли собственные районные комплексные программы борьбы с преступностью на такой же период. По моему мнению, их реализация в плане «борьбы» практически сведена к нулю. Однако не принята и не реализуется ни одна специализированная профилактическая программа преступлений и правонарушений среди несовершеннолетних. Между тем, американские криминологи и практики, которые имеют большой опыт работы по реализации программ предупреждения преступности несовершеннолетних, отмечают, что наиболее эффективными из них являются программы, реализуемые по месту проживания с привлечением населения, родителей и правоохранительных органов.

Несмотря на изложенное, представляется, что органы местного самоуправления могут и должны являться активными субъектами предупреждения преступности в своем городе (регионе). От государства требуется лишь расширение их прав и полномочий в этой сфере, от органов местного самоуправления — реальное финансирование и реальное исполнение мер предупредительного воздействия.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУБЪЕКТА СПЕЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ НА УКРАИНЕ.

Сахарук Д.В. (УВД)

Как одна из форм привлечения инвестиций в экономику страны специальная экономическая зона (далее СЭЗ) представляет собой часть национальной территории, на которой внутренним, специальным законодательством устанавливается особый правовой режим хозяйствования, распространяющийся лишь на тех субъектов, которые соответствуют установленным законом о создании данной СЭЗ требованиям и осуществляют свою деятельность для достижения поставленных перед СЭЗ задач и целей.

Сделав анализ лишь одного определения СЭЗ можно выделить ряд аспектов, обуславливающих создание и функционирование СЭЗ:

1. Свободная (специальная) экономическая зона – в чем заключается эта свобода или специфика.
2. Если на территории СЭЗ устанавливается особый правовой режим, то каковы особенности правового статуса субъекта СЭЗ и специфика их деятельности на территории СЭЗ.
3. Каково влияние целей и задач, поставленных перед СЭЗ на правовой режим, установленный на территории СЭЗ.

Прежде всего, как свидетельствует мировая практика, основными предпосылками создания СЭЗ является необходимость качественной структурной перестройки экономики региона или страны в целом, которая невозможна без значительных капиталовложений. Одним из источников необходимых средств являются инвестиции, прежде всего иностранные, способствующие формированию валютных резервов страны, внедрению передовых технологий, производству высококачественных товаров и услуг. Но инвестора необходимо привлечь, и одним из способов является создание СЭЗ. А свобода или специфика СЭЗ заключается лишь в одном – в предоставлении льгот для осуществления хозяйственной деятельности. Льготы могут быть самыми разнообразными, среди которых доминирующее место занимают налоговые, таможенные, финансовые, а также льготы в сфере организации производства.

Но для того, чтобы обладать данными льготами, как указывалось в определении, необходимо выполнить ряд требований, установленных законом о создании конкретной СЭЗ, осуществлять деятельность, направленную на достижение поставленных перед СЭЗ задач – т.е. приобрести статус субъекта СЭЗ.

Вопрос о целях и задачах, которые ставятся перед созданием той или иной СЭЗ здесь поднимается потому, что мировая практика выработала ряд принципов, положений, в соответствии с которыми создается любая зона, и в случае нарушения которых проект СЭЗ изначально обречен на провал. Они заключаются в следующем:

1. Необходимо четкое определение целей создания СЭЗ – 1-2 конкретные цели обеспечивают максимальную концентрацию средств иностранных и национальных инвесторов.
2. Тип и размер СЭЗ определяются характером поставленных целей и финансовыми возможностями страны.
3. Тип СЭЗ обуславливает характер разрешенной деятельности на ее территории, в

случае осуществления которой субъекты получают льготы, являющиеся по существу единственным стимулом вложения средств в экономику СЭЗ. Путем установления требования осуществлять конкретный вид деятельности и предоставления льгот государством, на территории которого организовывается СЭЗ, обеспечивает целенаправленное использование инвестиционных потоков, способствует достижению целей, поставленных перед СЭЗ.

Важным является и то, что создание СЭЗ связано со значительными затратами финансовых средств государства. В качестве иллюстрации хотелось бы привести следующие данные: в Китае для освоения 1 доллара США иностранных инвестиций требовалось 6-8 юаней государственных вложений. Необходимо учитывать также и тот факт, что предоставление льгот прямо влияет на объемы поступлений в государственный бюджет. Может сложиться такая ситуация, когда государственные вложения в развитие зоны будут значительно превышать результаты деятельности СЭЗ. Это один аспект. Другим важным положением является то, что не следует государству, при отсутствии финансовых средств планировать создание большого количества СЭЗ – проект изначально обречен на провал.

Итак, субъект хозяйственной деятельности, выполнив установленные законом требования, получив право на льготы, обретает статус субъекта СЭЗ. Как субъект права он обладает правоспособностью и дееспособностью, при анализе которых необходимо учитывать ряд факторов:

1. Все субъекты СЭЗ осуществляют ту или иную деятельность для получения прибыли – независимо от вида зоны.
2. Вся деятельность СЭЗ связана с значительными капиталовложениями, осуществляемыми иностранными и национальными инвесторами.
3. Очень часто субъекты СЭЗ осуществляют внешнеэкономическую деятельность: экспорт товаров, репатриация прибыли и другое.
4. Все субъекты СЭЗ осуществляют свою деятельность на льготных условиях, при условии выполнения требования заниматься определенными видами деятельности, закрепленными в законе о создании конкретной СЭЗ

В соответствии со ст. 15 Закона Украины «Об общих принципах создания и функционирования свободных (специальных) экономических зон» на территории СЭЗ имеют право функционировать любые субъекты экономической деятельности согласно законодательству Украины и закону о создании данной зоны.

В соответствии с законами и другими нормативными актами, регламентирующими создание и функционирование конкретных СЭЗ на Украине на их территории могут осуществляться все виды **предпринимательской** деятельности, за исключением запрещенных законами Украины. Поэтому, на мой взгляд, является необоснованным закрепленное в законе разрешение осуществлять любую экономическую деятельность, которая, являясь родовым понятием включает в себя как предпринимательскую деятельность, так и ту, которая не связана с получением прибыли. Подтверждением данного тезиса будет и то, что как показывает мировая практика субъектами СЭЗ регистрируются лишь те субъекты, которые действуют на свой страх и риск с целью получения прибыли.

Осуществление предпринимательской деятельности в СЭЗ и приобретение статуса субъекта СЭЗ вносят свою коррективы. Прежде всего остановимся на порядке приобретения статуса субъекта СЭЗ. Можно выделить следующие этапы:

1. Разработка инвестором инвестиционного проекта. В данном случае следует

сказать о том, что разнообразие видов деятельности обуславливается типом СЭЗ и находит свое закрепление в законе о создании конкретной СЭЗ. Так, например, в ст. 9 Закона Украины «О СЭЗ и специальном режиме предпринимательской деятельности в Донецкой области» закреплено положение о том, что на территории СЭЗ «Азов» располагаются предприятия, осуществляющие операции по обслуживанию транзитных грузов, их хранению, доработке, сортировке, упаковке... Это означает, что инвестиционный проект может быть разработан и реализован только в той сфере, на которую указывает закон.

2. Одобрение инвестиционного проекта.

3. Заключение контракта между инвестором и субъектом управления СЭЗ.

4. Регистрация субъекта предпринимательской деятельности, который автоматически приобретает статус СЭЗ. Т.е. основа правового статуса субъекта СЭЗ – это предпринимательская правосубъектность, дополненная требованием соблюдения инвестиционного проекта и предоставлением льгот, о которых говорилось выше.

Итак, нами был рассмотрен вопрос, касающийся правового статуса субъекта СЭЗ, выделены особенности и факторы, их обуславливающие. Конечно же, это далеко не полный перечень проблем, которые возникают при создании и функционировании СЭЗ, но освещенные вопросы являются наиболее фундаментальными, позволяющими рассмотреть другие аспекты уже в свете того, что уже определен правовой статус субъекта СЭЗ на Украине. Более того, рассмотренные вопросы имеют непосредственное практическое значение, ибо четкое определение круга прав и обязанностей, которыми обладает субъект будет способствовать его целенаправленной и эффективной деятельности по реализации утвержденных инвестиционных проектов, позволит в полной мере использовать предоставляемые в СЭЗ льготы и преференции.

ДО ОБГРУНТУВАННЯ ЗВОРОТНОЇ ДІЇ БІЛЬШ М'ЯКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Пономаренко Ю.А. (НЮАУ)

Положення про те, що новий більш м'який кримінальний закон¹ повинен мати зворотну дію в часі, тобто застосовуватися також і до осіб, які вчинили злочини до набрання ним чинності, на сьогодні є майже загальноновизнаним. Воно закріплене в законодавстві переважної більшості країн, причому не тільки в Кримінальних кодексах, а й у Конституціях. Зокрема, згідно ч. 1 ст. 58 Конституції України "закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи"², згідно ч. 6 ст. 50 Конституції Словацької Республіки 1992 року "закон, прийнятий пізніше, може бути застосований лише у випадку, коли він є більш гуманним щодо правопорушника"³,

¹ Тут і далі у цій роботі під "більш м'яким кримінальним законом" ми розуміємо кримінальний закон, що усуває злочинність діяння, пом'якшує покарання або іншим чином поліпшує становище особи, яка вчинила злочин.

² Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

³ Конституція Словацької Республіки з 1 вересня 1992 року // Конституції нових держав Європи та Азії. — К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во "Право", 1996. — с. 459.

згідно ч. 2 ст. 54 Конституції Російської Федерації “якщо після вчинення правопорушення відповідальність за нього усунена чи пом’якшена, застосовується новий закон”⁴ тощо.

Надання зворотної дії більш м’якому кримінальному закону, в принципі, не оспорується й науковцями. Правда, довгий час в загальній теорії права та в науці кримінального права існували концепції, згідно яких визнавалися незворотність будь-якого, у тому числі й більш м’якого кримінального закону, та повноваження законодавця в окремих випадках спеціальною вказівкою не надавати зворотної дії більш м’яким кримінальним законам. Не зупиняючись на детальній критиці цих концепцій, оскільки її неможливо помістити в рамки даної роботи, відзначимо, що сьогодні вони майже втратили своїх прихильників і стали надбанням історії правової науки.

Не дивлячись на одностайне визнання зворотної дії більш м’яких кримінальних законів, тим не менше, ні в загальній теорії права, ні в науці кримінального права досі, як правило, залишається поза увагою питання про обґрунтування необхідності її надання таким законам. Стверджуючи, що більш м’який кримінальний закон повинен мати зворотню дію в часі, переважна більшість авторів уникає дослідження питання про те, чому такий закон повинен мати зворотню дію. Ще М.С. Таганцев звернув на це увагу, справедливо вказавши, що “виняток, який допускається для більш м’яких законів, обґрунтовується вкрай рідко”⁵.

Як правило, розгляд питання про обґрунтування зворотної дії більш м’якого кримінального закону обмежується вказівкою на те, що це є вираженням гуманізму, милосердя чи справедливості держави, її піклуванням про права людини. Окремі автори обґрунтовують зворотню дію більш м’якого кримінального закону недоцільністю застосування старого більш суворого закону.

Зокрема на думку Ф. Ліста зворотня дія більш м’якого кримінального закону встановлена законодавцем “лише за вимогами милосердя, які не можуть бути виправдані юридично, але заслуговують повного співчуття”⁶. В.М. Василяш вважає, що надання зворотної дії більш м’якому кримінальному закону відповідає принципів гуманізму, ідеї правової демократичної держави⁷. У тому ж руслі висловлюється й В.М. Кудрявцев: “було б несправедливістю... тримати в місцях позбавлення волі тих, чий діяння на теперішній момент визнані некараними чи караними більш м’яко”⁸. За Н.Д. Дурмановим, “визнання зворотної дії такого (більш м’якого — Ю.П.) закону витікає з принципів соціалістичного гуманізму та цілей покарання за радянським правом, в яких виражені ці принципи”⁹.

Розвиваючи далі цю думку, Н.Д. Дурманов доходить висновку, що зворотня дія більш м’якого кримінального закону є не лише виявом гуманізму, а й зумовлена

⁴ Російська газета. 25 декабря 1993 г.

⁵ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. — М.: Наука, 1994. С. 118.

⁶ Фонь-Листь Ф. Учебник уголовного права. Общая часть. М.: Товарищество типографии А.И. Мамонтова, 1903. С. 96.

⁷ Див.: Василяш В.М. Чинність кримінального закону України в часі. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1995. С. 16.

⁸ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений — 2-е изд., перераб. и дополн. — М.: Юрист, 1999. С. 279.

⁹ Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во МГУ, 1967. С. 270.

недоцільністю застосування старого більш сурового закону: "якщо законодавець встановлює, що відносно злочинів, які будуть вчинені після видання нового закону для досягнення цілей покарання достатньо визначеного новим законом покарання, менш сурового, ніж встановлене раніше, немає підстав залишати попереднє більш сурове покарання відносно осіб, які вчинили злочини до набрання чинності більш м'якого закону"¹⁰. Точку зору про недоцільність застосування закону часу вчинення злочинину через те, що держава визнала діяння незлочинним чи покарання за нього надмірним, підтримувала ціла група криміналістів. Зокрема, М.І. Ковальов вважав, що в питанні зворотної дії кримінального закону в часі "законодавець вправі діяти відповідно до своїх явлень про доцільність. Вона при цьому і повинна вважатися головним критерієм"¹¹.

Проте, як слушно зазначав М.С. Таганцев, посилаючись на загальні вимоги гуманності та справедливості, на здоровий глузд тощо, надто невловимі, щоб слугувати юридичним обґрунтуванням інституту зворотної дії в часі більш м'яких кримінальних законів¹². М.Й. Коржанський справедливо твердить, що "демократизм, законність, гуманізм і справедливість... до права... мають таке саме відношення, як і до економіки, політики та всіх інших сфер суспільного життя. Вони позбавлені будь-якого практичного значення для правової дійсності, оскільки не можуть мати якогонебудь практичного застосування чи використання, реалізації. Ніхто й ніде не може вимагати їх конкретного виконання і ніхто не може нести відповідальності за їх порушення"¹³. Такі міркування видаються нам не позбавленими рації. Обґрунтування зворотної дії більш м'якого кримінального закону, на нашу думку, слід шукати не в найзагальніших суспільно-філософських категоріях, а саме в царині юридичної матерії.

Думку про те, що зворотна дія більш м'якого кримінального закону "ґрунтується не лише на міркуваннях гуманності, але й на правильному розумінні з боку держави розмірів та меж своєї каральної влади" висловлював свого часу М.П. Чубинський¹⁴. Саме з розуміння обмеженості державного втручання в життя суспільства (меж влади держави) та пріоритетності і домінування прав людини над законами держави і повинне, на нашу думку, виводитися обґрунтування зворотної дії більш м'якого кримінального закону.

Кримінальний закон, за своєю суттю, завжди передбачає обмеження прав особи чи покладення на неї додаткових обов'язків. Тому декриміналізація діяння, пом'якшення покарання чи зміна на користь особи будь-яких інших кримінально-правових приписів призводить до розширення суб'єктивних прав людини чи звуження кола її обов'язків, яке повинне поширюватися на всіх осіб, тобто й тих, що вчинили злочини до набрання чинності більш м'яким законом. Таке розуміння кореляції між кримінальним законом та правами людини привело Є.М. Трубецького

¹⁰ Курс советского уголовного права. Том I. Уголовный закон. М.: Наука, 1970. С. 236.

¹¹ Ковалев М.И. Советское уголовное право: курс лекций. Вып. 2. Советский уголовный закон. С. 121.

¹² Див.: Таганцев Н.С. Вказ. праця. С. 120.

¹³ Коржанський М. Про принципи уголовного права України // Право України. — 1995. — № 11. — С. 69.

¹⁴ Чубинський М.П. Обратное действие уголовного закона. В кн.: Статьи и рчи по вопросам уголовного права и процесса (1896-1906). Х.: Типография "Печатное дело" кн. К.Н. Гагарина, 1906. С. 18.

до висновку, що "закон, який у будь-чому зменшує права окремих осіб, зворотної дії мати не може. Навпаки, такий закон, який не поразяє яких-небудь особистих прав і не тягне для осіб несприятливих наслідків, може мати зворотну дію... Таке виключення із загального правила про незворотну дію законів допускається на тій підставі, що пом'якшення (покарання — Ю.П.) не обмежує особистих прав, обмежуючи, навпаки, каральну владу держави"¹⁵. Підтримуючи цю позицію, ми вважаємо, що більш м'який кримінальний закон повинен мати зворотну дію не у зв'язку з гуманністю, милосердям чи справедливістю держави або недоцільністю застосування старого більш суворого закону, а саме тому, що він розширює коло прав людини чи зужує коло її обов'язків, а також обмежує обсяг державного втручання в приватне життя людини.

К ВОПРОСУ О СУБЪЕКТАХ ПАРТНЕРСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Жданенко С. Б. (ШОАУ)

Партнерство, понимаемое как субъект-субъектное взаимодействие есть отношение между партнерами. Партнерство немыслимо без субъекта. Характер взаимодействия, практические результаты, степень соответствия реальных отношений критериям партнерства подавляющим образом зависят от личности индивидов, олицетворяющих собой партнеров. Это актуализирует необходимость специального рассмотрения вопроса о субъектах партнерских отношений.

Понятие «субъекта» является традиционным для многих наук. Так, право оперирует понятием «субъекта права», эпистемология - «познающий субъект», политология - «субъект власти», «политический субъект», философия хозяйства - «субъект деятельности», социология - «социальный субъект». Этот ряд можно продолжить. При всех особенностях употребления термина, несомненно, есть нечто для них общее, некая метафизическая сущность, проекция которой на различные сферы жизнедеятельности человека и дает такое «многообразие» субъектов. Таким общим является трансцендентальный человек, то есть человек как представитель рода человеческого. Однако быть человеком еще не достаточно, чтобы быть субъектом. Субъектом становится индивид, который, с одной стороны, выступает как носитель специфических качеств, а с другой стороны, включенный в определенную систему отношений. Наличие этих двух признаков позволяет идентифицировать индивида как субъекта.

Когда мы говорим о субъекте, то понимаем, прежде всего, личность - носителя специфических качеств, активно участвующую в социальных отношениях. Следует добавить, что эти качества (свойства, характеристики) имманентно присущи природе человека и становятся востребованными в той или иной системе (сфере) отношений.

Применительно к партнерству субъектом выступает партнер, эмпирическую определенность которого мы рассмотрим ниже. Особенностью именно партнерских отношений является то, что в отличие от всех других сфер человеческой деятельности, где субъекту противостоит объект, здесь субъект «требует себе в пару» другой субъект. То есть партнерство есть субъект-субъектное взаимодействие, характеризующееся тем, что субъектом и объектом по отношению друг к другу

¹⁵ Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права. СПб.: Лань, 1998. С. 144.

выступают люди, отличающиеся активной способностью сознательного целенаправленного планирования и организации своего поведения и жизнедеятельности в целом, оказывающие взаимное воздействие, определенным образом воспринимающие и оценивающие друг друга. Индивидуально-личностные особенности партнеров задают содержание и направленность взаимодействия, его границы.

Поскольку субъект является носителем определенных качеств, следует остановиться на характеристике признаков индивида как субъекта-партнера. Любопытно, что до сих пор проблема субъекта не занимала исследователей феномена партнерства. Это не означает, что в данных исследованиях субъекты не обозначаются, но речь идет об эмпирическом определении партнеров - индивид, трудовой коллектив, профсоюз, политические объединения, государство, международные организации и т.п. При таком подходе обозначаются стороны партнерских отношений, но не субъекты, поскольку не содержится качественных характеристик партнера. Предполагается, что любой индивид, или трудовой коллектив, или государство автоматически становится партнером, вступая во взаимодействие с другим социальным индивидом. По этой логике любая совместная деятельность, в том числе и преступная, может быть признана партнерством. Возможно, в этом кроется одна из причин того, что партнерский характер отношений все еще не установился в нашем обществе и не стал господствующим в масштабах человечества. В этом, на мой взгляд, причина иллюзорного представления о том, что партнерство является атрибутом социальной сущности человека. Вместе с тем, искусству партнерства следует обучаться, вырабатывая те качества, которыми должен обладать партнер, формировать в себе партнера. Это достаточно трудоемкая работа. В тоже время данное утверждение не следует понимать так, что возникновению и утверждению партнерства должно исторически предшествовать формирование «корпуса партнеров». Это взаимосвязанный обоюдный процесс, в ходе которого растет качество и зрелость и партнерства и партнеров. Невозможно научиться быть партнером вне партнерских отношений, как невозможно утверждение зрелой демократии без практики построения демократического общества, в котором формируется гражданин. В современном цивилизованном обществе партнерство является не просто более предпочтительным по сравнению с конфронтацией (противостоянием), но и единственно приемлемым способом взаимодействия социальных субъектов. Партнерство несет в себе огромный гуманистический потенциал. Поэтому овладение искусством партнерства - веление времени, а не «личное дело каждого индивида».

В сознании субъекта партнерских отношений укоренен принцип толерантности, позволяющий ему не противопоставлять свои жизненные взгляды, ценностные ориентации и убеждения взглядам и ориентациям другой стороны, а признавать за последней право существовать в едином контексте социальной реальности. Признание контрагента как цели, а потому партнера, предполагает недопустимость получения односторонней выгоды, достижения своего интереса за счет ущемления интереса другого. Партнерское сознание скорее ориентировано на ограничение возможного выгодного результата для себя, нежели получение максимума в ущерб другому.

Для данного исследования важно выявить потенции человеческого разума, служащие предпосылкой партнерского сознания. Партнерское взаимодействие

может быть опосредованно нормами, укорененными в обыденном сознании. Здесь особое место занимает менталитет, господствующий в данном социуме, сложившиеся исторически «правила игры», а так же характер межличностных неформальных отношений. Здесь человек выступает как социальный субъект. «Социальный субъект есть существо, зависимое от общества. В его духовности присутствует нормативное ядро, социальное «Я». Главными сущностными свойствами его является Долг и Деятельность» [2, 259]. Социальный субъект детерминирован не общечеловеческими ценностями, а нормативной системой общества, закрепляющей его социальную роль. В социальном индивиде внутренний мир настолько тотально зависит от мира внешнего, что человек как целостное существо почти утратил возможность влиять на свою судьбу. Поэтому личность надевает немало социальных масок и личин. Социальный статус достигается индивидом путем вхождения в совокупную человеческую деятельность и утрачивается в момент выхода из нее. Социальный субъект - это абсолютно долженствующий и относительно свободный и добродетельный человек, который безукоризненно выполняет предписываемые обществом социальные нормы и роли. Чем больше человек вписывается в социальную среду, тем больше теряет свою суверенность, превращаясь в одну из «социальных вещей». Скрепляя общество, человек постепенно деградирует, теряет глубинный интерес к жизни, функционирует как заведенная социальная машина, обезличивается, превращается в социомассу. Социальная деятельность вытесняет межличностное общение и космическое творчество, Долг вытесняет Свободу и Добро. Многообразие человеческой сущности сводится к стандартам, функциям и ролям унифицированной социальности.

Если рассматривать партнерство в качестве механизма регулирования взаимоотношений или взаимной деятельности, то социальное «Я» для него будет адекватным определением субъекта. Межсубъектное взаимодействие, детерминированное обыденным сознанием (рассудком), вряд ли можно назвать партнерским в истинном его смысле, поскольку социокультурное пространство, выстраиваемое при помощи рассудочных понятий, отличается принципиальной смысловой и аксиологической ограниченностью. С позиций рассудка человек - всего лишь часть той или иной общности, неравноценная ей, зависящая от нее, подчиненная логике ее существования, детерминируемая ее механизмами.

Классическая традиция различает рассудок, ориентированный на ограниченные социальные цели, от разума, нацеленного на безусловное и абсолютное, на отыскание всеобщих определений духовно-практического бытия человека. Разум непосредственно связан с таким качеством личности как духовность. На разум возлагается ответственность за умение человека преодолевать собственными духовными усилиями границы между социальными общностями и отыскивать приемлемые пути разрешения возникающих при этом мотивационных противоречий. Залогом же такого разрешения может выступать способность разума видеть в людях не отдельных индивидов, а самоценных субъектов, в сущности каждого из которых нет никаких принципиальных препятствий для их духовно-практической интеграции в единое всечеловеческое сообщество.

Человек в качестве разумного и свободного духовного существа - это субъект, который одновременно сознает и свою уникальность, самоценность своего внутреннего мира, и собственную причастность к универсальным началам бытия,

представленным в общечеловеческих ценностях культуры, и свою ответственность за сохранение универсума.

Партнерские отношения предполагают именно такое видение субъекта, субъекта как носителя этики ответственности.

Если подходить к анализу субъектов партнерства с точки зрения их эмпирической определенности, то можно говорить об индивидуальных (индивиды) и коллективных (общественность) субъектах. Индивид как партнер (субъект партнерства) - это прежде всего, духовная личность, а потому осознающая себя равноправным и равноответственным членом человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Худож.-оформитель Д. Гапчинский. - Харьков: Фолио, 1999. - 607 с.
2. Букреев В. И., Римская И. Н. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению: Учеб. пособие. - М.: Юрайт, 1998. - 336 с.

«ОТМЫВАНИЕ» ДЕНЕГ: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Поволоцкая Т.В.(УВД)

Капитал, добытый преступным путём, не остаётся внутри финансовой системы. Он рассредоточивается по разным секторам экономики, коррумпируя представителей высших эшелонов власти. Осуществление контроля преступных синдикатов за деятельностью законных коммерческих предприятий помогает маскировать операции по отмыванию денег. Законные и незаконные доходы перемешиваются и вливаются в экономику. И без нормальных сдерживающих механизмов преступные организации будут иметь несправедливое преимущество в соревновании за дальнейшее развитие бизнеса. Это, в свою очередь, будет тормозить внутреннее инвестирование и доступ иностранного капитала, что неизбежно приведёт к замедлению развития экономики.

В 1990г. легализация незаконных доходов была отнесена к числу международных преступлений Страсбургской Конвенцией об «отмывании», выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности. Государства – участники взяли на себя обязательство объявить «отмывание» таких денег преступлением, принять законы о порядке розыска, изъятии и конфискации незаконно полученных средств, о снятии всех ограничений от разглашения либо недобросовестного использования работниками банков информации о вкладах своих клиентов.

Украина также ратифицировала данную Конвенцию (1997г.), однако действенных мер в борьбе с легализацией незаконных доходов принято не было. Проект УК в статье 193 уже предусматривает ответственность за совершение финансовых операций и иных сделок с денежными средствами и иным имуществом, полученным заведомо незаконным путем, а также использование указанных средств и иного имущества для осуществления предпринимательской и иной хозяйственной деятельности. Данная статья помещена в главу 7 проекта УК «Преступления в сфере хозяйственной деятельности». Таким образом, легализацию доходов, полученных от преступной деятельности, следует признать хозяйственным преступлением. Однако, было бы более правильным назвать данное преступление экономическим, как это предложено в УК Российской Федерации, так как указанное преступное деяние

посягает на экономическую систему государства, которая и является родовым объектом легализации преступных доходов. Его непосредственным объектом мы признаем интересы законной хозяйственной деятельности, которые ставятся под угрозу мафиозными отношениями в сфере экономики.

Что касается описания предмета преступления в проекте УК, то на первый взгляд никаких трудностей при его определении возникнуть не может. Однако, это серьезное заблуждение, поскольку любой правоприменитель, знакомый с содержанием других статей Особенной части Уголовного кодекса, а также норм гражданского законодательства, легко заметит "подводный камень". Всё дело в том, что авторами проекта допущен заметный пробел: в перечне предметов преступления отсутствует такой важный инструмент как право на имущество. А между тем, в современном мире финансов только лишь редкие операции и сделки совершаются с использованием наличных денег или реального имущества. Не включены в перечень предметов и иные имущественные выгоды: работы и услуги, результаты интеллектуальной деятельности. Такое понимание предмета преступления в дальнейшем может неоправданно сузить рамки карательного воздействия уголовного закона, выводя из круга уголовно-правового регулирования некоторые виды общественно-опасных действий. Кроме того, под сомнение можно поставить корректность использования законодателем терминологии в названии ст.193 УК "Легализация (отмывание) денежных средств и иного имущества, приобретённого незаконным путём", содержащей нормы об ответственности за легализацию преступных доходов.

В соответствии со статьёй 193 проекта УК, действиями, образующими объективную сторону легализации преступных доходов, являются совершение финансовых операций и других сделок с денежными средствами и иным имуществом, приобретёнными заведомо незаконным путём, либо использование указанных средств для осуществления предпринимательской или иной хозяйственной деятельности.

При описании объективной стороны авторы проекта УК допустили ряд неточностей:

1. Нет четкой границы между понятиями финансовых операций и иных сделок;
2. Нет нормы дефиниции «финансовых операций» и их перечня в каком-либо акте;
3. В диспозиции статьи описано занятие иной от предпринимательства хозяйственной деятельностью, хотя в настоящее время существует тенденция признать предпринимательскую и хозяйственную деятельность равнозначными понятиями. А стало быть происходит дублирование одного и того же понятия, что затрудняет правоприменительную деятельность;
4. Ничего не сказано о законности или незаконности предпринимательской деятельности;
5. Отсутствует соответствие международно-признанным дефинициям «отмывания денег».

Субъективная сторона легализации незаконных приобретений характеризуется виной в форме прямого умысла. Психическое отношение лица к совершаемому деянию характеризуется тем, что субъект сознает общественную опасность своих действий, отдаёт себе отчет в том, что совершает такие действия, и желает их совершения. Поскольку состав легализации является формальным, осознание последствий деяния находится за рамками состава преступления.

Вопрос о субъекте легализации не представляет большой теоретической

сложности. Так, субъектом легализации преступных доходов может быть любое вменяемое физическое лицо, достигшее возраста уголовной ответственности.

Согласно п. б) ст.6 Конвенции в уголовном законодательстве каждой Стороны – участника может быть предусмотрено, что правонарушитель, совершивший основное преступление, не подлежит ответственности за легализацию незаконных доходов, полученных от основного преступления.

Однако, исходя из отечественной теории уголовного права субъектами легализации преступных доходов могут быть как лица, являющиеся исполнителями основного преступления, так и лица, не участвовавшие в его совершении. Действия лиц, которые не принимали участия в совершении основного преступления, следует квалифицировать лишь по ст.193 проекта УК. Если же такие действия совершаются исполнителем основного преступления, они будут квалифицироваться, как совокупность преступлений, предусмотренных ст.193 проекта УК и соответствующей статьей, устанавливающей ответственности за первоначальное преступление. На основе оценки объективных признаков процесса легализации преступных доходов, а также с опорой на дефиниции уголовных правонарушений по "отмыванию" денег, предложенных в целом ряде актов международного права, мы выработали собственную концепцию деятельности по приданию мнимого статуса легитимности и приумножению криминальных доходов и соответствующий ей вариант нормы об ответственности за исследуемую группу деяний.

Учитывая все высказанные замечания, мы предлагаем альтернативную формулировку нормы об ответственности за легализацию преступных доходов:

"Легализация (отмывание) преступных доходов, то есть заранее не обещанное сокрытие доходов, полученных заведомо преступным путем, а равно умышленное придание законности владению, пользованию, распоряжению таковыми, либо использование денежных средств, имущества или права на имущество, приобретенных заведомо преступным путем при осуществлении предпринимательской либо иной экономической деятельности, - наказываются...

Мы попытались сформулировать определение легализации преступных доходов в лучших традициях правотворческой техники, предельно лаконично и одновременно максимально содержательно. Остается лишь надеяться на то, что Законодатель примет все меры, чтобы такая норма действовала и виновные несли уголовную ответственность.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ОБРАЗ-КОНЦЕПТ НАДЛЮДИНИ ТА ПОСТСУЧАСНИЙ СВІТ.

Загурська Н. В. (Харківський університет)

Багато хто з авторитетних в галузі філософії культури авторів відзначають такі специфічні риси сучасної культури, які ішкодять адаптації до неї реальної людини. Так, її дегуманізуючий характер відзначає Х. Оргета-і-Гасет, феномен «смерті людини» — М. Фуко. Можливо, це зумовлене приємаками європейської культури (О.Шпенглер), «кінцем історії» в цілому (М.Фуко, Ф.Фукуяма) та волає до осмислення ролі реальної людини в цій ситуації, а також можливостей адаптації до неї цієї людини. Для такої адаптації вже недостатньо власне людського і тому стають актуальними пошуки додаткових можливостей. Певно, що ці можливості вельми багатоманітні. Запропонована робота присвячена дослідженню надлюдського як однієї з таких можливостей.

Традиційно прийнято пов'язувати проблематику надлюдського з творчістю Ф. Ніцше. І справді, в його працях вищезазначена проблематика стає власне філософською і набуває найбільш адекватного їй оформлення. Подібно до того, як надлюдина Ф. Ніцше постає перед нами в безлічі подіб (він — пророк і поет, аскет і гравець), стилістика «Так казав Заратустра» [5] балансує між стилістичними писання і поеми, збірки афоризмів і філософського трактату. Тут видна спроба поновлення традиційного західного способу філософування. Саме поновлення, збагачення його за рахунок інших засобів філософування, інших жанрів.

В свою чергу, образ надлюдини доповнює і збагачує трактування людського в європейській культурі. Горизонти розуміння людського в цьому випадку поширюються, відкриваючи нові можливості для самореалізації індивіда.

Проте, не має можливості вважати Ф. Ніцше єдиним авторитетом стосовно даної проблематики, адже до неї зверталася безліч інших авторів, що інколи займають радикально відмінні світоглядні позиції. Серед таких авторів можна назвати М. Гайдеггера та В. Соловйова, М. Федорова та М.Фуко. Більш того, на думку П. Успенського «Ідея надлюдини стара як світ» [6, с.128].

Незважаючи на відмінність в іменуваннях уявляється можливим розглядати у якості надлюдських архаїчну героїку, шаманську практику та стоїчну мудрість. Як образи надлюдини були розглянуті образи Христа (з опорою на погляди К. Г. Юнга), гностика, макіавелівського самодержця, Фауста і шопенгауєрівського генія.

Усі ці образи становлять деякі варіанти «форми-Надлюдина», що являє собою результат взаємодії людських сил як з нескінченими зовнішніми силами (Бог, Абсолют), так і з кінцевими зовнішніми силами (Життя, Праця, Мова). Інакше кажучи, «форма-Надлюдина» є специфічною формою взаємодії людини з зовнішнім і внутрішнім світами [3].

Пояснення та визначення «форми-Надлюдина» тут провадиться за допомогою аналізу її генеалогії. Згідно Фуко-Дельозу, «класичний» історичний формації відповідає «форма-Бог», що відбиває спосіб взаємодії людини з зовнішніми силами, які прагнуть до нескінченності. Такого роду взаємодія домінує в означений період і зумовлює роль реальної людини в культурі того часу: прагнення до досконалості, вічності та нескінченності напевно характерні для «класичної» людини.

Далі, ХІХ-початок ХХ сторіччя відзначені усвідомленням кінцевості людини, ширше, культури та, ще ширше, світу в цілому. Так, людина змушена вступати у

взаємодію з кінцевими зовнішніми силами. В якості таких сил Фуко називає Життя, Пращо та Мову; а в якості втілень взаємодії з ними людини — біологію, політекономію та філологію, що виникли у зазначений період.

І, нарешті, сучасність відзначена актуалізацією «форми-Надлюдина» як балансування між двома більш ранніми формами, деяке нестійке перебування на межі між ними. Як бачиться, тут доречне застосування метафори згину, складини (М. Гайдеггер, М. Фуко, Ж. Дельоз [4]).

Якщо для класичності «форми-Бог» з її інтенцією до досконалості, вічності і нескінченності характерна гармонійна взаємодія між членами будь-якої бінарної опозиції (у нашому випадку — опозиції Бог-людина), то адекватною для неї просторовою метафорою постає «розгинання», тобто плавна лінія, що розподіляє члени бінарної опозиції.

Проте Новий час, з зазначеною вже орієнтацією на кінцевість, виявляє велику кількість конфліктних моментів, що викликає перетворення плавної лінії взаємодії між членами бінарної опозиції у лінію ламану чи навіть викликає її розрив. Так, у розумінні М. Гайдеггера, поняття складини наближено до інших, запропонованим їм же, «топологічних» понять — «здіймання», «розбиву», «зіяння» тощо. Плавна та гармонійна площина стикання та взаємодії речі зі словом, потаємного з явним стає настільки крутою (в силу глобальності конфлікту), що надламується та розривається.

Сьогодні трагічність цієї ситуації частково подолана за рахунок дробіння універсального конфлікту в силу поліцентричності постсучасної культури. «Топологічно» це висловлюється у поліскладинності вищезгаданої площини. Множинність складин дозволяє уникнути надмірної напруги, характерної для одиної складини. Таку поверхню можливо назвати надскладинною, зважаючи на високий ступінь її складинності. Поділяючи члени бінарної опозиції ця поверхня протистоїть їх змішуванню, втраті унікальності кожного з них і водночас знижуючи конфліктність між ними до того рівня, коли вона вже не загрожує деструкцією обох сторін.

Ж. Дельоз вважає метафору надзгинання такою, що найбільш адекватно відбиває особливості постсучасності, а «форму-Надлюдина» — найбільш актуальною формою взаємодії людини з зовнішнім і внутрішнім світами. «Форма-Надлюдина» розуміється у цьому випадку як помадишна сингулярні сть, що рухається по цій поверхні та водночас формує її своїм рухом. Адже на відмінність від Ніцшевської надлюдини, яка являє собою завершувальну ланку еволюційного ланцюга мавпа-людина-надлюдина.

Надлюдина в сучасному розумінні цього слова (а основи такого розуміння були закладені також у творчості Ф. Ніцше в силу значної міри суперечливості його поглядів) постійно перебуває в стані становлення, руху.

Мета цього руху — власне стан руху, оскільки сучасна культура зорієнтована більш на процесуальність, на стан «тут і тепер», чим на «там і тоді» як минулого, так і майбутнього. На цей аспект звернув свою увагу вже Ф. Ніцше, відзначаючи, що потрібно вміти танцювати як ногами, так і головою, танцювати на ногах випадку, тобто мислити легко, але, звичайно, не легковісно. Тут ми знову повертаємося до проблеми просторової метафорики: згідно Ф. Ніцше, найбільш страшне - мати важкі ноги, що півечать будь-який шлях, який минають. Під цим можливо розуміти тенденцію до руйнування ігрової поверхні задля реанімації ієрархічності вертикалі з її чітким розподілом піднесеного і низького, істинного та хибного. Ця тенденція в творчості Ф. Ніцше втілена в образі вищої людини, яку не слід плутати з надлюдиною.

Якщо у Ф. Ніцше надлюдина усвідомлює себе в якості царя природи та її вінця, надлюдина у Ж. Дельоза (що посиляється тут на А. Рембо) — людина, заряджена навіть тваринним, навіть неорганікою. Він сприймає не лише вищу мудрість, але й, якщо так можна висловитися, мудрість нижчу, притаманну різним східцям еволюційних сходів. Можна сказати, що він використовує увесь матеріал, що містить подвійна спіраль генетичного коду. Ця спіраль може бути розглянута в якості матеріалізації метафори надзгинання. Актуалізація всього багато-маніття інформації, що там міститься, можливо в ході сеансу трансперсональної терапії С. Грофа [2]. Таким чином, ми виходимо на актуалізацію взаємодії кінцевості Життя (в сенсі М. Фуко) та нескінченості, а також один з вилів «форми-Надлюдина» — того, хто усвідомив трансперсональний досвід у якості такого.

Другий вид «форми-Надлюдина», користувач комп'ютера, актуалізує взаємодію кінцевості Праці (знову згідно М. Фуко) та нескінченності. Варіант реалізації просторової метафори тут — складність потенціалів кремнія в комп'ютерах, починаючи з третьої їх генерації.

І третій виділений нами сучасний вид «форми-Надлюдина» — співавтор літературного гіпертексту як будь-хто з його потенційних читачів. Гіпертекст представлений як найбільш повно презентуюча надзгинання літературна форма пов'язує літературність і текстуальність з комп'ютерною віртуальністю, у якій гіпертекстуальна форма збереження та використання інформації виявляється домінуючою.

А оскільки на рівні органічної природи комунікативно-текстуальний аспект репрезентований подвійною спіраллю генетичного коду, очевидно, що виділені види «форми-Надлюдина» тісно взаємопов'язані між собою та дають нам варіант розуміння ролі надлюдського в сучасній культурі.

Таким чином, «форма-Надлюдина» здатна актуалізуватися у будь-якій соціокультурній ситуації, подібно до того, як феномен постмодернізму «періодично виникає у культурі і літературі різних епох» [2]. Тому постсучасна надлюдина є створенням саме постсучасного світу, а з іншого боку саме така надлюдина творить цей світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун Б. Я. Постмодерністський образ світу (на матеріалі західноєвропейських та американських романів 80-х років XX століття). Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. К., 1999. С. 1. Ніцше Ф. Так говорив Заратустра. М., 1990. 301 с.
2. Гроф С. За пределами мозга. М., 1992. 336 с.
3. Делез Ж. О смерти человека и о сверхчеловеке. // Философия языка: в границах и вне границ. Х., 1994. Т. 2. С. 119—128 або Дельоз Ж. Фуко. М., 1998. С. 124.
4. Делез Ж. Складка. Лейбниц и барокко. М., 1998.
5. Успенский П. Д. Новая модель вселенной. СПб., 1993. 560 с.

НАУКА ТА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМА КОМУНІКАЦІЇ ВІРТУАЛЬНИХ СВІТІВ

Матвієнко П.В. (ХТУРЕ)

Поняття “віртуальна реальність” увійшло до широкого обігу разом із розвитком інтерактивних систем (найпопулярнішими з яких стали ігри), створених на основі комп'ютера. Та, на наш погляд, вживання поняття “віртуальна реальність” не варто було б обмежувати лише галуззю людино-машинних стосунків, адже тоді це потенційно багате поняття стає занадто вузьким. Природними станами віртуальної

реальності є сновидіння, змінені стани свідомості. Штучною, рівноправною з комп'ютерною віртуальною реальністю є, скажімо, гра, коли ми із реального світу доволіно переносимося у світ гри, де людина «має можливість реалізувати свою сутність». Театральне мистецтво, література, образотворче мистецтво, творення образів засобами музики теж є різновидом віртуальної реальності. Таким чином, те, що ми традиційно розуміємо під визначенням «культура» (мистецтво, література, музика) можна назвати «полем творення віртуальних світів».

Предмети зовнішнього світу є для нас продуктами виведення, яке здійснюється несвідомо, «автоматично» з даних чуттєвого дослідження. То ж фактично вони виступають у вигляді нематеріальних моделей, створених свідомістю чи уявою з матеріалу, наданого почуттями. Такі моделі умовно будемо називати вторинними (у розумінні їхньої «апостеріорності»; поняття первинних моделей буде введено нижче), адже вони з'являються в результаті пізнавальної діяльності. Саме на них ми й орієнтуємося при подальшій взаємодії з об'єктами. Важливо, що модель, утворена замість (та на зразок) об'єкту, не є йому рефлексивно тотожною, а лише частково репрезентує його ознаки та властивості. Якщо вторинна модель здається нам недостатньо відповідною практичним потребам для успішної взаємодії з об'єктом, ми намагаємося її змінити (розширити, деталізувати) або подальшим безпосереднім вивченням об'єкту, або доповненням бракуючих нам на цей час фрагментів за допомогою вже готової подібної моделі, тобто, готових знань уявлень, образів.

Не маючи змоги щоразу всебічно досліджувати усю сукупність наявних навколо нас предметів, ми за фрагментарними, парціальними даними, отриманими від чуттєвості (перцептивними фрагментами), вибираємо та «підставляємо» замість реальної речі ту її модель, що була сформована у попередньому досвіді. Такі підстановки моделей за визначенням не можуть гарантувати успіху, але стають необхідним елементом нашого повсякденного світосприймання.

Чи робимо ми вже згадані підстановки, чи добудовуємо модель у своєму індивідуальному світі з наявного матеріалу, чи фіксуємо там новоутворений домислений образ - ми щоразу діємо у своєму індивідуальному ідеальному світі. Отже, ми водночас існуємо принаймні у двох не редукованих один до одного світах: матеріальному світі об'єктивної реальності та ідеальному світі власної, суб'єктивної реальності. Логічно було б припустити, що наша діяльність у матеріальному світі має ті ж відмінності від нашої діяльності у світі ідеальному, які має модель від об'єкту (часткова репрезентація). В ідеальному світі ми маємо справу з моделями. Тому не дивно, що результати відповідної діяльності в обох світах можуть не відповідати один одному.

Взаємодія з дійсністю з необхідністю включає у себе також інтерсуб'єктивну комунікацію. Під комунікацією далі будемо розуміти активне сприйняття (на відміну від сприйняття — перцепції) або діяльність суб'єкту, яка змінює або має потенціал до зміни стану об'єкту комунікації (поведінки інших організмів або суб'єктів), як це визначено у словнику Вебстера (communication). Останнє (здатність до зміни стану, двосторонність впливу) й складає, на нашу думку, найважливішу відмінність комунікації та перцепції. Комунікація у її фізичній формі є принципово спостережуваною та описуваною. Описати ж комунікацію на рівні ідеальних світів значно складніше. Як же співставити, порівняти два світосприйняття, два індивідуальних світи? Чи можна їх певним чином сумістити?

Головною вимогою до такого інтерсуб'єктивного світу стає його однакова прийнятність для всіх, тобто інваріантність щодо суб'єкту. Разом із тим він має

існувати незалежно від суб'єктів, зберігатися у незмінній формі, аби бути будь-коли доступним для взаємодії, тобто бути зовнішнім по відношенню до будь-якого з суб'єктів. Отже, такий світ неодмінно має свої матеріальні репрезентанти або носії у вигляді предметів чи явищ світу об'єктивної реальності (звуки, зображення). Разом із тим важливим є факт легкого встановлення зв'язків між цим інтерсуб'єктивним та будь-яким з індивідуальних світів. Але для встановлення відповідностей між зафіксованим у репрезентантах порядком речей (у матеріальному світі) та порядком речей у світі ідеальному необхідний "місток" — носій "правил перетворення". Таким містком може бути лише те, що існує в обох світах, вірніше той, хто існує, хто знає призначення цих предметів чи явищ. Без такого містка неживі матеріальні носії (зображення, тексти, звуки, предмети тощо) залишаються лише дискретними предметами, не набувши свого значення, про яке можна лише здогадуватися, досліджувати, реконструювати. А значить, маючи суто ідеальну природу, інтерсуб'єктивний світ повинен отримати матеріальні прояви, які визначеним чином упорядковані.

Дуже важливо, що обидва світи, як матеріальний, так і ідеальний інтерперсональний є стосовно нас зовнішніми. Вони обидва є однаковими джерелами для поповнення нашого індивідуального досвіду. Важко, а часом і принципово неможливо розрізнити образи та знання, отримані з матеріального чи ідеального інтерперсонального світів.

Ось тепер ми впритул підходимо до природи зазначеного ідеального інтерсуб'єктивного світу. Таким світом є Культура у її широкому синкретичному значенні. Тут ми визначимо такі найважливіші риси Культури, які виявляються в більш деталізованих її галузях:

- спільний спосіб та методологія моделювання й відтворення предметів та явищ (мова, побут, культура у розумінні художньої творчості);
- спільний спосіб встановлення відношень у побудованій моделі (релігія, культура у вищезгаданому розумінні, міфологія);
- спільний спосіб опису дійсності та вибору інваріантів (мова, наука, міфологія);
- спільний спосіб формування набору цінностей та інтересів (побут, мораль, право).

Формування та розвиток світу Культури супроводжується її гіпостазуванням у новій інтерсуб'єктивній реальності — культурній реальності (що і є продуктом духовного виробництва на відміну від матеріального), яка є настільки широкою та місткою, що так само, як і об'єктивна реальність, вже не підлягає цілісному осягненню в усій повноті. Її об'єкти (смісли, цінності, традиції) не мають безпосереднього впливу на органи почуття. Вони з'являються в нашому індивідуальному світі через парціальну комунікацію з матеріальними репрезентантами (скажімо, читання чи прослуховування тексту). Культура підлягає лише парціальному осягненню через розчленування на мистецтво, науку і т.ін. Для осягнення Культуральної реальності (як і об'єктивної реальності), яка по суті є ідеальним інтерсуб'єктивним Космосом, ми також створюємо модель — парціальний інтерсуб'єктивний світ меншого масштабу.

Ось тепер, описуючи та аналізуючи світ згаданої синкретичної Культури, ми далі вже зможемо спробувати описати особливості традиційно розведених у західній моделі світобачення світу культури та світу науки (як компонент синкретичної Культури) у термінах "модель", "комунікація" та "віртуальна реальність".

У світі культури (скажімо, художньому творі) опис реальних подій, об'єктів так само рівноправно припустимий, як і опис вигаданих, створених, уявних або реконст-

руйованих подій, об'єктів та світів. То ж, характерною ознакою культури стала полісистемність, рівноправність створених нею віртуальних світів. Саме багатоваріантність (на відміну від традиційної наукової моноваріантності) в описах явищ дійсності, що дає широкий простір для інтерпретацій, і становить одну з головних цінностей художнього твору. При художньому осягненні твору мистецтва ми отримуємо не однозначний результат, а поле смислів. Так само ціле поле смислів ми маємо і при художньому осягненні об'єктивної реальності (сонце нещадне, ласкаве, втомлене).

Найважливішими ознаками науки, навпаки, є з одного боку вимога інваріантності опису явищ дійсності (позитивістська тенденція), з іншого — тенденція до від-найдення системи універсальних понять, зв'язків, закономірностей та законів (раціональна тенденція). Можна стверджувати, що наука прагне до створення єдиної взаємоузгодженої (принаймні, у своїй галузі) системи знань — моносистемності при пізнанні дійсності. Тут і коріниться негативне ставлення класичної науки до різного роду дуалістичних філософських систем, звідси витікає прагнення моністичної визначеності.

Процеси утворення моделей, а значить, і опису та пізнання дійсності характеризуються співвідношенням релятивістської та абсолютивістської компонент, що лежать у їх основі. Абсолютивні системи включають у себе інтерсуб'єктивну комунікацію та моделювання об'єктивної реальності. Поле віртуальних світів, об'єктами яких є абсолютивні, системи здається дискретним: для того, щоб "переміститися" з одного до іншого, треба зробити зусилля, аби подолати зв'язки, скажімо, з певною науковою парадигмою. Ці світи можуть або заперечувати один інший (теза неспіввимірності теорій), або співіснувати, маючи області перетину. Саме цей перетин і характеризується мірою релятивної компоненти, закладеної у модель. Релятивні системи включають у себе інтерсуб'єктивну комунікацію та моделювання Культури як інтерсуб'єктивного космосу. Тут поле віртуальних світів континуальне, а згаданий перехід є пливким, еволюційним. В обох випадках ми маємо справу з утворенням моделей. Та якщо у першому випадку модель та об'єкт мають принципово різну природу (матеріальне та ідеальне), то в іншому як об'єкт, так і модель, є явищами ідеальними. Традиційно різняться також області використання таких моделей. Але аналіз тенденцій сучасної науки свідчить про релятивізацію такої звично абсолютивної системи як наука. Її структура як поля віртуальних світів стає все виразнішою. Ми простежили творення віртуальних світів засобами науки та культури. Таке творення й обумовлює принципову спорідненість науки та культури. Їх відмінність полягає в різних можливостях вільного пересування цими віртуальними світами.

ГУМАНІТАРНА НАУКА У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ

Михайльова К.Г.(ХГІ «НУА»)

Класичне розуміння науки та її базових функцій пов'язано з виробленням й теоретичною систематизацією об'єктивних знань про дійсність. Такий підхід має на увазі підсумування наукою діяльності, за допомогою якої отримуються нові знання, та результати цієї діяльності. Саме завдяки цьому поєднанню наука не тільки розвивається "сама в собі", а й активно впливає на вирішення проблем сучасності.

Проблеми сучасної гуманітарної науки представляють значний інтерес для науковців. Актуальність цієї проблематики беззаперечна, тому що ці науки в найбільшій мірі зіткнулися зі впливом активніших змін у суспільстві, трансформаційних процесів, у які включені практично всі соціальні елементи, що знаходять своє відображення у сучасних дослідженнях.

Ситуація, яка склалася сьогодні в українському суспільстві, визначає таку рису сучасної науки, як велика ступінь динамізму. Бо необхідне для ефективного розвитку науки поєднання теоретичних положень з реальностями практики, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення у сучасному суспільному житті вимагає саме такого динамізму. Особливо така ситуація торкається гуманітарних наук, які безпосередньо зітхаються з вивченням трансформаційних елементів суспільства, їх особливостями та впливом на інші соціальні об'єкти. Не можна говорити тільки про те, що лише зміни у житті суспільства, реальні події в ньому обумовлюють стан науки. На нього впливають багато факторів як загального, так і специфічного характеру, які потребують особливої уваги дослідників.

Завдяки відкриттю географічних, політичних та інших кордонів сучасна наука "перевантажена". Бо сьогодні вона повинна переробити спадщину "замкнених" до недавнього часу країн та сфер суспільного життя, свою напрацьовану суму знань та опрацювати нові риси, явища, закономірності, які активно з'являються у суспільстві в умовах трансформаційних змін. Проблема посилюється тим, що "перевантаженість" науки не може бути відносно легко знята на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Вирішення цього кола проблем потребує створення та впровадження комплексу соціальних технологій, які у свою чергу вимагають активної участі багатьох вчених.

Таким чином, у наявності значні протиріччя: з одного боку, розвиток життя та його високий динамізм вимагатимуть першочергової уваги науковців до себе. З іншого боку, з'являється недолік саме теоретичних основ його наукового вивчення. Та й економічні умови, в яких знаходиться країна, не дозволяють сьогодні стимулювати ріст кількості кваліфікованих вчених та достатній приріст якісного наукового знання. В цілому, сам факт високого динамізму розвитку науки у сучасному суспільстві, який пов'язаний з рівнем динаміки його життя, здається нам беззаперечним.

Що може виступати наслідками означених вище фактів? Серед них, безумовно, домінуватимуть позитивні, бо наука значно швидше пересувається по шаблі свого розвитку, поширює сфери своїх пошуків, випробує нові методи та засоби дослідження. Але правомірно, з нашої точки зору, запитати: а чи встигає сучасна наука якісно підсумовувати, узагальнювати й висувати нові знання, які дійсно підходять до складних умов сучасності та й служитимуть у аналогічних ситуаціях у майбутньому? На жаль, переважно ні. Безумовно, основні елементи знань знаходять своє місце у наукових працях, але за масштабністю подій ми нечасто звертаємо увагу на важливі деталі. Бо прискорення наукового прогресу, активне включення реального життя до цього процесу, "перевантаженість" і динамізм не залишають сьогодні іншого варіанту наукової поведінки. І це – ще один блок проблем у сучасній науці, пов'язаний з якістю опису, пояснення й передбачення процесів та явищ дійсності.

Розвиток суспільства взагалі можна розглядати крізь теорію циклів (наприклад, Д. Кондрат(ев)). У результаті такого підходу можна виділяти період різного рівня

активності в розвитку соціальної системи та її окремих елементів. І якщо соціальна система характеризується великим динамізмом, то після цього обов'язково настане період стабільності (процвітання або упадок). Тому, коли ми ведемо річ про науку та її тимчасову неспроможність продуктивно, високоякісно і досконало пояснювати всі соціальні явища на сучасному етапі, ми маємо на увазі, що наступний період буде менш насиченим подіями, що дасть змогу "повернутися у минуле" до нового осмислення спадщини попереднього періоду. Тому, мабуть, ситуація, яку ми означали як один з блоків сучасних проблем у науці, є характерною для всіх аналогічних періодів і є також природною у сучасних умовах. Але це лише означає, що вона не може бути оцінена однозначно, та проблеми, означені вище, все ж таки є актуальними.

Означені вище особливості розвитку соціуму взагалі та науки зокрема дозволяють говорити про те, що накопичування значної кількості наукової інформації та знань приводять до радикальних змін. Наука стає іншою, і це дозволяє їй запропонувати нові рішення складних проблем. Найбільш ефективним є шлях, коли активно використовуються елементи наступності. При цьому необхідне і проведення адаптації інших наукових систем до сучасності українського суспільства, бо як вже очевидно, нашого досвіду не достає повністю для розв'язання багатьох протиріч, та інші наукові системи, які вдало спрацювали раніше, теж не дають очікуваних результатів. І це ще ускладнює процес вирішення цілого кола соціальних проблем.

Поряд з цим треба розуміти, що для кожного етапу розвитку науки характерним є свій стиль мислення: методи, засоби, фундаментальні поняття й категорії. Чи забезпечена сьогоднішня наука такими категоріями? Безумовно відповідь на це запитання не є однозначною. Система категорій, яка застосовувалась у далекому минулому, зберегла свою цінність, але частина цієї системи стала неадекватною для окремих елементів соціуму, які значно змінили свою суть. Аналогічно і до нових явищ та об'єктів, які не мали у радянській науці свого категоріального апарату. З іншого боку, тотожні поняття, які запозичені з інших наукових систем, не завжди точно відповідають суті та відображають суттєві характеристики об'єктів в умовах пострадянського суспільства. Тому однією з особливостей сучасної науки стала "умовність" частини системи понять, що не можна оцінювати позитивно. Як наслідок цього – розмитість та недолік загальновизначених термінів у науці.

Ще однією особливістю науки у сучасному суспільстві є специфічні взаємовідносини між емпіричним й теоретичним рівнями в її рамках. На жаль значний ріст кількості емпіричної інформації обумовлює ситуацію, коли теоретична база інколи або не встигає якісно узагальнювати її, або, як вже підкреслювалось вище, не має для цього належного стилю мислення. Але, на наш погляд, така ситуація є нормальною за умов активних трансформаційних змін суспільстві.

Взагалі теоретичний рівень наукового знання припускає відкриття законів, які надають можливість ідеалізованого опису й пояснення емпіричних ситуацій, тобто сутності явищ. Ситуація сьогодні дає науці можливість описати деякі закономірності суспільства перехідного періоду, але взагалі вона не спроможна в умовах своєї "перевантаженості" та динамізму, швидкого розповсюдження і домінування саме емпіричних досліджень виявити більшість законів життєдіяльності нашого суспільства за умов його стабільного демократичного стану. Тому це – завдання на майбутнє, яке визначатиме одну з тенденцій розвитку науки.

Будь-яка наукова діяльність завжди дає прирощування нового знання. Її підсумком є також і конкретний результат. Сьогодні найбільш бажаним таким

результатом є вирішення багатьох соціальних проблем суспільства. На жаль їх кількість сьогодні численно зростає, а наука повинна долати крім них проблеми внутрішнього характеру. Безумовно, всі вони пов'язані між собою. Але вирішення багатьох проблем залежить від стану сучасної науки, в якому, як ми побачили, достатньо дестабілізуючих факторів.

Без сумніву, не слід забувати про досягнення науки у нових сферах життєдіяльності нашого суспільства. Саме динамізм життя та вагома наукова база інших соціальних систем дозволила науці зробити великі кроки до нових наукових відкриттів та вирішення кола проблем. Більш того, сучасні умови стимулюють значний розвиток окремих сфер наукової діяльності. Тому наука взагалі має сьогодні як позитивні, так і негативні риси й особливості перспектив розвитку.

Сучасні дослідження довели, що розвиток науки може бути виражений у строгій формі експоненційного закону, який характеризує ріст окремих параметрів науки починаючи з XVII століття. Наприклад, "обсяг наукової діяльності подвоюється приблизно кожні 10-15 років, що знаходить своє відображення в прискоренні зростання кількості наукових відкриттів і наукової інформації, а також кількості людей, які зайняті у науці" [1, с. 393]. Таким чином, сучасний етап розвитку науки цілком закономірний.

Взагалі підкреслимо, що наука, в тому числі і гуманітарна, зараз знаходиться у важкому стані і має багато внутрішніх проблем. Але сучасна наука значно збагачена комплексом нових методологій і методів, що дає їй багато нових можливостей.

Одним із завдань гуманітарної науки на сучасному етапі та у майбутньому є пошук шляхів більш ефективного вироблення й систематизації знань про сучасність; суміщення елементів існуючої наукової системи з іншими системами, глибока адаптація останніх; формування нового наукового стилю мислення, подальша детальна розробка категоріального апарату; пошук взаємоприйнятних форм "взаємодії" різних рівней науки; та й, безумовно, активна й ефективна участь у вирішенні соціальних проблем суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев И.С. Наука // Философский энциклопедический словарь. – 2-е издание. – М.: Советская энциклопедия, 1989.

О РОЛИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ОБРАЗНОГО МЫШЛЕНИЯ В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Т.В. Колычева (Харківський університет)

Известно, что существуют научный и художественный способы познания окружающей действительности. Наука как вид человеческой деятельности руководствуется презумпцией доказанного и работает с явлениями, реальность которых доказана их закономерной повторяемостью доступностью ныне существующим методам исследования.

В отличие от научного способа познания, художественный способ находит свое выражение в идейном содержании искусства. Важное место в художественном познании занимают непосредственные впечатления индивида, его чувства, интуиция, переживания - то, что можно назвать «личностным смыслом» и поэтому сам механизм действия художественного способа познания выглядит несколько по-иному,

чем механизм действия научного способа познания. Здесь присутствует переработка впечатлений посредством мышления и воображения в образы. И для целостного восприятия окружающей действительности необходимо, чтобы эти два способа познания находились в симбиотической связи. Однако, ситуация в современном мире сложилась таким образом, что противоречие между грандиозностью достижений науки и бессилием человека перед причинами, приводящими к ее антигуманному применению, породило глубокий кризис в мировоззрении людей.

В связи с этим остро становится вопрос о выработке новых установок взаимодействия с окружающей средой и о новом способе мировоззрения [1].

Становится очевидным, что вопросы взаимодействия человека с природой должны решаться на уровне гуманитарного познания. Вопрос перехода к гуманизации должен решаться на общеметодологическом философском уровне и включать в себя большее развитие художественного типа познания. Формы художественного способа познания отличны от научных логико-понятийных форм, но это не дает оснований считать, что они ограничиваются построением художественной формы. При кажущемся разграничении науки и искусства процессы художественного и научного творчества имеют общие истоки.

Ключевым понятием и в то же время основным структурообразующим элементом любого художественно-творческого процесса является художественный образ. Художественным образом называется конкретно-чувственное и в то же время обобщенное воссоздание жизни, пронизанное эмоционально-эстетической оценкой автора. Объективизируясь, художественный образ возвращается к действительности, им отражаемой, но в форме не пассивного воспроизведения, а активного преобразования. В процессе художественно-образного мышления происходит взаимодействие индивидуально-личностного и общественно-значимого. Однако, наряду с различиями художественного и естественнонаучного способов познания имеются общие методологические принципы действия, в частности, способность воспроизводить в процессе мышления целое на основе недостаточной информации, выраженной лишь в нескольких фактах [2].

Реалистичность, "отточенность" художественного образа, его конкретность осуществляется через изображение не всех деталей, штрихов, а лишь тех, которые наиболее полно дают возможность не только воспринять преподносимый образ, но и порождают определенное отношение к этому образу. Это происходит благодаря извлечению из самой действительности значащих элементов и изображению их в таком сочетании, которое неминуемо воссоздаст у воспринимаемого вложенные автором в художественный образ мысли и эмоции [3].

Таким образом, в творческой деятельности ученого художественное освоение действительности играет роль незримого внутреннего источника и катализатора мыслительных процессов, и основная сложность здесь заключается в умении человека распознавать у себя задатки художественно-образного типа мышления [4].

Подробный анализ научного творчества обнаруживает, что для его плодотворности должен присутствовать не только научный инструментарий, но и искусство, и философия, которые, переплетаясь и дополняя друг друга, создают завершенность и полноту научного изобретения. Художественно-образный способ мышления полезен тем, что он соединяет несопоставимое, обнаруживает сходство в несхожем, что может явиться ядром новой идеи [5].

Вопрос о различиях в методах познания невольно перекликается с вопросом о

видах мышления, используемых художественным и научным методами познания. Под логическим мышлением понимается вид мышления, характеризующийся использованием понятий и логических конструкций. Образным называется мышление, с помощью которого воссоздается многообразие различных фактических характеристик предмета и может быть зафиксировано его видение с нескольких точек зрения [6]. Известно, что в процессе познания принимают участия и логическое, и образное мышление, которые, в зависимости от характера поставленной задачи, проявляются в различных соотношениях. В связи с этим поставленный вопрос о развитии наряду с естественнонаучным и художественного метода познания напрямую связан с изучением соотношения двух различных видов мыслительного процесса – логического и образного – принимающих непосредственное участие в познавательной деятельности.

Так как мышление отражает мир в его существенных связях, отношениях и многообразных опосредованиях, в его процессе обязательно принимают участие и логический, и образный компоненты. Результат образного мышления составляет предметное содержание задачи, изменяемое, трансформируемое, а логическое является алгоритмом, инструментом решения задачи.

Подчеркивая важность взаимодействия логики и образа как залога формирования творческого мышления, следует отметить, что творчество может проявляться в различных сферах – не только в науке и искусстве, при решении бытовых и производственных задач, но и в сфере человеческих отношений, где также часто имеют место неопределенности, выражающиеся внутренними конфликтами разноплановых мотивов. При таком конфликте удовлетворение одной потребности автоматически исключает удовлетворение другой. Для образного мышления таких альтернатив не существует – два взаимоисключающих отношения становятся как бы взаимодополняющими. Благодаря «широте взгляда» образного мышления подобные противоречия снимаются. Образное мышление позволяет сохранить поисковую активность там, где с точки зрения обычной логики ситуация давно зашла в тупик.

В познавательном процессе эти два вида мышления чаще всего не вступают в противоречие, а дополняют друг друга. Образное мышление увеличивает эффективность логического, предоставляя ему еще большие возможности выбора. А логическое мышление умножает действенность образного, используя его идеи [7]. Взаимодействие двух сторон мыслительного процесса (логической и образной) выражается в замещении, поддержании, дополнении друг друга. При отсутствии возможности применить образное мышление или при меньшей восприимчивости к логике помогает компенсация. Вместе с этим, неоспоримым достоинством образного мышления, которого не имеет мышление логическое, является наличие творческого потенциала и легкость, оригинальность, нестандартность решения во многом определяются уровнем развития именно образного мышления. В познавательной деятельности образное мышление проявляет себя гораздо раньше, чем мышление логическое и тормозит свойство логического мышления устанавливать границы, в которые должно укладываться решение, а так как границы нередко оказываются мнимыми, то решение нередко находится за их пределами. Таким образом, качественное различие между логическим и образным мышлением состоит в том, что логическое мышление избирательно, а образное – созидательно. Образная сторона мышления, равно, как и логическая, представляет собой изменяемую структуру, из чего следует возможность ее развития. Несомненным является факт влияния художественно-образного

мышления на развитие логики. Это выражается в том, что новая идея, возникая на полубессознательном уровне, не приобретает определенную логическую форму и лишь при наличии усилий со стороны человека логика может обнаружить причинно-следственные связи и актуализировать каждый шаг решения задачи [8]. Также художественно-образное мышление помогает собрать воедино разрозненные элементы новой идеи, выявленные логическим способом. В связи с такой особенностью образное мышление часто помогает создать новую упорядоченность имеющихся фактов. Кроме этого, на формирование общей, целостной картины оказывает влияние комплекс случайных факторов в спонтанном их сочетании, что также является прерогативой образного мышления [8]. Художественный метод познания при этом более широко охватывает проблемы человеческой жизни.

Резюмируя вышесказанное, нужно подчеркнуть, что следует развивать и поддерживать активность художественного метода познания путем развития образного мышления и при этом рационально управлять им, способствуя гармоничному сочетанию его с другими методами познания. При этом необходимо использовать возникшие противоречия методов познания в качестве источников развития принципиально нового мировоззрения личности, которое способствовало бы всестороннему ее развитию и решению социальных проблем современности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Формирование учебной деятельности студентов. Под ред. В.Я.Ляудис, М.: МГУ, 1989.
2. Эстетика. Под ред. А.А.Радугина, М.: Центр, 1998.
3. Ю.Андреев. Волшебное зрение. Советский писатель. Ленинградское отделение, 1990.
4. Г.Волков. Сова Минервы. М.: Молодая гвардия, 1985.
5. В.Сухарев. Психология интеллекта. Донецк: Сталкер, 1997.
6. А.Н.Лук. Мышление и творчество. М.: 1980.
7. Эдвард де Боно. Латеральное мышление. Санкт-Петербург-Москва-Харьков -Минск: 1998.
8. Г.Л.Ермаш. Искусство как мышление. М.: Искусство, 1982.

ПРОБЛЕМА ИМПЛИЦИТНОГО ЗНАНИЯ. КОГНИТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Старикова Г. Г. (ХТУРЭ)

Проблематика природы и истинности знания, его содержания и структуры, генезиса и функционирования принадлежит к числу фундаментальных и "сквозных" тематических линий в истории развития философской мысли. Развитие философско-методологических воззрений на сущность человеческого знания, которое всегда было тесно связано с осмыслением достижений широкого круга наук и процессов практической деятельности, в последние десятилетия получило необычайно мощный импульс. Этот импульс исходит из области теоретической и практической деятельности по созданию "мыслящих" машин, работающих "на знании". Возникновение проблемной области "Знание и компьютер", представленной своими многочисленными ипостасями, привело к переходу прежних исследований в качественно новое состояние, явилось одним из концептуальных условий осознания ограниченности и недостаточности традиционной эпистемологии и ее моделей знания.

Такие модели знания, в большинстве своем, базировались на логистической парадигме, в основе которой лежала попперовская концепция объективного знания — "третьего онтологического мира", с которым имеет дело познающий субъект.

Характерными чертами такого объективного знания являются отчужденность от индивидуального субъекта и независимость от его сознания. "Знание в объективном смысле, — пишет К. Поппер, — есть знание без того, кто знает: оно есть знание без познающего субъекта" [1, с.11].

Последующее развитие эпистемологической науки показало, что при таком подходе происходит редукция всего человеческого знания к его одной, социально-объективированной форме. Когнитологическая парадигма, пришедшая в 60-70 гг. на смену логистической, основывалась на более сложных представлениях о структуре и динамике человеческого знания. Ее принципиально новый элемент — признание чрезвычайной гносеологической и эвристической значимости той формы существования человеческого знания, которая является достоянием индивидуального субъекта, субъекта-личности. Так, уже эпистемологическая концепция М. Полани показала, что "в каждом акте познания присутствует страстный вклад познающей личности и что эта добавка - не свидетельство несовершенства, но насущно необходимый элемент знания" [3, с.19]. Такой подход стал базой для разработки теории неявного, имплицитного знания, которое трактуется не просто как неформализуемый избыток информации, а как необходимое основание логических форм знания. Процесс познания, согласно этой концепции, предстает как постоянное расширение рамок неявного знания. При этом любые определения «лишь сдвигают область неявного, но не могут элиминировать ее» [1, с.9]. Неявный компонента проявляется в самых различных познавательных актах. "Дедуктивные рассуждения могут быть не выразимы в словах, и даже наиболее полная формализация логических операций включает в себя неформализуемый неявный коэффициент. Формализации может быть подвергнута лишь объектная теория... семантическая же интерпретация теории всегда остается за познающим субъектом" [3, с.10]. Отсюда следует и с этим неразрывно связана характеристика неявного знания как сугубо личностного феномена.

Важным стимулом для дальнейших исследований в данной области стало развитие компьютерных наук. Новый этап компьютеризации породил необходимость исследования человеческого знания как относительно самостоятельного объекта во всей его сложности и полноте. Такая потребность обуславливалась всей практикой моделирования человеческого знания, в частности, при решении проблемы создания искусственного интеллекта. В этом случае уже нельзя было абстрагироваться от "несущественных", личных, трудноформализуемых и прочих элементов и характеристик знания. В качестве объекта компьютерного моделирования человеческое знание предстало во всем многообразии своих форм и аспектов. Поэтому его адекватное представление в компьютере составило проблему, разработка которой потребовала комплексных усилий целого ряда наук.

Извлечение знания из его носителей и его репрезентация в компьютере оказываются возможными только при решении спектра вопросов, ответ на которые могут дать лишь совместные исследования в области эпистемологии, логики, лингвистики, психологии и других. На стыке этих наук родилась новая область знания и профессиональной деятельности — когнитология, непосредственно связанная с выявлением и представлением человеческого знания в компьютерных системах.

Особенно обострилась проблема репрезентации и трансляции человеческого знания в связи с разработкой экспертных компьютерных систем. Назначение таких систем - решение задач, требующих привлечения профессиональных знаний высококвалифицированных специалистов. Экспертные системы осуществляют «консультати-

рование по различным вопросам путем предоставления неспециалистам личного мнения профессионалов, проводят подготовку специалистов посредством их работы с представленными в компьютерной форме личностными знаниями «корифеев» их области науки, опосредованную персональным компьютером ретрансляцию личностного знания членов некоторой научной общности и т.п.» [1, с.9]. При работе с экспертами по составлению подобных программ были обнаружены значительные трудности, связанные с проблемой извлечения информации «из эксперта» и последующим переводом неявно-личностных знаний на абстрактно-логический язык, доступный компьютеру. Один из ученых Стэнфордского университета назвал канал превращения профессиональных умений в вербальные знания «бутылочным горлышком» исследований в области искусственного интеллекта [1, с.29]. Какой-либо универсальный метод превращения личностного знания в компьютерное пока отсутствует, поэтому разработка методов извлечения знаний составляет актуальную проблему когнитологии, имеющую и философско-методологические грани.

С когнитологической точки зрения, сложности при решении этой проблемы происходят из сугубой личностности профессиональных знаний и, следовательно, с их имплицитным, неявным характером. Исследователями установлено, что «чем более компетентными становятся эксперты, тем менее они способны описать знания, используемые для решения задач... Эксперт быстро делает выводы, не проводя тщательный анализ и формулировку каждого шага своего рассуждения» [2, с. 166]. В этом проявляется так называемый когнитивный парадокс, сущность которого выразил еще Блаженный Августин — наиболее привычное наименее известно нам. Как считает Л. Микешина, «определенные профессиональные приемы становятся частью жизни, растворяются в ней, составляют разные аспекты одной и той же матрицы, налагаемой сознанием на воспринимаемый мир и организующей его» [2, с.171]. Когнитивный парадокс касается всех разновидностей практической деятельности, требующих профессионализма. Наблюдения за деятельностью экспертов показали, что решение специализированных задач осуществляется ими не логическим образом, а путем следования ряду норм и правил, неизвестных как таковые человеку, совершающему это действие. Подобное «практическое знание» может транслироваться другим субъектам только в ходе совместной деятельности и общения, путем невербализованного обучения. В свое время еще Полани исследовал «роль неконцептуализированных форм передачи знания (посредством демонстрации, подражания), где логико-вербальные формы играют лишь вспомогательную роль средств в коммуникативном взаимодействии. Современные исследования доказали, что совместная деятельность обучаемого с экспертом-профессионалом является одним из наиболее эффективных способов подготовки специалиста высокого класса. возможна только в совместной, непосредственно-практической деятельности учителя и ученика, путем невербализованного обучения.

Эта специфическая особенность имплицитных неявных знаний является существенной не только с научной (когнитологической, эпистемологической) точки зрения, но также и с позиций педагогики. Как отмечает Микешина, «гносеологическое осмысление когнитологических исследований имеет важные дидактические следствия. Если образование — учебная модель науки, то необходимо помнить» о существовании в недрах науки таких областей знания, которые невозможно передать с помощью четких формулировок. «Для педагогики это означает, что ни учебник, ни рассказ преподавателя не являются достаточным условием включения

учащихся в познавательную традицию. Необходимо сориентировать образование и на передачу неявного знания, что способствовало бы преодолению эрудированного дилетантизма и соответствовало бы скорейшему достижению профессионализма. Отсюда вытекает, по меньшей мере, два следствия. Во-первых, изменение статуса учебника. Последний превращается лишь во вспомогательное средство образования. Во-вторых, меняется смысл студенческой научной работы. Здесь необходима не только свежесть взгляда на некоторые познавательные проблемы, но и ученичество в его исходном значении, т.е. перенятие навыков, присущих только данному специалисту-ментору, в процессе совместной работы» [2, с. 180].

Завершая рассмотрение этого вопроса, следует отметить важность и специфичность роли, которую играет в современных когнитивистических исследованиях компьютерная проблематика. По сути, развитие компьютерных технологий во многом стало реальным стимулом для углубленного изучения особенностей личностного, неартикулированного, имплицитного знания («неизреченного интеллекта»), одновременно обеспечив исследователей некоторыми своеобразными методами и приемами такого изучения.

В целом же проблема уникально-личностных аспектов человеческого знания, создания бессознательных знаниевых моделей и процессов включения таких моделей в содержание знаний требует своей дальнейшей разработки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Героименко В.А. Знание. Компьютер. Общество. — Минск, 1992.
2. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. — М., 1997.
3. Полани М. Личностное знание. — М., 1985.

ФЕНОМЕН ИСТОРИИ В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Фесенко Г.Г. (Харьковский университет)

Современная цивилизация прочно связана феноменом истории во всей его многосоставности, сложности многочисленных переплетений практически со всеми сторонами духовной жизни человека. Значимость для каждого человека и человечества в целом феномена истории высказал Н.А.Бердяев: «Человек обречен жить в историческом целом и в нем черпать смысл своего существования, превышающий обыденность, хотя бы его существование и было раздавлено этим целым.» [1, 213]

Поиск смысла истории изначально диалогичен: он предполагает нескончаемую полемику с различными способами его видения людьми, жившими в прошлом и ныне существующими в различных социокультурных ситуациях. Один и тот же исторический материал дает множество разных интерпретаций исторических текстов и фактов – например, историческая теория материалистического понимания истории, теория всеобщей социальной истории, культурная антропология и др. Однако эти теории, обобщающие исследования конкретно-исторической реальности с разных точек зрения, не дают понимания и ощущения целостной взаимосвязи мира, возможности за «видимым историческим материалом обнаружить глубинные тектонические сдвиги, которые их определяют» [3, 50]. Объяснительная гипотеза не может быть обоснована на каком бы то ни было одном виде исторической информации. При подобном ограничении происходит как бы редуцирование

каузальних залежностей, і пояснителіні гіпотези лишаються необхідною силою, т. к. сводяться лише к одному єдинственному фактору (наприклад, економічному, політичному) [2, 13].

Характер всіх видів людської діяльності во багатому визначає культура - «внутрішній робочий компонент суспільно-історичного процесу, само якість людського існування» [4, с.76]. Неповторимо своєобразна для кожної історическої епохи, культура розкривається в соціально-економічному будові, матеріальному бутті, в естетическій, світогляді. Новим рівнем розуміння і почуття історії, спроможним розглядати сумарний результат зовнішні як би не пов'язаних, різнопорядкових явищ є культурологічний підхід к історії.

Тот факт, що людина - істота, живе в знаковому-символічному світі, во багатому визначає характер во всіх видах людської діяльності, було відомо і раніше, но значущість все же не розумілася в належній мірі. Теоретическі підходи к проблемі буття людини в контексті культури загострили стан кризи європейської культури. Ряд визнаваних всіма бед сучасної культури корениться в неможливості для людини розвиватися в умовах структури життя такої, якої вона складалася в теперішній час.

В умовах розриву глибинних культурних зв'язів історик не може не бути істориком культури: чим би він не займався, політичною історією, господарством, суспільною думкою, він повинен розглядати їх в більшій широкій, глобальній перспективі культурного континууму. Характер адаптаційного механізму, сприяючого людському існуванню в природі і суспільстві можна назвати типом загальної культури, в умовах якої живе людина на конкретному етапі своєї історії. Видіння історії під таким кутом зору (а ця робота во багатому до сих пор не виконана) дозволить показати, що характер людського суспільства визначається відповідним типом культури. В вказаному вище розумінні історія культури перетворюється з свого роду «придатку» к «самостійній» історії економіки і політики, з предмету обговорення в останніх главах підручників в таке історическе дослідження без повного і постійного урахування, якого неможливо ніяка історія.

Історія культури передбачає нове відіння предмету, дослідницького поля історическої науки, відкриваючого шлях для загального, во всіх можливих ракурсах, вивчення діяльності і поведінки людини. Результати культурно-історического дослідження націлені на найбільш глибокі і загальні питання і розглядаються як фактори, визначаючі форми життя.

Нова предметність, претендуюча на статус самостійної дисципліни, передбачає встановлення «демаркаційних ліній» з іншими областями науки. Перед всіма спеціальними науками, займаючись вивченням різних аспектів культури, стоять задачі проникнути в форми культури як такі, в їх ізоляції від історических подій. Відповіді на питання, які задають своєму предмету спеціальні науки, не дають загального уявлення о його місці і значенні в суспільстві. Так, історія конституції і права досліджує найбільш важливу форму суспільного життя: держава і його органи, економічна історія описує і аналізує форми виробництва, історія мистецтва і літератури шукає шляхи к виявленню визначених форм всередині свого предмету. Тільки історія культури, звертаючись к своїм об'єктам, концентрує на них свою увагу і

вновь переводит взгляд с самих объектов на тот мир, к которому они принадлежали.

Предметная область истории культуры обнаружилась в результате глубоких парадигмальных сдвигов в философии культуры, произошедших за последние два столетия. Философские исследования осуществили разделение наук о природе и наук о культуре. Осознание гуманитарными науками своего единства как наук о культуре, как наук о человеке явилось важным итогом научного поиска двух предшествующих столетий. Общая переориентация в целом своего исследовательского мышления, изменившая ракурс изучения истории прошлого, диктовала и особый механизм познания, изменение методов постижения прошлого.

Актуальным становится путь, позволяющий приблизиться к пониманию исторического прошлого непосредственно через его субъекта и носителя – самого человека. «Форма должна постигаться по своей жизни, через себя изображаться» [5, 434], не может рассматриваться как безличный и пассивный материал для заполнения схем. Философия культуры отрицала позитивизм, согласно которому пространство-время трактуется безлично, и на такую обезличенную реальность исследователь пытался накладывать некоторую готовую схему. В истории культуры, как ни в одной другой области научного познания, важен субъективный момент – личность самого исследователя, ориентированность его мышления и, соответственно, «вопросов», ответы на которые он ищет.

Таким образом, историю культуры можно рассматривать как знание о прошлом, пропущенное через призму индивидуального мироощущения. Историческое познание как бы вырастает из чувственного восприятия субъектом фактов исторического прошлого. Как своеобразную форму индивидуального сознания историю рассматривали философы жизни – Г.Зиммель, О.Шпенглер. Их историко-культурные исследования включают самостоятельную оценку «переживаний прошлых событий и действий людей, использование традиций, исторического опыта для понимания сущности современных явлений, форм отношений к обществу и к другим людям, осознание ответственности за результаты деятельности.

Культурологический подход к истории отличен от подхода ученого-историка, для которого прошлое существует как некоторая вне его находящаяся данность – подобно тому, как природа существует для естествоиспытателя. Историк свою задачу видит в выработке определенного знания о прошлом, стараясь по возможности избежать какого-либо его истолкования в связи с настоящим. Для культуролога интерес к прошлому продиктован потребностью не только знать историю, но и жить в ней. «Одно дело знать, чем было прошлое для нас и без нас, и совсем другое – чем оно является для нас и в связи с нами. Обращаясь к прошлому можно попытаться понять не только как действовали, чувствовали, мыслили жившие до нас люди, но и как жить нам, кем мы сами являемся или можем быть в истории» [4, 76]. При таком подходе содержание историко-культурных исследований не сводится к описаниям, а носит концептуальный характер, что, собственно, и ценится в философском анализе. Для философа – человека, осознающего свое место в истории, свою неповторимую уникальность – прошлое существует в связи с настоящим.

Философы культуры указали на необходимость разработки таких историко-культурных концепций, которые способны эксплицировать культуру как целое и обеспечить сохранение главного культурологического ориентира – принципа культурно-исторического разнообразия. В качестве философской концепции, способной решить эту задачу, выступает герменевтическая традиция.

воспроизводящая картину человеческого бытия в контексте культуры в постоянно меняющейся перспективе. Усилие герменевтического разума осуществляется через поддержание диалога культур, обращение к наследию прошлого.

Изучение истории в общекультурном контексте принадлежат Й.Хейзинге, Л.Карееву, школе «Аннатов». Они не только понимали единство материального и субъективного моментов исторического развития, но и находили пути раскрытия этого единства в его конкретных проявлениях, например, через экспликацию ментальностей. Всесторонний анализ материальных и социальных форм повседневного существования человека – его жизненного микромира, стереотипов его мышления и поведения являются одним из возможных в этом отношении подходов.

Рамки статьи не позволяют остановиться буквально на всех направлениях историко-культурных исследований. Ответы на них могут быть получены в ходе дальнейшей исследовательской работы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Опыт персоналистической философии. Париж, 1939
2. Одиссей: Человек в истории: -М.1989.
3. Культура, культурология и образование//Вопр.филос.-1997. №2.
4. Межуев В.М. Философия истории и историческая наука //Вопросы философии – 1994. №4. -С.70-89
5. Хейзинга Й. Осень средневековья. – М. 1988.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОСМОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ И ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИХ УСТАНОВОК ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

Тараров Я. В. (Харьковский университет)

Общеизвестно, что ни античная философия, ни наука не начинались с Платона и Аристотеля. Наоборот, они, два величайших человека античности, представляли собой своеобразную “кульминацию” античной культуры, её апогей, наибольшую широту и глубину античной философской мысли. Это утверждение также справедливо и для космологических представлений, которые интересовали в той или иной мере всех крупнейших древнегреческих философов и все школы античной философской мысли. Более того, сама античная философия зарождалась из решения в первую очередь космологических проблем. Но только Платон, а за ним и Аристотель создали то, что хотя и очень условно, с множеством оговорок и допущений можно назвать “первыми квазинаучными космологическими моделями”.

Платон (428/427 - 347г. до нашей эры) выдающийся философ античности, создатель теории идей, основатель академии, просуществовавшей более девяти столетий, наиболее полно и систематично в основном выразил свои космологические взгляды в двух произведениях: диалоге «Государство» (книга 10-ая) и, следующего за ним диалоге «Тимей». Основные черты платоновской космологии следующие.

1. Космос Платона не бесконечен во времени и пространстве, а сотворён богом по своему подобию.
2. Космос Платона живой.
3. Космос Платона единственен.
4. Космос Платона «равномерный, целостный, совершенный».
5. Космос Платона обладает сложной структурой.

Свои космологические взгляды Аристотель (384(3)г. - 322г. до нашей эры) – «отец» ряда наук, основатель Афинского лицея, выразил в двух произведениях:

трактатах «Фізика» і «О небе». Обобщая их содержание, мы можем представить Вселенную Аристотеля в следующем виде.

1. Вселенная Аристотеля конечна. 2. Вселенная Аристотеля единственна. 3. Вселенная Аристотеля: «вечна, ибо неусничижима и не возникала». 4. «Небо (Вселенная) должно иметь шарообразную форму, ибо она более всего подходит к его субстанции и является первой по природе» [3]. 5. Вселенная Аристотеля имеет сложную структуру.

Если сравнить представления о Вселенной Платона и Аристотеля, то мы увидим, что по крайней мере по "форме" они очень схожи: оба представляли себе Вселенную (существующую в единственном числе) как набор сфер, вложенных друг в друга, ограниченной конечной сферой неподвижных звёзд в центре которой (а следовательно в центре Вселенной) находится наша Земля. Но, естественно, есть и отличия, которые и обусловлены различными гносеологическими установками. И, хотя на первый взгляд отличия в космологии Платона и Аристотеля не столь существенны, им всё же стоит уделить некоторое внимание. Различия в видении Вселенной Платона и Аристотеля целесообразно было бы строго выделить. Круг этих различий условно следующий:

1. Проблема целостности и единства. Для Платона указание на целостность и единство является одним из основных моментов «Тимея» (см., например, 30d, 32d, 33b, 34b и т.д.). По этой причине, Платон неоднократно это замечает, возможно уподобление космоса животному, вероятно желая подчеркнуть то, что как животное (живой организм) есть единая, целостная суть, так и космос по своей сути един и целостен. Проблема целостности для Аристотеля выглядит несколько по иному: в трактате «О небе» из фрагмента 268b10 видно, что Аристотель представлял целое (Вселенную) как состоящую из тел-частей. Кроме того, для доказательства единственности Вселенной (там же) Аристотель также рассматривает Вселенную как сложное тело, состоящее из простых тел-частей.

2. Проблема творения. Как видно из вышесказанного, точки зрения на эту проблему у Платона и Аристотеля диаметрально противоположны: Платон утверждал (29c, 30b, 30c, 30d, 31b, 31c, 32b, 32c), что Вселенная, однажды сотворённая богом, в дальнейшем будет существовать бесконечно долго. Аристотель считал (логически аргументируя своё мнение), что Небо (Вселенная) существует вечно, никогда не возникнув и никогда не исчезнув.

3. Проблема движения. Исходя из собственных гносеологических установок, Платон не придавал этой проблеме особого внимания, рассматривая её чисто описательно, не задаваясь причинами движения небесных тел (точнее говоря, решая их автоматически ссылками на божественную волю) и не утруждая себя логическими построениями о сути движения. Рассуждая о движении планет, Платон выдвигает два тезиса. Первый, (36d) о подчинении движения математическим пропорциям. Второй, о существовании «тождественного» и «иного» движения, которое необходимо было для объяснения (пока что качественного) видимого петлеобразного движения планет и устранения парадокса между представлением о совершеннейшем круговом движении и наблюдаемом неравномерном движении небесных тел. Тема движения в космологии Аристотеля занимает совершенно иное место. Для него проблема движения есть одна из основных космологических (и даже физических) проблем, разрешив которые можно подойти к истинным представлениям о мире. Используя собственные представления о движении, Аристотель

доказывает ряд тезисов: о существовании пятого элемента - эфира, о конечности Вселенной. В данном трактате Аристотель связывает проблему единства и целостности с проблемой движения планет. Согласно его мнению "многое" возникает и существует благодаря наличию противоположности: Земля - Огонь и промежуточных состояний.

Суммируя, можно заключить, что у Платона и Аристотеля две концепции движения. У Платона - стохастическо-гармоничная (движение как случай + божественная воля и движение как часть гармонии). У Аристотеля - физическая (естественное движение к естественному месту и двигатель (перво) и движимое). [3]

4. И последняя проблема, в которой Платон и Аристотель имели серьёзные расхождения, была проблема первооснов мира. В «Тимее» Платон высказал предположение о наличии в основах мира математических закономерностей, точнее говоря математических абстракций (54b, 54bc, 54d, 54e, 55, 55b, 55c), которая, по его мнению есть простейшая геометрическая фигура на плоскости - треугольник. Следует отметить, что продуктивность такого подхода - описание первооснов мира при помощи математических абстракций была по достоинству оценена только в 20-ом веке - при создании квантовой механики. (О связи идей Платона и квантовой механики см., например, [4]) Аристотель полагал, что в основах мира находятся элементы - земля, вода, воздух, огонь, состоящие из элементарных неделимых тел своей природы.

Касааясь гносеологических подходов по исследованию космоса необходимо вспомнить, что основное и важнейшее достижение Платона - создание теории идей. Очевидно, что эта теория предполагает крайне высокую степень абстракции и обобщения, что в свою очередь имеет три важных следствия:

1. Предпочтительность теоретического знания над эмпирическим, непосредственно очевидным. 2. Наличие феномена целостности и единства как предельного обобщения сущего, т.е. как интегральная идея бытия. 3. Методология познания, учитывающая или даже основанная на феномене целостности, означающая, что изучение объекта по возможности должно учитывать максимальное количество взаимосвязей изучаемого объекта с другими. Относительно исследования космоса, Платон считал, что для такого сложного и уникального объекта, единственно действенным и эффективным методом будет именно его методология - методология целостности, хотя он и понимал всю трудность задачи и неоднозначность полученных результатов.

Относительно Аристотеля необходимо, прежде всего, указать, что в античной философии именно Аристотель считается «отцом» целого ряда наук - физики, логики, биологии, метеорологии этики и т.д., т.е. именно Аристотель заложил ту основу дифференциации знаний, которое мы наблюдаем и сейчас. Эту же методологию, т.е. расчленение сложного на простые элементы, Аристотель использует и при построении общефизической и космологической картины мира. Из этой методологической установки Аристотеля следует:

1. Преимущество эмпирического знания как предела элементарной «гносеологической ячейки», первозданная, неоспоримая реальность, которая очевидна. 2. Элементарность и обособленность как предел дифференциации мира, т.е. как дифференциальный предел бытия. 3. Дифференциальная методология познания, т.е. "расчленение" сложной системы на простые элементы без учета их

взаимосвязи, их эмпирическое (строго говоря, согласно Аристотелю только наблюдательное) исследование, и далее "механическое" соединение - единственный метод, по мнению Аристотеля, способный дать истинное, достоверное знание.

Итак, мы видим, что основной гносеологической установкой, при помощи которой Платон «конструирует» Вселенную, было представление о целостности конструируемого объекта, и как следствие, создание теоретической модели, по возможности учитывающей всё многообразие связей элементов, и даже в определённой мере, условность выделения самих элементов. Основной же гносеологической установкой Аристотеля при решении космологической проблемы было представление о делимости Вселенной на элементарные составляющие с последующим суммированием знаний о них для создания космологической картины мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Собрание сочинений. Т1. М. Мысль. - 1976. - 550 стр.
2. Аристотель. Собрание сочинений. Т2. М. Мысль. 1978. - 687 стр.
3. Аристотель. Собрание сочинений. Т3. М. Мысль. - 1981. - 616 стр.
4. В. Гейзенберг. Физика и философия. Часть и целое. М. Наука. - 1989. - 400 стр.
5. А.Н.Павленко. Европейская космология - основание эпистемологического поворота. М. Интрада. - 1997. - 257 стр.
6. Платон. Собрание сочинений. Т2. М. Мысль. 1993. - 529 стр.
7. Платон. Собрание сочинений. Т3. М. Мысль. 1994. - 657 стр.
8. А.Турсунов. Основания космологии. М. Мысль. 1979. - 237 стр.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ДЖАВАХАРЛАЛА НЕРУ И СТАНОВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО ПОЛЯ В УКРАИНЕ

Ленько А.В. (ХГАГХ)

Исторически взгляды Дж. Неру привлекали внимание многих исследователей, так как они являются ретроспективным синтезом и важной теоретической основой экономических, политических, социологических, философских и культурологических взглядов этого выдающегося мыслителя XX века. Дж. Неру был не только архитектором независимого индийского государства, но и видным теоретиком, чье творческое наследие неразрывно связано с практической деятельностью. На протяжении шестнадцати лет Неру бессменно руководил индийским правительством, во многом определял процессы структуризации индийского общества и становления государственности в Индии.

Укрепление независимого украинского государства, рост благосостояния народа Украины зависят не только от экономоцентричных и политологических факторов, но и от социокультурных факторов, которые претендуют на равное, «а подчас и преобладающее место по сравнению с остальными» [1, с.281; 2, с.49]. Материальные и духовные результаты социокультурной деятельности могут выступать как определенные достижения (ценности), так и негативные последствия [3, с.47]. Именно поэтому социокультурные факторы целесообразно рассматривать как системообразующие, в рамках которых протекают экономические, политические процессы в обществе. Если формой существования культуры является коллективная память, [3, с.120], то смыслом культуры следует считать усилия человека по созданию «нового мира» [3, с.48]. В зависимости от того, как происходит осмысле-

ние коллективной памяти или истории можно определить направление развития общества. Неру исследовал историю индийского народа и всего человечества, пытался ее упорядочить и систематизировать. Исторические работы Неру проникнуты стремлением создать «новый мир», отвечающий не только пожеланиям людей, но и требованиям соответствующей исторической эпохи. В своих научных исследованиях Неру очертил культурное поле, которое стало базисом прогресса индийского общества и основой для построения независимого индийского государства. Теоретические выводы Неру прошли практическую апробацию в период его политической, государственной деятельности, во многом являются универсальными и могут оказать непосредственное влияние на процесс становления культурного поля в Украине.

Мировоззрение Неру не было статичным, и, несмотря на то, что с 30-х до конца 50-х годов XX в. наблюдается некоторая идейно-политическая трансформация его взглядов [4], Дж. Неру удалось сохранить целостность своей исторической концепции. Неру отмечал, что «капиталистическая форма цивилизации преподала много полезных уроков»: научила предварительной организации производства, кооперации в крупном масштабе, деловитости и пунктуальности [5, т. 2. с.184]. Рост сложной структуры интернационализации и торговли при капитализме зашел так далеко, что пришел в столкновение с существованием национальных государств [5, т.3. с. 414-415]. Это произошло потому, что наряду с положительными сторонами капитализма в его основе были такие отрицательные явления, как жесточайшая «конкуренция и эксплуатация», которые достигли своей развитой стадии в форме империализма [5, т.2, с.223]. Неру рассматривал капитализм как экономику стяжательства и политику личной наживы [5, т.3, с.395]. Это во многом совпадает с мнением известного французского историка и политолога XIX века А. Токвиля, который считал, что людям XVIII века была чужда страсть к благосостоянию, и что всеобщая погоня за богатством привела к общему понижению нравственности [6, с. 36]. Неру заострял внимание на том, что после Великой депрессии Америка была вынуждена отказаться от чистого капитализма, где «свобода конкуренции не была ничем ограничена». Новая политика Рузвельта, по мнению Неру, покончила с «индивидуалистическим» государством и поставила США на путь государственного социализма. [5, т.3. с.390].

Следующей «естественной ступенью» международных отношений, согласно Неру, должна была стать «социализация международной структуры» [5, т.3, с.414-415], которая предполагала перестройку международной экономики и политики на принципах равенства возможностей, открытости и научной целесообразности. Неру последовательно отстаивал идею свободного мирового рынка и видел в монополизации национальных рынков основное препятствие для его нормальной работы [5, т.3, с.312]. Тем не менее, Неру не был сторонником свободного капитализма, так как он понимал, что при такой экономической системе отсталым странам отводилась роль аутсайдеров. Неру выступал за равноправную конкуренцию, которая может существовать только при условии политической независимости страны и проведении протекционистской политики по отношению к тем отраслям национальной экономики, которые планируется поднять до конкурентно способного уровня, и которые в будущем смогут стать основой для экономической независимости страны.

Социализацию международной структуры Неру считал исторически неизбежной вследствие следующих причин:

- 1) исчезновение доверия стало одной из причин расстройства денежной системы после первой мировой войны. [5, т. 3. с. 211];

- 2) США, Англия, Франция и Германия оказались неспособными принять общие меры для ликвидации военных долгов, после чего последовала девальвация фунта стерлингов 23 сентября 1931, ставшая «началом конца Британской империи»; [5, т.3, с.336-337];
- 3) после падения фунта стерлингов перед лицом кризиса и опасности Америка, Англия и Франция не смогли объединить свои усилия с «целью создания совместного мирового рынка ценных бумаг»[5, т.3, с.352];
- 4) решение проблемы безработицы Неру связывал с научным подходом и полагал, что проблема безработицы должна иметь только интернациональное решение через смягчение национальной конкуренции [5, т.3, с.311].

Неру значительно расширил понятие демократии и считал, что настоящая демократия означает не только равенство в избирательном праве, но экономическое и социальное равенство. По его мнению, между демократией и капиталистической системой имеется существенное противоречие, так как при капитализме лишь немногие обладают экономической властью и используют ее в своих интересах. [5, т.3, с.398].

Неру считал себя социалистом, но его социализм не был узкой политической доктриной, означающей доминирование государственной собственности и ее монопольное утверждение в недалеком будущем [2, с.41]. «Феодализм, капитализм, социализм, синдикализм, анархизм, коммунизм – как много «измов». – писал Неру - А за всеми ними крадется оппортунизм» [5, т.3, с.416]. Поэтому, Неру разрабатывал собственную модель «индийского социализма» [7], которая основывалась на разнообразии форм собственности, на лучших культурных и духовных традициях Индии. В последние годы жизни Неру делал акцент на социокультурном аспекте социализма и склонялся к созданию «нового мира» не столько посредством структурных изменений в экономике, обществе и государстве, сколько через повышение культурного и духовного уровня людей. Важное место в воспитании «нового человека» Неру отводил религиозно-трансцендентному фактору [8], значение которого отмечалось в работах современных авторов [9, с.249]. Следует отметить, что реальный исторический опыт свидетельствует об экономической эффективности разнообразия форм собственности, сочетания крупной, средней и мелкой, государственной, кооперативной и семейной [2, с.41]. Неру это знал и вынужден был согласовывать во многом абстрактные принципы социализма с эмпирическими данными. Путем синтеза Неру смог приспособить идеологию социализма к реальной социально-экономической ситуации в Индии [10, с.132], смог также придать социализму некоторое религиозно-трансцендентное содержание.

Таким образом, Неру произвел ревизию социализма, и с учетом намеченных им направлений «социализации международной структуры», есть основания сделать заключение о том, что Неру заложил основы качественно нового, комплексного подхода к пониманию социализма, который целесообразно рассматривать как «новый социализм» или неосоциализм. Исторические взгляды и практический опыт Неру, по нашему мнению, не утратят своего научного и социокультурного значения в XXI веке и могут иметь определяющее значение в процессе становления культурного поля в Украине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ерасов Б.С. Концепции самобытности как методологическая предпосылка цивилизационной компаративистики // Сравнительное изучение цивилизаций. – М.: Прогресс, 1999.
2. Панарин А.С. Философия политики. – М.: Новая школа, 1996.

3. Культурология / Под ред. Н.Г. Багдасаряна. – М.: Высшая школа, 1999.
4. Чувпило А.А. Эволюция взглядов Дж. Неру на "советскую модель социализма" // Тоталитарные и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80 годы XX века). Материалы Международной научной конференции. - Т.1. Харьков, 1994. - С.177-186.
5. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю: в 3-х т. - М.: Прогресс, 1981.
6. Густав Ле Бон. Психология социализма. – Харьков: Энграм, 1997.
7. Ленько О. Концепція моделі "індійського соціалізму" Джавахарлала Неру // III Сходознавчі читання А. Кримського: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження академіка Омеляна Прицака. – К., 1999. – С. 37-38.
8. Неру, Дж. Основной подход // Проблемы мира и социализма, Прага - 1958. - № 4. - С.39-43.
9. Олайнк В. Психология политики: политические и социальные идеи Карла Густава Юнга. – С.-Пб.: Ювента, 1996.
10. Eisenstadt S. Modernization: Protest and Change. – N. Y., 1966.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ НОВЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ДВИЖЕНИЙ

Соловьёв В.Г. (ХГАУ - ХАИ)

Обозревая современные публикации по новым религиозным движениям (НРД) у исследователя возникает чувство неопределённости. Какую бы статью или научный обзор не взять мы можем встретить совершенно противоположные мнения по одному и тому же явлению. Возникает вопрос- существует ли вообще методологическая программа по исследованию данного феномена? Возможен ли всесторонний анализ данного явления, в частности, например, существование "хорошей" классификации. Здесь можно вспомнить слова известного исследователя М. Миоллера, что в основе всякой настоящей науки лежит классификация и если нам не удаётся классифицировать религиозные верования, придётся сделать вывод, что научное изучение религии невозможно.

В специальной литературе, посвящённой описанию НРД можно встретить разные приёмы их группировки и, соответственно, разные категории тем или иным образом отражающие научные взгляды авторов, которые их применяют. Но трудно найти в научной литературе теоретически обоснованную и логически выдержанную систему классификации религиозных явлений. Такая система, однако, необходима, причём не только для целей чисто формальной разбивки фактического материала на группы для удобства описания. Нет, настоящая научная классификация должна дать больше - она должна подвести исследователя к пониманию самой сущности и происхождения тех явлений, которые он изучает. А для этого классификация должна опираться на систему таких понятий, которые отражают существенные черты изучаемого явления.

В целом разбирая большинство исследований по классификации НРД, на наш взгляд, следует обратить внимание на особенности методологических позиций, которых придерживаются авторы т.е. для того чтобы ответить на вопрос об удовлетворительности той или иной классификации следует сперва обратить внимание на процесс мышления самого исследователя, который с определёнными предпосылками подходит к решению данной проблемы.

В истории религиозоведения можно выделить три подхода, возникшие в связи с определённым отношением к религии. Первый подход - апологетический. Он реализовал себя в работах, посвящённых НРД, у А.Кураева, С.Роуза, Дж. Алана,

В.Мартина, Дж. Маклауэла и др. Апологет, при конкретном применении своего метода вынужден столь же непосредственно, как он отождествил себя с религией, отождествить себя с особой формой существования этого предмета. И отсюда, соответственно, определяющим у этих авторов является та особенная религиозная форма через призму которой он и рассматривает это явление. Тогда, к примеру, для православного богослова не только ислам или индуизм, но даже католицизм или протестантизм суть лишь искажение главной мысли - православия. Поэтому здесь и обозначение НРД как сект или псевдорелигий. Отец Серафим Роуз напоминал православным христианам о том, что католичество и протестанство находятся в не истинной церкви; что так называемый "экуменизм" (популярное движение за объединение всех Церквей Мира) - влиятельнейшая и вреднейшая ересь 20 века, и что не христианские религии не в коей мере не могут служить источником духовности для христианина. Близки "последние времена", - предостерегал он, - и все "новые религии" суть ни что иное как эскизы грядущей "религии будущего", т.е. предсказанного в откровении Иоанна поклонения Антихристу. Дьякон А.Кураев в своем известном 2-х томнике приходит почти к тем же положениям. Он попытался проанализировать деятельность и взаимоотношения с православием ряда эзотерических школ в частности "Агни Йоги". В своих выводах он приходит к тому что во первых, из его анализа их литературы следует, что эта организация религиозная, а не культурно-просветительская. Во вторых, показывает что одним из наибольших различий между Православием и "Агни-Йогой" является разница в понимании Бога (религия без Бога - определение Кураева), и в понимании того как мыслит себя человек. Из его анализа далее следует, что к поколению неорелигиозных движений он относит любую не христианскую мировоззренческую систему которая пробует для своих целей использовать некоторые положения из христианства. Но если придерживаться его определения то уже ислам попадает в разряд НРД ввиду более позднего его возникновения по сравнению с христианством. С другой стороны пытаюсь проводить анализ через призму православия Кураев не замечает, что в качестве Бога в "Агни йоге" присутствует иное - идея Всеобщего Блага, а не некий "безликий Абсолют".

Далее пытаюсь как-то классифицировать НРД зарубежные авторы выделяют такие группы: "псевдохристианские религии Запада", "окультиные религии и доктрины" и "новые религии и культы", где новые религии просто перечисляются (несколько наиболее известных), а также используется такой класс как движение "Новый Век" или культы "Нового Века", которому и приписываются все остальные движения. Естественно, не выявив каких-то восточных или западных истоков этого типа движений авторы вынуждены прийти к созданию такого объемного класса (по западным оценкам сюда относят более 5000 движений). Фактически из этого следует, что хорошей классификации НРД у них так и нет.

Представители другого подхода, прекрасно осознавая тупиковость апологетического, стремятся занять позицию, прямо противоположную к религии. Это критический (атеистический или частнонаучный) подход. Мы его встречаем в связи с отношением к нашему предмету исследования у Л.Н.Митрохина, И.Р.Григулевича, Е.Г.Балагушкина, П.С.Гуревича, А.Баркер, В.Е.Еленского, Л.А.Филипович и др. Такая позиция избавлена от ограниченности апологетической. Здесь субъекту не нужно непосредственно принимать какую-либо религиозную форму, поэтому он остаётся на всём протяжении исследования свободным. Всеобщность соблюдена.

Критик может объективно рассмотреть многообразные религиозные формы и выделить в них общее - понятие религии, а затем обратиться к многообразию религий. Но есть пункт, дойдя до которого, эта позиция ещё более само разрушительна, чем позиция апологета. Так как познающий субъект изначально расположил себя и свой метод в не религии (предмета), исходным, доминирующим во всей системе частно-научного метода оказывается не субъективно особенное (в рассмотренной выше позиции), а объективно особенное, или частность - научный факт.

Критика религии не к чему определенному не может привести в отношении своего предмета. Она завершается пустой эмпирией многообразия исторических религий, несколькими абстрактными фразами, которые в итоге просто перечисляют различные виды религиоведения. Сторонники критической, частнонаучной позиции в религиоведении пытаются снять ограниченности эмпирического метода. Понимая, что без всеобщности, необходимости и закономерности в науке о религии так же, как и в любой другой не обойтись, они стремятся то или иное понятие в религии представить как всеобщее. Здесь наука действует противоположно теологии. Последняя вынуждена трактовать всеобщие религии через какую - либо историческую особенность, критика же, изначально наблюдая предмет многообразия особых связей, стремится сфокусировать внимание на чем то одном и представить его как определяющее. Так, к примеру, религия всегда выступает и как социальный феномен, поэтому - то возникает возможность трактовать социальное как определяющее. Но отсюда и обозначение НРД как сект или культов т.е. таких религиозных групп, которые имеют специфическое институциональное строение для социологии религии или как деструктивных сект т.е. организаций, действующих разрушающе для психологии религии. Поэтому так же в качестве оснований классификации мы здесь встречаем - отношение к миру, институциональное строение и т.д. Например, Р.Уоллис по отношению к миру выделяет: мироутверждающие, мироутверждающие и приспособляющиеся; Е.Г. Балагушкин по структурной организации выделяет- "усеченные" (отсутствует структура институционального уровня) и "достроенные"; А.Б.Зубов связывает с волнами исторического процесса - НРД эпохи подъема и эпохи спада. НРД эпохи подъема - делит на секты, которые считают что ортодоксальная традиция недостаточно строга и предлагают более строгие варианты следования тем или иным традициям и на секты, которые предлагают достичь тех же целей путем отхода от традиционной строгости. НРД эпохи спада - на движения, которые пытаются адаптироваться к современному миру и на движения в которых важным элементом является эсхатологизм ; и др.

Сознание свободы выбора, который по сути равен произволу, той или иной конфессиональной принадлежности, заставляет представителей апологетического подхода принять позицию критико-атеистическую (А.Кураев). Но сознание произвольности выбора той или иной основы научного анализа религий в частнонаучных концепциях заставляет представителей этого направления в конце концов разуверится в его истинности.

Решение противоречий двух предыдущих подходов берёт на себя третий метод - философское религиоведение. "Лекции по философии религии" Гегеля знаменовали собой первую попытку выхода за пределы апологетического и критического подхода к религии. Этот метод сохраняет позицию частнонаучного подхода к исследованию религии с помощью необходимой связи понятий. Логическая здесь есть форма подачи религиозного. Достоинство такого метода это

возможность рассмотреть любые религиозные явления как ступени развития религиозного мышления. Отсюда и основаниями классификации послужат элементы самого такого мышления, составляющие понятие религии. Поэтому, на наш взгляд, этот метод и должен послужить основанием для анализа НРД и их классификации.

МОДА ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Куц Г.М. (Харківський університет)

Досить актуальним є дослідження феномену моди не тільки в конкретизованому її прояві як однієї із найвагоміших рис історичного розвитку одягу, але і в широкому спектрі розуміння (як моди на ідеологію, ідею, політику, стиль життя і т.д.). Мода – це одночасно і призма крізь яку людина сприймає оточуючий світ, і віддзеркалення психологічної адаптації особистості до умов життя і, що основне на думку автора – одна із рушійних сил розвитку культури. В цьому розрізі феномен моди ще не освітлювався.

Існує безліч суперечливих і навіть іноді діаметрально протилежних визначень такого багатогранного феномену як мода. Мода – не тільки зміна форм чи силуетів одягу, це складне соціально-психологічне та художньо-естетичне явище, це пошук стилю, манери поведінки, виявлення смаку, внутрішньої культури; в ставленні до неї проявляється вся людина.

Моду досліджували в різних вимірах: естетичному, психологічному, соціальному, економічному, моральному і т.д. Але в епоху інтеграції наук їхнє членування по відомчому чи дисциплінарному принципові вже не виправдовує себе. На місце йому приходить проблемний принцип членування, при якому для вирішення проблеми залучається цілий комплекс дисциплін і напрямків. І в даному дослідженні саме культурологічний напрямок виконує синтезуючу функцію.

Багато філософів намагалися якось пояснити і зрозуміти феномен моди. Так, філософами зверталась увага на ту деспотичну владу, яку мода набуває над людьми (Ентоні Ешлі Купер, лорд Шефтсбері), вони то відносили моду до “рубрики марнославства... та дурості” (І.Кант), то, навпроти, вважали моду відображенням тих змін, що відбулися з людиною на шляху від глибокої себелюбності первісної істоти до поваги смаків і вподобань інших людей (Г.Гегель). Моду досліджували з економічної та соціальної точок зору (Н.В.Рейнгардт) і вважали, що поруч із швидкоплинним характером моди можна говорити про втілення в ній традицій і стилю свого часу (В.Даль).

Не менше протиріч щодо визначень і розуміння моди спостерігаємо також у судженнях сучасних авторів. Так, Б.Паригін [4, стор.11] вважає, що «мода - це специфічна і дуже динамічна форма стандартизованої масової поведінки, що виникає переважно стихійно, під впливом домінуючих у товаристві настроїв, смаків і т.д.». Але і це визначення не відтворює всієї сутності моди, тому що відомі приклади коли моду створюють чітко відпрацьованими методами, як іноді створюють «зірок» шоу-бізнесу.

Вивчення моди не повинно обмежуватися її зведенням тільки до якогось одного аспекту, оскільки це призводить до випадання з поля зору багатьох особливостей її природи і функціонування. Природі моди властиві: релятивізм (швидка зміна

модних форм), циклічність (періодична спрямованість у минуле, до традицій), ірраціональність (мода звернена до емоцій людини, її директиви не завжди співпадають з логікою або здоровим глуздом), універсальність (сфера діяльності сучасної моди практично не обмежена; мода звернена до усіх відразу і до кожного зокрема). Мода виступає як зовнішнє оформлення внутрішнього змісту суспільного життя, виражаючи рівень і особливості масового смаку даного суспільства в даний час.

До функцій моди можна віднести її можливість конструювати, прогнозувати, поширювати і запроваджувати певні цінності, зразки поведінки; формувати смаки суб'єкта та управляти ними. Так, досить актуальним є вивчення моди як складової політичного іміджу. Саме вдала ставка на популярність тієї або іншої форми поведінки, вибраної політиком у конкретній ситуації, дає свої результати, оскільки імідж - це корекція образу політика у відповідності з тим, що прагне від нього електорат.

Мода доповнює традиційні форми культури через їхнє переломлення сучасністю і конструює на цій основі нове оточення людини і її саму. Мода виступає як один із засобів соціалізації: мода як наслідування даного зразка "задовольняє потреби в соціальній опорі, дає загальне, узвичаєне" самотній людині (Зіммель). Наслідування одночасно є необхідною передумовою моди та її протиріччям; те, що ми називасмо процесом розвитку моди, являє собою в сутності злиття протиріч. Людина пристосовується до навколишнього світу, вона сприймає моду, але водночас за допомогою саме цієї моди вона прагне відрізнитися від оточуючих її людей. Людина наслідує інших і в той же час намагається в цій формі наслідування здійснити свою власну самостиглізацію, своє уявлення про себе [2, стор.4].

Ще однією функцією моди є функція соціального маркірування, ідентифікації, дистанціювання. Зіммель вважав моду класовим явищем: мода різноманітних соціальних прошарків завжди різноманітна. Досить актуальним є вивчення ролі фактору моди у формуванні субкультур, особливо так званої "девіантної" моди, що характерна для осіб, поведінка яких є відхиленням від загальноприйнятих соціальних норм. Це обумовлено тим, що український соціум знаходиться сьогодні у стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, що сприяє порушенню або ігноруванню значною частиною індивідів норм права та моралі. При цьому відбувається заповнення простору девіантними цінностями, які детермінують соціальні відхилення.

"Космополітична" функція сучасної моди полягає в її тенденції до зближення і розмивання національних стилів на основі масової культури і універсального стилю. Можна говорити і про економічну функцію моди, що пов'язана з її динамізмом: мода випереджає фізичне старіння предмету (товару) моральним і, отже, забезпечує промісловість попитом на нове, постійно розчищаючи ринок для збуту.

Сучасна мода має дві істотні особливості: мода 19-20 ст. являє собою систематичні, організовані, масштабні трансформації зовнішнього і внутрішнього світу особистості (сучасна мода - це зміна стилю, а не двох-трьох предметів або форм), ритм зміни стилів у сучасній моді різко зріс (зараз модний стиль тримається в середньому 7-10 років). Щодо питання специфіки механізмів поширення моди більшість дослідників висловлюється за стрижневу роль психологічних чинників: імітація (Лебон), прагнення до власної величі (Фрейд), "бажання бути значним" (Дьюї), знаходження соціальної опори (Зіммель). Поряд із цими чинниками вказують ще на масову звичку, на те, що мода виступає як оцінююча та директивна сила. Ефективність прояву подібних чинників залежить від якості середовища дії моди: динамізму розвитку суспільства, готовності до змін, сприйнятливості нового тощо.

Ряд авторів (Бєляєв А.А, Новікова В.І. та ін.) вважають, що мода - це періодично виникаюча і повторювана часткова зміна зовнішніх форм культури, що відбувається під впливом багатьох чинників (економічних, соціально-психологічних, культурологічних, моральних, естетичних). У свою чергу, існує твердження (Кібалова Л., Гербенюва О., Ламарова М.), що мода -- це загально визнане на даному етапі ставлення до зовнішніх форм культури. Так, в даному випадку мода - це зміна зовнішніх форм культури чи ставлення до цих змін? Протиріччя з'являються у самому розумінні феномена моди. І річ тут, вірогідно, в підходах до вивчення проблеми.

Мода - це одночасно і призма крізь яку людина сприймає оточуючий світ, і віддзеркалення психологічної адаптації особистості до умов життя і, що основне на думку автора - одна із *рушійних сил розвитку культури*. В цьому розрізі феномен моди ще не освітлювався.

Необхідне глибоке і детальне дослідження моди в її різнобічних аспектах прояву: в широкому спектрі розуміння (як моди на ідеологію, ідею, політику, стиль життя і т.д.) і у більш конкретизованому її прояві як однієї із найвагоміших рис історичного розвитку одягу. Досить актуальним є вивчення моди як складової частини політичного іміджу, як чинника формування субкультур та ін. Циклічність моди, закони за якими вона розвивається і яким вона підкоряється вимагають детального дослідження в культурологічному контексті.

В дослідженні філософської природи моди, її функцій в динаміці культурного поступу має місце не тільки великий філософсько-методологічний інтерес, але й важливе практичне значення. В умовах будівництва нового демократичного українського суспільства, коли економіка переживає кризовий період, відбувається зміна цінностей в структурі громадської свідомості, змінюється звичний спосіб і стиль життя, вимагається масова творча активність людей, раціонально обгрунтовані соціальні дії, важливе місце в обгрунтуванні оптимальності яких належить визначенню механізмів дії рушійних сил розвитку культури і моди, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демічева А.В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. - Харків-1998.-17 с.
2. Ілюстрована енциклопедія історії України (від найдавнішого часу до кінця XVIII ст.). Авт. тексту О. Кучерук; Іл. та худож. оформ. Л. і С. Голембовських, С. Білостоцького. - К.: Спалах ЛТД. 1998.-216 с.: іл.
3. Л. Кібалова, О. Гербенюва, М. Ламарова. Иллюстрированная энциклопедия моды. Издательство Арт, Прага, 1987.- 608 с.
4. Новейший философский словарь / Сост. А.А.Грипанов. - М.: Изд. В.М.Скаун, 1998. - 896 с.
5. Орлова Л.В. Азбука моды. - М.: Просвещение, 1988. - 176 с.: ил.
6. Популярная психология: Хрестоматия. Учеб. Пособие для студентов пединститутов \ Сост. В.В. Мироненко. - М.: Просвещение, 1990.-399 с.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРІОДИЗАЦІЮ ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ
НЕДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ (XIX - нач. XX ст.)**
Удовиська Т.А. (ХГП «НУА»)

Були історичні причини тому, що в багатьох країнах світу вища освіта стала велими важливим інструментом формування національних держав, засобом забезпечення їх цілісності, міцності й стабільностей. Перехід до демократичних товариств супроводився зростанням автономії вузів і зародженням приватного (альтернативного або недержавного) сектора вищої школи. Прагнення до інновацій народжували приватні вузи, що мають в деяких країнах багату історію. Не стала виключенням і Україна. Знову приватні учбові заклади, що з'явилися в останнє десятиріччя мають в Україні глибоке історичне коріння.

Майже за півстолітній період існування в своєму розвитку система недержавних, суспільних або приватних учбових закладів пройшла ряд етапів. У основі прикладеної автором періодизації лежать два основних моменти: поетапне законодавче визнання існуючих *de facto* неурядових вищих учбових закладів і сплески виникнення, що слідували за цими законодавчими актами, зростання чисельності, зміцнення і розвиток неурядових вищих учбових закладів.

I етап 1878-1905 рр. від відкриття перших вищих жіночих курсів у Києві (1878) до затвердження в грудні 1905 доповіді Міністра народної освіти, що дозволяло відкриття "приватних" учбових закладів.

II етап 1906-1911 рр. від поновлення прийому слухачів на вищі жіночі курси у Києві до виходу Закону 19 грудня 1911 року.

III етап 1912-1917 рр. від діставання прав вищого учбового закладу Харківським комерційним інститутом до революційних перетворень жовтня 1917 року.

Перший етап виникнення становлення і розвитку системи недержавної вищої освіти почався з відкриття у Києві в жовтні в 1878 роки вищих жіночих курсів. Київські вищі жіночі курси в період, що розглядається не були єдиним учбовим закладом подібного типу у Києві: у цей період під керівництвом професора Київського університету М.В. Довнар-Запольського відкриваються у Києві у грудні 1905 року приватні загальноосвітні курси з двома відділеннями: історико-літературним і економіко-комерційним; вищі жіночі курси під керівництвом директора приватної жіночої гімназії А.В. Жекуліної; до першого періоду становлення і розвитку "вільної" вищої школи відноситься і історія виникнення Одеських вищих жіночих курсів.

Отже, перший період (1878-1905 р.), можна охарактеризувати як період зародження недержавної вищої освіти. Природно, вищі учбові заклади, які створювалися в цей період в основному у вигляді вищих жіночих курсів і існували усього 2-3 роки, не могли відразу володіти достатньою матеріально-технічною базою, значною кількістю викладачів з високим освітнім цензом. Вся ця складаюча діяльність вищого учбового закладу перебувала в стадії становлення. Але цей етап знаменний тим, що в системі вищої освіти з'явилися принципово нові учбові заклади (за перший період виникло чотири таких учбових закладів), які все більше зміцнювали своє положення в цій системі, вирішуючи соціальні проблеми того періоду, насамперед надання можливості жінкам дістати вищу освіту.

Другий етап в історії "вільної" школи (1906-1911) можна охарактеризувати як етап становлення, розвитку і визнання вищих учбових закладів, створеного

суспільною і приватною ініціативою. Цей етап характеризується появою найбільшої кількості учбових закладів нового типу (до одинадцяти в різний час) після офіційного дозволу в грудні 1905 року відкривати вищі приватні учбові заклади. У цей період розширяється географія недержавних вищих учбових закладів. Такі учбові заклади з'являються і в Харкові. Міністерством народної освіти Харківському суспільству взаємодопомоги трудящих жінок було дозволено відкрити на початку 1907-1908 учбового року вищі жіночі курси; у цей період в Харкові відкриваються курси І.І. Нев'янт з юридичним, історико-філологічним та медичним відділеннями.

У 1907 році у Києві був заснований жіночий Фребльовський інститут Київського Фребльовського суспільства для сприяння справі виховання. Цей педагогічний інститут був суспільним учбовим закладом і ставив своєю метою наукову і науково-педагогічну підготовку осіб, що закінчили курс середніх учбових закладів, до педагогічної діяльності. Таким чином, в Україні в короткий термін був утворений ряд вищих недержавних учбових закладів, які готували, головною мірою, педагогічні кадри. У цей же час з особливою актуальністю стало питання про організацію учбових закладів медичного профілю.

В травні 1907 р. Міністерство народної освіти затвердило "Положення про медичне відділення, при вищих жіночих курсах у Києві". З липня 1908 року відділення, що відкрилося відособилося і стало діяти як самостійний учбовий заклад, а в 1916 році вищі жіночі медичні курси, які до цього часу значно розширили свою матеріальну базу і укріпили свої позиції в учбовій роботі, були перетворені в Київський жіночий медичний інститут. Після багаторічної підготовчої роботи 1 листопада 1910 р. Міністерство народної освіти дозволило почати заняття Харківського жіночого медичного інституту Харківського медичного суспільства.

До другого періоду становлення і розвитку недержавних вищих учбових закладів відноситься і поява принципово нових учбових закладів, так званих комерційних. Виникнення курсів і інститутів такого типу було викликано несучими потребами капіталістичного господарства, що розвивається.

В Україні було створено і успішно діяло два комерційних учбових заклади: Київський комерційний інститут і Харківський комерційний інститут. Інститут у Києві був створений в 1908 році. Харківські комерційні курси були відкриті 18 серпня 1912 року і в 1916 році перетворені в Харківський комерційний інститут.

Початок 1916-1917 учбового року ознаменувалося в Харкові відкриттям ще одного вищого учбового закладу Вищих жіночих політехнічних курсів (надалі Харківський жіночий політехнічний інститут). Таким чином, другий період становлення і розвитку системи недержавних вищих учбових закладів був найбільш значущим. Третій етап (1912-1917 рр.) в історії недержавної вищої школи характеризується появою в існуючій системі ряду принципово нових учбових закладів. Цей період можна охарактеризувати як період зміцнення позицій і юридичного визнання суспільних і приватних вищих учбових закладів. Серед нових суспільних учбових закладів з'явилися учбові заклади, що готували фахівців в області мистецтва. Створені були ці учбові заклади за участю імператорського Російського музичного суспільства і були суспільними. Мова йде про Київську й Одеську консерваторії. Відкриття Одеської і Київської консерваторій відбулося в 1913 році: Одеської у вересні, Київської в листопаді. У цей період ще більше розширяється географія недержавної вищої школи. Такі вищі учбові заклади з'являються в Єкатеринославлі. У 1913 р. професура Гірського інституту і прогресивні кола громадськості міста поставили питання про створення в

Єкатеринославлі Вищих жіночих курсів. Офіційне відкриття в Єкатеринославлі Вищих жіночих курсів відбулося 15 вересня 1916 р. при Гірському інституті. У цей же період в Єкатеринославлі з'являється ще один приватний учбовий заклад Єкатеринославський приватний політехнічний інститут. Статут цього інституту був зареєстрований 5 квітня 1916 року.

У 1914 році відкрився ще один приватний інститут Новоросійський (в Одесі) вищий міжнародний інститут. Інститут готував "діячів на терені проведення російських політичних інтересів за кордоном".

Таким чином, третій період становлення і розвитку недержавної вищої освіти знаменний і тим, що в цей період з'являються неурядові учбові заклади, принципово новим напрямом, що готували фахівців і спеціальностям, а також розширяється географія їх виникнення і діяльності. Однак потрібно зазначити, що неурядовий сектор, до 1917 року що майже порівнявся з державним по числу закладів, не розширив "географію" вищу школу загалом. Діяли ці учбові заклади, як правило, в університетських містах Києві, Харкові, Одесі, де концентрувалися значні наукові сили; а також в Єкатеринославлі, де центром вищої освіти був Єкатеринославський Гірський інститут. За період з 1878 р. по 1917 у Києві було створено і активно діяло 9 різних суспільних і приватних учбових закладів, в Харкові їх нараховувалося 7, в Одесі 5, в Єкатеринославлі 2. Усього в Україні у II-й половині XIX - початку XX вв. (до 1917 р.) існувало 23 недержавних вищих учбових закладах.

Отже, до 1917 року недержавна вища школа, пройшовши в своєму становленні і розвитку ряду етапів сформувалася в професійно диференційовану, динамічну систему, по темпах зростання державну вищу школу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Высшие учебные заведения России мужские и женские: справочная книга. - Спб., 1884.
2. Высшие женские курсы в Киеве: краткий обзор истории и современного состояния. - Саратов, 1915.
3. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX - начале XX веков. - М., 1991.
4. Летопись вечерних высших женских курсов А.В. Жекулиной. - К., 1915.
5. Марголин Д. Справочник по высшему образованию. - Пг., К., 1911.
6. Шмудевич П.К. Справочная книга для поступающих в высшие учебные заведения. - Спб., 1909.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: К ИСТОРИИ ВОПРОСА

Корниенко В.Н. (ХГИ «НУА»)

Структурный кризис, поразивший украинское общество, безусловно, делает актуальной проблему меценатства и благотворительности, особенно, в сфере образования, ибо оно сегодня самостоятельно выйти из финансовых тупиков едва ли может. Государство оказалось неспособным поддерживать существование образовательной сферы в прежних ее параметрах. И в этих условиях значительную роль в жизнеобеспечении системы может сыграть практика благотворительности, имевшая широкое распространение в дореволюционный период и прервавшаяся по идеологическим причинам уже в начале 20-х гг. XX ст. Обращение к истории благотворительной деятельности в сфере образования, изучение их истоков, форм, традиций может оказать неоценимую услугу дню сегодняшнему, ибо даже благополучные страны используют широко такую практику, что уже говорить о пост коммунистических.

Признание и принятие благотворительности как необходимого элемента гражданского общества, полноценной здоровой общественной жизни было одним из

первых плодов деятельности независимого украинского государства. Сейчас уже трудно представить и аргументированно мотивировать причины, по которым в советский период она не только была исключена из обихода, но и вычеркнута из исторических исследований. Государство полностью взяло на себя заботу о развитии образования и, соответственно, места меценатству, спонсорству, благотворительности не было, идеология социалистической самодостаточности ее начисто отрицала. Важность этого элемента для полноценного функционирования гражданского общества в расчет не принималась. Изменения, произошедшие в 90-е г., существенно трансформировали украинскую деятельность.

Экономические интересы в очередной раз дали толчок интересу историческому. История российской благотворительности имеет многовековую историю и уходит глубокими корнями в далекое прошлое, а на Слобожанщине она появилась в XVIIв, и в это же время имеет место практика благотворительности в сфере образования. Практически до середины XVIIIв. образование поддерживалось и развивалось силами духовенства, а до конца XVIIIв. оставалось в рамках исключительно государственных интересов и развивалось, главным образом, инициативой соответствующих ведомств. По мере становления и развития капитализма в России, государство стало терять свои позиции финансовой поддержки образования. Оно уже было не в состоянии содержать за счет казны мощную систему образования, сформировавшуюся во 2-й половине XIXв., а образование представляло собой фундамент духовного и материального благополучия общества в целом и каждого его гражданина в отдельности. Именно осознание этого обстоятельства и понимание образования как фундаментальной основы материального и духовного процветания общества и личности, привело значительную часть населения к благотворительной деятельности в сфере образования.

В нашем не имеющем опыта благотворительности обществе и при слабых (структурно и экономически) конфессиональных институтах действительную благотворительную помощь в развитии образования могут оказывать люди бизнеса — от имени компаний и фирм или от себя лично в порядке спонсорской поддержки, шефства или же меценатства, через благотворительные фонды и организации и напрямую. Благотворительность оказалась в ее «украинском варианте» как бы оборотной стороной успешного (временами и изворотливого) бизнеса. Но одновременно она по своей природе противоположна бизнесу: бизнес стяжателен, сориентирован на извлечение прибыли, на накопление с целью вложения еще большей прибыли. Благотворительность же бескорытна, с ее помощью средства распределяются, прибыль расточается. Однако кажущаяся противоположность предпринимательства и благотворительности снимается в значительной степени тем, что в социальном плане они существенно переплетены и представляют собой как бы разные стороны одной медали.

По мере развития предпринимательства в начале века его благотворительная деятельность приобретала все больший размах. Государство активно ее стимулировало. Если говорить о «старой России», то благотворительные пожертвования поощрялись награждением орденами и медалями, присвоением званий почетных и именитых граждан, правом на личное дворянство и т.д. Эти меры ощутимо повышали авторитет предпринимателя, способствовало успеху его деятельности.

Положительное влияние благотворительности на состояние дел предпринимателей хорошо представлено и в художественной литературе. Когда герой трилогии Драйзера Френк Каупервуд узнал, что местный университет ищет

благотворителей для приобретения нового телескопа, он предложил им деньги не только на телескоп, но и на новое здание при условии, что будет единственным благотворителем. Весть об этом разнеслась и содействовала укреплению его финансового положения. И такие примеры можно множить и множить.

Однако мотивация благотворительности могла быть и иной. Многие занимались этой благородной деятельностью, не ради наград и поощрений. Так, в 1828г. харьковский купец Кузьма Никитович Кузин построил 43 каменных магазина и завещал их городу, с тем чтобы доходы от них использовались для помощи неимущим харьковчанам и на развитие образования в городе [5]. Широкое развитие благотворительности на нужды образования в Слободской Украине приходится на период так называемого «золотого века» отечественного предпринимательства, начавшегося в послереформенный период XIX ст. Это не было случайным явлением. С одной стороны, появились предпринимательские династии, располагавшие огромными денежными средствами, что расширяло их возможности в благотворительности, с другой – росло число людей нуждающихся в помощи.

Огромного размаха в это время достигла благотворительная деятельность сахарозаводчиков Терешенко. Они щедро расходовали свои средства на благотворительные цели. Так, Глуховское народное училище существовало благодаря Николу Артемьевичу Терешенко: оно было построено и содержалось на его средства. Около 150 тыс. рублей на строительство Киевского технологического института. На свои же средства создает в Киеве образцовое коммерческое училище, не имевшее себе равных по размерам, благоустройству и организации учебного процесса [4].

Сфера благотворительности Н.А. Терешенко не ограничивалась этими учебными заведениями. Много сделал он для Харьковского общества распространения грамотности, исторического музея императора Николая Александровича и т.д. Благотворителем был и брат Н.А. Терешенко-Федор. Он основал и содержал на свои средства Глуховское трехклассное училище. Линию отца и дяди продолжили дети Николы Артемьевича - Александр, Иван и их сестры (особенно Варвара Ханенко).

Семейство Терешенко не было каким-то исключительным явлением в предпринимательской среде. Харьковский банкир и промышленник А.К. Алчевский построил Дом грамотности. Его жена и дочь организовали воскресные школы для обучения грамоте в Харькове и сельских уездах губернии. На деньги Алчевских издавались учебники для этих школ [5].

При этом отметим характерную особенность благотворительной деятельности предпринимателей прошлого столетия: свою задачу они видели не в раздаче денег, а в использовании средств для улучшения общества в целом. Этим во многом объясняется устремленность благотворительной деятельности в сферу образования. Их своеобразным лозунгом было: «перестать раздавать продукты и деньги и начать раздавать знания и умения». [1, с.63].

Финансирование образования отечественными предпринимателями содействовало развитию науки и образования. Не идеализируя эту практику, все же необходимо отметить: благотворительная деятельность предпринимателей Слободской Украины в сфере образования в дореволюционный период имеет достаточно богатую историю и являла весомый источник развития и поддержки образования.

И сегодня, как никогда необходимо не только широко и всесторонне изучить практику благотворительности в сфере образования, но и активно, творчески использовать ее. Сегодняшний предприниматель понимает, что деньги в образование вкладывать нужно, только необходимо повернуть его лицом к образованию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Р.Г. Дилеммы благотворительности // Общества. науки и современность. - 1997 - №6.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1993., с.256.
3. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические // Сочинения в двух томах.-Т.2. - М., 1972.
4. Крапива П. Династия сахарных королей // Правда Украины.-1992 - 31 октября.
5. Харківський університет. - 1994. - 19 квітня.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПОВСТАНСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ : НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ З 1919 РОКУ

Гаврилюк Г.І. (ХДАК)

В ланцюгу найпривабливіших для сучасних науковців тем політичної історії поважне місце займає дослідження подій української революції 1917 – 1921 рр. Завдяки титанічним зусиллям вітчизняної історіографії ці буремні роки поступово втрачають ореол тасмичності і загадковості, долаються застарілі міфи і упередження, а історична правда стає все більше і більше осяжною.

Найбільші складнощі виникають з дослідженням військової історії 1919-1920рр., та, особливо, з вивченням її невід'ємної складової - історії українського повстанського руху цього періоду. Труднощі обумовлюють фактори як об'єктивного (специфіка діяльності повстанців спричинила брак документів), так і суб'єктивного (запозичення у московських дослідників трактування українських повстанців як бандитів) характеру. Саме тому першочерговим і невідкладним завданням науки є пошук нових документів українських повстанців. Для глибшого розуміння документа з повстанського середовища, що пропонується увазі читачів, схематично нагадаємо воєнно-політичну ситуацію в Україні влітку 1919 р.

24 травня 1919 р. штаб Дісвої армії УНР заключив перемир'я з Польщею і отримав можливість розпочати Проскурівську операцію (1 червня-6 липня 1919 р.). Проте сил С.Петлюрі не вистачило і на початку липня Червона Армія затисла війська Директорії на клаптику території розміром 35 на 55 кілометрів в районі Кам'янець-Подільського. Від повної поразки Дісву армію врятувала Галицька армія, яка зберігаючи боєздатність, 16 липня відступила за р. Збруч і приєдналася до військ УНР.

Об'єднання українських армій і ліквідація польського фронту на фоні складного становища частин 12 і 14 червоних армій (одночасні бойові дії проти українських, польських, білих військ і українських повстанців в умовах відсутності допомоги з центру) створили сприятливі умови для загального наступу. Але виникло питання про його напрямок. С.Петлюра переконує галичан в доцільності наступу на Київ. Одним з головних аргументів Головного Отамана була наявність значних повстанських сил вздовж лінії майбутнього наступу. Чисельність повстанців обраховувалась штабом Дісвої армії в 30,5 тис. багнетів, в той час як бойовий склад регулярних частин УНР станом на 16 липня не перевищував 15-16 тис. чоловік. Орієнтація С. Петлюри на допомогу повстанців також зумовлювалася невдалим досвідом мобілізації до війська населення звільнених районів Поділля. Відсутність у командування запасів зброї, одягу, амуніції робила такі заходи малоефективними. Отже, влітку 1919р. повстанський рух перетворюється на поважний фактор впливу на військову політику УНР. Тому висвітлення питання про стан, характер та ідеологічні засади повстанського руху на Правобережній Україні набуває особливого значення.

Загін отамана Ю.Мордалевича був типовим повстанським формуванням

Житомирщини. Документ з його історії зберігся у фонді Головного управління Генерального штабу Української Держави Центрального державного архіву вищих органів державної влади України¹ у вигляді машинописної копії. По формі це звіт офіцера повстанської групи імені І.Мазепи В.Будниченка (10 жовтня 1919 р.) командуванню про діяльність загону з моменту формування до приєднання до регулярної армії. Друкується документ з незначними купюрами, авторський стиль зберігається, мова незначною мірою осучаснюється :

“Думка перекинути повстання і поширити його на правому боці р. Тетерева виникла ще перед Великоднем, з якого терміну і почалася підготовча робота. Організатором був колишній Радомишльський повітовий комісар і голова Повстанського Ревкому при групі Соколовського Ю.Мордалевич.

Цілі були такі:

- 1) відібрання у більшовиків Кисво-Житомирського тракту;
- 2) псування залізничного нерву Київ-Козятин і Київ-Коростень;
- 3) псування телеграфного і телефонного зв'язку.

Після місячної підпільної підготовчої праці в лісах Радомишльського повіту, повстання вилилося в відверту форму за тиждень після Зелених Свят, коли в бою було зайнято містечко Брусилів. Повстанська група відразу збільшилася завдяки попередньому підагітовуванню селянства і цілком ворожому відношенню до комуністів в цілій масі.

Через три дні зроблено було нічний напад на станцію Кочерово. Забрано телефонні і телеграфні апарати і розстріляно районний військовий комісаріат, а ще через дві доби несподіваним нічним наступом зайнято було м. Ходорків на Сквирщині, де було 500 комуністів. Забрано багато військового майна.

Надалі головну увагу звернено на агітацію серед селянства і заохочування їх до повстання. Теми були такі:

- 1) абсурдно-утопічна, невідповідна ідеології нашого звичайного селянина-українця державна форма більшовиків-комуністів;
- 2) Директорія як найкраща заступниця наших інтересів;
- 3) хто є ми, повстанці, і до чого прямуємо.

З цією метою отаман Мордалевич скликав сходки в наступних пунктах: Брусилів, Ходорків, Корнин, Рожів, Лучин, Турбовка, Дивин, Вільшка, Соловіївка, Хомутець, Привороття, Осівці, Кочерово, Забілоччя, Лазарівка, Містечко та інші.

Завдяки значній кількості інтелігенції, яка силкувалася дати повстанню ідейний і організований характер, повстання, особливо в перші часи, проходило майже без всяких грабунків і погромів, що і євреїв поставило до нашої справи більш прихильно, ніж сподівалися вони самі. Але після декількох засад на Кисво-Житомирському тракті виникла нова “повстанча” група “отамана” Огородника, який вийшов зі складу організації, викравши вночі два кулемети, головним чином для того, щоби бути отаманом, як людина малорозвинена, егоїстична і недалекозора.

Повстанча і місцева інтелігенція поставилася до цього з обуренням тим більш, що надалі група Огородника майже нічого не зробила в оперативному відношенні, а лише дискредитувала справу повстання грабунками і погромами.

Перебуваючи в оточенні ворогів, обставини змусили повести спільний наступ на м.Брусилів. Вночі, обклавши містечко з усіх боків, з веселими піснями і гімном України бадьорими повстанцями був зайнятий Брусилів удруге, з переважаючою

¹ ЦДАВО України.-ф.1077,оп.4,спр.2,арк.1-2.

втричі кількістю комуністів.

Добуто багато зброї, набоїв і військового майна. Здобич для повстанців богата, бо до того патрони приходилося купувати таємно у комуністів – по 3 крб. А найцінніша здобич – це більше сотні “комуністів”, які без бою здалися і виявили бажання битися поруч з повстанцями проти “комуни”. Це були колишні петлюрівці, полонені більшовиками в Проскурові. Надалі вони були, можна сказати, кадром повстанчої групи, позаяк ніскільки не були зв’язані домітками.

Наслідком такого переходу виникла Макарівська повстанча група, де добровільно, без бою, комуністи-колишні петлюрівці зі зброєю перейшли до організованої партизанки. Цією групою спочатку керував отаман Богатневич, а потім – Волощенко.

Група отамана Мордалевича перетворилася в Мазепинський полк, але несподіваним наступом комуністів 10 липня була розбита в сілі Забілоччя за недостатчею набоїв. Комуністи помстилися по-своєму, спаливши будинки організатора повстання і його родини. Після бою, повикидавши людей з грабіжницькими тенденціями, отаман Мордалевич залишив певних людей чоловік 70 і з цим, так би мовити, повстанським кадром направився на Чорнобильщину, де, по звістках, ґрунт для повстання підготовлений. Але надії не збулися. Розібравши залізницю між Тетереvim і Трубецькою і давши невеликий бій біля м. Іванкова, група повернулася в свої лісові місця за недостатчею на Чорнобильщині хліба.

Часи перебування в Макарівських лісах відзначилися широкою агітацією через посередництво повстанських відозв, яких випущено було з макарівської друкарні до 50 000 примірників.

В перших числах вересня сполученими силами був поведений наступ на м.Радомишль. Але після заляття міста повстанців було вибито з великими втратами.

З надзвичайною радістю і ентузіазмом група отамана Мордалевича сполучилася з галицькими частинами III корпусу і вела наступ на Фастів, а потім на Київ при 2 бригаді.”

Наведений документ досить яскраво висвітлює характер дрібних українських повстанських загонів, які складали поважний відсоток партизанських сил. Звіт В.Будинченка свідчить:

- 1) що чисельний і особистий склад повстанських “полків” був пливким, хоча іноді зберігався певний кадр;
- 2) озброєння їх було слабким, особливо дошкуляв брак набоїв;
- 3) вони мали проблеми з дисципліною і командним складом;
- 4) ці загони намагалися проводити бойові операції в інтересах регулярної армії УНР, але зв’язку зі штабом Дієвої армії, принаймні сталого, не мали;
- 5) повстанці проводили масову агітацію серед селянства примітивного національного і антикомуністичного характеру;
- 6) ідейне керівництво повстанським рухом здійснювала національно свідомо інтелігенція;
- 7) повстанці користувалися підтримкою місцевого населення, але вона мала характер скоріше пасивного співчуття, ніж активної допомоги і тому можливість вибуху масового селянського повстання на Правобережжі на підтримку армій УНР виглядає досить проблематичною.

Отже, спираючись на вищенаведені твердження, здається можливим зробити припущення, що надії С.Петлюри влітку 1919 р. на повстанців були перебільшеними, хоча і не зовсім безпідставними.

В. П. ВОРОБІЙОВ ТА ЙОГО ВНЕСОК ДО РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ХАРКІВЩИНІ (ПЕРША ПОЛОВ. XX СТ.)

ПАНЧЕНКО І. С. (ХДАК)

Розвиток музейної справи на Харківщині дуже тісно пов'язаний з розвитком і становленням університету, що був заснований відомим суспільним діячем і вченим В.Н. Каразіним. Колекції, початок яким було тут покладено в цей час, стали в подальшому ядром музейних зібрань Харкова. Одним із таких музеїв є – унікальний для нашого регіону - анатомічний музей, історія заснування якого починається майже одночасно з організацією кафедри анатомії при медичному факультеті Харківського університету в 1805 році.

Гідним продовжувачем традиції кафедри, що зробив величезний внесок у справу розширення й удосконалення анатомічного музею і підняв його на якісно інший рівень є Володимир Петрович Воробійов. З ім'ям В.П.Воробійова пов'язано ряд фундаментальних досягнень у галузі анатомічної науки. Наукові зацікавлення його були досить різноманітні. Поряд з працями, що присвячені вивченню нервової системи, опорна - рухомого апарату, судин, анатомії внутрішніх органів й балзамування, його одночасно хвилювали питання вивчення музейної справи й викладання.

Якщо Воробійову – анатому присвячено багато досліджень, то як фахівцю саме музейництва, достатньої уваги, на жаль не приділялось.

Володимир Петрович Воробійов народився в Одесі 15 липня 1876 року в родині купця. Після закінчення гімназії він в 1897 році вступає на медичний факультет Харківського університету. Під час навчання Воробійов стає препаратором на кафедрі нормальної анатомії, якою керував тоді О.К.Белоусов. Побачивши майстерність анатомічної препаровки учня, він залишив його при кафедрі і запропонував розширити анатомічний музей. З травня по вересень 1907 року Воробійов знаходиться у першому своїйому закордонному науковому відрядженні, на меті якого було ознайомлення з методикою виготовлення та зберігання препаратів у анатомічних музеях Італії та Австрії. В. П. Воробійов глибоко вивчив історію виникнення музейної справи в Європі, що надихнуло його на працю з музейної тематики [2]. Його робота "К вопросу об устройстве анатомических учебных музеев" має велике значення в науково-методологічному плані. В ньому Воробійов докладно описав процес та технологію виготовлення музейних експонатів, роблячи акцент на, візуальній доступності матеріалу для відвідувачів.

Перший навчальний анатомічний музей у Росії було створено при Юр'ївському університеті у 1890 році А. Раубером, другий у 1901 при Петербурзькому університеті - В.М.Тонковим; потім виник музей у Києві. Отже, анатомічний музей в Харкові, за створення якого взявся Воробійов, стає четвертим в дореволюційній Росії, та другим в Україні. У травні - серпні 1909 р. учений знову виїжджає у закордонне наукове відрядження, працює в наукових бібліотеках, знайомиться з анатомічними музеями Берліна, Лейпцига, Відня, Мюнхена, веде дослідну роботу в Кенігсберзі. Після повернення В. П. Воробійов вимушений був перейти на роботу завідуючим кафедрою анатомії медичного відділення Вищих жіночих курсів. В цьому закладі Володимир Петрович Воробійов приступив до організації анатомічного музею вже маючи досвід такої роботи на кафедрі анатомії медичного факультету університету.

Детальний опис музею, а також загальні принципи створення навчального музею містить спеціальна книга – «Каталог. Учебный музей при кафедре нормальной

анатомії частного Женського медичного інституту Харківського медичного товариства»[1]. В роботі Воробйов опрацював ряд методів виготовлення музейних анатомічних препаратів, обґрунтував методику їхнього розташування, повно описав усі препарати музею. Він організував також при жіночому медичному інституті муляжну майстерню, в якій скульптори та анатоми разом виготовляли муляжі з анатомії м'язової системи і внутрішніх органів. Муляжі та моделі робили з натури, а виготовляли їх з спеціальної маси, запропонованої Воробйовим, яка не кришилась, не розбивалась, не псувалась від дії температури.

З 1917 року В. П. Воробйов повертається на кафедру анатомії Харківського університету. Однак під час громадянської війни в місті створилися умови, які не сприяли науковій праці, отже, Воробйов вимушений був погодитись на пропозицію друзів і у березні 1920 р. виїхати до Болгарії. При Софійському університеті він заснував кафедру нормальної анатомії, а також анатомічний музей і бібліотеку.

На думку Воробйова, музей повинен складатись з трьох частин, тобто - навчального, лекційного та наукового. В навчальному музеї збирались препарати, призначені для самостійної роботи студентів. В лекційному музеї - експонати, котрими користувались на лекціях. Для музею унікальних препаратів призначались - рідкісні аномалії, препарати з порівняльної та вікової анатомії, збиралась колекція черепів. Саме такий музей і було створено взимку 1920 року.

Тим часом в Харкові на базі медичного факультету університету та жіночого медичного інституту була заснована Харківська медична академія, яка через рік була переіменована на Харківський медичний інститут.[6] В 1922 році Воробйов очолює тут кафедру нормальної анатомії, де працював на протязі всього життя. Знання з анатомії Воробйов намагається поставити на послугу народові, зробити його доступним для широкого загалу людей, з пропагандистською та санітарно-освітньою ціллю, звичайно за допомогою музею [8]. Потрібно зазначити, що спроби поширення медичного знання на Харківщині проводились ще Харківським медичним товариством, а в 1920 році в руслі масового відкриття просвітницьких закладів, тобто: хат-читалень, бібліотек, та звичайно різних за профілем музеїв, робиться спроба відкрити медичний музей в м. Богодухові в приміщенні публічної бібліотеки. Цю справу було доручено завідувачому військовосанітарним підвідділом К. Гаскевичу. [4, арк. 118]

Незабаром, по набору учбових приладів анатомічний музей випереджає інші прославлені анатомічні музеї які, в свою чергу, розвивались десятки років, наприклад, музей Військово-медичної академії в Петербурзі.

В.П.Воробйов завжди цікавився проблемою бальзамування і вивчав методи збереження анатомічних препаратів у відкритому вигляді. Широко відомо, що в 1924р. Володимир Петрович Воробйов та його учні, разом з Б. І. Збарським бальзамували тіло В. І. Леніна.

Вже зазначалось, що В. П. Воробйов з початку своєї діяльності і протягом усього життя, надавав велике значення учбовим музеям при кафедрі анатомії, отже завдяки його діяльності анатомічний музей почали відвідувати масові екскурсії. В списку екскурсійних пунктів його можна знайти, зокрема, вже у 1924 році поряд з етнографічним, сільськогосподарським та іншими музеями міста.[3, арк. 63]

В 30-ті роки на кафедрі Харківського медичного інституту за задумом В.П.Воробйова організовано перший в світі Музей становлення людини, котрий мав служити не тільки учбовим цілям, але й цілям широкої популяризації науки. За планом Воробйова цей музей мав дати уявлення про процес історичного розвитку людини. В ньому мали бути показані зміни, яких зазнає організм, починаючи з історії

запліднення і до смерті, процес розвитку органічних форм на протязі всього часу, що минув після появи на землі найближчих предків людини. Звичайно, ця ідея мала підтримку з боку керівництва та влади, тому що виражала панівну тенденцію на той час – матеріалістичного світогляду і являла собою, так би мовити, ілюстрацію теоретичного положення марксистсько-ленінського природознавства і, зокрема, діалектично-матеріалістичні погляди на антропогенез.

Музей мав широку популярність, про яку свідчать регулярні екскурсії, виконував освітню та навчально-допоміжну функції. Фонди музею постійно поповнялись новими експонатами, які надходили з багатьох зоопарків та вироблялись колективом кафедри під керівництвом В. П. Воробйова. До другої світової війни в музеї становлення людини налічувалось понад 1500 експонатів.[5]

Отже, помітний внесок вченого - анатома в музейну справу Харківщини є безсумнівним. По-перше, ним були засновані у Харкові зразкові навчальні музеї, котрі потребували від В. П. Воробйова величезної праці та енергії. Виникли вони тільки під впливом його безкорисливого прагнення створити учням сприятливі умови для вивчення анатомії. По-друге, Воробйов вперше на Харківщині зробив анатомічний музей не лише осередком праці та спілкування науковців – професіоналів, але і здобутком широкому загалу людей. Все це безперечно мало позитивне, просвітницьке значення, як в загальноосвітньому так і санітарно – гігієнічному сенсі. В. П. Воробйов розумів, що музей повинен займатися не тільки науковою працею, але і розповсюджувати здобуті знання на користь людям, що цілком виконується цим закладом і в сучасні дні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьев В. П. Учебный музей при кафедре нормальной анатомии частного Женского медицинского института Харьковского медицинского общества. – Харьков. – 1913. -31с.
2. Воробьев В.П. К вопросу об устройстве анатомических учебных музеев. Харьков. -1908. - 23с.
3. ДАХО Ф. р – 1005 - №2 - № 358
4. ДАХО Ф. р – 203 - № 1 - № 129
5. Новоминский А.Н., Попов В.Н. Владимир Петрович Воробьев. – К.: Наукова думка. – 1986. - 151с.
6. Очерки истории Харьковского медицинского института – Х., 1969. – 293с.
7. Синельников Р. Д. В. П. Воробйов видатний радянський анатом. – К.: ДМВ. – 1951. – 51с.
8. Харьковский пролетарий – 1927 – 28 июня.

ПРАЦЯ АКАДЕМІКА М.Ф.СУМЦОВА ПО РОЗРОБЦІ ТА ПОШИРЕННЮ ПРОГРАМ З ЕТНОГРАФІЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Баранов Д.Б. (ХДАК)

Одним з найменш вивчених питань розвитку українського народознавства є виникнення та поширення наприкінці ХІХ - на початку ХХ сторіччя програм етнографічно-краєзнавчого дослідження України. Процес складання та розповсюдження програм, набувши масовості в останні роки ХІХ сторіччя, сприяв виходу національної етнографічної школи на якісно новий етап свого розвитку, завдяки чому, незважаючи на значні утиски й препони офіційного режиму, на початку ХХ сторіччя вона зайняла одне з провідних місць не тільки в Російській імперії, але й в усій Європі. Багато видатних харківських вчених заклали основи цієї важливої справи. Це відомий етнограф, редактор «Харьковского сборника» П.С.Сфіменко, професори історико-філологічного факультету Харківського університету Є.КРедін, М.Г.Халанський, Д.І.Багалій

та особливо М.Ф.Сумцов, який неоднаразово розпочинав дослідження нових, до того майже невідомих сторінок матеріального та духовного побуту українців.

На жаль, висвітленню цього вельми важливого питання на протязі багатьох десятиріч розвитку української науки не було надано належної уваги. В єдиній праці, присвяченій питанню виникнення народознавчих програм, статті В.Дашкевича «Програми до етнографічно-красназавчого дослідження України» [1, с.149-165], був присутнім простий перелік програм, розроблених М.Ф.Сумцовим, далі якого автор не пішов. Окрім цього, в статті Р. С. Данковської «Академік Микола Сумцов як діяч музею Слобідської України» [2, с.23-26] згадується про програми, розроблені співробітниками музею під його керівництвом. Перша з програм майбутнього академіка під назвою «О собирании этнографического материала» [3] побачила світ в 1879 р. в газеті «Харьков». Саме в цей час новостворене (1877 р.) Харківське історико-філологічне товариство (далі ХІФТ), членом якого був М.Ф.Сумцов, розгорнуло активне збирання свідств щодо етнографічних одмінностей слобожан. Подальше розгортання цього процесу вимагало створення чітких вказівок для сільських аматорів-красназавців, які співпрацювали з ХІФТ. Такою була програма вченого, що містила питання про мову, масток, одяг, їжу, хвороби, сільське господарство, кустарні промисли, правові відносини, культурний рівень селян тощо.

В 1889 р. М.Ф.Сумцов друкує в «Харьковских Губернских Ведомостях» статтю «Вниманию сельских жителей» [4] у вигляді першої у своєму роді програми збирання традицій українського народного писанкства й самих писанок. Цією ж публікацією автор привертає увагу місцевого суспільства до необхідності створення в Харкові музейного закладу, який би зберігав та експонував речі народного побуту. Таким чином, ми бачимо, що ідея створити перший в Україні спеціалізований Етнографічний музей виникла у М. Ф. Сумцова ще наприкінці вісімдесятих років XIX сторіччя, тим самим випередивши час появи Етнографічного музею ХІФТ на п'ятнадцять років. В цьому ж 1889 році в «Харьковском сборнике» було вміщено заклик від імені ХІФТ [5, с.249-251] за підписом А. А. Потебні та М. Ф. Сумцова, який стосувався як збору та опису археологічних знахідок в Харківській губернії, так і свідств про старовинні церкви, родинні архіви, мовні особливості слобожан.

В 1891 році дванадцять членів Харківського губерньського статистичного комітету, до складу яких входили Д.І.Багалій, П.С.Єфіменко, М.Г.Халанський, М.Ф.Сумцов та інші вчені, для подальшого вивчення Слобожанщини вирішили скласти опис краю в природознавчому та культурно-історичному аспектах. В рамках цієї праці вчений розробив та надрукував в «Харьковском сборнике» програму збирання етнографічних свідств з життя сільського населення Харківської губернії [6, с.ІІІ-ІІ], що мала в своєму складі розділи, що відносились до головних занять реципієнтів, їх зовнішності, мови, побутових умов, одягу, вірувань та звичаїв. Ця дуже докладна програма була складена на основі публікації 1879 року й відрізнялась від своєї попередниці більшою кількістю питань, що пов'язані з культурним рівнем селян.

В 1900 році, під час підготовки до XII Археологічного з'їзду, проведення якого було призначене в Харкові на 1902 рік, члени ХІФТ Д.І.Багалій та А.М.Краснов запропонували разом з наміченою на час проведення з'їзду археологічною виставкою влаштувати й етнографічну [7, с.133-140]. Для реалізації цього проєкту на одному з засідань ХІФТ з його членів була створена комісія під головуванням А. М. Краснова, до складу якої увійшли такі авторитетні й відомі вчені, як М.Ф.Сумцов, О.Я.Єфіменко, М.Г.Халанський, О.М.Покровський та деякі інші. Одним з головних завдань комісії була розробка й розповсюдження програм з етнографічно-

краєзнавчих досліджень України, організація експедицій по збору матеріальних та духовних пам'яток нашого народу, систематизація й каталогізація зібраних колекцій [7, с.133-140]. Вже через кілька місяців по тому М.Ф.Сумцов склав цілу низку програм, які були розповсюджені упродовж кількох місяців в місцевій пресі з проханням про співпрацю. Завдяки цьому лише з Харківщини було отримано від сільських вчителів, священиків, місцевих краєзнавців понад тисячу відповідей на подані питання, що значно сприяло збиранню колекцій до майбутнього з'їзду. Успіх цієї методики обумовив передрукування в 1904 р. програм, розроблених вченим, під час підготовки XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі [8, с.209-224], але вже без підпису автора.

Першою з них була етнографічна програма [9, с.29-32], що складалась з попередніх зауважень для опитувачів та предметної програми, яка робила наголос на збиранні народознавчих свідств, що охоплювали фактично все життя та працю селян. Новаторська за своїм змістом програма до збирання відомостей про кобзарів та лірників [10, с.35], від часу появи якої почалося наукове вивчення цих носіїв народного епосу, мала у своєму складі питання щодо тогочасного стану кобзарства, біографій кобзарів, їхнього репертуару, що до цього на Україні не робилось. Наслідком появи цієї програми та виступу М.Ф.Сумцова з доповіддю про важливість захисту та вивчення кобзарства під час проведення XII Археологічного з'їзду, було зростання інтересу широкого загалу суспільства до кобзарів та лірників, завдяки чому вже в 1902 р. було надруковано 24 біографії і матеріали з репертуаром кобзарів Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній. Остання з програм, розроблених вченим, призначалась для збирання писанок та відомостей про них [11, с.36-37] й була більш повним варіантом програми 1889 року, відрізняючись від своєї попередниці більш докладними питаннями, присвяченими опису як самих писанок, так і народних обрядів, пов'язаних з ними.

Таким чином, аналізуючи самовіддану працю М.Ф.Сумцова у справі розробки програм з етнографічно-краєзнавчого дослідження України, пропаганди збиральницької діяльності та історико-філологічних знань, розгорнуту їм наприкінці XIX - на початку XX сторіччя, ми бачимо, що саме ця діяльність вченого значно сприяла залученню до народознавства широких верств українського суспільства, що, в свою чергу, розширило спектр досліджень в етнографічній науці. Саме цей процес викликав бурхливе зростання в ці роки мережі різноманітних музейних закладів. Так, наприклад, в 1904 році на базі Етнографічної виставки XII Археологічного з'їзду з'явився один з найкращих на той час Етнографічний музей ХІФТ, з перших років свого існування ставший справжнім центром наукових досліджень в галузі народознавства, який, в свою чергу, вже за радянський час, став у принаді створеного в 1920 р. Харківського музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. Всі ці події були б неможливі без існування численних сумцовських програм із збирання етнографічних свідств, що, без перебільшення, є великим досягненням вітчизняної етнографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич В. Програми до етнографічно-краєзнавчого дослідження України // *Наук. збірник Хар. наук. - досл. кафедри укр. культури. - Х., 1927. - с.149-165.*
2. Данковська Р. С. Академік Микола Сумцов як діяч Музею Слобідської України // *Наук. збірник Хар. наук. - досл. катедри історії України. - Х., 1924. - с. 23-26.*
3. Сумцов Н. Ф. О собирании этнографического материала // *Харьков. - 1879. - 4 мая.*
4. Сумцов Н. Ф. Вниманию сельских жителей // *ХГВ. - 1889. - 23 марта.*
5. Потебня А. А., Сумцов Н. Ф. Извещеніе от ИФО при Харьковском университете // *Харьковский сборник. - Х., 1889. - с.249-251.*
6. Сумцов Н. Ф. Программа для собиранія этнографических сведений о крестьянском населении

- Харьковской губернии // Харьковский сборник. - Х., 1891. - с. 3-4.
7. Данилевич В. Е. Этнографический музей ХИФО // Учёные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). - Х., 1907. - с. 133-140.
 8. Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии. - Екатеринослав., 1904. - с. 209-224.
 9. Сумцов Н. Ф. Программа для собирания этнографических предметов к выставке на предстоящем в 1902 году в Харькове XII Археологическом съезде // Зап. Хар. университета. - Х., 1900. - Кн.3. - с.29-32.
 10. Сумцов Н.Ф. Программа для собирания сведений о кобзарях и лирниках// Зап. Хар. университета. - Х., 1900. - Кн.3. - с.35.
 11. Сумцов Н. Ф. Программа для собирания писанок и сведений о них // Зап. Хар. университета. - Х., 1900. - Кн.3. - с.36-37

СТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ УСТАНОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ (1917-1918 Р.)

ЯРОШЕНКО С. С. (ХДАК)

З огляду на національний склад населення України (понад сто етнічних і національних груп) у формуванні сучасної державної етнополітики чільне місце займають проблеми забезпечення культурно - освітніх запитів національних меншин.

Вперше питання про реалізацію етнокультурних потреб національних меншин в Україні як напрямок державної політики було порушено Українською Центральною радою. Зміст та напрямки української державної етнополітики були ґрунтовно викладені в чисельних законодавчих актах Української Народної Республіки. Визначальним принципом української етнополітики було визнання рівноправності та право на суверенний розвиток усіх етнічних спільнот, що мешкали на території України.

Для реалізації державної політики було утворено в уряді Секретаріат у справах національностей як спеціальний орган, а також урядництва: російське, єврейське, польське. Розпочинають роботу польські, єврейські та інші навчальні заклади, національні театри, бібліотеки, утворюються культурно-освітні заклади тощо [1].

Політику УНР щодо національних меншин досліджували як вітчизняні так і іноземні вчені. Висвітлювалися різні аспекти цієї проблематики: політичні, соціально-економічні, культурні (переважно освіта). Саме в цьому контексті, повинна студіюватися пам'яткоохорона діяльність по збереженню культурних набутків національних меншин. На початковій стадії ці проблеми відображали, виходячи з тем наукових досліджень, С.Заремба і О.Нестуля [2].

Певні кроки в розробці цього питання робить автор даної роботи, метою дослідження якої є історія становлення пам'яткоохоронних закладів національних меншин на початку національно - демократичної революції в Україні (1917-1918).

Росіяни були панівним етносом Російської імперії і становили значну частину міського населення, інтелігенції, адміністративних працівників в Україні. Завдяки домінуванню російської мови та культури у громадському та культурно-освітньому житті України відбулися процеси русифікації та асиміляції українського етносу.

Зрозуміло, коли б всі українські прояви були задавлені, тяжко було сподіватися на той колосальний розмах творчих сил після революції, що виявився в Україні та який за невеликий проміжок часу привів до створення низки визначних наукових установ та центрів з виразним українським забарвленням. До Лютневої революції, українська наука в більшості виявляла себе як, за виразним порівнянням Й.Гермайзе, "манівцем українофільського пристосування". Це означення повністю характеризує і пам'яткоохорону роботу.

В діяльності наукових товариств: Нестора-літописця, Одеського товариства історії та старожитностей, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, продуктивна робота велася в напрямку збереження пам'яток культури "єдиної для всіх батьківщини-Росії".

В новій ситуації, що склалася в Україні на весні 1917 року, виникла гостра потреба в створенні загальнонаціонального пам'яткоохоронного центру, який би перебрав справу координації зусиль в сфері збереження історико-культурної спадщини суверенної України. Весною 1917 року був створений Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва (ЦКОПСМ), спочатку на громадських засадах а вже з літа, як підрозділ уряду України. Саме ЦКОПСМ намагався координувати діяльність національних пам'ятко-охоронних товариств, виходячи з проголошених демократичних засад в національному питанні Центральною радою. Завдяки незаперечному авторитетові, голови ЦКОПСМУ М.Ф.Біляшівського, вдалося знайти порозуміння з Київським товариством охорони пам'яток культури і старовини.

Становище польського етносу в Україні визначалося декількома чинниками: з одного боку, давніми державницькими традиціями, а з другого, 150-річною втратою незалежності. Польська еліта мала значний вплив на Правобережній Україні, і в багатьох з них була мрія про відновлення Великої Польщі. Пам'ятки польської культури в цьому сенсі були ланцюжком для згадки про значні національні традиції в незалежній державі [3]. Тому активно над збереженням пам'яток культури працювала польська інтелігенція. Ще під час Першої світової війни під патронатом Польського комітету допомоги жертвам війни діяв відділ опіки над рухомим майном евакуйованого польського населення та пам'ятками старовини. Відділ в Україні очолював Г.В.Дроздовський. Так, 14 березня 1917 року Дроздовському було видано посвідчення на право "прийняття від агентів поліції і урядових закладів на збереження пам'ятки польського мистецтва і старовини евакуйованих з Галичини".

В березні 1917 року науковці польського походження приступили до створення Польського товариства охорони пам'яток, а вже в травні постало в Києві Польське товариство охорони пам'яток старовини в Україні. Активну участь в організації товариства брали: Л.Л.Горохольський, Г.В.Дроздовський, В.Ф.Матушевський, Ф.К.Потоцький [4]. В статуті товариства зазначалось, що воно має "за мету оберігати від пошкодження, знищення, а також вивчати усілякі пам'ятки старовини, мистецтва, культури України". В планах товариства була організація реєстрації пам'яток, заснування власного музею та національної бібліотеки.

Робота польських пам'яткоохоронців не була марною. До них почали звертатися за конкретною допомогою власники колекцій польської старовини. ЦКОПСМ теж всіляко співробітничав з Польським товариством [5]. Голова Польського товариства Л.Л.Горохольський увійшов до ради ЦКОПСМУ.

В тяжкі хвилини, коли розлучений натовп йшов руйнувати й грабувати панські маєтки, польські пам'яткознавці вставали на захист унікальних творинь, як польської так і української культури. Так, в 1918 році член польського пам'яткоохоронного товариства Т.Блазевський врятував від погрому колекцію єврейської родини Абрамовичів в с.Биково на Київщині. В.Стерлю-Орлічкі вивіз з розгромленого маєтку Лукашевичів Подільської губернії 740 томів старовинної бібліотеки.

Єврейське населення довгий час в Російській імперії мешкало в умовах "смуги осідлості", яка в більшості була на теренах України, та піддавалося жорсткому шовіністичному типу чорносотенної реакції. В той час поряд з росіянами і поляками євреї мали значний вплив на стан етнополітичної ситуації в Україні.

Досягнення української революції, в якій євреї брали дієву участь, цілком задовольнили їх інтереси. З упадком національних чи релігійних обмежень, євреї відкрито могли реалізовувати всі національні потреби. Охороною пам'яток єврейської меншини займалися культурологічні товариства, що були започатковані чи реанімовані в 1917 році. В кінці 1917 року до ради ЦКОПСИМУ, як представник єврейських культурологічних організацій, увійшов С.Г.Гуревич.

Єврейська громада і видатні діячі науки, культури, економічної справи довгий час прикладали багато зусиль для організації на теренах Російської імперії єврейського музею. Перший єврейський музей був заснований у Петербурзі та існував він не довго. Завдяки діяльності Одеського єврейського культурологічного товариства і при сприянні ЦКОПСИМУ, в Одесі, в буремні дні революції було засновано, перший в Україні, музей Єврейської культури і побуту, очолював який А. Рубінштейн. В подальшому музей носив ім'я відомого єврейського письменника Менделя Мойхер Сфорім. В 20-ті роки музею надано статус «Всеукраїнського. Не зважаючи на складні обставини існування, музей зберіг і доповнив безцінну збірку експонатів і став центром національної єврейської культури.

Загалом позитивно оцінюючи зусилля нових пам'яткоохоронних структур національного спрямування, не можна проігнорувати чинники, що стримували їх результативність, вони були спорідненими з перешкодами, які додали українські пам'яткоохоронці.

1. Відсутність законодавчих важелів і адміністративних повноважень в галузі пам'яткознавства.
2. Недостатність фінансової підтримки з боку центральних та місцевих органів влади

Підсумовуючи, потрібно зазначити, за перші місяці після повалення самодержавства пам'яткоохоронний рух в Україні вийшов на принципово новий рівень розвитку. З розбудовою держави почалося і формування державної системи охорони пам'яток культури в Україні, в якій вагоме місце займали національні пам'яткоохоронні утворення, що реально провадили демократичні засади політики Центральної ради в національному питанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття) / НАН України; Інститут національних відносин і політології. - К., 1995. - С.4;
2. Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. - К., 1996. - 400с.; Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні. - К., Полтава, 1994. - С.42
3. Чирко Б. Національні меншини в Україні в 20-30 роках. - К., 1993. - С.4
4. Центральний державний архів вищих органів влади України. (ЦДАВО) Ф.166, оп.1, спр.689-Арк.5
5. Нова Рада-1917.-16 травня
6. ЦДАВУ Ф.2201, оп.1, спр.210-Арк.9

ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА РОЗВИТОК КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКОГО БАСЕЙНУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

ХРЯПІН Е.О. (ХТУРЕ)

Розвиток кам'яновугільної промисловості Донецько-Криворізького басейну набуває швидких темпів у пореформений період, у 60-і роки були проведені пошукові роботи і складані карти регіону. Початок піднесення галузі відбувається в 70-80-х

роках із побудовою: Курсько-Харківсько-Азовської, Лозово-Севастопольської, Катеринославської залізниць. Залізниці були не тільки одним із основних споживачів вугілля, але й дали можливість вийти на внутрішні та зовнішні ринки сировини басейну. Наступний період 90-х років був часом найбільшого розвитку галузі в зв'язку із піднесенням металургійної справи, яка використовувала у великій кількості кокс. До цього необхідно додати, що споживачами кам'яновугільної промисловості стала гірничодобувна галузь (добування кам'яної солі, ртуті, залізної руди).

Територіальні межі впливу іноземного капіталу на кам'яновугільну галузь визначаються кордонами гірничої області Південної Росії – Катеринославської, південної частини Харківської губернії, західної частини Області Війська Донського [1, с. 5-6], [2, с.1-90].

Піонером серед іноземних підприємств у галузі стало французьке товариство, засноване в 1875 р. “Горне і Промислове товариство” із основним капіталом 20 млн. фр.[3, с.74]. Воно стало першим французьким товариством, відкрившим свою діяльність в межах Російської імперії. У 1898 р. воно було реорганізовано в “Гірничі і промислове товариство на Півдні Росії” із основним капіталом у 20 млн. фр., запасним капіталом – 7,5 кредитних крб.[4, с.286]. Товариство складалось із різних структурних підрозділів, частіє Донецьких кам'яновугільних копалень належало 5.297.663 фр.[5, с.268]. На 1898 р. Донецькі кам'яновугільні копальні “Горного і промислового товариства на Півдні Росії” діяли із збитком в 26.351 фр.[3, с.75].

Наступним французьким товариством у галузі було утворено в 1892 р. “Франко-Російське товариство Берестовських кам'яновугільних копалень” із основним капіталом 2,4 млн. фр.[6, с.618-619]. На 1899 р. товариство основний капітал не збільшувало, отримавши прибуток в 26.997 крб., дивіденд не видавався [7, с.58]. У 1896 р. було утворене французьке підприємство “Екатери́нівське горнопромислове товариство” із основним капіталом 1.875.000 крб., облігаційним капіталом – 752.062 крб. [7, с.57]. У 1898 р. французький громадянин А. Руссо заснував “Кам'яновугільне і металургійне анонімне товариство Ново-Павлівка” із основним капіталом 7 млн. фр., правління якого перебувало в Парижі [8, Ф.23, Оп.24, Спр.569, Арк.1,Ізв.,26].

У 1899 р. було утворено французьке підприємство “Анонімне товариство Микитівської кам'яновугільної копальні”. Основний капітал підприємства складав 10 млн. фр., реалізовано протягом року 3750000 фр. для будівництва копальні [9, с.1808].

“Товариство Білянських кам'яновугільних копалень” утворюється у 1895 р. із основним капіталом 5 млн. фр., облігаційним – 2.961.500 фр.[4, с.215]. У 1899 р. товариство отримало прибуток 46.791 фр., дивіденд не був виданий [7, с.56].

У 1895р. організовано “Товариство Варваропільських кам'яновугільних копалень”, що діяло з основним капіталом в 5 млн. фр.[4, с.313]. У 1898 р. товариство отримало 38916 крб. прибутку, [10, с.40], в 1899р. – 101733 крб., дивіденд не був виданий [7, с.56].

У березні 1895 р. утворюється “Анонімне товариство Прохорівських кам'яновугільних копалень (на Дінцю)” із основним капіталом в 8 млн. фр.[6, с.622]. За 1900 р. компанія отримала прибуток – 998.898 фр., дивіденд не був виданий [4, с.291].

У грудні 1895 р. засновано в Бельгії “Лугансько-Донецьке кам'яновугільне акціонерне товариство” із основним капіталом 2,7 млн. фр.[4, с.328]. У 1899 р. товариство отримало прибуток в 10.868 фр., основний капітал складав 2,7 млн. фр., облігаційний капітал – 1.488.000 фр.[7, с. 57].

У наступному 1896 р. утворюється одне бельгійське “Товариство Північно-Східне-Донецьке кам'яновугільних і металургійних заводів” із основним капіталом 3 млн. фр.[6, с.617].

Французьке "Горне і Промислове товариство" в 1897 р. було реорганізовано в "Горне і Промислове товариство Рутченки" бельгійським "Генеральним Товариством" [8, Ф.23, Оп.12, Спр.980; Оп.24, Спр.453]. У 1899 р. товариство мало основний капітал в 15.610.000 фр., отримало прибуток 1.962.229 фр., дивіденд складав 8% [7, с.57].

Наступним бельгійським підприємством стало "Анонімне товариство Риковських кам'яновугільних копалинь (Донець)", утворене в 1898 р. із основним капіталом в 8 млн. фр.[4, с.292], який збільшили до 14 млн. фр.[9, с.1694].

У 1898р. організовано бельгійське підприємство "Металургійне і горнопромислове товариство Дон-Донець". Основний капітал товариства складав 2250000 фр., за перший рік діяльності отримано прибуток в 3.938 фр., дивіденд не був виданий [4, с.209,316].

У 1899 р. було організовано "Анонімне товариство кам'яновугільних копалинь, рудників і заводів в с.Государево-Байрак " із основним капіталом 7,5 млн. фр.[8, Ф.23, Оп.24, Спр.728, Арк.37 зв.]. Прибуток отриманий за перший операційний рік в розмірі 16.301 крб. пішов на погашення витрат [7, с.57].

"Кам'яновугільне, металургійне і промислове товариство в Ломоватці (Донець)" діяло із основним капіталом 3,5 млн. фр. За перший рік виробництва підприємство отримало прибуток в 69.868 фр.[7, с.57].

Протягом 1899р. утворюються "Анонімне товариство з'єднаних кам'яновугільних копалинь Півдня Росії" з капіталом 8,5 млн. фр., "Анонімне товариство коксових заводів Широкий (Донець)" з капіталом 1 млн. фр.[4, с.221],[9, с.1723].

Бельгійське "Коноплянське кам'яновугільне і металургійне анонімне товариство" діяло на 1900 р. із основним капіталом 7 млн.фр. У 1900 р. бельгійське "Анонімне Ірмінське кам'яновугільне товариство (Донець)" працювало із основним капіталом 4 млн. фр.[9, с.1732].

Німеччина мала одне підприємство кам'яновугільній галузі "Акціонерне анонімне товариство Російської горнозаводської промисловості", утворене в 1898 р. із основним капіталом 2 млн. марок [9, с.1774]. За перший рік діяльності товариство отримало прибуток 461.027 марок, в 1900 р. – 293.400 марок [9, с.1794].

У 1899р. було організовано англійське товариство "Російських кам'яновугільних копалинь із обмеженою відповідальністю" з основним капіталом 360.000 ф. ст.[8, Ф.23, Оп.24, Спр.700, Арк.1, 1 зв.].

В економічному розвитку український регіон йшов західноєвропейським напрямом, але з помітним відставанням. Найбільш показовим з цього боку була в Україні кам'яновугільна промисловість Донецько-Криворізького басейну, куди в 70-ті роки починають проникати іноземні капітали.Формою надходження іноземних інвестицій у галузь стає акціонерний капітал.

Першопроходцями у кам'яновугільній галузі басейну серед іноземних підприємств стали французькі, але протягом п'ятилітнього періоду 1895-1900 рр. збільшується представництво іноземних компаній – бельгійські, англійські, німецькі.

У другій половині XIX ст. було утворено і почало діяти 21 іноземне товариство: 14 бельгійських, 5 французьких, по одному англійському та німецькому, першість за сумою капіталів посідали бельгійські компанії (24.005.733 крб.), друге – французькі (8.870.812), третє – англійські (2 млн. крб.), четверте – німецькі (530.000 крб.) із загальним капіталом – 35.406.545 крб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник законоположений и правительственных распоряжений, касающихся горного и горнозаводского дела юга России / Под ред. Н.Ф фон-Дитмара. - Х.: Тип. "Печатное дело", 1903. - 579с.
2. Торговля и Промышленность Европейской России по районам.- Вып. IX. Южная

- горнопромышленная полоса.- СПб.: Тип. В. Ф. Киришбаума, 6. г. - 44, 90 с.
3. Статистика акционерного дела в России.- Вып. II - №21.- Х.: Тип. Зильберберг, 1900.- 84 с.
 4. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. - Х.: Тип. М.Зильберберг и С-ва, 1901.- 444с.
 5. Отчет акционерного общества "Французское горное и промышленное общество на Юге России.// Вестник Финансов, Промышленности и Торговли.- 1900.- №10.- С. 266- 269.
 6. Статистика акционерного дела в России.- Вып. III. Условия деятельности и доходность акционерных предприятий СПб.: Тип. МПС (Т-ва И. Н. Кушнерев и К°), 1898.- XL, 656 с.
 7. Статистика акционерного дела в России.- Вып. III.- №34.- Х.: Товарищество "Печатня С. П. Яковлева", 1901.- 81 с.
 8. Російський Державний Історичний Архів (в м. Санкт-Петербурзі)
 9. Указатель действующих в Империи акционерных предприятий СПб.: Издание А. И. Дмитриева-Мамонова, 1903.- XXXIX, 2028 с.
 10. Статистика акционерного дела в России. - Х.: Тип. Зильберберг, 1900.- 45 с., 2 прил.

ОПЫТ ПЕРИОДИЗАЦИИ ЭВОЛЮЦИИ ДОЛЖНОСТИ ПРЕФЕКТА ГОРОДА РИМА

Домановский А.Н. (Харьковский университет)

Исключительное положение и роль города Рима античного периода неоднократно привлекали исследователей, затрагивавших разнообразнейшие аспекты его истории. Далеко не последнее место в их трудах занимало изучение административного устройства "Вечного города". Существенным недостатком основной массы работ по данной проблематике является безоговорочное просеивание рамок политической периодизации истории Древнего Рима на историю его бюрократического аппарата, что приемлемо далеко не всегда. С другой стороны менее распространено, но все же имеет место перенесение характеристик той или иной должности, известных для одного периода, на другой период, что явно ошибочно. Избегать указанных ошибок, а также поставить вопрос о связи политических, экономических, социальных изменений в государстве с изменениями в административном устройстве "Вечного города" можно лишь при создании специальной периодизации истории как всей администрации Рима, так и истории эволюции отдельных её должностей. Не претендуя на решение данных проблем в целом, эта работа имеет целью создание периодизации развития одной из важнейших должностей в администрации города Рима - должности префекта города. Зарождение и первичное развитие должности префекта города Рима относится еще к царскому периоду. В это время префект назначался царем на время отсутствия последнего в городе. Свобода действий градоначальника определялась, вероятно, распоряжениями царя на этот счет. Поэтому в царское время префект города хотя и играл немаловажную роль в управлении Римом, но не был постоянной должностью и назначался в исключительных случаях.

Ситуация не изменилась и в период ранней Республики, когда должность префекта города относилась к случайным экстраординарным магистратурам. Он назначался при отбытии из Рима обоих консулов, причем назначение производил тот из них, который покидал город последним. Срок префектуры заканчивался с возвращением одного из консулов в Рим.

После учреждения должности городского претора со времени принятия законов Лициния и Секстия (367-366 гг. до н. э.) городская префектура потеряла свое значение и продолжала использоваться лишь во время ежегодного Латинского праздника на Альбанской горе. Не имевшая реального значения, эта префектура, для которой назначался особый *praefectus urbis feriarum Latinarum causa*, просуществовала вплоть до последних веков империи.

Особый момент в истории развития данной должности представляет также

назначение Юлием Цезарем в 46 г. до н. э. коллегии из восьми префектов города, которые вели городские дела в его отсутствие, то есть были экстраординарными. Мы отчетливо видим в нашем случае один из основных признаков римских магистратур периода Республики — коллегиальность. В то же время просматриваются явные отличия данных префектов города от префекта республиканского времени: во-первых, *praefectus urbis* периода ранней Республики не обладал коллегиальностью; во-вторых, каждый из префектов, назначенных Цезарем, имел двух ликторов, что противоречило республиканскому обычаю.

Качественно новый этап эволюции должности префекта города начинается со времени правления Августа, когда республиканские учреждения еще существовали и существенно не изменились, но наряду с ними появляется особый императорский бюрократический аппарат. Отношения между императором и представителями этого аппарата строились на личных связях. Одним из наиболее ярких представителей новой раннеимперской бюрократии и стал префект города. Вначале должность продолжала оставаться экстраординарной. Статилий Тавр был назначен городским префектом именно при отбытии Августа из Рима, в момент смерти императора префекта города в столице не существовало, а следующим градоначальником стал Луций Пизон, назначенный уже Тиберием. Таким образом, постоянной эта должность стала уже со времени Тиберия.

Всеобщий дуализм системы управления по отношению к префекту города нашел свое выражение в том, что, во-первых, сам градоначальник выступал в двойной роли, являясь одновременно и сенатором, и служащим императора. Во-вторых, многие функции относящиеся к ведомству префекта, выполняли параллельно ему республиканские магистраты, со времени Августа заведовавшие отдельными регионами, на которые был разделен Рим: эдилы, трибуны, преторы. Функции префекта города выполняли также новоучрежденные должности, как, к примеру, *praefectus vigilum* (начальник пожарной команды, выполнявший в это время и общеполицейские обязанности), *praefectus annonae* (ответственный за снабжение города продовольствием). Именно этот дуализм позволяет выделить период с конца I в. до н.э. до середины II в. н. э. в качестве нового этапа развития должности *praefectus urbis*, являвшегося во многом представителем императорской бюрократии в то время как сенатский аппарат доминировал и лишь начинал неохотно лишаться своих функций.

Впрочем, уже при Антонине Пис. во второй половине II в. н. э. префект анноны и префект пожарных были подчинены префекту города. Постепенно переходили к градоначальнику и функции магистратов, компетенция которых неумолимо сокращалась, а со времени Александра Севера (222-235 гг.) уменьшился даже сам состав магистратуры: в связи с учреждением императором при градоначальнике совета из четырнадцати кураторов — консуляров, представителей городских регионов, для обсуждения нужд города, прекращается и само назначение магистратов для заведования отдельными регионами. Переломным моментом в истории судебного устройства Рима считается период со второй половины III по IV в. н.э., т.к. именно в это время судопроизводство окончательно переходит из рук претора к городскому префекту. Таким образом, власть в столице собирается в ведомстве градоначальника за время со второй половины II в. н. э. до начала IV в., что позволяет выделить его в отдельный этап эволюции должности *praefectus urbis*. Условно датой конца данного периода можно считать 284 г., начало правления Диоклетиана, при котором был установлен Доминат, а Рим фактически потерял значение столицы империи.

Новый период истории данной должности начинается с IV в., когда вся полнота

административной исполнительной власти в Риме уже принадлежит префекту города. Именно на этом этапе своего развития и с такими функциями *praefectus urbis* появляется в 359 г. в Константинополе. Некоторое время должности префектов города в обеих столицах развивались параллельно, но уже с конца IV-начала V в. в их положении намечаются отличия: в связи с тем, что императоры редко бывают в старой столице, звание градоначальника становится здесь пожизненным и приобретает очень широкие полномочия, тогда как в новой сроки пребывания в должности и ее юрисдикция определялись и ограничивались волей правителя. С другой стороны, общегосударственное значение должности городского префекта в Константинополе было гораздо выше, чем в Риме, что обуславливалось внутриимперским положением обеих столиц. Условной датой начала все большего расхождения должностей префектов города Константинополя и Рима можно считать время окончательного разделения Римской империи на Восточную и Западную после смерти императора Феодосия в 395 году. После прихода к власти Одоакра в 476 г. положение должности градоначальника не претерпело существенных изменений.

Разница положения двух префектов города становится разительной после вторжения в Италию готов в 493 г. Именно с этого времени начинается новый этап эволюции должности градоначальника Рима. Дуализм административной системы Остготского королевства по отношению к городскому префекту нашел выражение в существовании параллельной последней должности *комита* готов Рима.

Следующий период развития данной должности начинается с 555 г., когда после победы над готами Юстиниан, уделяя особое внимание возрождению былого величия Рима, укрепляет, в частности, городскую префектуру. Эта политика, имевшая временный успех, потерпела крах к началу VII в.

Итак, как было показано, должность префекта города прошла через восемь этапов эволюции за время своего существования в Риме. 1. Появление экстраординарных префектов города в царский период истории Рима и существование экстраординарной магистратуры градоначальника в период ранней Республики. 2. Существование особого отвлечения от городской префектуры в виде случайной должности *praefectus urbis feriarum Latinarum causa* (самостоятельно - с 367-366 гг. до н. э. и параллельно с другими, имевшими реальные полномочия префектами города - вплоть до последних веков империи). 3. Учреждение Юлием Цезарем в 46 г. до н. э. коллегии из восьми префектов, которая также носила экстраординарный характер. 4. Учреждение должности префекта города Октавианом Августом и её параллельное существование с республиканскими магистратурами до середины II в. до н. э. при превалировании последних, причем постоянной должность становится только со времени Тиберия. 5. Собрание административной власти в столице в руках градоначальника со второй половины II в. н. э. до 284 г. 6. Достижение городским префектом всей полноты исполнительной административной и судебной власти в период с 284 г. до 493 г. Этот этап можно разделить условно на три подэтапа: а) 284-359 гг. - существование префекта города только в Риме; б) 359- условно 395 гг. - параллельное существование данной должности в обеих столицах; в) 395-493 гг. - все большее нарастание различий между градоначальниками Рима и Константинополя, обусловленное политическими, экономическими и социальными отличиями ситуации на Западе и Востоке некогда единой империи. 7. Параллельное существование должности префекта города с должностью *комита* готов Рима с 493 г. до 555 г. 8. Попытка византийского правительства возродить былое значение должности градоначальника "Вечного города" с 555 г. до начала VII в., когда эта политика потерпела крах.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

СЕМАНТИКА ЛОКАТИВНОСТИ: КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ,
ПАРАМЕТРЫ, ОЦЕНКА.

СОКОЛОВА Г.П. (Харьковский университет)

"Чем-то великим и трудноуловимым кажется топос..."

Аристотель

Семантическая категория пространства является важнейшей категорией, формирующей модель мира в нашем сознании. Локализм является характерной чертой любого естественного языка. И поскольку человек идентифицирует себя в мире через систему параметров (времени, пространства, оценки и др.), одним из наиболее существенных показателей человеческого мировосприятия является пространственный (локативный) конкретизатор.

В лингвистических исследованиях, связанных с проблемой пространства можно определить несколько направлений: коммуникативно-прагматический, логико-референционный, структурно-семантический, психо-лингвистический, сравнительно - типологический. Для нас представляет особый интерес перспективное ныне направление, в котором сочетаются когнитивный подход - /лингвопсихологическое описание/ и структурно-семантический, "лексичесентрический" [Терехова, 1999]. Это известные монографии и статьи Ю.Д.Апресяна, Е.О.Яковлевой, А.Е.Кибрика, А.В.Кравченко, О.С.Кубряковой, а также работы по теории поля локативности В.Г.Гака, исследования прагматического аспекта дейксиса Е.В.Падучевой, С.А.Крылова и др., статьи по изучению семантики размера и сочетаемости в русском языке А.Н.Журинского, Е.В.Рахилиной, Ю.Д.Апресяна, исследование семантического пространства у Топорова В.Н.

Однако неоднозначность категории, отсутствие какого-либо окончательного решения проблемы пространства, необходимость систематизации и концептуальной организации категории локативности и определили предмет и тему нашей работы, фрагментом которой является статья. В русле нашего исследования одной из важнейших представляется проблема отображения пространственных отношений в концептуальной системе человека, а также формирование общей картины реальных локативности и возможности её языковой вербализации.

Поскольку пространство - "знак выражения самой жизни" [Шпенглер 1993, 336], и оно является структурно-организованным и упорядоченным, языковая категория локативности имеет свою организацию, а её семантика выявляется на основе концептуальной системы понятий, которые отображают различные пространственные отношения.

Главная черта интериоризованного в мышлении пространства - его дискретность; это можно объяснить тем, что человек воспринимает существование объектов окружающего мира при условии наличия в них предметных форм и границ. Концептуальный элемент 'отделённость' ('отдельность') предполагает обязательное наличие противоположного концепта 'целостность'. Создание вербального кода, отражающего общие представления человека относительно пространства как определённого места, которому присущи признаки отделённости, целостности, граничности, выражается в формировании номинативных единиц класса существенных. Именно они способны фиксировать и репрезентировать

локативные признаки разной семантики. Концептуальное значение пространственности в русском языке отображается в лексемах 'пространство', 'простор', 'место', 'местоположение', 'местность' и др., конкретизация которых обеспечивается и уточняется контекстуально. Нельзя говорить о каком-либо выделении пространства, не сказав о том, что ему противопоставит, - об объектах (согласно известному принципу противопоставления 'фона' и 'фигуры' обе эти сущности оказываются членами одного 'гештальта'). Можно предположить, что концепт объекта складывался, как представление о топологически замкнутой части пространства, в свою очередь, на него распространились свойства последнего: целостность, перцептуальная самостоятельность и определённость.

Пространственные отношения в общем виде есть соположение в пространстве какого-либо предмета, действия... и некоторого пространственного ориентира - локуса. Оба концепта - 'объект' ('предмет') и 'пространство' взаимосвязаны между собой, а концепт 'место' подчинён им обоим. (Ср.: "вещь конституирует пространство, организует его структурно" [Топоров 1993, 239]). У слова 'место' имеется как предметное значение (*Весь её багаж состоял из двух мест*), так и значение "неквантифицированности" (*Когда дети играют, им всегда мало места*, ср.: *мало мест; *В ящике уже не было места для писем*, ср.: *ни одного места); т.е. место как часть (участок) пространства, занимаемого объектом и ограничиваемая им, может характеризоваться, подобно пространству, и как объём (*Оставь место для сладкого*, ср.: *одно место), и как плоскость, и как точка (место города на карте); оно может быть предназначено для чего-либо (не только предмета, но и события, действия), и поэтому, согласившись с мнением Кубряковой Е.С., не называем его лишь "вместилищем объектов" [Кравченко, 1996]: *Все места на спектакль были проданы; Займи мне место в зале; Место встречи изменить нельзя; Опергруппа выехала на место происшествия.*

Места всегда ассоциируются с предметами. Референция к месту, как объективно существующей области пространства, осуществляется только именем: *Лес - это (прекрасное) место*; ср.: *Место - это (прекрасный) лес.

Сложный для понимания концепт 'пространство', не обладающий "хотя бы относительной семантической простотой" [Вежицка 1983, 236], являющийся одновременно "простейшим элементом языка (по Сёренсену), а также понятия 'предмет' и 'место' естественнее всего связать с системой восприятия, достаточно организованной и самой простой из восьми систем человека (см. классификацию в [Апресян 1995, 357]). Среди 5 подсистем восприятия (зрение, слух, обоняние, вкус, осязание) ведущим является зрительное восприятие - главный канал поступления информации о мире: один модус зрительной перцепции обеспечивает восприятие мест, другой - предметов. Существование этих двух систем, как считает Б.Ландау, - важный фактор, влияющий на язык [Landau 1994, 259], поскольку область восприятия лежит между физическим, материальным миром и его отражением в языковых формах.

Понятие пространства не связано напрямую с какой-либо языковой категорией: категория локальности не имеет, в отличие от грамматической категории темпоральности, в качестве своего центра морфологическую категорию. Однако существенность понятия пространства и его бытийной сути приводят к тому, что пространственные значения и значения пространственных (локативных) отношений охватывают фактически все знаменательные части речи и формируют разные классы

пространственных ориентиров - предлогов, наречий, местоимений, - объединённых понятием локума.

Пространственные отношения, выражающие статическое расположение предметов или перемещение относительно друг друга непосредственно доступны наблюдению и ощущению человека. И поскольку они имеют реальный денотат в физическом пространстве, то можно говорить о денотативном статусе значений слов, выражающих пространственные отношения (тогда как лексические средства выражения темпоральности - сигнификативны; ср.: "Субъект, то есть имя вещи, естественное всего мыслится в терминах пространства, протяжённости, тогда как предикат - в терминах длительности" [Степанов 1985, 29], "Субъект принадлежит миру, а предикат - мышлению о мире" [Арутюнова 1976, 378]). Под особую категорию - существительное - подводится (а также формируют её) названия объектов и мест. К существительным с яркой локативной семантикой - экспликаторам системы пространственных концептов - относятся субстантивы *верх, низ, перёд, зад, середина, центр, бок* и др.

Социально значимыми для деятельности человека являются и понятия 'величины' и 'параметров' (пространственных). Предметные признаки величины - инвариантной пространственной формы - связаны с её размерами и играют роль конкретных параметров объектов, которые обозначают длину, ширину, высоту, глубину, объём объектов. Квалификаторы и квантификаторы локативности отображают общую величину объекта (*большой-маленький*) и его параметры: длины (*длинный-короткий*), ширины (*широкий-узкий*) и др. Наличие в языке двух способов номинации локативных отношений (относительно-неточного и точного) влияет на способность носителей языка осуществлять относительную и абсолютную оценку пространственных параметров объекта. Производные модификационные прилагательные (*высочайший, высокий-превысокий*) и др., а также модели с наречиями меры и степени (*очень, не совсем, слишком, не совсем* и др.) отражают субъективный характер меры и интенсивности восприятия размеров и величин реалей; другую группу составляют номинативные единицы типа словосочетаний - своеобразные "формулы" конкретно-параметрической семантики: *высотой три метра, пять километров длиной (в длину)*, производные от них единицы - композиты синтагматического типа, образованные соединением количественного компонента и единицы измерения: *трёхвершковое пространство, двухдюймовая дискета, трёхкилометровый путь*. Структура концептуальной картины пространственных отношений прежде всего обозначена дейктическими языковыми знаками как центром моделирования определённых локативных категориальных ситуаций: относительного (субъектного) или абсолютного (субъектно-объектного), т.е. можно говорить о дейктической и недейктической локативности. От ориентации пространственных отношений зависит и дифференциация адвербиальных локативов. В первом случае способы локативности подразделяются от степени конкретизации пространственных отношений, а в другом случае вырисовываются две группы локативов: 1) антропоцентрические, определяющие место объекта относительно определённого субъекта и 2) аксиологические, обозначающие оценку субъектом расстояния между объектами.

Важнейшим принципом дифференциации локативов является концепт 'статики-динамики' пространственных отношений, согласно которому различаются два основных типа первичных локальных моделей: динамические с глаголами

движения... и статические с глаголами местонахождения" [Гак 1996]. Ядром поля локативности (в концепции Гака) является "структура А + R + В, где А - локализуемый объект, R - локальное отношение, а В - локализатор, причём локализатор должен быть выражен формами существительных с локальной семантикой" [Гак 1998, 76]

Рассмотренная нами концептуальная система пространственных понятий и отношений даёт возможность в дальнейшем анализировать модели с модифицированной усложненной структурой, в которых основное базовое значение благодаря контексту дополняется сопроводительным: темпоральности, причины, качественности, поскольку несмотря на то, что мир является континуальным, а понятие - дискретным, концептуальное деление мира лишь частично отражается в его вербальном членении: между ними существуют отношения взаимной комплементарности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. - М., 1995.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. - М., 1976.
3. Вежибица А. Из книги "Семантические примитивы" //Семиотика. - М., 1993.
4. Гак В.Г. Функционально-семантическое поле локативности //Теория функциональной грамматики. - М., 1996.
5. Гак В.Г. Языковые преобразования. - М., 1998.
6. Кравченко А.В. Когнитивные аспекты языковой категоризации. - Иркутск, 1996.
7. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка. - М., 1985.
8. Терехова С.І. Способи експлікації просторових дійсних понять //Мови й культура народів Приазов'я. - Бердянськ, 1999.
9. Топоров В.Н. Пространство и текст //Текст: семантика и структура. - М., 1993.
10. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки ...т.1. - М., 1993.
11. Landau B. Where is what and what is where: The language of objects in space //Lingua, 1994.

РОЛЬ НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ. В УНОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Трифонов Р.А. (Харківський університет)

Початок ХХ ст. на українських землях характеризується правописною неусталеністю, одночасним функціонуванням кількох орфографічних систем, кожна з яких претендувала на канонічність і здійснювала експансію в різні мовні сфери. Це створювало велику кількість ускладнень, головне з яких – неможливість наповнити конкретним змістом поняття «грамотність». Згідно зі спостереженням часопису «Наша школа» за 1911 рік, можна говорити про наявність в Україні того часу щонайменше шести правописних систем:

- 1) «желехівка», офіційний правопис для Галичини;
- 2) правопис «Записок Наукового товариства ім. Т.Шевченка»;
- 3) правопис львівської газети «Діло»;
- 4) етимологічний правопис;
- 5) правопис газети «Рада»;
- 6) т.зв. «ярижка», офіційний до 1905 р. для української мови в Росії правопис.

З цих систем 1-4 використовувалися у Галичині, а 5 і 6 – в Наддніпрянській Україні. Наведені спостереження автор часопису на початку століття підсумовує таким висновком: «В результаті – на цілій лінії запанувало у нас право-писне

замішане, в якому трудно з'орієнтуватися вже не тільки нашому ширшому загалові, а й не раз навіть і фаховому чоловікові» [1, с.2. Зважаючи на тематику дослідження, всі цитати подаємо правописом оригіналу]. Завданням українського громадянства стало порозуміння в цій сфері.

Однак необхідно враховувати, що правописи були створені на одній основі, виходили з одного джерела. Тому різниця між ними не була аж надто великою, а стосувалася декількох моментів. Саме про узгодження цих моментів йшлося в науково-публіцистичній дискусії у 1906–1913 рр. Нижче зупинимося на кожному з принципових положень, які викликали обговорення.

1. Вживання літери і та її функції в правописі

У правописній системі, якою користувалися в Наддніпрянській Україні, літера *ї* позначала сполучення звуків [йі]. У правописі Галичини, крім цієї функції, графема також слугувала для позначення звука [і], що походить з «ять» або *е* і стоїть після приголосних *д, т, з, с, ц, л, н*. Саме останній момент становив проблему і вимагав розв'язання.

Свої погляди висловили відомі вчені Борис Грінченко й Агатангел Кримський. Цікаво, що думки саме з цього приводу виявилися в них протилежними, що не завадило їм з'явитися друком під однією обкладинкою [2]. Б.Грінченко виступив з пропозицією позначати літерою *ї* тільки [і] йотований. У решті випадків, незалежно від походження, звук мав позначатись літерою *і*. Аргументуючи свою позицію, він наголошував на необхідності уникати в правописі тих елементів, які його невмотивовано ускладнюють. Розрізнення вимови приголосних перед [і] відбувалося в ряді говорів, почасти зберігається і зараз, але загальномовним це явище не було, як не було і більш-менш чітко окресленим (факультативність фонетичних виявів була надто високою). Тому в українській мові наявність двох літер справді могла створити додаткові ускладнення.

А.Кримський, навпаки, обстоював подвійну функцію *ї* в українському правописі. Однак для визначення того, коли має писатися ця літера, він не знайшов кращого орієнтиру, ніж вимова самого мовця. Зрозуміло, що на такому хисткому, недостатньо науковому ґрунті літера *ї* не могла утвердитись.

Окрему розвідку проблемі написання літери *ї* присвятив В.Гнатюк [3]. Він посилався на видання [2], не погоджуючись з аргументами Грінченка. Треба відзначити, що з усіх формулювань правила, які давалися учасниками дискусії, виклад їх Гнатюком є найбільш чітким і систематизованим [див. 3, с.219].

Суперечки щодо літер *і* та *ї* цікаві тим, що дозволяють простежити специфіку конфлікту навколо традиції. Саме у цьому виразно зіткнулися відповідальність за традицію вивчення української мови і за традицію в окремому фрагменті її структурної будови. Б.Грінченко продемонстрував готовність при-нести у жертву відповідність традиції заради відповідальності за неї, оскільки головною проблемою, що хвилювала його на той час, був освітній – і навіть просвітний – бік будь-якого мовного явища, котре претендувало на нормативність. Іншими словами, письменник зважав на об'єктивно існуючий суспільний білінгвізм, на те, що соціальні заклади підштовхували до визнання другорядності української мови, і прагнув зняти всі внутрішньомовні фактори, які могли б мимоволі призвести до того ж. Малозрозуміла більшості мовців і зовсім не зрозуміла їх частині традиція написання літери *ї* могла б зашкодити мові і глобальнішій традиції – її функціонуванню. Це теж, безперечно, була форма відповідальності за традицію, але

за традицію найширшу, традицію мововжит-ку в усіх суспільних ситуаціях.

Коли Кримський із Гнатюком обстоювали розрізнення літер на письмі залежно від вимови, це була теж відповідальність, але за традицію суто лінгвістичну, структурну. В.Гнатюк, очевидно, дбав передусім про адекватне відображення традиції на письмі, акцентуючи увагу на збереженні мовної системи.

2. Проблема написання *ся* разом / окремо

У цьому питанні маємо справу зі значною статистичною поширеністю мовного явища і стійкістю традицій, конфлікт яких спостерігаємо.

Б.Грінченко й А.Кримський у [2] солідаризувалися з цього питання і стверджували, що в українській мові *ся* повинне писатися разом з дієсловом. Такої ж думки дотримувалися й інші учасники дискусії, зокрема, І.Нечуй-Левицький [4]. Опозиційні погляди висловив головним чином той же В.Гнатюк. Отже, знову зіткнулися традиція Наддніпрянської України (написання разом) і Галичини (написання окремо).

Для того, щоб остаточно визначитись із статусом, а отже, й написанням частки (морфеми) *ся*, необхідно було дати відповідь на такі питання:

- 1) Чи с *ся* в літературній мові однією з відмінкових форм займенника?
- 2) Чи може бути літературною нормою рухома позиція *ся* щодо дієслова?
- 3) Чи може *ся* в літературній мові скорочуватись до *сь*?

Ствердна відповідь на перше і друге, заперечна – на третє забезпечували б окремий статус частки. Протилежні відповіді приводили б до протилежного висновку. Розглянемо, як відповідають на ці питання учасники мовної дискусії.

Про позицію В.Гнатюка щодо *ся* як відмінкової форми свідчить уже назва його статті: «Як писати *займенник ся* при дієсловах?» Учений обстоює *ся* як одну з відмінкових форм у парадигмі зворотного займенника. Він також указує на можливість уживання *ся* перед дієсловом у говорах. Принципову позицію зайняв В.Гнатюк з третього питання: на його думку, в Австро-Угорщині «ні в однім народнім говорі *ся* не скорочуєть *ся*» [5, с. 151], таке скорочення не в характері мови.

Борис Грінченко виправляє фактичну помилку В.Гнатюка і доводить, що скорочення *ся* до *сь* відбувається в усіх говорах української мови. «А деякі пурісти (див., напр., розвідку І.С.Левицького-Нечуя) дуже неприхильно позирають на «*ся*», коли воно трапляється після самозгуків (*боюся, вернися*), вважають (хоч і несправедливо) таке *ся* за галицьку вигадку і вимагають, щоб українці не писали, напр., «вернися», а тільки «вернись». Це, звісно, вже переборщено в другий бік, але ж добре показує, наскільки органічно вросло *сь* у мову східному українцеві» [2, с. 18–19]. Навпаки, властивим тільки частині го-ворів локальним явищем Грінченко вважає рухомість *ся* відносно дієслова, яка не могла закріпитися в літературній мові.

Як бачимо, під час дискусії 1906–1913 рр. остаточної думки щодо написання *ся* ще не було вироблено. Однак цей момент орфографії був надалі внормований досить швидко. На нашу думку, так сталося тому, що відповіді на три названі вище основні питання вже були цілком прозорими і лежали на поверхні. Втрата часткою *ся* належності до займенників, стійка постпозиція до дієслова і можливість скорочення до *сь* у літературній мові забезпечили *ся* статус частини дієслова і написання разом. Саме таку відповідь на принципові питання давали Б.Грінченко, А.Кримський та ін. – час підтвердив слушність їхньої думки.

3. Позначення на письмі роздільної вимови приголосного і наступного йотованого голосного

На час мовної дискусії 1906-1913 рр. не було ніякої визначеності з цього питання, і в написанні таких слів можна виділити щонайменше три варіанти:

- 1) Апостроф, підтриманий Б.Грінченком й А.Кримським: *б'є, п'ю, пір'я*;
- 2) М'який знак на позначення тільки роздільної вимови (думка І.Нечужа-Левицького): *бе, пю, пір'я*;
- 3) Відсутність роздільного написання за наявності роздільної вимови (традиція галицького правопису): *бе, пю, пір'я*.

Вади двох останніх варіантів, які ми чітко бачимо сьогодні, у період дискусії визначив знов-таки Б.Грінченко. Варіант (2) він назвав «грубим гріхом проти української фонетики» [2, с.25], оскільки знак, що в усіх випадках позначає м'якість попереднього приголосного, тут мусив позначати твердість. Не виключалась також уже неодноразово згадувана можливість хибного впливу правопису на вимову. Варіант (3) не показував різниці між двома мовними явищами – йотацією і пом'якшенням.

Отже, найоптимальнішим варіантом був апостроф. Саме він був закріплений у наступних зведеннях правил орфографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. В справі нашої правописи // Наша школа. – 1911 – №1. – С. 1–4.
2. Грінченко Б. Три питання нашого правопису / З додатком професора А.Кримського. – К.: Електрична друкарня К.Н.Милевського і Ко, 1908.
3. Гнатюк В. Чи розрізняти в нашій правописи тверде й м'яке і // Тимошенко П. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – Част. 2. – К.: Рад. школа, 1961. – С. 214–220.
4. Нечужа-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т.1. – Кн.1. – С. 1–49; Кн.2. – С. 183–237; Кн.3. – С. 280–331.
5. Гнатюк В. Як писати замієнник *ся* при дієсловах? // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т.80. – 1907. – С. 135–152.

ПРОБЛЕМА СТИЛЮ В ДИСКУСІЇ Ю. ШЕРЕХА З В. ДЕРЖАВИНИМ

Волосова О. І. (ХДАК)

МУРівці згоджувалися в тому, що перед ними стоїть завдання створення "великої літератури", але мало хто усвідомлював, якою вона мала бути в чисто мистецькому аспекті. Найбільш дискутованим варіантом естетичних засад нового мистецтва стала концепція національно-органічного стилю Ю. Шереха, сформульована в доповіді "Стилі сучасної української літератури на еміграції".

Гадаючи, що стилі традиційної класифікації (бароко, класицизм...) доживають свого віку, і спираючись на естетичні пошуки в 1920-х роках обабіч Збруча, Ю. Шерех придивлявся до намічуваних тенденцій. Критик вірив у перемогу національного начала й пророкував новій моделі "світовий тріумф" [8, с. 191]. Він стверджував, що новий стиль дасть можливість митцям стати речниками свого народу, виявити перед світом "особливості української духовості як у змісті, так і в формі своїх творів" [8, с. 237].

Як кожен новий напрямок, національно-органічний стиль мав заперечувати свого найближчого попередника. Ним був неокласицизм. Саме його вважав найперспективнішим стилем новітньої епохи В. Державин.

Еміграційна література з кінцем війни одержала можливість вільного, безцензурного розвитку. За таких обставин, на думку В. Державина, з'явилися підстави для відновлення потягу до ідеалістичного світогляду, який є основою класицизму. В. Державин вважав українську поезію "поезією засадничої ідеалістичної духовости" [5, с. 578], через що й прогнозував піднесення неокласицизму. Зрештою, мета повоєнних неокласиків у вигляді, сформульованому В. Державиним, не відрізнялася від засад, проголошених МУРівцями, — це духовне формування нації "під гаслом великої і непроминущої літератури мистецьки проновартісного світового ділязону..." [5, с. 579].

В. Державин не зважав на аргументи Ю. Шереха, який підкреслював, що розвиток неокласицизму на сучасному етапі не можливий через хаотичність епохи, тоді як дана стильова модель спирається на раціоналізм і врівноваженість. Суголосною добі Ю. Шерехові бачилася література "несиметрична, кутаста, бриласта, зовні не впорядкована, не згармонізована, зовні хаотична, дещо ірраціональна" [8, с. 192].

Але В. Державин підходив до проблеми раціоналізму інакше. Гадаючи, що ірраціоналізм властивий "поглядю примітивній ментальності" [3, с. 539], відбитий у фольклорі, він стверджував, що творчість будь-якого професійного письменника є тією чи іншою мірою раціоналістична.

На відміну від Ю. Шереха, який виявляв блискучий талант критика, що як складові містить у собі полемічність і нахил до публіцистики, В. Державин був радше істориком і теоретиком літератури. Цим можна пояснити його інтерес до розробки таких теоретичних понять, як форма та стиль художнього твору. Але численні концепції стилю та пов'язана з цим недостатня окресленість терміну призводили до його різночитань, що спричинилося до незрозуміння Ю. Шерехом і В. Державиним одне одного, до оперування ними різними теоретичними концепціями та змістовим наповненням понять.

У доповіді "Стилі..." Ю. Шерех використав різні значення терміну "стиль". Згідно з першим, стиль створюють "образи, жанри, композиції, зовнішній і внутрішній ритм" [8, с. 198]. Це суто літературознавча концепція стилю, у якій до його носіїв зараховані як змістові, так і формальні елементи. Та в думці про те, що необхідно "українізувати не тільки ідею, а і образи, стиль, композицію" [8, с. 199–200], автор наповнив термін "стиль" іншим змістом. Очевидно, тут малася на увазі лише мовна організація літературних текстів, отже, це підхід суто лінгвістичний. Його засвідчує також і фраза про "стилі індивідуального говорення персонажів" [8, с. 200]. Час від часу Ю. Шерех змішує мово- і літературознавчу класифікації стилів: "Шевченко синтезує (...) стилі української традиції: і церковний, і побутово-розмовний, і побутово-розповідний, і пісенно-фольклорний, і старокнижний, і бурлескний, і антично-клясичний..." [8, с. 215]. Перші три і старокнижний не є мистецькими стилями й належать до галузі лінгвістики, тоді як бурлеск і класицизм — це категорії літературознавства, що цікавлять Ю. Шереха і в мовному аспекті. Чисто мовознавча концепція стилю представлена й у довосній розвідці Ю. Шевельова "Стиль політичної лірики П. Тичини". У повоєнні роки, ставши провідним літературним критиком еміграції, Ю. Шерех вивчав стиль у найширшому літературознавчому значенні цього поняття, включаючи в нього "і світогляд письменника, як він виявлений у творі (...), і жанр, і композиційні особливості, і мовні особливості тощо..." [7, с. 14].

На протипагу Ю. Шерехові, В. Державин звужував термін "стиль", фактично заперечуючи роль світогляду у формуванні й функціонуванні стильових систем. "Російські літературознавці-формалісти (...), – писав він, – почасти помилялись, обстоюючи тезу про так званий письменницький світогляд як явище стилю..." [2, с. 228]. Як показано в праці Ю. Шереха "В обороні великих", державинська концепція стилю ґрунтувалася на мовному підході. Не називаючи прямо імені В. Державина, Ю. Шерех наводить цитати з його праць і заперечує його погляди на стиль у літературній критиці, оскільки з нього виключені "несемантичні елементи слова (...), композиція..." [7, с. 13]. Згодом В. Державин змінить своє ставлення до ролі композиції як до здатної впливати на емоційність сприйняття, що дозволить критикові включити її в обсяг поняття стилю. "Естетичне в літературному творі, – зауважить він з часом, – себто його стиль, складається виключно із слів (стилістика) та тих елементів сюжету, що надаються до графічно-просторового визначення (композиція), решта, що не стосовна до граматики та діаграм, є позачуттєва і тим самим позамистецька (так званий зміст)" [1, с. 51]. Таким чином, В. Державин і Ю. Шерех стояли на полярних позиціях у визначенні природи літератури. Ю. Шерех представляв традиційне уявлення про літературу як мистецтво слова, що є поєднанням змісту і форми. Натомість В. Державин був виразником твердження про те, що мистецтво є сферою чуттєвого, з якої виключається раціоналізм. Зацікавлення тодішнім станом науки пояснює пильний інтерес В. Державина до проблем форми та жанрової своєрідності, а також дорікання Ю. Шерехові за недостатню, як на його думку, увагу до цих аспектів творчості.

Крім цього, між Ю. Шерехом і В. Державиним існували нюанси в розумінні термінів "класицизм" і "неокласицизм". Обидва критики вживали їх для позначення мистецьких стилів, але В. Державин часом використовував їх, маючи на увазі класичність певних творів. На думку критика, найдосконаліші (класичні) прояви будь-якого стилю становлять своєрідний варіант неокласицизму: "...кожен літературний стиль згодом перетворюється, в найвищих артистичних досягах своїх (...), на певну жанрову відміну неокласицизму, що його, отже, можна розглядати як синтетичний стиль *par excellence*" [3, с. 536]. Отже, максимальне розкриття естетичних можливостей кожної стильової моделі в її вершинних проявах перетворює такі твори на нову класику, що споріднює їх з неокласицизмом, який дає про культ естетичного.

В. Державин писав про створення поезії воістину "високого", "вединого", "поетичного стилю" [4], якої так бракувало українській літературі і яку давав неокласицизм. Критик звернувся до класицистичної теорії трьох стилів, говорячи про "високий стиль". Його характеристика епітетами "великий", "поетичний" є оцінкою індивідуальної манери й засвідчує вживання поняття "стиль" у ще одному значенні. На це ж натрапляємо й у Ю. Шереха. Він уживав вирази: "раціоналістично-хірургічний стиль" В. Домонтовича [8, с. 202], "умовно-поетичний стиль" Т. Осьмачки [8, с. 219], "старопровінційальний стиль", "експресіонізація свого стилю" [8, с. 206], – у яких слово "стиль" вживається для позначення індивідуальної манери.

Причина дискусій між В. Державиним і Ю. Шерехом полягала в тому, що перший не приймав несвідомого повернення до народницького дискурсу, виявленого в концепції національно-органічних стилів. Для В. Державина Шерехова орієнтація на фольклор та Т. Шевченка була чужою, бо означала народження, за висловом С. Павличко, "ще одного варіанту модернізованого народництва..." [6, с. 250]. Головну

причину відставання української поезії від західної В. Державин убачав у "пісенно-фольклорному регіоналізмі" [3, с. 522]. На відміну від Ю. Шереха, В. Державин не вважав завершеною модернізацію української поезії неокласиками. Регрес літератури в 1930-х роках зумовлював потребу її подальшої європеїзації, за яку й виступав В. Державин. Заклик Ю. Шереха "до національних джерел!" лякав його перспективою повороту до епігонів Т. Шевченка та романтиків, остаточний розрив із якими відбувся, на його погляд, лише у творчості М. Зерова. Страх перед можливим закресленням здобутків київських неокласиків і в еміграції викликав державинські звинувачення Ю. Шереха в "плужанстві за кордоном".

Дискусія Ю. Шереха й В. Державина стала першою поважною дискусією в еміграційній літературній критиці. Це була взагалі одна з нечисленних в українській критиці полемік власне теоретичного характеру, у ході якої тривало осмислення існуючих концепцій стилю, вироблявся новий підхід до цього поняття й прокладалися нові шляхи розвитку сучасної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державин В. Афоризми. – Мюнхен: б. в., 1966. – 70 с.
2. Державин В. Лірика Євгена Плужника // Українське слово: Хрестоматія... – К., 1994. – Кн. 2. – С. 223–238.
3. Державин В. Поезія Миколи Зерова і український класицизм // Українське слово: Хрестоматія... – К., 1994. – Кн. 1. – С. 522–541.
4. Державин В. Поезія Михайла Ореста і неокласицизм // Українське слово: Хрестоматія... – К., 1994. – Кн. 2. – С. 347–365.
5. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947) // Українське слово: Хрестоматія... – К., 1994. – Кн. 3. – С. 575–596.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.
7. Шерех Ю. В обороні великих // МУР. – Збірник 3. – С. 11–26.
8. Шерех Ю. Не для дітей. – Мюнхен: Пролог, 1964. – 415 с.

ЭПИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА БЕЛ ГОРЮЧ КАМЕНЬ КАК МИФОПОЭТИЧЕСКИЙ ОБРАЗ НАРОДНЫХ ЛИРИЧЕСКИХ ПЕСЕН

А.А. Колюбакина (ХГИ «НУА»)

Цель данной работы — исследование функционирования эпической формулы *бел горюч камень* русских народных песен (на материале восьмитомного собрания А.И. Соболевского) в аспекте изучения мифопоэтических средств славянского фольклора.

Проблеме реконструкции древнеславянской мифологии на основе языка устного народного творчества посвящены работы многих известных ученых, начиная с трудов А.Н. Афанасьева, Ф.И. Буслаева и заканчивая отечественными и зарубежными исследованиями последних десятилетий. В этой связи нельзя не назвать ставшие уже классическими труды А.А. Потебни, где анализ обширного фольклорного материала осуществляется на глубокой теоретической основе. К сожалению, многие идеи из богатейшего наследия этого талантливого ученого еще не получили должного развития; до сих пор не разработана, в частности, его теория постоянного эпитета. Постоянный эпитет изучался Потебней в связи с общими свойствами языка. Положения по этому вопросу, содержащиеся в его магистерской диссертации «О некоторых символах в славянской народной поэзии» (1860), в работе «Мысль и язык» (1862), в первом томе

«Объяснений малорусских и сродных народных песен» (1883), можно обобщить следующим образом.

1. Тот признак понятия, обозначаемого словом, который представляется важнейшим, является **символом** (знаком) обозначаемого понятия (явления, предмета), или **внутренней формой** слова, соответствующей первоначальному (собственному) значению слова. В процессе развития языка слово, сохраняя прежнюю звуковую оболочку, может последовательно приобретать новые значения, связанные друг с другом на основе ассоциативных процессов мышления. При этом последующие значения могут все дальше и дальше отходить от первоначального, которое может забываться, стираться (процесс «опрошения»). При этом в народной поэзии символическое (первоначальное) значение слова, его внутренняя форма, поддерживается сопоставлением его с другими словами, имеющими тождественное или сходное символическое значение, т.е. **постоянными эпитетами**. 2. Основная функция языка — это перевод «нижних форм мысли в понятия», структурирование образов бессознательного, создание систематической картины мира с определенными отношениями и иерархией между ее членами. Внутренняя форма слова является средством создания **представлений**, обеспечивая единство «изолированного круга восприятий», то есть неструктурированных образов (например, дерева, камня), и давая «знание этого единства». Новые представления образуются в результате **апперцепции** — сравнения нового с уже известным, и средством апперцепции является внутренняя форма слова. Именован предмет — значит определить его место в существующей систематической картине мира. 3. Язык народного творчества представляет собой систему, сохраняющую элементы древней мифологической картины мира. Постоянный эпитет, подчеркивая, «обновляя» внутреннюю форму слова, определяет его место в этой системе. Анализируя связь постоянного эпитета с определяемым, мы тем самым реконструируем мифологическое представление, ядром которого является первоначальное значение слова.

На основании кратко изложенной концепции Потебни нами проводится анализ эпической формулы *бел горюч камень*, которая и представляет собой подобное единство «крута восприятий».

По мнению А.А. Потебни, первоначальным значением слова *белый* является представление огня, света: *белый* значит 'сверкающий, блестящий' (значение цвета у него позднейшее), что подтверждается современными этимологами [5, с.79]. Эпитет-дублет *горюч* также имеет связь с этим представлением. *Камень* в данном единстве, как будет показано, имеет сходную внутреннюю форму.

Бел горюч камень О.Н. Трубачев соотносит с *алатырь* «Голубиной книги», которая «отводит в своей космографии этому камню почетнейшее место: «*Латырь-камень* камням отец», «*бел алатырь-камень* камням мать» [4, с.12-13]. *Алатырь* — не что иное, как *янтарь*. Этимология этого слова восстанавливается Трубачевым: «...возникает гипотеза, согласно которой русск. *алатырь*/**алатарь* заимствовано из **alaktar*-индоиранского типа, ср., с другой ступенью корневого вокализма, др.-инд. *ulkā* 'огненное небесное явление, метеор', обычно сближаемое с греч. ἡλέκτωρ. Память о семантике основы **alaktar* сохранена поясняющими эпитетами *бел-горюч камень латырь*» [4, с.14].

Поскольку *алатырь* духовных стихов является сакральным объектом, то выражение *бел горюч камень* представляет собой эвфемизм, связанный с табуированием сакрального понятия, аналогично *охота*, *весілля*, *медведь* и т.д.

(Употребление постоянных эпитетов как обозначений табуированных понятий заслуживает специального исследования).

В чем же состоит сакральность *белого камня*? С каким мифологическим представлением он связан?

Трубачев указывает на физическое свойство янтара как «горючего» камня. В русских народных песнях «Бел горюч камень разгорается» [5, 553]. В то же время в фольклоре «горюч» не только янтарь. В русских причитаниях из собрания Барсова есть огненные скалы: «На высоки эти щели (скалы — А.П.) Горе бросилось, Но и тут было Горюшку не местечко: С того щелье каменисто порастрескалось, Огонь-пламя из гор обьявилось» [3, с.99]. Цитируя этот причет, Потебня отмечает близость образа Гора птице Див «Слова о полку Игореве» и общее их представление «Дива и Нужды заключенными и освобождающимися с громом» во время грозы [3, с.100]. Если предположить, что огненным камнем является молния — «огненное небесное явление, метеор» (ср. представление о Перуне-громовержце, основным оружием которого являются камни и стрелы [1, с.306]), то с большой долей вероятности можно говорить о связи *белого камня* с основным индоевропейским мифом, реконструируемым в словосочетаниях: «поражает змея в отношении скалы» (на скале, под скалой, с помощью каменного орудия — скалы); «порождает огонь с помощью двух камней» (эта формула описывает ... мифологический мотив высечения огня-молнии с помощью каменного неба и скалы...); «поражает (ударяет/убивает) змея громовержец — бог скалы» [1, с.530]. Убийство демонического противника ведет к освобождению источников вод, поэтому *белый камень* в песнях также является источником рек: «Как во чистом полечке Бел горюч камешек лежит; Из-под этого бела камешка Быстра реченька-речка бежит» [5, 76].

Связь *белого камня* с высеканием огня отчетливо прослеживается в народных песнях: «Конь копытом землю бьет, Белый камень разбиват. В этом камне искры нет, В моем муже правды нет» [3, 387], «Не во всяком драгом камне огонь-искра, Не во всяком добром молодце любовь-правда» [5, 386]. Поскольку *огонь* есть «любовь», то *белый камень* оказывается в центре символического действия — «умыкания невесты»: «У милого жалости было: Снял он меня, девицу, с моря, С бела горючего камня». [4, 657-658]

Так как *огонь* также и «правда», то *белый камень* — источник сведений. Возвращаясь к птице Див, прорицавшей татарский набег, отметим, что птицы, особенно в украинском фольклоре, часто вещают — о возлюбленном, об отсутствующем члене семьи, о будущем, прошлом, о доле, судьбе человека. Образ птицы, сидящей на *белом камне* и прорицающей судьбу, характерен и для русских песен: «Садилася птичка ласточка, Сизокрылая касаточка, Серед моря на бел горюч камешек... Пивши воду, она выслушивала... Как красная девка плакала, За старого замуж идучи, За младым не живаючи...» [2, 300]. Развитием этого мотива являются письмена на камне (вспомним былинного или сказочного богатыря на распутье); сидя на камне пишут письма родным с вестями о себе: «Там лежал бел горюч камень. На камушке сидит молодой казак, В руках держит белу грамоту. Не пером писана, не чернильцами, Он писал письмо горючей слезой» [6, 275].

Сравним с болгарской песней, цитировавшейся у Потебни: «Се качиме тамо горе, Тамо горе на планина, Тамо има бела чешма, Чешма има, води нема,

Сал' ми има студен камен, На камену болан юнак...» — юнак просит орлов не клевать ему очей, пока он не напишет письма матери» [2, с.2].

Надписи на могильном камне и сам обычай устанавливать камень на могиле нашли

отражение в песнях: «Ты, постелюшка, — мать сыра земля; В изголовьице — бел горяч камень; Одеялице — росы теплые» [5,553]. Связь *белого камня* с болезнью и смертью прослеживается и в песне, представленной у Соболевского многочисленными вариантами: «Бел горяч камень разгорается. Как мой миленький разнемогается» [5, 555] и под. Камень на могиле символизирует самого человека, а надпись на нем — его судьбу: это архаическое представление сохранилось до наших дней. Горящий, сгорающий камень символизирует истаивающего от болезни, умирающего человека, как иногда символизирует его горящая свеча. В «Голубиной книге» *Алатырь* обладает лечебными свойствами, а также спасает от смерти [4, 14]. Здесь нет противоречия с текстами лирических песен, в которых *белый камень* связан с болезнью и смертью: поскольку здоровье, судьба и жизнь человека зависят от *белого камня*, то на основании этого *белый камень* символизирует человека, его болезнь и смерть.

Таковы схематически изложенные (по условиям ограниченности листажа) наблюдения формулы *бел горяч камень* в русских народных песнях, которые позволяют говорить о ее сакральной функции: связи огня и воды, жизни и смерти в представлениях древних.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов В.В., Топоров В.Н. Индоевропейская мифология// Мифы народов мира. Энциклопедия. — Т.2. — М., 1982. — С.529-532.
 2. Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен [П]. — Варшава, 1883. — 268 с.
 3. Потебня А.А. I. Слово о полку Игореве. Текст и примечания. Изд. 2 с дополнением из черновых рукописей "О Задонщине". II. Объяснение малорусской песни XVI века. Изд. 2-е. — X, 1914. — 233 с.
 4. Трубачев О.Н. Из балто-славянских этимологий// Этимология 1978. — М., 1980. — С. 3-18.
 5. Этимологический словарь славянских языков. — Вып. I. — М., 1975.
- Русские народные песни цитируются по: Соболевский А.И. Великорусские народные песни. Тт. I-VII. — СПб., 1895-1902, с указанием номера тома и номера страницы.

ГРА "ДЕБАТИ" ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ РИТОРИКИ

Смірнов О. Б., Зайців С. О. (Харківський університет)

Бернард Шоу говорив: «... є 50 способів сказати слово «так» і 50 способів слово «ні», а для того, щоб написати ці слова, є лише один спосіб». Сперечатися з цим важко, бо без додаткових доказів ясно, що ефект від сприйняття слова вимовленого в багато разів перевищує ефект, що відтворюється його текстовим аналогом. У дореволюційній Росії існувала сильна школа риторики, що ставила собі за мету виховання ораторів - людей, що знали ціну живого слова. На жаль, освітня система Радянського Союзу, чи то розуміючи могутню силу риторики як інструмента в політичних іграх, чи то внаслідок нез'ясовної «революційної необхідності», риторичку не прийняла. Таким чином, у 90-х роках нашого століття школа риторики учбових закладів СРСР була або практично знищена, або повністю відсутня.

У процесі розвитку і перетворення української системи освіти, незважаючи на всі супутні складності, все ж виявляються нові форми навчання, які в майбутньому можуть дати значні результати. Отже, в даній роботі ми пропонуємо розглянути досвід формування школи риторики на основі гри-дискусії «Дебати».

До практики ораторського мистецтва західних країн, а особливо Великобританії і

США, міцно увійшли диспути з обговорення різноманітних питань, головною особливістю яких є те, що за мету вони ставлять не певне розв'язання питання, а саме процес обговорення, виголошення промов на підтримку тієї або іншої позиції. Автори даної статті знайомі з п'ятьма різновидами «Дебатів», які відрізняються один від одного особливостями правил: дебати Лінкольн-Дуглас, Карл Поппер Дебати, Парламентські дебати, Світові й Політичні дебати.

Для кожного з наведених різновидів гри характерні наступні моменти:

- 1) для гри вибирається тема, обговорювати яку можна як з позиції «За», так і з позиції «Проти»;
- 2) думка команди не завжди співпадає з позицією, що відстоюється;
- 3) команда вільна у виборі лінії аргументації на підтримку позиції, що відстоюється;
- 4) виграє та команда, яка була більш переконливою у своєму доказі.

Для всіх видів гри існує суворий регламент, що визначає час виступів й обов'язки кожного з гравців команди, припустимі рамки аргументації тощо.

Спостереження, зроблені авторами, охоплюють 5-річний період існування гри в Україні й включають аналіз ставлення до гри та її вплив приблизно на 100 чоловік, що беруть в ній активну участь.

Першим досвідом спілкування з програмою будь-кого з дебатерів є отримання інформації про гру, яке супроводжується індивідуальною реакцією на почуте й побачене. У ході досліджень було визначено 2 основні типи реакцій:

1. Ця гра - марна витрата часу.
2. Ця гра мене зацікавила.

Перший тип ставлення зустрічається досить рідко, в той час як другий є властивим для більшості людей, що ознайомилися з грою. Останні починають цікавитися «Дебатами», інформацію про які вони можуть отримувати від знайомих друзів, від дебатного тренера або з 2-х джерел одночасно - на заняттях дебатного клубу. Така ситуація характерна для м. Харкова вже більш, ніж 2 роки, після того, як регулярно проведення турнірів і семінарів з гри "Дебати" призвело до створення мережі постійно діючих дебатних клубів. Раніше клуби функціонували за принципом "від турніру до турніру", і вся їх робота зводилася до обговорення 4-6 тем на рік, при цьому упор на ораторське мистецтво практично не робився. Зараз відбувається перетворення дебатних клубів, завдання яких виходять за межі виховання "гарного гравця в Карл Поппер Дебати" та полягають передусім у розвитку оратора.

На другому етапі перед зацікавленою людиною встає проблема: чи починати активно брати участь у грі або залишитися спостерігачем. У 2-х випадках з 10 гра «Дебати» збагачується постійним відвідувачем клубу й турнірів, який може, навіть непогано розбираючись у правилах, ніколи не перейти за межу глядача й, у найкращому випадку, учасника обговорень. Інші 8 активно поділяють життя клубу, грають у турнірах, беруть участь у тренувальних раундах.

Зосередимося на подальшому розвитку активних учасників клубу. Лише в рідких випадках співпадає бажання людини займатися ораторією й наявність у неї відповідних здібностей. Це не є виключенням і для дебатних клубів. І тому часто повний ентузіазму «дебатар» розуміє, що виступи його далекі від досконалих.

Нижче наведено основні проблеми молодих дебатерів, та засоби подолання цих проблем у дебатних клубах:

1. Страх перед аудиторією - людина боїться навіть вийти на сцену (у 3 випадках з 10). Знімається шляхом практики виступів, доповідей і суперечок в присутності доброзичливої, знайомої аудиторії з подальшими виступами перед будь-якою

незнайомою аудиторією.

2. Скутість перед аудиторією - людина виходить на сцену, але відчуває себе дуже невпевнено (у 8 випадках з 10). Див. пункт 1.
3. Розгубленість при розмові на задану тему - нездатність швидко реагувати на нові ідеї (у 8 випадках з 10). Розгубленість піддається коректуванню складніше, але при доброму знанні матеріалу і постійній практиці «відповідання на запитання» вона минає у 8 випадках з 10. І, якщо підготовленому дебатору зненацька ставиться несподіване запитання, то він ніяк не показує своєї спантеличеності і намагається або піти від питання, або переадресувати його.
4. Плутиганість у промові (у 19 випадках з 20). Вимагає вправ з техніки мовлення, читання й розуцення віршів, декламації тощо. Позитивний результат досягається в 6 з 10 випадків.
5. Непоставлена швидкість мовлення (у 18 випадках з 20). Див. пункт 4.

Кожна з наведених проблем становить собою серйозну психологічну перешкоду для подальшого розвитку гравця як оратора, але при правильному підході, як показує досвід, ці складності можна подолати. Необхідною умовою для цього є формування в клубі такої атмосфери, щоб недоліки людини, що виступає, зустрічалися з розумінням і ні в якому разі не висміювалися.

Було помічено, що учні, які займаються «Дебатами» більш ніж півроку, краще висловлюють свої думки, можуть аргументовано доводити свою точку зору і знаходити компроміси. Але, мабуть, однією з головних особливостей стилю дебаторів є «структурованість мовлення». Правила гри «Дебати» вимагають, щоб промова гравця мала струнку структуру, було зроблено вступ та загальний висновок, пронумеровані аргументи, що будуються за принципом: назва - докази й факти - висновок. Це правило гри переноситься дебатором у життя і примушує його висувати такі ж вимоги до будь-якої промови, що призводить до полегшення сприйняття його мовлення іншими людьми.

За стапом «молодого дебатора» йде третій етап - «дебатор з виправленими помилками» (лише в рідких випадках гравець не затримується на другому етапі - 1-2 випадки на 100 гравців). Дебатор третього рівня вже володіє достатніми знаннями для побудови промови, що легко сприймається слухачами, його реакція дозволяє сприймати нову інформацію нальоту, аналізувати її, виділяти слабкі місця позиції опонентів і ставити вдалі запитання, майже миттєво будувати лінію контраргументації на будь-яку неспеціалізовану тему. Це дійсно так, і свідченням тому служать численні турніри з Світових і Парламентських Дебатів, в яких команди будують контраргументацію до певної позиції протягом виступу гравця, що представляє цю позицію (виступ триває 6-8 хвилин). Між виступами опонентів немає часу на підготовку - вони слідуєть один за одним. Перша з команд дізнається про тему дискусії за 15 хвилин до її початку, опоненти - фактично з виступу гравця першої команди! При цьому 80% досвідчених гравців стверджують, що грати в опозиції легше, оскільки опозиції доводиться тільки спростовувати.

Все ж справляються з помилками не всі гравці. З розглянутих 100 випадків тільки біля 20 дебаторів перейшли на рівень виправлених помилок, але це не означає, що вони позбулися всіх недоліків, рівно як і те, що інші 80 не просунулися вперед. Прогрес всіх учасників гри очевидний, про що свідчать і враження самих гравців, і їх академічна успішність, і те, що практично всі вони беруть активну участь у суспільному житті.

Наприклад, приблизно 20 дебаторів беруть участь у проєкті «Вуличне телебачення», 10 стали переможцями різних програм з обміну студентами із західними країнами (FSA.

УФУ, Muskie).

Школяри і студенти із задоволенням займаються «Дебатами» і саме з цим пов'язують багато своїх досягнень. «Якщо б не «Дебати», я б ніколи не захистила дисертацію в Малій академії наук», - сказала учениця фізико-математичного ліцею №27. «Спочатку я виступала, читаючи промови, написані тренером, потім промови, які писала сама, тепер я можу виступати без підготовки», - говорить учасниця програми з 5-річним досвідом.

Підбиваючи підсумки, спробуємо пояснити, чому автори цієї роботи вважають можливим відродження школи риторики на основі гри «Дебати».

1. «Дебати» звертають увагу гравців на необхідність донесення інформації до слухача, переконання його в своїй правоті, тобто цілі гри перетинаються тут з цілями риторики;
2. «Дебати» вказують на помилки гравців при виступі і володіють деяким набором методологічних розробок з їх усунення, що може бути використано у навчанні риторики;
3. «Дебати» підвищують інтелектуальний рівень гравця і його суспільну активність, тим самим підвищуючи загальний рівень його підготовки;
4. «Дебати» вчать організації мовлення та критичному мисленню, що особливо важливо для будь-якого публічного виступу й аналізу явищ і подій.

Таким чином, приходимо до висновку, що гра «Дебати» може бути використана як альтернативний підхід до навчання риторики. На підтримку цієї позиції говорить захоплююча форма описаної методики, її багатосторонній позитивний ефект, що виступає одночасно і як інструмент в навчанні ораторському мистецтву, і як форма вивчення й розбору будь-яких суперечливих питань.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ БИБЛЕЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Юрченко Е.Н. (ХГИ «НУА»)

Фразеология – глубоко национальное явление, и сама структура фразеологизмов и их значений, имеет яркую национальную специфику. Эта специфика обусловлена общественным устройством, историей страны, национальной культурой, бытом, географическим положением, религией.

При выборе направления исследований мы остановились на изучении фразеологии библейского происхождения. И на это есть ряд причин.

Современное общество по-новому оценивает духовный вклад христианства в сокровищницу мирового сознания, частью которого является язык. Это породило новую волну массового интереса к Библии, и, как следствие, к библейским выражениям.

С другой стороны Библейские фразеологизмы в лингвистической литературе изучены недостаточно. До последнего времени они рассматривались либо в плане общей постановки вопроса, либо попутно, в русле смежных проблем – в работах об архаических формах в русском языке, происхождении и источниках фразеологии, лексико-фразеологических заимствованиях и т.д. До сих пор не был издан словарь или сборник представляющий русскую библейскую фразеологию в полном объеме, тогда как во Франции мы наблюдаем подобный опыт: Bologne J.-Cl. Les allusions bibliques. Dictionnaire commenté des allusiones d'origine biblique. – Paris. – 1994 Русским сборником наиболее полно представляющим библейскую фразеологию

считается сборник «Крылатые слова» Н.С. и М.Г. Ашукиных. В нем насчитывается порядка двухсот указанных единиц. В тоже время с точки зрения лингвистической (подачи значения и этимологических справок) этот сборник нельзя считать наилучшим.

Итак, при обращении к библейской фразеологии мы, прежде всего, сталкиваемся с проблемой ее состава и объема. Эта проблема тесно связана с определением единицы фразеологии, которое зачастую не позволяет включать библейские выражения в состав фразеологии, а, следовательно, и во фразеологические словари и сборники. В русской лингвистике четко наметилось два направления исследований: «широкий» взгляд на фразеологию, где объектом изучения являются словосочетания, как переосмысленные полностью, так и включающие в свой состав не переосмысленные слова-компоненты, а также некоторые единицы, синтаксическая структура которых равна предложению; и «узкий», сторонники которого включают в ее состав только словосочетания переосмысленные полностью, до конца, чем сужают круг исследуемых единиц.

Нам более близок широкий взгляд на предмет фразеологии, что обусловлено характером исследуемого нами материала – выражений библейского происхождения.

Таким образом второй важной проблемой является проблема термина для определения единиц, которые не всеми учеными принимаются как единицы фразеологии.

По отношению к фразеологизмам, источником которых является Библия, в различного рода фразеологических сборниках (М. Михельсона, Н.С. и М.Г. Ашукиных и др.) употребляется термин **крылатые слова** или **выражения**. Родоначальником термина “крылатые слова” является немецкий ученый Георг Бюхман, автор книги “Geflügelte Worte”, который назвал образные слова и выражения, рассмотренные в его книге, “крылатыми словами” на том основании, что они получили широкое распространение, “перелетая, как бы на крыльях, из уст в уста”. Этот термин представляется нам устаревшим и метафоричным, поэтому в своей работе мы использовали термины **библейская фразеологическая единица** (БФЕ) и **библеизм**. Эти термины, хотя и не были подробно описаны в научной литературе, но широко употребляются для описания фразеологических единиц, возникших из текстов Священного Писания.

Библия представляет собой общий элемент культуры разноязычных обществ и поэтому она по-разному отражена во фразеологии различных языков. Мы можем выделить два основных фактора, влияющих на состав фразеологии в разных языках: *общая языковая избирательность* – субъективный фактор, заключающийся в самой произвольной избирательности, когда одни и те же реальности, одинаково присущие двум или более цивилизациям трактуются по-разному во фразеологии соответствующих языков; *историко-культурный* – объективный фактор, представляющий природный, культурные реальности, свойственные одной стране и отсутствующие в другой, а также структурные особенности самого языка.

Для выявления специфики библейских фразеологизмов целесообразно сопоставить русскую библейскую фразеологию не только с текстом Библии и с аналогичной по происхождению фразеологией других языков.

Сложность изучения библейской фразеологии связана, прежде всего, с определением языка-источника библейских выражений и моментом их

фразеологизации.

Существует мнение, что библейская фразеология является результатом заимствования прежде всего из древнееврейского и греческого языков. Но мы можем предположить, что уже древнееврейский язык имел свою богатую паремиологическую систему, которая в последствии послужила источником для паремиологии греческого языка, а затем и фразеологии языков, на которые была переведена Библия: прежде всего латинского, а потом и национальных языков христианских стран. Об этом свидетельствует обширный общий пласт библейской фразеологии представленный во многих языках и классифицируемый как интернациональный: ср. рус. *Запеченный плод* – фр. *fruit défendu* – англ. *forbidden fruit*; рус. *Иудино лобзание/поцелуй* – фр. *baiser de Judas* – англ. *Judas' kiss*; рус. *убийство младенцев* – фр. *massacre des innocents* – англ. *massacre/slaughter of the innocents* и многие др.

Характерной чертой фразеологического заимствования является то, что заимствующий язык может не использовать иноязычных строительных материалов или моделей, а образовывать новые семантические единицы на основе мотивировок-стимулов: реалий, образов и т.п. При этом понимании действительно вся библейская фразеология является заимствованной. Но нельзя не принимать во внимание и тот факт, что каждый воспринимающий язык привносил ментальность своей культуры и обычаев. Нам представляется правомерным говорить о заимствовании библейской фразеологической единицы, в тех случаях, когда данная единица сформировалась уже в тексте Библии, т.е. имеет установившуюся структуру и переносное значение и заимствована в этом виде другим языком. Примером такого заимствования может служить БФ *люди доброй воли*, который, по утверждению В.Г. Гака [Гак, 1997, с. 59], представляет собой перевод французского *homme de bonne volonté*. Французский библеизм является в свою очередь воспроизведением латинского текста знаменитого пения ангелов, славящих рождение Иисуса (Лк. 2,14): *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonis voluntatis*. В русском Синодальном тексте Библии этому фразеологизму соответствуют слова: «...и на земле мир, в человеках благоволение».

Иначе, мы рассматриваем факты совпадения выражений, взятых из Библии как параллельное восприятие христианского культурного наследия разными языками.

Знакомство широких масс с христианскими истинами началось с процессом перевода библейских текстов на национальные языки. В Западной Европе эти переводы были осуществлены несравнимо раньше, чем в православном мире. Немецкий перевод Мартина Лютера датируется XVI веком, во Франции первый перевод был осуществлен в 1530 году – *La Fèvre d'Etaples*, английский – *King James's Bible* – в начале XVII века. Иначе дело обстояло в России, где впервые Библия была переведена на русский язык лишь в 1876 году. Эти хронологические различия во времени перевода Библии на национальные языки на Западе и Востоке имеют значительные различия в степени и результатах влияния Библии на культуру, язык, быт и нравственность народов. Тоже касается и языка богослужения: «Церковнославянский язык был гораздо более близок и понятен широким массам России, чем латынь – Массам Европы» [Винокур, 1990, с. 91]. Многие библейские славянизмы включались в русскую речь не только в силу выражаемого ими значения, но из-за их своеобразной языковой формы. Это были своего рода

церковнославянские цитаты в русской речи, которые остались в ней в качестве фразеологических единиц. Соответствующие французские обороты не образовывали фразеологизмов, поскольку они не представляли интереса ни с содержательной, ни с формальной стороны. Показательно, что в русских переводах Библии мы находим более современные варианты соответствующих выражений, которые также не воспринимаются как фразеологические единицы. Например, известное выражение *ничтоже сумняшеся* (Иак.1,6) представляет собой цитату из церковнославянского текста. Его французский библейский эквивалент *sans hésitation*, также как и вариант в русском Синодальном переводе *ни мало не сомневаясь*, не является фразеологической единицей. То же обнаруживается и в следующих сопоставлениях:

Яко тать в нощи (1 Фес. 5,2) – как *тать ночью* – *comme un voleur en pleine nuit*; *власти придержащие* (Рим. 13,1) – *существующие власти* – *autorités en charge*.

Кроме культурно-исторических факторов повлиявших на состав отдельных библейских фразеологий, каждый язык руководствуется общей избирательностью, что также объясняет многочисленный случай, когда данная библейская ситуация отобразилась в виде фразеологической единицы в одном языке и не закрепились в другом.

Вот характерный пример избирательности при формировании библейских фразеологизмов. В Евангелии говорится: Никто не может служить двум господам... Не может служить богу и маммоне. (Мф. 6,24). Из двух синонимичных фраз стиха во французскую фразеологию перешла первая: *on ne peut servir deux maîtres à la fois*, в русскую – вторая (в несколько измененном виде) – *служить маммоне* [Ашукины, 1987, с. 63].

Итак, западноевропейские национальные языки (французский, английский, немецкий) уже с XVI века испытывают на себе сильное влияние языка Библии. Это влияние прослеживается и во фразеологии. Русский литературный язык в этом отношении испытывал двойное влияние: со стороны церковнославянского языка Библии и со стороны западноевропейских языков. И мы можем выделить целый ряд библейских фразеологизмов, проникших в русский язык путем заимствования из другого современного языка.

Итак, возможности изучения материала довольно обширны. Интересы автора направлены прежде всего к изучению внутренней формы библейских фразеологизмов и их этимологическому развитию, которое позволяет восстановить уже утраченные связи между многими частоупотребляемыми фразеологизмами с их источником, установить момент и язык фразеологизации, что в свою очередь позволяет понять глубинную суть их источника – Библии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова: Обрезные выражения, литературные цитаты. – 4-е изд., доп. – М.: Худож. лит., 1987.
2. Библейская энциклопедия: [Труд и издание архимандрита Никифора]. – Репринт. изд. – М.: Изд. центр "Терра", 1990.
3. Винокур Г.О. Филологические исследования. – 1990.
4. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке // *Вопр. языкознания*. – 1997. – № 5 – С. 55-65.
5. Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. – В 2-х т. – 1901-1903.

АРХИТЕКТУРА

ТА

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

АРХИТЕКТУРА КАК ЗНАКОВАЯ СИСТЕМА
(ПРОБЛЕМЫ АКТУАЛЬНОСТИ)

Громова Т.Ю. (ХГАГХ)

Современный архитектор сталкивается с тем, что создаваемая им среда не принимается жителем, не смотря на соответствие нормам. Другими словами, не возникает та связь, которая стимулирует то «эстетическое волнение», когда человек «полностью использует данные ему способности воспоминания, рассуждения, критики, творчества» [1, с.236].

В этом смысле на первый план выступает коммуникативный аспект среды, ее способность передавать определенную систему значений, ценности и смыслы, адекватные перцептивным возможностям и особенностям человека.

М.Крампен, известный немецкий теоретик архитектуры, определяет среду как наполненный значениями фон жизни, обеспечивающий необходимый набор полезных стимулов и информации. Он выяснял механизмы, с помощью которых архитектурная среда в настоящее время приобретает значения, каким образом эти значения удерживаются в сознании жителя, а также в результате чего эти значения утрачиваются в современном обществе. Основной его позицией является убеждение в том, что проблема значения – одна из центральных в жизни человека, и именно ее необходимо акцентировать при формировании среды.

Человеку свойственно при восприятии внешнего бытия прилаживать ему определенные значения, т.е. своеобразные идеальные содержания, т.к. он не просто пассивно запечатлевает наличное, не просто копирует, но в силу изначально творческой установки наделяет его символическим содержанием. (Э.Кассирер: «Человеческое сознание нигде не может обойтись без образов и знаков, но как раз поэтому оно и характеризуется как человеческое»). Взаимосвязь с мышлением отражает свойство восприятия, называемого осмысленностью: человек всегда соотносит сущность воспринимаемого предмета со знакомыми объектами. Восприятие, таким образом, не определяется лишь набором раздражителей, воздействующих на органы чувств, а представляет динамический поиск наилучшего толкования, объяснения имеющихся данных. Работа восприятия и его содержание в значительной степени определяется и подкрепляются тем, что имеется в прошлом опыте человека, оно, как считают психологи, апперцептивно (апперцепция – добавление к воспринимаемому).

Человеческая природа такова, что в ней изначально заложена потребность в символизации («осимволичивании») как бытия собственного - «внутреннего», так и предметного окружающего мира - «бытия «внешнего». Еще в древнюю эпоху эта потребность воплощалась в активном мифотворчестве, ритуальной деятельности. Метафоризация повседневности и в наши дни является актуальной, она воплощается в особых «символических формах»(Кассирер), таких как искусство, религия и т. д., которые «усложняя и модифицируя первично ощущаемое бытие, сгущают его, желая его оформить и преобразовать.» [2, с.301]. Они по своей сути близки к явлению мифотворчества и являются единственным непосредственным путем самоотнесения субъекта с первоосновами бытия (об этом свидетельствует вывод Юнга о наличии архетипов – древнейших общечеловеческих образов, формирующих область коллективного бессознательного) а также познания этих первооснов. Недаром Лосев

А.Ф. выделял искусство как то, что вызывает в нас чувства и состояния, служащие к глубинному познанию мира [2].

Архетипическое сознание мыслит универсальными категориями, воплощаемых в мифе в виде основных бытийных оппозиций, таких как «свой» - «чужой», «здесь» - «там», «жизнь» - «смерть» и т. д. При чем, среди них, преобладают пространственные («здесь» - «там» - оппозиция, близкая к «освоенный» - «неосвоенный», т.е. «свой» - «чужой», «посюсторонний» - «потусторонний», т. е. «внутренний» - «внешний», связанные с ней: «спереди» - «сзади», «спиной» - «лицом»; «открытый» - «закрытый» - основной смысл которых обозначить членение мира по принципу его оценки; оппозиция «верх» - «низ» отражает членение мира по вертикали, близкая к оппозиции «небо» - «земля»; членение мира по горизонтали - «правый» - «левый») а также временные («свет» - «тьма», «день» - «ночь»). Среди прочих оппозиций, которые тесно связаны с принципами пространственной организации следует выделить оппозиции «предельное» - «беспредельное», «хаос» - «порядок», «единое» - «множественное», «покой» - «движение» [3,4]

Это ставит архитектуру, как искусство организующее пространство, оперирующее им и протекающее во времени, на первую ступень по возможному воздействию на человеческую природу посредством этих «опозиций».

Выделенные оппозиции формируют устойчивых архетип трагической антитезы как постоянного символа преодоления положительного и отрицательного, света и тьмы и т. п. в их диалектическом единстве и противостоянии, которое легло в основу мировосприятия многих народов. Две противоположности, являясь символом движения в двух полярных направлениях, отталкиваясь, стремятся к одной завершающейся точке, кульминации, где форма преодолевает материал. (Недаром «символ» - «столкновение» и «соединение»). В результате возникает ощущение катарсиса - необходимого условия всякого сопереживания, ибо искусство не просто сообщает, а «заражает» заключенным в нем духовным содержанием, воплощая принцип личной актуальности в эстетическом переживании, принцип сотворчества.

«Ареной» столкновения определенных структур сознания с возможным предметом этого сознания, (где происходит означенный выход идеального из сдерживающих рамок материи), становится по Лосеву, **символ - развернутый знак** - «тождество, взаимопронизанность означаемой вещи и означающей ее идейной образности в их единой цельности» [5, с.18,65].

Изучение такого явления как символ и его «упрощенного» варианта - знака, - требует особого системного подхода, т. к. знак есть дискретное состояние знаковой системы [6], которая является особой формой содержания отражения. Знаковые системы исследуются в таких науках как семиотика и теория информации. Эти системы могут быть рассмотрены с точки зрения «уровня наблюдения» - т. е. отражения ими материальной, конкретной стороны объекта (синтактика), так и с точки зрения «уровня представления», отражающего идеальную, абстрактную сторону объекта (семантика, прагматика). Синтаксический аспект знаковой системы отражает структурное соотношение как элементов системы, так и принцип иерархичности по отношению к другим системам, семантический - поиск наилучшего толкования данных, прагматический - психическую сторону восприятия системы, принцип активности человека в отношении выделенной системы, наличие в ней «побудительных факторов, стимулирующих эвристические, творческие моменты, и «принудительных», которые могут играть роль тормозящих факторов в

процессе восприятия. Информация – содержание связи между материальными объектами, заключенная в знаковой системе, – та основа, которая позволяет субъекту не просто отражать объект, но формировать его образ, как бы заново конструировать его. Причем внутреннее содержание нового образа оказывается богаче самого знака и превышает «пропускную» способность «сознательного» усвоения, откладываясь в подсознательных структурах, неся с собой всю многоплановость значений, весь прежний опыт одухотворения материала [7].

Актуальность системного семиотико-информационного подхода к исследованию архитектуры, казалось бы, очевидна. Тем более он замечательно вписывается в рамки официально признанного среднего подхода и заново, на строго научном уровне мог бы «оживить» последний...

Однако, в учебной практике он не получает достаточного распространения, т. к. из всех существующих апелляций к семиотике и теории информации в отечественной научной литературе известны лишь несколько (Ю.Лотман, Б.Успенский, В.Маркузон, И.Страутманис, А.Иконников, В.Антонов, С.Шубович, Е.Россинская.) и завершенных и общепринятых систем научных представлений в области семиотики архитектуры так и не было создано, и, кроме жалких десяти страничек бессистемного обзора того, что делается в этой области на Западе, (да и то из российского учебника), наш современный студент не получает.

В странах дальнего зарубежья разработка специально проблем семиотики архитектуры приобрела системный характер начиная с 50-х годов. И сейчас «там» архитектурная семиотика – развитая область знания со своим предметом и методами исследования, со своими концепциями и школами, направлениями и классиками, представленных на международных конгрессах. Ежегодно появляется множество монографий и статей, ведутся практические исследования, почти во всех крупных западных университетах и архитектурных школах читаются спецкурсы, ведутся семинарские занятия по семиотике архитектуры, ее идеи широко разрабатываются и внедряются практикующими архитекторами.

Конечно, некоторые переводы европейских исследователей архитектуры с точки зрения семиотики доходят до интересующихся, но их не достаточно для общего представления о развитии науки в целом. Эта ситуация стимулирует изучение иностранных языков, но не является выходом для отечественной архитектурной науки.

Необходимость большей информированности в этой области знаний как для архитектора-студента, так и для архитектора-практика представляется достаточно важной в свете наблюдаемой во всем мире общей тенденции развития современного научного знания к интегративности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мастера архитектуры об архитектуре Под ред Иконникова А.В. и др. - М.: Искусство, 1972
2. Лосев А.Ф. Форма. Стиль. Выражение М: «Мысль», 1995
3. Степанов А.В. Архитектура и психология. (Учебное пособие для арх. спец. Вузов, М.: Стройиздат, 1993
4. Шубович С.А. Архитектурная композиция в свете мифопоэтики РИП «Оригинал» Харьков, 1999
5. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство М: «Искусство», 1995
6. Степанов Ю.С. Семиотика, М: Наука 1971.
7. Культурология. XX век Антология / Сост. С.Я.Левит, - М., Юрист, 1995

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ОБЪЕДИНЕНИЯ ФРАГМЕНТОВ В АРХИТЕКТУРНОЙ КОМПОЗИЦИИ

Чепелюк Ю.В. (ХГАГХ)

При различных трактовках архитектурной композиции общим признаком в них являются - объединение ЧАСТЕЙ в ЦЕЛОЕ. Формальными средствами такого объединения выступают доминанта, сомасштабность, ритм и т.д.

Но это объединение становится реальным, если его как таковое признал человек согласно природе своих «сущностных сил» и характера своих отношений со средой. Они формируются в процессе движения человека в этой среде. В своей каждодневной деятельности он перемещается по разным пространствам - от региональных до интерьерных, и в процессе этих перемещений он воспринимает разные объекты и их пространственные масштабы.

В связи с этим человек должен каким-то образом соотнести виденное им ранее с другими картинками, запечатленными им в памяти в разное время. Становится ясно, что проблема композиции значительно сложнее, чем традиционная гармонизация геометрических форм. Очевидно, необходимо некое композиционное средство, выходящее за пределы геометрических сочленений, позволяющее собрать в ЕДИНОЕ МНОЖЕСТВО одновременно воспринимаемых частей. Тем более значение проблемы образного объединения этих частей становится все более актуальным по мере увеличения территориального распространения градостроительных образований.

В отличие от современной городской среды, великие памятники архитектуры поражают, прежде всего, умением собрать разнообразные фрагменты в некое единство, своей удивительной целостностью. Целостностью не в узком понимании структуры архитектурного ансамбля, а целостностью глобальной - соотносительностью с более крупным контекстом - и физически познаваемом и метафорически прочувствованном вплоть до космогонических категорий. Так космос Эллады представляет собой не только Олимп богов, но и всеобъемлющий «эйдос»; купол собора Санта-Мария дель Фьоре - «центр Вселенной», собравший собою все тосканские города; капелла Нотр-Дам-дю-О в Роншане архитектора XX века Ле Корбюзье претает органичным сколком многообразия непостижимой Вселенной.

Во всех этих случаях множество, физически ощутимые частицы, формируются в ассоциативное ЕДИНОЕ благодаря отсылке в сознании человека к «эйдосу», универсуму. Таким образом, возникает необходимость обратиться к истокам человеческого восприятия и философскому осмыслению этой проблемы.

Приобщенность человека-единицы к целостности, Универсуму - мысль, владевшая человеком издавна. Наиболее ранние теоретизирования по поводу «целого», «единого» принадлежат еще грекам. Уже Анаксимандр все отдельные элементы производил из единого: «...некой бесконечной природу, из которой рождаются все небосводы и заключенные в них космосы» [1, с.127]. Гераклит Единое, как высшую гармонию, выводил из соединения противоположностей. В своем учении о всеобщем становлении говорил: «Единое расходясь (враждуя) с самим собой, сходится (ладит), словно гармония лука и лиры» [1, с.199]. «Единое» у Пифагора - «это отнюдь не единица, а весь мир в целом» [1, с.177]. То же представление о Едином видим у Эмпедокла:

«... то Одно вырастает, чтобы быть единственным

Из многого; то снова распадается, чтобы быть многим из Одного.

И они (=элементы) никогда не прекращают непрерывного чередования: то действием Любви все они сходятся в Одно,

То под действием лютой Ненависти несутся каждый врозь» [1, с.344].

По Платону, единое - это универсальная обобщенность, из которой он выводит систему чувственно-материального космоса, понимаемого как целое и части этого целого. Прекрасный материальный космос, собравший множество единичностей в одно нераздельное целое, живет и управляется законами, находящимися вне его, за его пределами. Единое у Платона - «эйдос», имеющий значение сущности, универсума, прообраза, субстанциальной идеи и есть то сверхразумное Солнце, излучающее из себя все бытие. Аристотель с позиции единого и множественного рассматривает ключевой этап в развитии понятия трагического мифа - очищение - катарсис. Подлинное «очищение», о котором говорит Аристотель - это блаженное самодовольствие, ощущение цельности, наступающее после пережитого его разрушения.

Такое понимание единства космоса отразилось в архитектуре в ансамбле Афинского акрополя. На всех иерархических уровнях основной доминантой выступает скульптура Афины. На региональном уровне она как богиня «мореплавания» завершает внешнюю панораму от мыса Суний и Элевсина на Акропольскую скалу. Она же доминирует при движении по агоре. На площадке Акропольской скалы, выступая фрагментарно в интерьерных пространствах, Афина несет в себе функции многоликой богини. Тем самым она «отсылает» к знаменитому огню Гестии, который был центром Вселенной, центром полиса в Пританее на агоре, и центром жилого дома. И в завершающей морской панораме Афина вновь получала привычную для нее главную роль. Таким образом, сложные ассоциации объединяли в сознании грека все структуры: регион - Акрополь - агора - пастадный дом.

В Возрождении идеалы античности находят переосмысление и продолжение. В философии Бруно Единое есть одновременно и причина бытия, и само бытие вещей, в нем отождествляются их сущность и существование. «Итак, Вселенная едина, бесконечна, неподвижна», писал Бруно в диалоге «О причине, начале и едином». «Вселенная и любая часть ее едины в отношении субстанции», а потому все бесконечное многообразие качеств и свойств, форм и фигур, цветов и сочетаний есть внешний облик «одной и той же субстанции», а потому все бесконечное многообразие качеств и свойств, форм и фигур, цветов и сочетаний есть внешний облик «одной и той же субстанции, переходящее, подвижное, изменяющееся лицо неподвижного устойчивого, и вечного бытия».

«Разнообразие и противоположность не препятствуют общему благу целого, так как оно (целое) управляется природой, которая подобно предводителю хора направляет противоположные, крайние и средние голоса к единому наилучшему... созвучию»[2, с.270].

Именно таким «созвучием» во Флоренции стал купол собора Санта-Мария дель Фьоре Ф. Брунеллеско, знаменовавший переход от Средневековья к Возрождению. Купол как кульминационный узел - как «целое», в его глобальном единстве привел Флоренцию и всю Тоскану к ощущению единства мира. «Купол призван был стать «осью кварталов и улиц города. Он доминирует над ним и придает неповторимый облик городскому пейзажу. Вместе с тем благодаря своему развитию ввысь и в ширину он служит связующим звеном между городом и окружающими его холмами. Альберти понимает, что его значение выходит за чисто градостроительные рамки,

когда говорит, что новый купол настолько обширен, что покрывает собою все тосканские города... Перекрывая пространство, он воспринимался как центр притяжения всех сил и противостоял готическому полицентризму в виде многочисленных хрупких шпилей, свободно расположенных в пространстве» [3, с.212].

В Новое время универсум стал раздроблен и непредсказуем, и таким же непредсказуемым стал внутренний мир человека. А.Бергсон в своих воззрениях рассматривая индивид видит в нем закономерности развитие всего универсума в представлениях новой эпохи. Центр, из которого как из букета выбрасываются миры он называет сверхсознание - источник жизни. М.Хайдеггер считает отличительной чертой своей эпохи понимание мира как картины или образа мира. Предпосылку того, что миру суждено стать картиной, или образом, Хайдеггер находит в эйдосе Платона, понятом как существо сущего, которое включает в себя космос, природу, историю. Но трактуя его в духе экзистенциализма, М.Хайдеггер говорит, что когда мир становится картиной или образом, так становится невозможным на что-либо рассчитывать, многое начинает выходить из-под контроля человека. «Все, что не подлежит расчету и исчислению, человек сможет познать процессе...творческого создания образов»[4, с.76].

С такой философской позицией связана архитектура капеллы Нотр-Дам-дю-О в Роншиане Ле Корбюзье, несущая черты экзистенциализма. Экзистенция, по Кьеркегору, есть то, что всегда ускользает от понимания. И также невозможно уловить логическую связь между воспринимаемыми отдельно фрагментами капеллы. Подлинное объединение происходит в силу возникающих ассоциаций, образов. И, действительно, в зависимости от движения солнца по изогнутым стенам скользят тени, лучи солнца вспыхивают в проемах. Эта захватывающая световая вакханалия отражает идею непостижимости мира, владевшую поздним Корбюзье. Непостижимый мир овладевает чувствами человека, будучи сконцентрированным в своем внутреннем сколке - в ограниченном пространстве капеллы.

Таким образом, взаимодействие множественного и единого являясь обязательным признаком любого явления, есть принцип архитектурной композиции. Он несет в себе глубокий философский контекст, который является основой формирования объединяющего образа-метафоры.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Фрагменты ранних греческих философов. М.: Наука, 1989.-575с.
2. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. М.: Высшая школа, 1980. -367с.
3. Арган Дж.К. История итальянского искусства. М.: Радуга, 1990. -т.1. -319с.
4. Долгов К.М. От Киркегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века. М.: Искусство, 1990. - 399с.

ОРГАНИЧНОЕ СОЧЛЕНЕНИЕ РАЗНО КООРДИНАТНЫХ СТРУКТУР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ АРХИТЕКТУРНОЙ КОМПОЗИЦИИ

Фондорко Е.Е. (ХГАГХ)

Если мы говорим об архитектурной композиции как об эстетическом выражении единой среды, возникает необходимость раскрыть средства, с помощью которых она предстает как целое, невзирая на неизбежные различия разных масштабных уровней. Очевидно, в качестве таких средств не могут выступать

объемно-пластические элементы, ибо их объединяющие функции заканчиваются пределами зданий либо ансамблей застройки.

Характерно, что, например, Р. Ингарден описывает здание в объемно-пластических категориях, а окружающую их среду – в категориях пространства. Между тем, наличие композиционной целостности подразумевает оперирование категориями, общими для всех структурных уровней, т.е. – наличие «одного языка» в терминах теории информации. В качестве таких объединяющих категорий может выступать в архитектуре только пространственная форма.

Так, в Крыму связь между Симферополем и морем осуществляется посредством долин. Одна ведет от перевала к Симферополю вдоль реки Салгир, вторая – от перевала к Алуште. Природа, таким образом, сформировала две мощные пространственные оси. Они пересекаются у горы Чатыр-Даг. Последний, в тоже время, раскрывается по ряду пространственных осей к Симферополю и при соответствующем проектировании зданий может раскрываться и из их интерьеров.

Система пространственных осей легла в основу и композиции Парижа, где знаменитую широтную ось Ленотра пересекает меридиональная ось и в месте пересечения сформирован общественный центр Парижа. Можно добавить, что, как и в Крыму, ось Ленотра не замыкалась на городском интерьере, а являлась частью глобальной оси идущей от Парижа к Атлантическому океану. А пространственная система Лувра, замыкающая эту ось, также подчинена в центральной части идее раскрытия на анфиладу Ленотра.

Очевидно, координатные пространственные структуры, объединяющие разрозненные части композиции должны иметь в сознании человека какие либо устойчивые основы. Подобные основы современная наука трактует как архетипы, принимающие непосредственное участие в восприятии человеком окружающего мира. Мифологическая модель мира сформирована оппозициями [«верх» – «низ», «свет» – «тьма», «внешнее» – «внутреннее»] которые нанизаны на осевой каркас. Таким образом, мифологическая модель имеет четкую осевую структуру. Пример вертикальной оси здесь – Мировая Гора или Мировое Древо.

Сознание цивилизованного человека – это часть психики, надежно отделившаяся от первичных инстинктов, которые, впрочем, никуда не делись. Они лишь утратили контакт с сознанием и вынуждены напоминать о себе окольными путями. Когда психотерапевт интересуется символами, он прежде всего имеет ввиду «естественные» символы – в отличие от привнесенных культурой. Первые возникают из подсознательного содержания психики и представляют собой бесчисленные вариации основных архетипических образов. Во многих случаях можно проследить их развитие вплоть до пракорней, то есть идей и образов, встречающихся в древнейших источниках, дошедших от первобытных обществ. С другой стороны, символы культуры обычно использовались для выражения «вечных истин» и до сих пор используются подобным образом во многих религиях. Пройдя через множество превращений и даже через долгий этап более или менее сознательной лепки, они стали коллективными образами, принятыми цивилизацией.

Эти символы, став частью общечеловеческой культуры, сохраняют, тем не менее значительный заряд своей первоначальной трепетности или «волшебности». У некоторых людей они вызывают сильный эмоциональный отклик, будучи сходными по манере воздействия. Нельзя не считаться с ними, глупо не принимать их во внимание из-за того, что с рациональной точки зрения они кажутся абсурдными или

не имеющими отношения к делу. Но эти идеальные архетипические модели, лежащие в основе координатных структур неизбежно сталкиваются в реальности с усложняющими факторами и эти идеальные модели существенно трансформируются.

Так, тот же Ле-Корбюзье в проекте Алжира обратился к той самой «дороге ослов», которую он отвергал как принцип, говоря: «Кривая – дорога ослов», т.к. реальные условия – ландшафт Алжира, вынудили его принять в основу криволинейную эстакаду, вписывающуюся в холмы. В тех же случаях, когда авторы пытались не отходить от идеальной схемы, натура в корне изменяла их первоначальный замысел.

Например, триптистик Доминико Фонтана в его проекте Рима оказался в корне отличен от композиционной идеи автора. Западный и восточный лучи трансформировались координально. Западный прошел по низине и быстро уперся в Тибр, а восточный периодически «падал» и «возвышался», перерезая плато и балки. Эти «падения» и «взлеты» создавали сильный композиционный эффект, намного сильнее, чем на центральном луче, формально считавшемся главным. Даже лучи, проложенные в Санкт-Петербурге на одной равнине не вписались в идеальную геометрическую схему. Как известно, главным стал Невский проспект в силу своего притяжения к Неве и как продолжение московского въезда. Итак, практика показывает, что в архитектурной композиции, как правило, сочетаются разно координатные системы: свободные, живописные сочленения осей, обусловленные естественным ландшафтом и движением и жесткая, рациональная координатная сетка.

Элементы природы и внешнего движения создают живописные сочетания осей. На практике они сталкиваются с внедренной в композицию координатной сеткой, которая является результатом применения наиболее рациональных конструктивных систем и определенных трактовок Миропорядка.

В последнем случае мы сталкиваемся с философскими категориями, которые всегда отражает архитектура. Имеются в виду вопросы соотношения необходимости и свободы выбора Архитектура, как никакой другой вид творчества ярко демонстрирует единство свободы выбора и необходимости в силу своей двуединой природы, природы, единой функции и эстетику. При этом функция всегда равнозначна рациональному, утилитарному. В буквальном, практическом выражении это конструктивные системы, жесткие планировочные схемы (в строительстве). Эстетической стороне архитектуры соответствует все иррациональное, свободное, неподвластное жестким закономерностям. К примеру, каркас – «рацио» – скрыт текучими иррациональными линиями и формами. Однако, он непременно присутствует в самой, на первый взгляд хаотичной архитектурной структуре. Это – церковь Саграда Фамилия А.Гауди. Там, где наблюдается игнорирование сторон-категорий – происходит дисгармония, свидетельствующая о вырождении стиля: бесчеловечные, рациональные форумы императорского Рима, brutальные формы позднего функционализма.

Приведенные примеры влияния ситуации на идеальные координатные построения дают основания поставить вопрос об органичном сочленении разно координатных структур как об одном из средств формирования композиции.

Этот вопрос все более актуализируется с увеличением масштаба градостроительных образований при их распространении на территории с

различными географическими и функциональными условиями.

Необходимо искать «точки соприкосновения», пути объединения в органичное целое разноразноординатных структур обусловленных природой и сформированных человеком по причине функциональной необходимости. Опыт и существующие исследования показывают определенную сложность сочленения живописных и рациональных структур в реальных городских условиях. Объединяющим началом, формирующим, искомую эстетическую целостность представляется наличие фактора «посредника». В роли которого, может выступать как объемно-пластическая, так и пространственная форма. Но общей для архитектурного «посредника» является то, что он имеет материальную основу. Он закрепляет реальный стык, который обладает следующими свойствами: социальной важностью, функциональной насыщенностью, доминированием в ландшафте и визуальной активностью.

В качестве примера можно рассматривать флорентийский собор Санта Мария дель Фьоре (Дуомо), который в сочетании с Палаццо Веккио – первоклассный пример посредников – акцентов: видимые вблизи и издали, ночью и днем эти высотные здания опознаются безошибочно; они неразрывно связаны с историей города; их расположение совпадает с транспортным узлом; они формируют общественный центр; купол собора взаимосвязан с колокольной таким образом, что наблюдатель легко устанавливает направление даже с большого расстояния.

Таковыми же свойствами обладают объекты, формирующие пространственную композицию центра Венеции – башня Кампанелла в сочетании с куполами двух церквей: Сан-Джорджо Маджоре и Санта Мария дела Салуте.

В этом ключе перспективными видятся исследования в направлении поиска свойств и характеристик «посредников».

ЛИТЕРАТУРА

1. Шубович С.А. Архитектурная композиция в свете мифопоэтики // Харьков 1998, 548 с.
2. Антонов В.Л. – Научные основы эстетического объединения городской среды // Вестник ХГУ, - №414-1998г, стр. 247-248.
3. Юнг К.Г. Человек и его символы // Серебряные нити. М.: Университетская книга. - 1997. - 367с.
4. Линч К. Образ города. Москва 1960
5. Мифы народов мира Энциклопедия Москва.: Советская энциклопедия, Т1, 1991, 671с.

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ - ОСНОВА АРХИТЕКТУРНОЙ КОМПОЗИЦИИ

Степанова О.А. (ХГАГХ)

На протяжении многовековой деятельности архитекторов, ведущее место в ней занимали вопросы гармонии, целостности, преемственности архитектурной среды. В науке имеются разные мнения о принципах достижения ее эстетического единства. Ведь город строился не протяжении многих веков и каждый век приносил свое понимание архитектурной гармонии.

Формируя пространство, человек создает отвечающую его потребностям «вторую природу», в которой демонстрирует свое понимание законов природы и общественных отношений. Искусственная среда всегда является материальным отражением социальной структуры и духовного состояния общества. Главной

проблемой ее образования является взаимосвязь пространства и массы, достижения целостности среды. Эта проблема по-разному осознавалась и решалась людьми, принадлежащими к разным культурам. Организация пространства в массы давала основу для воплощения средствами архитектуры эстетических идеалов в миропонимания.

Так, в архаической Греции пастадное жилище развивалось как форма, обращенная вовнутрь и концентрирующаяся вокруг укрытого извне пространственного ядра - двора и очага, которые были средоточием жизни дома и его смысловым центром. Закрытый от городской жизни дом, открывался природе - южному солнцу, тепло которого концентрировала галерея-пастада. Перистильные дома эллинистического периода еще больше сконцентрировались вокруг внутреннего ядра, теперь - более изящного двора, открытого небу и солнцу. Но, казалось бы укрытый от города дом, тем не менее, был органической его частью и эта органика прекрасно прочитывалась греком, ибо очаг внутри дома соотносился с очагом на площади-агоре, а последний нес в себе семантику космического очага - Гестии.

Средневековье принесло свою эстетику городской среды. Пространственности интерьера готического собора противопоставлялась скульптурность восприятия не только внешних фрагментов, но и всей среды средневекового города. В культуре зрелого средневековья представления о предметной среде уже связываются с восприятием мира в движении и времени. Временная последовательность соединяет воедино воспринимаемые отдельно фрагменты мира, как бы воплощая подразумеваемое идеологией той эпохи единство всего сущего.

Ле Корбюзье писал: «Архитектура воспринимается в движении.... человек, вооруженный двумя глазами и глядящий перед собой движется, занимается повседневными делами и непроизвольно реагирует на сменяющие друг друга зрительные образы. Его эстетическое волнение порождается целым рядом последовательных впечатлений. В итоге архитектура попадает в разряд живых или мертвых в зависимости от того, игнорирован в ней принцип движения или, наоборот, с блеском использован. Архитектура есть циркуляция, как вне здания, так и внутри его. Говоря о движении, мы имеем в виду эмоциональное восприятие различных аспектов сооружения и всей их симфонии, которое возникает постепенно, когда мы ходим, останавливаемся, вновь передвигаемся, и взгляду нашему представляются перспективы, ожидаемое и неожиданное зрелище, открывающееся за дверьми, смена теней, полутеней и света, зависящая от солнца, проникающего в окна и двери... Это и есть живая архитектура [6].

Говоря об архитектурной композиции, следует уточнить, что же такое восприятие?

В психологии ВОСПРИЯТИЕ рассматривается, как синтез ощущений, формирующихся в процессе активного отражения объективно существующего целостного предмета. А восприятие пространства - чувственно-наглядное отражение пространственных свойств объектов (их величины, формы), их пространственных отношений, расположенные относительно друг друга и воспринимающего субъекта (в плоскости, в движении и т.д.). В восприятии пространства участвуют все органы чувств человека. Происходит совместная деятельность зрительного, двигательного и вестибулярного анализаторов [4].

Восприятие пространства зависит не только от конкретной ситуации, но и от предшествующего опыта человека. Оно складывается в результате не созерцательного,

а деятельностного отношения человека в мире. С одной стороны, деятельная информация поступает в мозг как чередование изменяющихся проекций, которые возникают на сетчатке глаза, но с другой стороны, на опыте человек познает, что форма предметов постоянна и связана с определенными размерами, несмотря на то, что при изменении точки зрения оптическое изображение предмета меняется. В конечном счете на основе таких признаков, как протяженность, прерывность, замкнутость, открытость, создается представление о пространственной структуре. Процесс психической ассимиляции включает объекты в схемы человеческого поведения, а процесс аккомодации, т. е. обратного воздействия среды, заставляет корректировать действия направленные на предметы.

Модель «переживаемого пространства», складывающаяся в сознании, включает в себя, таким образом, и непосредственное восприятие, и индивидуальный опыт, и структуры, заданные коллективным опытом социальной группы и культуры.

Изменения внесенные в пространственную структуру города за последние полвека, определили едва ли не главные особенности искусственной среды, с которой сталкивается современный человек. Слияние городской застройки в сплошные массивы уступило место обособленной постановке сооружений, которые «выпадают» из общей композиции. Как следствие была утрачена определенность архитектурно-пространственной организации улиц в площади. Уличная сеть утратила значение системы, объединяющий организм города в осязаемое пространственное целое. Улица остается «каналом коммуникации», а не структурным элементом организованного городского пространства. Площади, потерявшие характер неких особых мест, превратились в транспортные развязки в стоянки автомобилей. Еще хуже обстоит дело с «раскрашенными» фасадами «вылезающими» из массива застройки и разрушающими единое решение.

Таким образом, сейчас, как никогда перед архитекторами стоит проблема достижения целостности, как пространственной структуры всего города, так и пространственной структуры отдельных комплексов. Городская среда - образец системы не только по масштабным признакам, но и с точки зрения целостности предмета архитектуры. Эта целостность - результат взаимодействия двух подсистем: одной, отражающей материальную деятельность, и другой - духовной, эмоционально-эстетической. Одной из серьезных проблем является эмоционально-эстетическое воздействие городской среды. Эстетическое воздействие среды - это передаваемая ею информация, воздействие ее физических параметров на наши органы чувств; такое воздействие ее отдельных сигналов, которые каким-то образом слагаются в единое целое, в ЦЕЛОСТНОСТЬ в чувственном сознании человека.

Основой эстетического выражения является взаимодействие внешнего и внутреннего. «Выражение есть ни что иное как диалектический синтез внутреннего и внешнего, как единство и борьба противоположностей, когда все внешнее мы начинаем ощущать своими физическими органами чувств» [7]. Но, следует отметить, что внешние и внутренние категории среды обретают единство в восприятии человека лишь в результате многократных сопоставлений, при которых сталкиваются различные аспекты внешних пространств и «личного кокона». Они непрерывно изменяются в процессе каждодневной деятельности человека. Изменяются также и картины внешнего окружения, и их сопоставления с человеком, и те ассоциации, которыми сопровождаются эти стыки. Столь сложная система восприятия может функционировать лишь при наличии посредника, упрощающего

ее. Упрощающего - путем принятия на себя дипольных признаков.

По В.Л.Антонову, форма-посредник должна размещаться на стыках, важнейших социальных функций, природных контрастов и обозрений с магистралей различного класса. Она завершает, в этом случае, экстерьерные и интерьерные перспективы и ассоциируется с той средой, откуда обозреваются в каждом случае. При таких разномасштабных стыках необходим единый масштабный отсчет, который позволит человеку соизмерить среду разных масштабов. Этот отсчет дает т.н. «лиминарное пространство» или «пространство-посредник».

Таким образом, раскрыта значимость ВОСПРИЯТИЯ, усложненного в современной городской среде, и являющаяся фактором формирования архитектурной композиции. Методика построения архитектурной композиции связана с присутствием, движением, личным пространством человека, а также с градостроительной доминантой, которая так или иначе присутствует на всех этапах движения в городской среде. Решение и достижение ЦЕЛОСТНОСТЬ городской среды является одним из приоритетных направлений в архитектурном творческом процессе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иконников А.В. Искусство, среда время. -М: Советский художник, 1985. - С. 92-95.
2. Иконников А.В. Художественный язык архитектуры. -М.: Искусство, 1985. - С.82-83.
3. Забелъшанский Т.Б., Миневрин Г.Б. Архитектура и эмоциональный мир человека. -М.: Стройиздат, 1985. - С.52.
4. Гуревич Б.Х. Сб.ст. Проблемы восприятия пространства пространственных впечатлений. -М.: АПН РСФСР, 1961.
5. Выготский Л.С. Психология искусства. -М.: Педагогика, 1987. - 344 с.
6. Антонов В.Л. Композиция городской среды. -М.: 1987 - 440 с.
7. Антонов В.Л., Шубович С.А. Архитектурная композиция как система «Среда - человек» - К.: НИИТИАГ, 1999, - С. 4-9.

ПРОЕКТНЫЕ ПОДХОДЫ В РАЗВИТИИ ПЛАНИРОВОЧНОЙ СТРУКТУРЫ ГОРОДОВ США И СССР В 20-50 ГГ. XX СТ.

Крейзер И.И. (ХГТУСА)

В первой половине XX ст. в области архитектурной деятельности возникает огромное количество концепций развития городов в Западной и в Восточной Европе. Начало века ознаменовалось значительными политическими и экономическими событиями (I Мировая война, Октябрьская революция, экономический и строительный бум в США), которые оказали влияние на планировочные решения городов в этих странах. Приемы построения городской "ткани" различны и идеологические программы имеют противоположный характер, однако в результате объемная архитектура получила удивительно схожие черты. Представляется интересным, сравнить эти градостроительные приемы в странах США и СССР в период 20-50-х гг. XX ст., а также рассмотреть мало изученное архитектурно-художественное течение Ар Деко и его проявление в ключе идеологий этих государств.

Бурный рост автомобилестроения и разрастание дорожно-транспортной сети американских городов, привели к разрушению мелкой сети городского плана. Сложившись под влиянием, прежде всего, вопросов купли-продажи земельных участков крупными фирмами и частными предпринимателями, она не давала

возможности развиваться объемной архитектуре по горизонтали, а в условиях обостренной конкуренции и взвинченной земельной ренты заставила дома расти вверх. Введение металла в качестве основного строительного материала, применение железных и стальных конструкций в качестве скелета здания — вот что дало строительству техническую возможность сразу “вырастить” здание на много этажей вверх. Уже в 1882 г. американский архитектор Леруа Бэффингтон спроектировал первый небоскреб — постройку в 28 этажей.

В Америке не получило признания представление города как целостного трехмерного организма. Сетчатая структура “способствовала” скученности небоскребов. Поэтому при их появлении город стал стихией, которой архитектор противостоял или подчинялся. Архитектура, решающая на протяжении столетий преимущественно проблемы горизонтального размещения и сочетания отдельных объемов, начала “мыслить” вертикалями. Не предпринималось попыток на основе небоскребов, учитывая их вертикально-вытянутую структуру, изменить всю градостроительную систему. Однако *небоскреб* вобрал в себя ряд градостроительных задач и перевел их в область внутренней планировки и организации внутреннего пространства здания. Движение внутри здания громадного количества людей во всех направлениях потребовало, прежде всего, максимальной рационализации внутренней связи. Дом вобрал в себя часть улицы, расположив ее по вертикали и снабдив быстроходным механическим транспортом. Характерным пространственным элементом американского многоэтажного дома стали и те своеобразные “станции” или “вокзалы” внутри дома, которые образовались в пунктах остановки лифтов в форме больших площадок-холлов [1].

Избегав потрясения I Мировой войны и превратившись в богатую страну, США питали веру в постоянство успеха частного предпринимательства, и вплоть до Великого кризиса 1929 г. архитектура носила дух престижа и коммерции. Миф о величайших достижениях технического прогресса метафорически отражался в небоскребах США. Информация о технических достижениях выражалась в причудливых завершениях небоскребов.

В 20-е годы возникает течение Ар Деко, особым способом сочетающее новейшие технологические разработки в области строительства с орнаментикой. Здания-небоскребы, построенные по заказу крупных фирм, представляли собой броско декорированные ступенчатые массы, заимствованные у древних культур майя и ацтеков. Среди них наиболее известные: “Крайслер-билдинг” (арх. Ван Аллен), “Эмпайр-стейт-билдинг” (арх. Р.-Х. Шрив), “Палмолайв-билдинг” (арх. Холаберд и Рут) и др.

В отличие от американского метода сетчатого построения городской застройки в СССР, строившем новый социалистический образ жизни, была выдвинута идея создания новой градостроительной концепции. Архитектурные мастерские, в условиях проведения многочисленных конкурсов и “живой” конкуренции, предлагали в основном фантастические проекты, такие как город-сад, линейный город и т.д.

Функционалисты выдвигали задачу взаимосвязи отдельных сооружений в единое целое. Главным элементом композиции в городской застройке становилось не здание, а группа сооружений, связанная со всем пространством города. Появился лозунг-ансамблевость: “Архитектор нового типа не мыслит уже отдельным зданием. Здание для него является составной частью комплекса — квартала, района, города” [2]. После создания Союза архитекторов в 1932 г. и упорядочения всех

творческих группировок в одну организацию, развитие архитектурной деятельности идет по двойственному пути. С одной стороны, выдвигается требование "освоения исторического наследия", а с другой продолжают развиваться и разрабатываться идеи всеобщей унификации и индустриализации.

Архитекторы, придерживающиеся классического направления, исследуя опыт прошедших эпох, находили архитектурные и градостроительные приемы, адекватные мироощущению своего времени. Для них Рим являлся образцом пространственной организации движения масс, торжественных процессий в столице католического мира. В эпоху барокко движение было жизненной формой бытия городских пространств, выступающих ареной театрального действия. В то время определилась новая роль улицы как сценического пространства и по законам сценической перспективы улица должна была иметь целостно обозримое глубинное пространство. Архитекторы 20-30-х гг. XX ст. заимствовали прием организации уличного пространства, переходящего в площадь как подготовительный этап движущейся колонны демонстрантов во время празднования годовщин революции. Парадное оформление зданий, информационные табло, транспоранты – средства, способствующие театрализованному действию.

Если функционалисты видели город как горизонтальную плоскость и разрабатывали его внутреннюю организацию с птичьего полета, то развивавшаяся новый стиль архитектура 30-50-х гг. - Ар Деко, как бы приземляет их решения. Ее объектам присуща высотность, ступенчатость. Элементом градостроительной композиции вновь становится здание. Эстетика городского пространства изменяется в соответствии со "вкусами" политических лидеров Советского Союза. Особое внимание уделяется таким понятиям как целесообразность и художественность. Расчистка и расширение улиц городов происходит с учетом художественного восприятия перспектив улиц и зданий-маяков, которые расположены в особой иерархии и служат ориентирами центра города.

По мысли академика И.В. Жолтовского, город и человек в нем пребывают в постоянном контакте духовного общения. Городские массы и пространства неизменно ведут человека к "ядру" города, создавая на этом его пути зримые знаки движения человека к цели. Оптимальный пример этому Жолтовский находил в структуре древних улиц Москвы с их легкими изломами трассы, хорошо заметными по Покровскому радиусу. В начале 20-х годов академик И. В. Жолтовский пытался наметить такие принципы, которые в дальнейшем могли бы вести градостроительство Москвы путями созидания современного мирового города как новой гармонии пространственного целого. Первое – это создание в середине столетия кольцевой системы новых высотных доминант на тогдашней периферии Москвы. Из шести высотных сооружений тех лет (без Университета на Ленинских горах) четыре расположены на древних исторических "кольцах" Москвы, из них три – на Садовом кольце. В трех из этих четырех высотных сооружений получила реализацию выдвинутая Жолтовским идея обращенности кольцевых пространств города к его "ядру". Три сооружения расположены по внешней стороне "кольца" – "лицом к ядру"[3]. Кроме того, самый принцип симметрично-осевой композиции этих сооружений как "кольцевых" доминант создает сильные поперечные оси, ориентирующие узловое звено кольцевых пространств на центр города.

Любимым приемом советских архитекторов становится игра с масштабом, позволяющая создавать эмоциональную напряженность и эффект величественности.

Главным советским произведением того времени можно считать проект Дворца Советов, призванный стать памятником новой эпохи. Итогом конкурса стала победа здания архитекторов Б. Иофана, В. Гельфрейха, В. Шуко. Архитектура советского государства, как и американский Ар Деко глубоко символична. Ее "язык" моделируется на основе "технической" базы новейших строительных достижений с учетом технологических разработок американских и европейских мастеров и "вечных" ценностей, заимствованных из истории – форм, которые наполняются "социалистическим" содержанием: "надо переплавить старые формы, вложить в них новое идейное содержание" – такова главная идея советского Ар Деко [4]. Знаки архитектурного языка Ар Деко как советского, так и американского заимствуются у прошлых стилей, но не оставляются в чистом виде, а перерабатываются в соответствии с запросами заказчиков. В США такими заказчиками являются коммерсанты, частные фирмы, руководствующиеся веяниями моды, завезенными идеями с Парижской выставки 1925 года. Советская "власть" заказывает архитектору "декорации". Миф о светлом коммунистическом будущем воплощается в "методе социалистического реализма". Создается архитектура во имя абстрактного "человека", но конкретный человек теряет право на созидание собственного дома и личного пространства. Он ощущает себя составной частью огромного механизма, называемого "советский парол".

ЛИТЕРАТУРА

1. Аркин Д. Заметки об американской архитектуре. Арх. СССР. - N 1, 1934. - с. 42.
2. Перчик Л. "Город социализма и его архитектура", Арх СССР- N1, 1934, стр. 3.
3. Каплун А.И. Стиль и архитектура. – М.: Стройиздат, 1985.-232 с.
4. Паперный В. "Культура 2".- М.: Стройиздат, 1996.- стр.305.

ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО АНСАМБЛЯ АНТИЧНОГО ГОРОДА.

Снитко И.А. (ХІТУСА)

В истории архитектуры античности проблема изучения памятников градостроительного искусства обозначена в исследованиях отечественных авторов С.Д.Крыжицкого, Б.Н. Фёдорова, М.И. Золотарева, А.В. Буйских, А.В.Бунина, Т.Ф. Саваренской и А.А. Воронова. Документальные свидетельства, воссоздающие культуру и быт античного общества, наиболее подробно описаны в работах историков-антиковедов В.Д. Блаватского, Н.Т. Кругликовой, С.Л. Утченко, В.И.Кадеева. Проблема архитектурной реконструкции античного города рассматривается в аспекте влияния особенностей идеологии античного общества на формирование городской структуры, выраженной через архитектуру главных ансамблей.

Первые эллинистические полисы появились в Северном Причерноморье в первой половине VI в. до н.э. С этого времени до крушения античной цивилизации в IV в. н.э. наблюдается параллелизм процесса исторического развития в странах Средиземноморья и античных центрах на Понте, правда осложненный локальными особенностями. Жителям северопонтийских городов были известны древние поэты, особенно любовью пользовался Гомер. Они проявляли большой интерес к философии [1, с. 105].

В VI – II в.в. до н.э. социально-экономический строй северопонтийских городов носил чисто античный характер. Таковым было и их устройство. Поэтому для

воссоздания облика городов Северного Причерноморья необходимо учитывать особенности формирования градостроительной культуры и искусства материковой Греции. В истории древнегреческой культуры установлены четыре основных периода: 1) древнейший (гомеровский, дополисный) (XI – IX в.в. до н.э.), 2) архаический (VIII – VI в.в. до н.э.), 3) классический (конец VI – первая половина IV в. до н.э.), 4) эллинистический (второй половины IV – середины I в. до н.э.).

Архаический период уже отмечен значительными градостроительными работами, в частности, строительством портов, храмов, площадей, водопровода, оборонительных стен. Тогда же сформировались наиболее совершенная для того времени форма государственности – так называемый полис. Для самих древних понятие “полис”, “*civitas*”, всегда было понятием более сложным, более глубоким, чем формальная и сухая правовая категория, хотя бы уже потому, что оно у них непосредственно связывалось с представлением об отчизне (*πατρίς*, *patria*), т.е. той общности (*societas*), которая объединяет граждан в единое целое, и с понятием о сумме не только духовных, но и материальных ценностей, которые создают эту общность [7, с.238]. С появлением полисов был связан большой перелом в жизни эллинского общества. Город стал центром экономической, политической, культурной и художественной жизни всей гражданской общины. Произошли изменения и в греческом мифологическом мышлении. Племенные боги теперь стали покровителями полисов.

Для греческих городов архаической эпохи характерна нерегулярная (“живописная”) планировка, вытекающая из естественного развития города, создававшегося без заранее задуманного плана. Обычно город делился на две части: верхний (акрополь), являвшийся укрытием на случай опасности, и нижний, где находились жилища рядовых граждан, ремесленные мастерские, рынки. Жизненным центром жилого района являлась агора, примыкавшая к торговым кварталам [2, с.198]. В конце эпохи начинают зарождаться элементы регулярной планировки, окончательный переход к которой произошел в классическую эпоху.

Город классической эпохи представлял собой архитектурно организованное планировочное целое. Акрополи постепенно превратились в “священные места”. На горных склонах акрополей появились театры, тогда как значительно выросший нижний город получил теперь обширные центры. Регулярная планировка придала греческим городам четкую пространственную организацию.

В эллинистическую эпоху городские ансамбли приобрели больший размах, значительное внимание уделялось благоустройству. Храмы утратили свою ведущую роль в архитектуре, их место заняли общественные сооружения: театры, стадионы, библиотеки.

Таким образом сложение основных градостроительных ансамблей античного города происходит в классический период (VI – IV в.в. до н.э.). Усложнение архитектурной композиции общественных площадей связано с изменениями в общественно-политической жизни античного общества.

Небольшие размеры государства в античную эпоху делали очень тесной связь государственных и личных интересов граждан. Общественный быт явно доминировал над семейным. Большая часть жизни грека протекала вне дома. Это способствовало развитию типов общественных пространств и зданий.

Театральное действо было основным элементом, структурирующим повседневность античного грека. Главная черта греческого менталитета – дух соревнования, стремление превзойти всех и достичь совершенства во всем. Это

выражалось в длительных, изнуряющих войнах, олимпийских играх, бесконечных процессиях, празднествах, состязаниях поэтов и чтецов, многочасовых судебных разбирательствах. Все это - желание быть на виду, активная причастность человека его инобытию, далекая от интимности.

По мнению А.А. Пучкова система большинства архитектурных организмов античности зиждилась на театралогическом моменте, или по крайней мере была им инициирована [6, с.218]. Одними из ранних типов общественных пространств являлись агора и акрополь. В архаическую эпоху места для народных собраний находились на территории акрополей и священных участков, тогда как торговля проводилась на специальных рыночных агорах, возникавших за пределами акрополей, среди рядовых городских кварталов. Площадь как таковая в это время не являлась, по-видимому, самостоятельной архитектурной темой. Площади возникали по необходимости: например, перед главными храмами как свободная территория для религиозных и гражданских собраний. Главную роль в композиции архаических агор играли сами храмы. Обычно они размещались на площади таким образом, чтобы организовать пространство оптимально функционирующим и наиболее благоприятно воспринимаемым по отношению ко всем объектам, расположенным в их окружении. Позднее, в эпоху классики, стали строить многоколонные галереи, предназначенные для торговли и общественной жизни городского населения [7, с.66].

Начиная с середины V в. до н.э. появляются прямоугольные агоры, обнесённые галереями с четырех сторон, что в условиях строгой уличной сети казалось наиболее естественным. Однако главным общественным центром в классический период оставался акрополь. Состав сооружений акрополя и его доминирующее значение в системе городской застройки определялись в первую очередь большим общественным и государственным значением религии греков. Каждый город имел богов покровителей, которым посвящались храмы, алтари, обычно возводимые вне храмов. Богам приносили жертвы, и в их честь совершали культовые обряды.

Храм являлся домом божества, и в силу телесности и человекообразия этого божества он должен был быть прообразом человеческого жилища, однако имеющего более совершенные внешние формы. И даже драгоценности, хранящиеся в храме не воспринимались как материальные ценности. Они только подтверждали связь между божеством, являющимся покровителем города, и полисом, создавшим себе этого покровителя. Храмовые сокровища воплощают и сакральным образом олицетворяют государственное устройство, общественную жизнь, всячески демонстрируя статус полиса [7, с. 235].

В VI – V в.в. до н.э. неотъемлемой частью культового храмового ансамбля акрополя становится театр. Греческий театр ведет свое происхождение от народных представлений на празднествах в честь бога Диониса. Лишь позднее появились специальные сооружения – театры, которые располагались на склонах холмов [3, с. 44]. Местоположение театра в системе ансамбля становится равнозначным храмам. Кроме того театральное здание, как место собраний огромного количества людей, и происходящее в нем действие подчеркивали общественную роль акрополя в качестве главного центра города [4, с. 118].

Начиная с IV в. до н.э. театральные игры утрачивают государственное и морально-этическое значение, что сказывается на расположении здания театра в системе городской застройки и постепенном отрыве его от культового ансамбля

[4, с.123]. Этот процесс также был связан с эволюцией общественного центра греческого города в эпоху эллинизма.

Торговые и административные площади, став центром политической и общественной жизни, располагаются, в основном, вдоль главной городской магистрали [8]. Священные участки (теменосы), оставившие за собой чисто сакральные функции, возникают как её завершение. Театральные здания при значительной вместимости чаще всего сооружаются на периферии городской застройки.

Исторические исследования городов греческой метрополии и их колоний в Средиземноморье и Пичерноморье определяют общность принципов формирования архитектурного ансамбля. Города античной эпохи имели единую структурную организацию. На раннем этапе греческой цивилизации значимость основных структурных элементов города была связана с выделением священных (сакральных) участков городской территории. С усложнением системы общегородского центра главенствующее положение приобретает агора, символически определяющая ведущее значение общественно-демократических принципов существования античного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. В.Д. Блаватский. Античная история и археология. М., Наука, 1985.
2. Всеобщая история архитектуры. Т. 2, книга 1. М., 1949;
3. И.Т. Кругликова. Античная археология. М.: Высш. шк., 1984;
4. В.Е. Быков. Театральный ансамбль античности // Вопросы теории архитектурной композиции. 1958 г. №4;
5. С.Л. Утченко. Политические учения древнего Рима (III – I в.в. до н.э.). – М.: Наука, 1977;
6. А.А. Пучков. Парадокс античности. Киев. НИИТИАГ. 1998
7. А.В.Бунин, Т.Ф. Саваренская. История градостроительного искусства. В 2-х т. Т. 1.- М.: Стройиздат, 1979
8. В.С. Долгоруков. Эллинистическая агора // СА. 1969. №2.

КОЛІР У ТРАДИЦІЙНОМУ ХРАМОБУДІВНИЦТВІ

Пугачова М. А. (ХІТУСА)

На сьогодні ми маємо чимало цікавих наукових досліджень з традиційної архітектури, які звертаються до історії та еволюції будівництва, торкаються питань технології та матеріалів, конструктивних засобів та композиційних прийомів, і багато іншого. Автор цієї статті розглядає традиційний храм як явище, що відображало і створювало світогляд наших предків; ставить питання о співвідношенні сокральних засад з предметним оточенням людини; розглядає колористичні моделі традиційного храму.

З давніх часів існували традиції християнського храмобудівництва, які були сприйняті на Україні з Візантії, але на ту добу, коли проходив цей культурний обмін, на Україні склались вже певні традиції місцевого будівництва. І традиції ці були рудиментарні, які мали цілком розвинене сокральне підґрунття. Взагалі, у наших предків було сокральне ставлення до будівель, вони мали певні вимоги до будівель,

які не можна порушувати. Скажімо, одна з сокральних вимог до будівель — що це модель Світу, а не просто група камінців. Це складена певна структура, яка має певну форму, а ця форма повторює форму якоїсь сокральної істоти, в даному випадку, якщо ми розглядаємо храм, то будівля повторює Світ. Світ — це сфера чи купол, чи шатра. Звідси походить назва бані. Тобто баня — це коло, бандура, а кругле означає небо. В рудіменті банна структура застосовується місцевим етносом в той час, коли ослабляється візантійський канон. Горянська ротонда, Троїцька церковка в Зимному — це приклади, що мали на давньоруську добу вже муровану баню. Але поперш, ніж з'явилися муровані споруди, з'явилися немуровані. В дерев'яному варіанті вони створювали монохромну дерев'яну модель цього Світу, але все одно ідея бані, ідея завершеності була фундаментальною ідеєю храмобудівництва.

Традиційна культура мала сокральний канон, згідно якого традиційне храмобудівництво є часткою загального будівництва. Вся будівля пронизана всіми сокральними уявленнями, які має звичайна хата, наприклад, якщо одне замкнуте коло дерева зв'язати в зрубі, то це називається вінець. А вінець — це в традиційній культурі, взагалі в культурі, не тільки побутова назва, вінець — це головний убір більш священної особи, вінець надівають молоді на свята, це знак Світу і знак духовного провідника, який носить шапку в вигляді цього обруча чи вінка чи вінця. І кожна будівля має елементи, які зображають цей священний знак. І ця традиція перейшла в храмобудівництво і наповнює її духовними уявленнями. Взагалі весь побут утворювався за концепцією буття гармонійного: всі вироби робились світоподібними. І сама садиба огорожувалась по кільцю. І окремі частини і ворота, затесані стовпчики зв'язувалися в замкнуте коло. Все об'єднувалось, таким чином, прагненням гармонії зі Світом, який являвся духовною цілісністю.

З давніх часів основним будівельним матеріалом в українських селах і містах було дерево. Але не тільки чисте дерево. В багатьох регіонах України будували хати, так звані, мазанки, тобто дерев'яний каркас заповнювався глиною, соломом, гною, додавалось трохи піску, а потім білили. Але висотне будівництво не могло бути мазаним, тому храмобудівництво автоматично сприйняло цілком дерев'яний варіант, який явився логічним для традиційної архітектури України. І так склалося, що для тих районів, де хати були обмазані і побілені, дерев'яна церква без глиняної обмазки стала традиційною. Це тяглося дуже довго, аж поки десь у 18, 19 столітті біла хата доступилась таки до дерев'яної будівлі храму.

Традиційна культура має фундамент, на якому розвинулась колористика храмобудівництва України. Перша колористична модель — це монохромний дерев'яний варіант. Традиційні дерев'яні храми, які збереглися на Україні відносяться в основному до XVIII ст. Вони першу сотню років стояли сірими, звичайними, монохромними, в середині небіленими. Протягом часу зовні дерево стає сріблясто-сірим, а в середині поступово темніє, стає приглушено жовтим з восковими відтінками, що надає інтер'єру надзвичайно теплого колориту. Падаюче згори світло переливається по цій ніби восковій внутрішній поверхні, створюється така божественна атмосфера світоносності в середині, якої важко себе уявити. Пластика дерева це підкреслює. При будівництві храму, розтошовуючи світові пройоми, майстри вигадували як і куди впаде перший промінь світла. Вікна в храмі прагнули підняти як можна вище. Коли вікно розміщено під карнизом, то промінь, потік світла чи сонячного, чи навіть неба буде йти зверху вниз і одійде далеко, і тоді потоки світла заливають все приміщення церкви. Більш того, вони заливають всю

споруду іконостасу. І у цьому напівтемному храмі, де слабенькі потоки світла ллються з ліхтаря, іконостас освітлений так, наче сцена у театрі, коли починається дія. Такий ефект досягається не засобами кольору або орнаменталізації, а засобами освітлення монохромного варіанту. Цей монохромний інтер'єр виглядає скульптурно і надзвичайно досконалим. Але зрешті люди нехтували цими тонкощами і побілили храм в середині і зовні, як тільки з'явилась біла фарба.

Як ми бачимо, в дерев'яному храмі стіни не мальовані, але орнаментовані. Традиційна культура мала цілий арсенал своїх засобів орнаментування, мала свої канони в розміщенні орнаментів. Цей канон розповсюджувався взагалі на всі побутові речі, які нашими предками не тільки використовувались як предмети, що мають якусь свою побутову функцію, а доречі, вони мали і свої сокральні ознаки. Так орнаментована в верхній частині зубцями гончарна посудина уявляється не тільки як функціональний предмет, а і як істота — зубата пасть. Це уявлення дало традицію отой хвилястої лінії в верхній частині гончарного виробу. І ця традиція проходить через всі гончарні вироби: через горщики і глечики, через миски, бо вона має фундаментальну сокральну природу. Так же саме в храмі, кожен одвірочок повинен бути орнаментований, якщо він не орнаментований, то принаймні хрестик вирізан, якщо не вирізан хрестик, то вся конструкція одвірка є сокральним знаком. Вся конструкція вікна є замкнутою дерев'яною конструкцією, яка є синонімом сокрального кільця. Якщо не має там орнаментів, все одно в будь-якому варіанті елементи храму зберігають свої сокральні ознаки. В дерев'яному храмі ми бачимо такі самі засоби орнаментування як на рушнику. Що тут орнаментовано? Край, тобто весь периметр, середина пуста, але на кінцях два яруса квіток, які розміщені на білому полі. Теж саме в дерев'яному храмі. Яке орнаментування ми бачимо? Це — різні скоби при переході від стін до шатра даху. Зовні, це карнізи, це одвірки. На великій площині стіни нічого не зображено, там вішаються ікони з рушниками, а орнаментовано різні скоби, тобто, орнаментовані карнізи, орнаментовані одвірки як вважає Верговський С. В., місця сокральних переломів. Це все цілком збігається з традицією будівництва взагалі, коли орнаментальні зображення з'являються на присьбах, на одвірках, навколо вікон.

Біле полотно та білена хата були настільки привабливі, були настільки потужним елементом традиційної культури дуже багатьох регіонів України, що це створювало якби творчий пресинг на школу дерев'яного храмобудівництва. І коли настала пора мурованого храмобудівництва, безперечно, білий колір опанував в стіні. Наші предки не могли побілити дерев'яний храм, бо не мали для того технічних засобів. Поперше, не було якісної білої масляної фарби. Вона з'явилась в кінці 18 століття. До того ж вони не мали в тому великої потреби, тому що традиційна архітектура знайшла варіант колористичного рішення дерев'яного храму в монохромному варіанті. Але прагнення побілити храм було, тому що цей елемент культури відіграв велику роль, як у емоційному, так в сокральному строї. І як тільки з'явилися муровані храми, їх почали білити. Це другий варіант колористичної моделі у традиційному храмобудівництві — білі стіни, він, безперечно, з'явився в мурованому будівництві, але при першій же можливості перейшов і на дерев'яні храми. Зараз ми не бачим жодного дерев'яного храму, в якому стіни не були б пофарбовані. А чим пофарбовані? Небом і тільки небом. Всі стіни стали білими з добавкою блакитного. Зовні храм теж став білим або з добавкою блакитного. Дахи теж одержали колір, тому що з'явився металевий дах, котрий потрібно було

фарбувати. Так з'явився зелений колір, він разом з білим, як вважає Верговський С. В., утворив саме ту пару, яка є цінною гармонійною частиною у оточенні. Такою же гармонійною, як і монохромний варіант. Це другий варіант, але це не є новий варіант для народної культури. Просто на цьому етапі храмобудівництва з'явилась можливість застосувати другий варіант, який використовувався в культурі споконвіку у біленій надніпрянській чи полтавській хаті. До того, як металевий дах став доступним, безперечно, бажання красити дахи у людей не було, а бажання зробити зеленим було. Чому? Тут як раз діє закон гармонії: будівля повинна повторювати те, що є в природі, вона повинна бути гармонійною з природою. Зелений дах і біла стіна — це елемент дуже високого культурного рівня, точніше, елемент, який свідчить про збереженість давніх культурних здобутків і творче використання цих давніх культурних здобутків, а не втрату їх. Наприклад, в Японії є такий канон традиційного будівництва, один із елементів якого свідчить, що верхні частини будівлі повинні мати щось спільне з тим, що її оточує. Це може бути матеріал використаний в оточенні. На Україні не було зафіксованих колористичних канонів у будівництві, але зелений дах, або гонтовий дах цілком відповідає цієї вимозі. А білена стіна вводить всю будівлю в колорит Світу. Цей етап колористичного розвитку традиційного храмобудівництва явився настільки досконалим, що ні вимагав інших рішень. Розглянуті колористичні моделі відповідають вимогам національних культурних здобутків і традиційного ставлення до кольору взагалі. Далі розвиток йде по шляху синтезу місцевих традицій з впливами інших культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Таранущенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. Київ, «Будівельник», 1976
2. Овсійчук В. Українське малярство X-XVI століть. Львів, 1998
3. Патріарх Дімітрій Церковне будівництво Західної України. Львів, 1999
4. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. -Харьков, Основа, 1990

РЕГЕНЕРАЦІЯ СЛОБОЖАНСЬКОЇ ІКОНИ У СВІТЛІ ПРОБЛЕМ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Паньок Т.В. (ХХІІІ)

Мистецтво Слобожанщини одна з найменш вивчених сторінок української художньої культури. Разом з тим — явище складне, самотутнє, бо ніде в Україні так не перехрещувались впливи і взаємодіяли візантійського, західноєвропейського, різноманітних місцевих шкіл, як в цьому регіоні. І чи не найбільше в Україні тут постраждала національна культура за імперських часів, русифікації, тоталітаризму. Зараз в музеї народної архітектури у Києві представлено лише дві слобожанські хати. Збереглися одиниці дерев'яних церков, побудованих в традиціях української народної архітектури Слобожанщини. Відродження релігійного життя в регіоні сьогодні відбувається без урахування культурних особливостей рідного ґрунту, української традиції краю. Проте піднесення духовності сучасного суспільства в Україні не можливе без відновлення історичної правди, пізнання своїх справжніх коренів.

Особливості духовного життя Слобожанщини, її культури багато в чому обумовлені її історією, що переплітається з боротьбою українського народу за свою

незалежність. Фактично Слобожанщину почали заселяти учасники повстання проти польського гноблення під проводом Якова Острянина, який після поразки 1638 року привів 865 сімей до Белгорода та заснував м. Чугуїв. На протязі XVII і початку XVIII століття цей край заселявся, перш за все, вихідцям з різних регіонів України. І хоча етнічний склад Слобожанщини за період колонізації був досить пістрявим, абсолютну більшість складали українці.

Переселяючись на схід, «черкаси», як називали тоді українців в Московській державі, везли з собою свої ікони, богослужбні книги, інші речі церковного життя і навіть цілі іконостаси. Осідаючи в найбільш небезпечних для кордонів Московської держави місцях, указаних їй урядом, «черкаси» зводили фортеці, монастирі, будували храми, дотримуючись традицій української народної дерев'яної архітектури. Найбільш поширеними були дерев'яні тризубові церкви, характерні для багатьох регіонів України. А кам'яне храмове будівництво наслідувало традиції дерев'яного зодчества.

Українці на Слобожанщині дотримувались і своїх форм церковного устрою, що характеризувалося самоврядуванням та ініціативністю парафіян, які самі запрошували та утримували священнослужителів. Слобідське духовенство XVII століття підтримувало тісний зв'язок зі світським суспільством. Сучасники перших поселенців відзначали, що українським переселенцям були чужими азіатський дух, деспотизм, не було різкого розподілу на стани. А характер та моральний тип нагадували європейський. Осідаючи на Слобожанщині, вони перетворювали цей край в культурну область Московської держави, створюючи оригінальну місцеву етнокультуру.

Цікавим, самобутнім явищем слобожанської етнокультури було мистецтво іконопису, що у своєму розвитку мало два відмінних стилевих напрямків. Як показала виставка XII археологічного з'їзду 1902 року в Харкові, на якій було представлено ікони і навіть цілі іконостаси з різних кутків Слобожанщини, одна група пам'яток показувала зв'язок з російськими іконописними школами, наслідуючи візантійські традиції, друга, більш численна, стилістично пов'язана з мистецтвом західноєвропейського Відродження. Частина експонатів другої групи відтворювала сюжети відомих західних майстрів. Композиції ікон «Коронування Богородиці», «Хлопчик Іван Предтеча» являли копії картин іспанського художника XVII століття Мурільо. Написані під впливом цього майстри, вони особливо шанувались і набули розповсюдження на Слобожанщині. Одна з цих пам'яток зараз зберігається в приватній колекції в Харкові і свідчить про вільну інтерпретацію мурільовського твору слобожанським майстром.

Старі ікони місцевих майстрів XVII і здебільшого XVIII століть показані на виставці XII археологічного з'їзду, нагадували і про картини інших майстрів: «Богородиця з малюками» - про твори Рафаеля, "Святе сімейство" - Пармезана. В трактовці сюжетів відчувався вплив Джотто, Перуджіно, Лоренцо Лотті та інш. Такій зацікавленості слобожанських майстрів західноєвропейським мистецтвом сприяло не тільки розповсюдження західних гравюр, але й більш світський характер сприйняття життя, більш тісний зв'язок церкви зі світським суспільством.

Взагалі трактування відомих сюжетів у слобожанських майстрів відзначалось досить вільним підходом, привнесенням місцевих рис, свого розуміння образів релігійної історії. Особливою привабливістю, теплотою материнських почуттів відзначається образ Богоматері з малюком, зображеної зі стрічкою на голові, з

Лебединського історико-художнього музею. Композиція ікони «Недремне Око», що експонувалось на виставці XII археологічного з'їзду, візантійського за походженням, у слобожанських майстрів під впливом західноєвропейських взірців змінилась в деталях.

Аналізуючи слобожанські ікони, що зберігаються в Національному художньому музеї в Києві, Сумському художньому та Лебединському історико-художньому музеї, образи царських врат церкви с. Межиріч Сумської області та деяких храмів Сумщини, Харківщини доходимо висновку, що їхній стилістичні притаманні прагнення до краси і жвавості форм, вільне ставлення до традиційного вирішення колориту. Найулюбленіші кольори — червоний, зелений, блакитний. На іконах часто зустрічається поєднання малинового або червоного з зеленим і блакитним. Поширене на Слобожанщині золоте левкасне рельєфне тло, згідно спостережень Д.Ровинського, нагадувало про твори італійських майстрів ранніх часів Відродження — Гвідо Сієнського, Чімабуе, Пуччі, П'єтро ді Казімо та інші. (2. С.-11 — 12)

В цілому розвиток слобожанського іконопису XVII — XVIII століть відбувався у зв'язку з проблемами українського мистецтва цього періоду, доповнює і збагачує його своєю регіональною специфікою.

Проте вже з XVIII століття розвій слобожанської культури порушується через зміни в політиці Російської імперії, що набирає сили. В XVII столітті Московська держава більше піклувалася про оборону своїх кордонів, що було обов'язком слобідських козаків, ніж про «вольности» їхнього релігійного життя. У XVIII столітті все більш явним ставало прагнення з боку російського уряду до уніфікації культури, насаджувалося презирство до «малоросійського».

Церковні реформи Петра I посилили залежність слобожанського духовенства від російської світської влади. Одним з наслідків цієї реформи була конфіскація всіх богослужбових книг львівського та київського друку та заміни їх Московськими виданнями. Св. Синод разом з белгородськими митрополитами почали забороняти слобожанським священникам жити «по всьому київському праву та звичаю...» (1.С.-98) У другій половині XVIII століття за царювання Єлисавети згідно з розпорядженням Белгородської консисторії було конфісковано всі ікони старо київських, львівських шкіл та відправлено по Белгородського архіву, звідки вони «потім зникали безслідно». В одному з рапортів Белгородської консисторії 1760 року у справі «Об освидетельствовании продаваемых икон, о поправке икон и об отыскании хороших иконописцев» було таке прохання ...«просим прислать из московской типографии высокаторжественные образцы для соизсечения». (3.С.-1)

За царювання Олександра I, за наказом Св. Синоду 1803 року заборонялось зведення церков в українському стилі. Згідно низці указів церковне будівництво повинно було здійснюватись лише за казенними проектами, розробленими зодчими російської столиці і затвердженими Св. Синодом в Петербурзі, будь — які інші проекти виключались.

На початку XX століття зі зростанням національної самосвідомості поживався інтерес вчених до історії Слобожанщини. Релігійне мистецтво цього краю притягувало увагу відомих вчених: Д.І. Багалія, М.Ф. Сумцова, П.Г. Фоміна, Є.К. Редіна, Г.К. Лукомського. Чимало було зроблено для відновлення історії слобожанського іконопису, вивчення його регіональної самобутності.

Проте з настанням радянського періоду політика уніфікації, винищення української культури на теренах Слобожанщини, розпочата за імперських часів,

набула ще більшої нищівної сили. Руйнувались храми, знищувались слобожанські ікони високої художньої та духовної вартості, інші предмети церковного вжитку. Величезних втрат зазнали музейні колекції Харкова, серед яких було чимало старих слобожанських ікон, зібраних вченими, за часів Другої світової війни. Зараз регіональні особливості релігійної мистецької культури краю, включаючи іконопис, опинилися на межі повного забуття.

Тому дане дослідження ставить за мету: ґрунтуючись на вже напрацьованому матеріалі вчених минулого, окремих візирів старої слобожанської іконографії, що збереглися, відродити її правдиву історію. Використовуючи компаративістський метод, необхідно визначити місце слобожанської ікони в історії української художньої культури і в зв'язку з цим розглянути певні закономірності в європейському мистецькому розвитку.

Одним з результатів дослідження повинна стати регенерація, тобто відновлення форми та функції слобожанської ікони з урахуванням її давніх традицій. Цьому сприятиме введення в систему підготовки митців, зокрема в Харківському художньо — промисловому інституті, нових знань, що дало б наукове вивчення даної проблеми. Регенерація слобожанської ікони повинна стати однією з важливих сторінок у вирішенні проблем відродження української національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крижанівський О.П., Плохій С.М. « Історія церкви та релігійної думки в Україні », кн.3, Київ: Либідь. — 1994 р.
2. Петров Н.І. « Южно — русские иконы »// Искусство в южной России, Киев. — 1913 г.
3. ЦДІА, Київ, ф.2007, оп.1, од.зб.515, р.1759.

«БІБЛІОТЕЧНИЙ ФОНД» – ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

Володькова О. П. (ХДАК)

Основу будь-якої наукової дисципліни складають поняття – уявлення про загальне, найбільш суттєве, особливе у явищах та предметах, що вивчаються. Формулювання поняття – результат пізнання, дослідження предметної галузі, вивчення закономірностей та тенденцій її розвитку. Будь-яке поняття – це абстракція, тому що потребує уявного відвернення від деяких неважливих властивостей предмета або явища, що вивчається, та загострення уваги на найбільш суттєвих їх сторін, розкриття сутності предметів та явищ. З часом відбувається поглиблення уявлень про предметні галузі науки, поняття вдосконалюються: старі уточнюються, виникають нові, частина понять перестає адекватно відображати реальну дійсність, а деякі зникають або переходять до розряду таких, які мало використовуються.

Все це необхідно враховувати при вивченні такого поняття як «бібліотечний фонд». Але одразу слід відмітити, що поняття «фонд» – полісемічне: 1) це ресурси, запаси; наприклад, земельний фонд, сімейний фонд; 2) це матеріальні або грошові засоби, які використовуються підприємствами; наприклад, фонд заробітної плати; 3) це цінні папери, які приносять твердий прибуток.

У бібліотекознавстві завжди актуальним залишається визначення поняття «бібліотечний фонд». Пильний інтерес до бібліотечних фондів, їх створення та функціонування відображає те величезне значення, яке вони мають для всієї

бібліотечної діяльності. Комплекс питань, що пов'язані з дослідженням бібліотечних фондів, теорією та практикою їх формування, визначився давно та має узагальнюючу назву "бібліотечне фондознавство". Бібліотечне фондознавство розглядається як галузь бібліотекознавства, що об'єднує у собі сукупність проблем, пов'язаних з формуванням та використанням бібліотечного фонду.

Протягом багатьох століть історії бібліотечної справи зібрання книг називалося просто бібліотекою. Це пояснюється тим, що саме слово "бібліотека" вживалося у буквальному розумінні - "зібрання" або "сховище" книг. Слово "фонд" виникло значно пізніше і походить від німецького "der Fond" - фон, загальна основа чогось. У німецьку мову це слово прийшло з французького, а у французьку з латині, де "fundus" означало - дно, земля, основа. В терміносистему бібліотекознавства термін "фонд" увійшов у 20-ті роки XX ст. Сьогодні фондом називають множину документів бібліотеки чи інформаційного центру [1, С. 4].

Щоб відрізнити бібліотечний фонд (БФ) від зібрань документів іншого призначення, слід визначити саме поняття "бібліотечний фонд". БФ як предмет вивчення став у центрі уваги фахівців відразу після появи перших бібліотек. Протягом століть накопичувалися практичні знання про раціональні способи його комплектування та організації. Однак термінологічно та дефінітивно це важливе базове поняття бібліотекознавства вперше було сформульоване не раніш перших десятиліть XX ст. В цей період широкого розповсюдження набув термін "книжковий фонд" у зв'язку з перевагою обсягу книг у бібліотеках, але вже наприкінці 30-х років досить часто вживається поняття "бібліотечний фонд". В ці роки узагальнююче поняття "фонд" було замінене на множину "фонди, яке носило не узагальнюючий, а вибираючий характер.

У 20 – 30-ті роки поряд з терміном "бібліотека" з'являється термін "книгосховище", який визначає тільки великі бібліотеки. Характерним при цьому є назва офіційного документу Радянської влади - декрет "Об охроне библиотек и книгохранилищ РСФСР" (1918). Пізніше бібліотека-книгосховище було замінене на бібліотеку-читальню, термін "книгосховище" поступово змінив своє значення. У 40-х роках більшість фахівців розглядає БФ лише як частину бібліотеки, і кожний з цих термінів отримує власне визначення. Книгосховищем стає частина бібліотечного приміщення, в якому зберігається основний фонд. На зміну цій назві в 70-і роки приходять нова, більш точна - фондосховище. При гострій необхідності застосувати слово в значенні "бібліотечний фонд", використовували словосполучення "книжкова колекція", "бібліотечне відділення", "зібрання книг", "книжкове майно", "книжкове багатство", "книжковий інвентар" та навіть "каталог". Фонд ототожнювали з бібліотекою в цілому. Це була крайність.

Поява понять "бібліотека", "бібліотечний фонд" та "книжковий фонд" в їх сучасному значенні стало новим важливим етапом в диференціації теоретичного уявлення про бібліотеку. Вперше правильно сформулював основну соціальну функцію, яку виконує БФ в системі "бібліотека" Ю. В. Григор'єв. Він кваліфікував її як функцію основи, фундаменту будови та діяльності цього соціального інституту. На його думку, правильно укомплектований та організований книжковий фонд - основа роботи будь-якої бібліотеки [2, С. 15]. Завдяки працям вченого бібліотечному фонду було знайдено вірне місце в системі "бібліотека", як однієї з її підсистем. Він стверджує, що хоча фонд і забезпечує бібліотеці виконання всіх функцій, але це не дає права вважати "фонд" і "бібліотеку" синонімічними поняттями, оскільки БФ -

лише частина бібліотеки. Як відомо, саме фонду, зібранню друкованих та інших документів бібліотека зобов'язана своєю назвою (від лат. *biblion* - книга, *theke* - сховище). На жаль, Ю.В. Григор'єв використовував термін "бібліотечний фонд" у множині, чим зменшував його вибираючий зміст (Усі наукові поняття прийнято використовувати в однині: книга, бібліотека, читач, фонд).

Ю.В. Григор'єв визначає основні вимоги до організації БФ, що повинні знайти своє відбиття у визначенні терміна "бібліотечний фонд". Серед них: призначатися для колективного використання; постійно поповнюватися (комплектуватися) необхідною літературою; за своїм змістом та організацією відповідати завданням, змісту та напрямкам роботи бібліотеки, інтересам читачів.

У 60 - 80-ті роки в працях Ю. В. Григор'єва та Ю. М. Столярова уточнюється обсяг та зміст поняття "бібліотечний фонд", його функції і властивості. Цей термін остаточно входить до бібліотечного лексикону. Вчені пропонували досліджувати БФ в певних аспектах - широко: фонд як сукупність зібрань того чи іншого регіону, країни в цілому, групи країн та всього світу; вузько: проблеми формування фондів однієї бібліотеки, тому що процеси, які відбуваються в фонді бібліотеки, закономірності цих процесів однаково діють у фондах бібліотек всіх типів і видів [3, С. 7 - 8; 4, С. 34.]. Завдяки цьому по-новому стали розуміти сутність БФ. Перш за все, якщо раніш фонд бібліотеки розглядався як окрема сукупність творів друку, то вже з 1970-х років - як їх система. Системний підхід дозволив повніше розкрити основні характеристики бібліотечного фонду, представити його як цілісне утворення

Крім того БФ в минулому не завжди розглядався як документальна система, що створена для обслуговування читачів, переважав так званий "книгосховищний" нахил. Деякі бібліотекознавці вважали, що основне призначення фонду бібліотеки - зберігання творів друку, а не організація його використання. Зберігання і використання БФ - це взаємопов'язані процеси роботи бібліотеки.

В останні роки широкого розвитку набуває самостійна наукова галузь документне фондознавство, яка має свій предмет дослідження - документний фонд. В. І. Терюшин дає таке визначення терміна "документний фонд" - це систематизована сукупність документів, що підібрані інформаційною установою (бібліотекою, архівом, музеєм, фірмою, службою та ін.) у відповідності з його профілем, цільовою настановою та організовану певним чином з метою тимчасового, тривалого або вічного зберігання та використання [5, С. 6]. Згідно з цим бібліотечні фонди є складовою частиною документних фондів бібліотеки, до складу яких ще входять службові документи (діловодство у бібліотечі), музейні та архівні документи бібліотеки, що не призначені для широкого використання. Таким чином, бібліотечний фонд відрізняється від інших документних фондів бібліотеки тим, що він містить переважно опубліковані (незалежно від способу видання) документи, призначені для широкого кола користувачів.

На сьогодні існує багато визначень поняття "бібліотечний фонд", що розкривають його сутність, властивості, функції та параметри. Мета статті - дати загальну формулу БФ з використанням різних дефініцій, що розкривають його сутність: **бібліотечний фонд** - це систематизоване зібрання документів, яке відповідає профілю, типу та завданням бібліотеки та призначене для широкого використання читачами. Якщо ми стверджуємо, що БФ - це система, а не сукупність документів, то він повинен бути певним чином упорядкованим, систематизованим, тобто бібліотечно обробленим, розміщеним у приміщенні бібліотеки, розставленим

на полицях, доступним для користувачів. Оскільки до складу БФ входять: твори друку (книги, газети, журнали тощо) та інші види документів (діафільми, мікрофільми, грамплатівки та ін.), то можлива подальша диференціація поняття "бібліотечний фонд". Однак це питання залишається відкритим для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДСТУ 2394-94. Інформація та документація. Комплектування фонду, бібліографічний опис, аналіз документів. Терміни та визначення. - Вид. офіц. - Введ. 01.01.95. - К., 1994. - 89 с.
2. Библиотечные фонды: Учебник / Ю. В. Григорьев, О. И. Талалакина, В. И. Василенко; Под ред. Ю. В. Григорьева. - М.: Просвещение, 1969. - 203 с.
3. Библиотечные фонды / Под ред. Ю. Н. Стоярова и Е. П. Арефьевой. - М.: Книга, 1979. - 296 с.
4. Григорьев Ю. В. Теоретические основы формирования библиотечных фондов: Учеб. пособие. - М.: МГИК, 1973. - 87 с.
5. Терешин В. И. Документные фонды: Учеб. пособие / Моск. гос. ун-т культуры. - М.: МГУК, 1997. - 75 с.: ил.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А		Козлова І.Н.	148	Пугачова М.А.	359
Алдохина Н.І.	206	Колос А.Л.	232	Р	
Андренко І.Б.	194	Колычева Т.В.	278	Радченко Я.Ю.	42
Артемова Т.І.	203	Колубакина А.А.	331	Расвнева Е.В.	190
Б		Кононова Е.Ю.	83	С	
Бажанов А.Е.	126	Конищенко І.Г.	190	Савченко Г.О.	241
Байцым В.Ф.	229	Корниенко В.Н.	302	Сахарук Д.В.	257
Барабанов І.В.	182	Костромитина М.І.	74	Селицкая Н.В.	53
Баранов Д.Б.	310	Кравцова О.А.	12	Сивовол І.М.	6
Барвинок І.В.	167	Крейзер І.І.	353	Ситник Ю.А.	129
Берест М.Н.	235	Кудояр Е.Ю.	200	Смірнов О.Б.	334
Била І.О.	246	Кузенко Т.Б.	215	Смышляева Л.С.	158
Бирюкова М.В.	35	Кулик А.С.	217	Снитко І.А.	356
Бортникова А.В.	238	Курденко А.В.	142	Соколов О.Е.	117
Бродський О.Ю.	179	Куркина С.В.	63	Соколова Г.П.	322
Буднік М.М.	32	Куц Г.М.	296	Соловьев В.Г.	293
В		Кучеренко Т.В.	26	Старикова Г.Г.	281
Величко В.В.	89	Кушнір Т.Б.	221	Степанова О.А.	350
Володькова О.П.	365	Л		Столярук Д.Б.	197
Волосова О.І.	328	Лактіонов А.В.	210	Т	
Г		Ленько А.В.	290	Тараров Я.В.	287
Гаврилук Г.І.	305	Липилина С.В.	185	Тимохова Г.Б.	68
Гіковатий В.М.	213	Лук'янов Д.В.	251	Токарев Ю.Р.	99
Громова Т.Ю.	342	Лысодел А.В.	254	Трифонов Р.А.	325
Губер О.А.	38	Льобченко П.М.	29	У	
Д		М		Удовицька Т.А.	300
Давыденко О.А.	175	Мартіянова М.П.	111	Ф	
Демиківська І.І.	108	Масіок Л.В.	80	Фесенко Г.Г.	284
Дзеніс В.О.	164	Матвієнко П.В.	272	Фісун А.А.	15
Добня І.А.	60	Мельник С.В.	170	Фондорко Е.Е.	347
Домановський А.Н.	318	Меренкова Л.А.	187	Х	
Друзенко І.В.	56	Міхайлова К.Г.	275	Холодная Ю.Е.	172
Дымченко В.В.	92	Момот Т.В.	139	Хряпін Є.О.	315
Е		Морозикова Т.В.	203	Ч	
Евдокимов В.А.	160	Н		Чепелюк Ю.В.	345
Евсеев А.С.	135	Назаренко І.В.	102	Чернявська О.В.	9
Ерашко М.В.	18	Назарова Г.В.	105	Чечетова Т.М.	71
Ж		О		Чумах Н.Л.	47
Жданенко С.Б.	262	Оксененко С.П.	224	Ш	
Жиякова Е.В.	86	Опекунова Н.В.	151	Шевчук В.О.	24
З		П		Шувась В.П.	21
Загурська Н.В.	270	Панченко І.С.	308	Шумілов А.С.	248
Зайцев С.О.	334	Паньок Т.В.	362	Щ	
Золотарьова І.О.	105	Пилипенко А.А.	132	Щелоков А.В.	145
Зубкова Л.В.	114	Пирогова С.Е.	77	Ю	
І (И)		Пищукина О.А.	217	Юрченко Е.Н.	337
Іванова Р.Х.	95	Поволоцкая Т.В.	265	Я	
К		Поліщук І.О.	4	Ярочка Е.В.	217
Калінкіна Н.В.	45	Полякова О.Ю.	77	Ярошенко Є.С.	313
Карпухина Е.В.	155	Пономарева Ю.В.	226	Ярыгин Д.Е.	124
Ковалевська А.В.	50	Пономаренко Ю.А.	259		
Коваленко М.М.	66	Посохова С.В.	120		

ЗМІСТ

Стор.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ

Поліщук І.О. Новітня Українська ідея у контексті формування політичної нації в Україні.....	3
Сивовол І.М. Націологія - забута наука про актуальні проблеми	4
Чернявська О.В. Становлення громадського суспільства як чинник соціальної напруженості в Україні....	6
Кравцова О.А. Геополітичне положення України	9
Фісун А.А. Постсоветские политические режимы: "новые демократии" или неоситримональні системи?	12
Транзитивної демократії посткомуністичного типу	15
Пшуавє В.П. Реформа системи держуправління. Європейський досвід.....	18
Шевчук В.О. Феномен "влади-власності" в концептуальному моделюванні	21
Кучеренко Т.В. Від сильних регіонів до сильного центру - через двопатність?	24
Любченко П.М. Сфера місцевого самоврядування	26
Будіч М.М. Розробка організаційної структури регіонального управління адаптацією	29
промислових підприємств до ринкових умов господарювання	32
Бірюкова М.В. Основні тенденції розвитку системи вищого образования	35
на Українє и их проявление на регіональному уровнє	38
Губер О.А. Роль вищих учебных заведений в решении проблемы занятости выпускников ВУЗов	41

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Радченко Я.Ю. Знание как фактор стабільного экономического развития	42
Калініна Н.В. Соціальна роль партнерства в бізнесі: соціологічний аналіз	45
Чумак М.І. Некоторые подходы к решению проблемы экономической безопасности	47
Ковалєвська А.В. Конкуренція як домінуюча характеристика сучасного міжнародного ринку	50
Селищкая Н.В. Введение евро: возможности и угрозы для экономики Украины	53
Друзенко И.В. Предпосылки построения научно-технологической модели экономического роста Украины	56
Довбня И.А. Оценка научно-технических проектов и источники финансирования инноваций	60
Куркина С.В. Некоторые направления совершенствования системы	63
государственного пенсионного страхования.....	66
Коваленко М.М. Гармонізація системи національних рахунків і бухгалтерського обліку –	68
важливий крок до більш ефективного керування економікою	71
Тимохова Г.Б. Проблемы начального этапа реформирования собственности в Украине	74
Чечетова Т.М. Приватизация в контексте рыночных реформ	77
Костромитина М.И. Анализ финансово-экономического состояния приватизируемых предприятий	80
Пирогова С.Е., Полякова О.Ю. Моделирование процессов управления собственностью	83
Масюк Л.В. Особливості реалізації економічної влади на регіональному рівні	86
Кононова Е.Ю. Имитация влияния инвестиционных проектов на уровень	89
социально-экономического развития города	92
Жилиякова Е.В. Некоторые проблемы повышения качества обслуживания	95
жилья и реформирования жилищного хозяйства	99
Величко В.В. Необходимость внедрения дифференцированного тарифа	102
на предприятиях городского электрического транспорта	105
Дымченко В.В. Методологические подходы к анализу конкурентной среды и	108
форм собственности на рынке коммунальных услуг	111
Иванова Р.Х. Конкурентные преимущества и ценовая стратегия предприятия	114
Токарев Ю.Р. Стратегические сценарии развития предприятий и товарная политика	117
Назаренко И.В. Проблема совершенствования процесса принятия решений	120
как составляющая процесса совершенствования управления	124
Назарова Г.В., Золотарьова І.О. Інформаційний аспект прийняття управлінських рішень	126
Деміховская И.И. Проблемы и перспективы формирования физико-промышленных групп в Украине	
Мартинова М.П. Создание холдинговой компании на базе государственного предприятия	
как один из путей повышения эффективности его деятельности	
Зубкова Л.В. Особенности реструктуризации металлургических предприятий Украины	
Сokolov О.Е. Организационно-экономические аспекты деятельности совместных предприятий	
Посохова С.В. Формирование действенного механизма оценки и оплаты труда	
Ярыгин Д.Е. Бихевиоризм в оценке эффективности организационной системы предприятия.....	
Бажанов А.Е. Построение рациональной структуры управления предприятием	
за счет выбора ее оптимального размера и числа уровней управления	

	Стор
Ситник Ю.А. Исследование путей воздействия на уровень экономической надежности предприятий	129
Пилипенко А.А. Підвищення організованості матеріальних потоків як основа забезпечення усталеної роботи підприємств	132
Евсеев А.С. Эффективное управление материальными ресурсами в современных условиях	135
Момот Т.В. Оборотний капітал підприємства: класифікація різних його видів	139
Курченко А.В. Оценка показателями финансовой независимости и платежеспособности уровня финансовой устойчивости предприятия	142
Щелоков А.В. Инвестиционные приоритеты экономической политики государства	145
Козлова И.Н. Инвестиционная деятельность в условиях рыночной экономики	148
Опекунова Н.В. О проблемах стимулирования и активизации инвестиционной деятельности в Украине	151
Карпухина Е.В. Некоторые аспекты координации инвестиционной деятельности в крупномасштабных системах	155
Смышляева Л.С. Оценка уровня платежеспособности элементов крупномасштабной системы	158
Евдокимов В.А. Анализ готовности предприятия к внедрению инвестиционных предложений	160
Дзеніс В.О. Методи оцінки інвестиційних проєктів	164
Барвинко И.В. Учет инфляции при оценке эффективности инвестиционных проектов в Украине	167
Мельник С.В. Методы снижения риска в инвестиционных проектах	170
Холодная Ю.Е. Совершенствование методов управления организационным механизмом развития лизинга	172
Давыденко О.А. Оценка эффективности достройки и диверсификации объектов незавершенного строительства	175
Бродський О.Ю. Управління кредитними ризиками через визначення кредитного ліміту	179
Барabanov І.В. Застосування цивілізованих ринкових механізмів залучення фінансових коштів під нематеріальні активи	182
Липилина С.В. Задачи фондовой биржи на современном этапе развития фондового рынка	185
Меренкова Л.А. К вопросу составления смет затрат в рыночной экономике	187
Раевниев Е.В., Конощенко И.Г. Моделирование цены отсечения на государственные облигации на первичном рынке	190
Андренко И.Б. Роль учета риска при выборе ценовой стратегии гостиницы	194
Столярук Д.Б. Використання мережі INTERNET в банківських установах. Стан та перспективи	197
Кудояр А.Ю. Вопросы ценообразования в рыночной экономике	200
Артемова Т.Н., Морозикова Т.В. Ценообразование в Украине в условиях рыночной трансформации	203
Алдохина Н.И. Некоторые подходы к обоснованию верхнего предела цены оборудования	206
Лактіонов А.В. Проблеми запровадження механізму страхування шінових ризиків вітчизняних товаровиробників за допомогою біржової торгівлі в Україні	210
Гіковатий В.М. Метод прогнозування продажів на основі імовірнісної моделі	213
Кузнецко Т.Б. Рыночные подходы и этапы формирования товарного ассортимента	215
Пилихушина О.А., Яровая Е.В., Кулик А.С. Прогнозирование внебюджетного дохода ВУЗа	217
Кушнір Т.Б. Влияние ценовых факторов на рентабельность предприятий общественного питания	221
Оксененко С.П. Анализ влияния факторов на экономику предприятий связи	224
Пономарева Ю.В. Пути повышения качества управленческих решений в предприятиях торговли	226
Байцым В.Ф. Некоторые аспекты антикризисного управления предприятием	229
Колос А.Л. Классификация антикризисных мероприятий и методы принятия решений по их отбору	232
Берест М.Н. Анализ зарубежного опыта регулирования проблемы банкротства	235
Бортникова А.В. Оценка эффективности работы инструментального хозяйства в рыночных условиях	238
Савченко Г.О. Дистанційний курс математики для економістів	241
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	245
Біля І.О. Теоретичні проблеми нормотворчої техніки	246
Шумілов А.С. Міжнародний договір та Конституція України	248
Лук'янов Д.В. До проблеми вдосконалення правового статусу політичних партій	251
Льськод А.В. Роль і місце органів місцевого самоуправління в предупрежденні преступности	254
Сахарук Д.В. Особенности правового статуса субъекта специальной экономической зоны на Украине	257
Понюмаренко Ю.А. До обґрунтування зворотної дії більш м'якого кримінального закону	259
Жданенко С.Б. К вопросу о субъектах партнерских отношений	262
Поволоцкая Т.В. "Отмыwanie денег": уголовно-правовой аспект	265
ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ	270
Загурська Н.В. Образ-концепт надлюдини та постсучасний світ	270
Матвієнко П. В. Наука та культура: проблеми комунікації віртуальних світів	272

Міхайльова К.Г. Гуманітарна наука у сучасному суспільстві: соціологічний аналіз тенденцій і перспектив розвитку	275
Кольчєва Т.В. О роли художественно-образного мышления в познавательной деятельности	278
Старикова Г.Г. Проблема имплицитного знания. Когнитологический подход	281
Фесенко Г.Г. Феномен истории в культурологической перспективе	284
Тараров Я.В. Сравнительный анализ космологических взглядов и гносеологических установок Платона и Аристотеля	287
Ленько А.В. Исторические взгляды Двахарала Неру и становление культурного поля в Украине	290
Соловьев В.Г. Методологические вопросы классификации новых религиозных движений	293
Куц Г.М. Мода як феномен культурологічного простору	296
ІСТОРИЧНІ НАУКИ	299
Удовинька Т.А. До питання про періодизацію історії виникнення недержавних вищих учбових закладів в Україні (XIX – поч. XX ст.)	300
Коринненко В.Н. Благотворительность в сфере образования: к истории вопроса	302
Гаврилюк Г.І. Национальные повстанство в українській революції: невідомий документ з 1919 року	305
Панченко І.С. В.П.Воробйов та його внесок до розвитку музейної справи на Харківщині (перша половина XX ст.)	308
Баранов Д.Б. Праця академіка М.Ф.Сумцова по розробці та поширенню програм з етнографічно-красназначного дослідження України наприкінці XIX-початку XX сторіччя	310
Ярошенко С.С. Становлення пам'яток охоронних установ національних мещин на початку національно-визвольної революції в Україні (1917-1918)	313
Хряпін С.О. Вплив іноземного капіталу на розвиток кам'яновугільної промисловості Донецько-Криворозського басейну в другій половині XIX ст.	315
Домановский А.Н. Опыт периодизации эволюции должности префекта города Рим	318
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	321
Соколова Г.П. Семантика локативности: концептуальная организация, параметры, оценка	322
Трифонов Р.А. Роль науково-публіцистичної дискусії початку XX ст. в уніормуванні українського правопису	325
Волосова О.І. Проблема стилю в дискусії Ю.Шереха з В.Державиним	328
Колыбакина А.А. Эпическая формула <i>без горюч камень</i> как мифопоэтический образ народных лирических песен	331
Смірнов О.Б., Зайцев С.О. Гра "Дебати" як засіб навчання риторикі	334
Юрченко Е.Н. Проблемы изучения библейской фразеологии	337
АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО	341
Громова Т.Ю. Архитектура как знаковая система (проблемы актуальности)	342
Чепелюк Ю.В. Философские основы объединения фрагментов в архитектурной композиции	345
Фондорко Е.Е. Органическое сочленение разно координатных структур как средство формирования архитектурной композиции	347
Степанова О.А. Эстетическое восприятие - основа архитектурной композиции	350
Крейзер И.И. Проектные подходы в развитии планировочной структуры городов США и СССР в 50 гг. XX ст.	353
Сингко И.А. Эволюция формирования градостроительного ансамбля античного города	356
Пугачова М.А. Колір у традиційному храмобудівництві	359
Паньок Т.В. Регенерація Слобожанської іконі у світлі проблем відродження української національної культури	362
Володькова О.П. "Бібліотечний фонд" - одне з основних понять бібліотекознавства	365
АЛФАБІТНИЙ ПОКАЖНИК	369

Підп. до друку 10.01.2000. Формат 60х84 1/16. Папір друк №2.
 Умовн. друк. арк. 21, 73 Облік. вид. арк. 31, 98 Тираж 300 прим. Зам. № 125

Акционерное общество
“Научно-технологический институт
транскрипции, трансляции и репликации”

Харьков,
Коломенская, 3

Тел/факс 141-164

E-mail:
swm@insurance.kharkov.ua

О нас

АО «НТИ ТТР» было образовано в 1996 году. К настоящему времени акционерный капитал составляет 21 млн. грн.; научный потенциал - 4 доктора наук, 17 кандидатов наук. «Банк» предложений и решений, различной глубины проработки включает более 80 проектов и технических решений.

Формирование нового психологического подхода и мышления в современной творческой деятельности, а также создание механизма для стабилизации и прогрессивного развития науки, производства.

Наша
тематика

Цель нашей деятельности:

Основной формой деятельности НТИ ТТР являются проекты, технологии, опытные образцы оборудования.

В настоящее время собственным финансированием Института поддерживается более 20 проектов, в том числе в области фундаментальных исследований (биология, медицина, космология), промышленных технологий (сверхтонкий помол, переработка отходов, производство пищевых добавок и красителей и др.). В частности:

- 1.Базальтовое волокно и материалы на его основе
- 2.Искусственный гумус
- 3.Комплекс сверхтонкого помола
- 4.Организация производства препарата предпосевной обработки семян
- 5.Организация производства экологически чистых кремнийорганических сорбентов